

Predrag Matvejević

VIDURŽEMIO JŪROS BREVIJORIUS

*istorija
asmenybės
legendos
kraštovaizdis
kalbos
elektrinių ungurių migracija
architektūra
prekybos keliai*

Predrag Matvejević
VIDURŽEMIO
JŪROS
BREVIJORIUS

Iš kroatų kalbos vertė
Laima Masytė

MINTIS
VILNIUS

UDK 910.4(4-924.6)

Ma668

Versta iš:

Predrag Matvejević
Mediteranski brevijar
V.B.Z. Zagreb, 2007

Knygos leidimą rėmė

Lietuvos Respublikos rėmimo fondas
Kroatijos Respublikos Kultūros ministerija

This publication has been funded by
Ministry of Culture of the Republic of Croatia

ISBN 978-5-417-01027-9

Copyright © Predrag Matvejević, 2007
© Vertimas į lietuvių kalbą,
Laima Masytė, 2011
© MINTIS, 2011

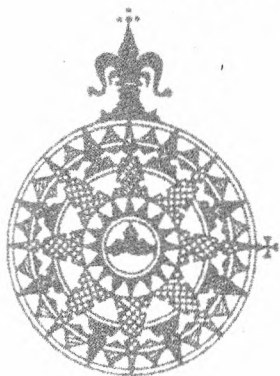
TURINYS

I BREVIJORIUS 11

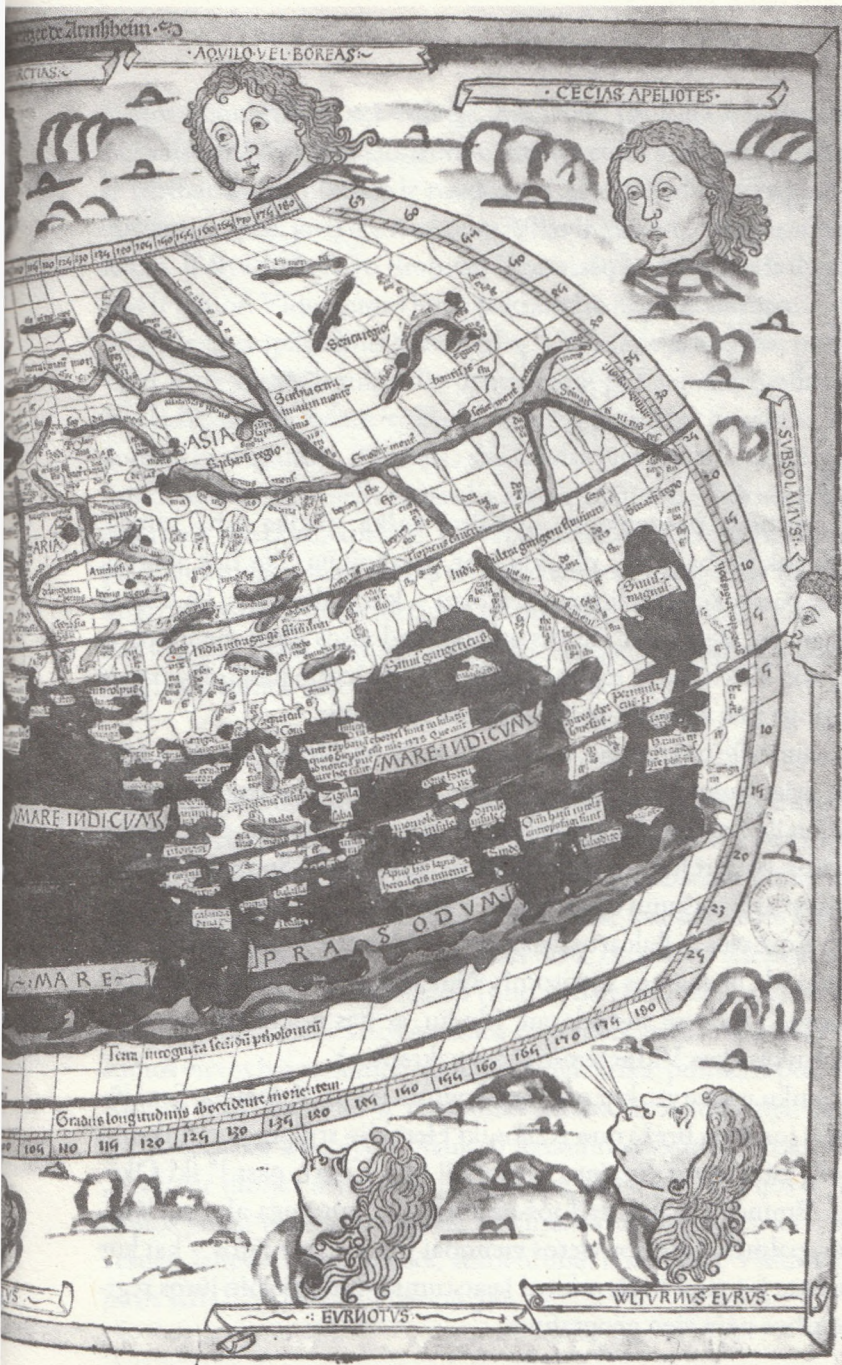
II ŽEMĖLAPIAI 119

III GLOSARIJUS 183

I BREVIJORIUS

Ptolemajo pasaulis pagal „Kosmografiją“, išleista Ulme 1482 metais

Pirmiausiai pasirenkame atskaitos tašką: įlanką arba vaizdą, prieplauką arba įvykį, plaukimą ar pasakojimą. Ne tiek svarbu, iš kur patraukėme kelionės, svarbiau – kur nukakome, ką ir kaip pamatėme. Plaukiant kartais atrodo, kad visos jūros vienodos, o kitą sykį kiekvieną jų regime kitokią. Viduržemio jūra tokia pati ir skirtinga tiek kelionės pradžioje, tiek pabaigoje.

Šiaurinėje pakrantėje, nuo Bosforo iki Malagos, pastatyta daugiau prieplaukų nei pietinėje. O pietinėje, tarp Haifos ir Seutos, – mažiau įlankų. Esu lankęsis abiejose. Apkeliavau salas, pirmiausiai Adrijos, paskui Jonijos ir Egėjo jūros, Kikladas ir Sporadas. Ieškojau tarp jų panašumų ir skirtumų, lyginau Siciliją, Sardiniją ir Korsiką, Kornatus ir Balearus, Maljorką ir Menorką – kai kurios salos nesiduoda lyginamos su kitomis. Nukakdavau iki upių žiočių. Ne visuose krantuose sustodavau. Įdomu, ar kas nors kada nors yra apiplaukęs visas Viduržemio jūros pakrantes?

Sunku nustatyti, kur toji jūra ištvinsta ir kur užsibaigia. Seni jūreiviai jos ribas brėžė nuo Azijos iki Heraklio stulpų, nuo Euksino jūros [lot. *Pontus Euxinus* – Juodoji jūra – vert. past.]* iki Okeano. Išminčiai manė, kad jos paribiai ten, kur auga alyvmedžiai, figos, palmės. Ne visos vietos vienodai prieina prie jūros – kai kur sausuma jungiasi su jūra, kitur ją atstumia. Viduržemio jūros regiono ribos nėra vien geografinės.

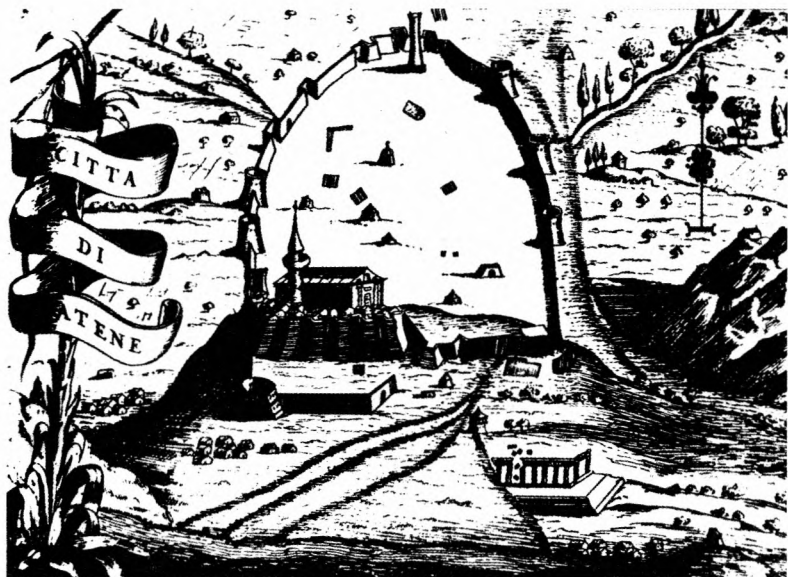
* Čia ir toliau laužtiniuose skliaustuose vertėjos pastabos.

Jos nenubrėžtos nei erdvėje, nei laike. Jos nėra nei istorinės, nei valstybinės, nei nacionalinės: ratas kreida nuolat nubrėžiamas ir ištrinamas, jis plečiasi ir traukiasi. Čia driekėsi ir persipindavo aliejaus ir vyno, javų ir prieskonių, šilko ir gintaro, žinių ir mokslo keliai. Iš Rytų atkeliavo išminčių ir pranašų žodžiai, apaštalių maldos ir žinios. Viduržemio jūros pakrantėse užgimė Europa.

Nelengva apibūdinti jūros spalvą. Vadiname ją mėlyna, nors ne visur ir ne visada ji tokia. Po debesimis ji pilka, naktį juoda, saulei leidžiantis ir kylant auksinė; vasaros pavakare pagelsta; kilus audrai, kai suputoja, ji pabąla; seklumose jūra šviesi, skaidri, daiktais drumsta; kai vėjelis pašiaušia jos paviršių arba išjūruoja vėtra, negalime nusakyti, kokia ji. Laivai plaukdavo prie tolimų krantų, prisibaimindami nežinomų ir stebėdamiesi neregėtais dalykais. Sugrižę iš plaukiojimo jūreiviai kitaip žvelgė ir į save, ir į jūrą. Tas, kas daugiau matė, panūsta išvysti dar daugiau, šitaip prasideda ir baigiasi istorijos apie Viduržemio jūrą.

Iš Viduržemio jūros dalių galima sudėlioti savotišką mozaiką. Tada paaiškėja, ką reiškia kiekviena jų paskirai arba viena kitos atžvilgiu: Europa, Magrebas ir Levantas; judaizmas, krikščionybė ir islamas; Talmudas, Biblija ir Koranas; Jeruzalė ir jos šventybė, Atėnai, Roma bei jos pakilimas arba žlugimas; Aleksandrija, Konstantinopolis, Šviesiausioji [nuo *it. Serenissima Repubblica di Venezia*] Venecija ir kitos svarbios pakrantės arba tolimesnės sausumos vietos bei reiškiniai; graikiška dialektika, polisas ir politika; Romos teisė, forumas ir respublika; arabai ir Andalūzija; Italija ir Renesansas; Ispanija ir Naujojo Pasaulio atradimas; Prancūzija „Vidinėje jūroje“ ir Atlanto pakrantėje; slavai prie Adrijos ir Juodosios jūros; visos kitos aplink įsikūrusios tautos, didesnės ir mažesnės, senesnės ir jaunesnės, autochtonai ir atėjūnai. Viduržemio jūros šalis nėra vien priklausomybė.

Atėnai tėvo M. V. Koronelio veikale „Memorie Storico-Geografiche“
(XVII a. pabaiga)

Viduržemio jūros kraštai nemėgsta būti matuojami matais, kuriuos nustatė kiti. Neįmanoma visko suvesti į vieną vienintelį pradmenį – judaizmo ir krikščionybės ar islamo, senovės graikų ar Bizantijos, Romos ar romaniškąjį, ar kurį nors kitą. Valstybės, tautos ir tikėjimai šią teritoriją dalijosi ir savinosi. Tam pasitarnavo tribūnos, pamokslininkai, laiku pasirodę poetai. Viduržemio jūros kraštai nėra vien istorija.

Kalba apie Viduržemio jūros kraštus kenčia nuo viduržemiško šnekumo: saulė ir jūra; vėjai, bangos, paplūdimiai; palaimos ir tremties salos; anksti subrendusios merginos ir juodai apsigobusios senutės; alyvos, mandarinai ir „citrina geltonoji“; palmės, pinijos, kiparisai; valtyr ir kvietimas kelionėn; plaukiojimai ir laivų sudužimai, pasakojimai apie juos ir prisiminimai; prabanga ir skurdas; tikrovė ir regėjimai; gyvenimas ir sapnas. Retorika buvo

laisvės ir tironijos sąjungininkė, tarnavo demokratijai ir demagogijai. Ji išnaudojo forumą ir šventyklą, tiesą ir pamokslą. Arenos garsai sklido toliau už areopago. Viduržemio jūros regionas buvo ir didesnis, ir sykiu mažesnis už patį save.

Jis kurtas pasitelkus dermę ir saiką, geometriją ir logiką, įstatymą ir poetiką. Jį ardė priešiškumas ir nepakantumas, savivalė ir neapykanta, prievarta ir fanatizmas. Čia kaktomuša susitikdavo ir susipriešindavo Rytų ir Vakarų karalystė, kosmopolitizmo dvasia ir autarkija, ekumenizmas ir ostrakizmas, agora ir labirintas, Dionizo smagybė ir Sizifo akmuo, Atėnai ir Sparta, Roma ir barbarai, šventos knygos ir religiniai karai. Krikščionybės konfliktas su judaizmu, jų abiejų susikirtimas su islamu tęsiasi ir nūnai. Atsinaujinimo spinduliai nespėjo nušviesti visų Viduržemio jūros regiono pakrančių.

Jūra apsupta žemės, o žemė – jūros, ta pati saulė, žvaigždės, krantai, įlankos, salos, miestai ir prieplaukos, tarpusavy sujungti keliai ir plaukiojimai, kurie susitinka ir išsiskiria, praeitis ir istorija, kurios susijungia ir persiskiria – nesunku patikėti, jog būtent čia yra pasaulio vidurys. Dangaus skliauto platumas ir skaidrumas kilsteli žvilgsnį aukštybėn ir drauge gimdo bekraštybės baimę. Viduržemio jūros šalyse pastatyti paminklai tikėjimui ir prietaringumui, didybei ir tuštybei.

Viduržemio jūros regionas priklauso visiems jo gyventojams, tačiau nevienodai. Kiekvienam jis duoda tiek, kiek tas gali ar moka pasiimti įvairiomis sąlygomis: saulėkaitoje arba paunksmėje, vasarą, žiemą ir bet kuriuo metų laiku, per ilgalaikes kaitras ir staigius šalčius, terasose, verandose ir balkonuose, vėjų arba užuovėjoje, tarp vidurdienio ir sutemų, sutemų ir nakties, nakties ir aušros, kai aplink garuoja drėgmė arba, atvirkščiai – džiūva, kai tvanku prieš lietų, po audros, kai mus apima glebumas, o paskui atleidžia, prieplaukoje, kur kvepia viskuo arba, atvirkščiai – išnyksta bet koks aromatas, nakvynės namuose ir turgaus aikštėje, kai neįmanoma likti namie arba, priešingai, kai reikia pasislėpti po stogu, kai galvą

skauda nuo netikusio oro ir prasto vyno arba drumsčiasi atmintis, nežinia nuo ko, ir vėl išskaidrėja, nežinia kodėl, kai ima pūsti pietys, kartais vilgšnas ir sūdrus, kartais sausas ir šiltas, o retsykais ir įgeltęs nuo Afrikos smėlio – kartą smėlio audra mane užklupo Tulone, kitą kartą – Sasaryje, – kai vėl atsigręžia šiaurys, šaižus ir ledinis, mistralis, štormas, tramontana, dienomis, kai pakrantė lieka tuščia arba per spūstį negali ja pereiti. Visi šie vyksmai jūroje ir pakrantėje vienija Viduržemio jūros šalių gyventojus labiau nei vieno vienintelio Dievo tikėjimas.

Apie Viduržemio jūros šalių žmones kalbama įvairiai. Jie retai pagiriami, kai to verti, ir dažnai nepelnytai koneveikiami. Aiškinama, kaip jie tapo miestiečiais, žvejais, jūreiviais arba kodėl liko valstiečiais, kerdžiais, žemdirbiais. Senieji gyventojai mažiau priklausė valstybei arba tautai negu miestui ir uostui – miestai ir uostai jiems atstojo ir valstybę, ir tautą, ir net reiškė kai ką daugiau. Jie labiau norėjo būti patricijais negu respublikonais. Labiau bendravo tarpusavyje negu su žemyno gyventojais – paprastai juos menkindavo, vadindavo piktais vardais ir dar bjauresnėm pravardėm. Tiek kilmingieji, tiek prastuomenė su žemyno žmonėmis elgėsi panašiai: pavesdavo jiems grubesnius darbus mieste, sunkesnius – prieplaukoje. Vietiniai ir atėjūnai skiriasi ir savo požiūriu į jūrą: vieni artinasi prie jos ir pakrantėje statosi namus, antri traukiasi ir įsikuria atokiau nuo vandens. Pirmi žvelgia į jūrą, anie atsuka jai nugarą. Ir apie jūrą jie kalba skirtingai. Vieni puola į jos bangas, kiti nesimau do (*net nesusivilgo*) nė per didžiausius karščius. Čia nešioja kepurę ant galvos, ten ją nusiima. Viduržemio jūra juos paskyrė kapitonais.

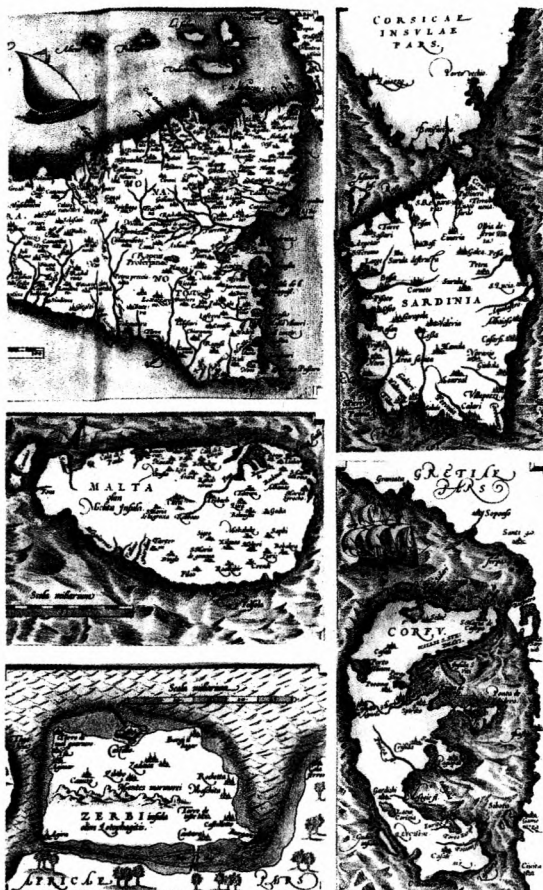
Salos skiriasi ne tik dydžiu ar pakrante, bet ir tuo, kiek jos atitolusios nuo žemyno, koks kanalas jas skiria, kaip galima į jas nusigauti – irkluojant ar nuplaukiant. Apie vienas saleles galima pasakyti, kad jos plūduriuoja arba skęsta, o apie kitas – kad jas

laiko inkaras arba jos suakmenėjusios. Vienos panėši į sausumos likutį, atplėštą ir neužbaigtą. Kitos, lyg būtų laiku atsiskyrusios nuo kranto, tapo savipakankamos. Yra ir visiškai apirusių, chaotiškų salų. O kitose viskas, rodos, stovi savo vietose ir susidaro įspūdis, kad jose galima įvesti tobulą tvarką. Saloms priskiriami žmonių bruožai, savybės, nuotaikos: vienos jų vienišos, tykios, ištroškusios, nuogos, tuščios, kitos – nežinomos, prakeiktos, skurdžios, o dar kitos – laimingos, palaimintos. Vienos susirūpinusios, kitos nerūpestingos. Salos skirstomos ir pagal tarpusavio ryšius. Senojoje Heladėje buvo išskiriami du pagrindiniai tipai: Sporados ir Kiklados. Greičiausiai jos buvo pavyzdys vienuolių ordinams ir brolijoms, cenobitams ir anachoretams. Nelengva sudėlioti, kaip kai kurios jų buvo išsidėsčiusios, Balearų salos ir šalia jų Pitiūsai, Kornatai aukštutinėje Adrijos jūroje arba piečiau, mažas archipelagas, pavadintas Elafitais netoli Dubrovniko, arba štai dar mažesnė prie Jero, tarp Liono įlankos ir Žydrosios pakrantės, bei Krekenos salynas visai arti Tuniso, o dar Lipario salikės Tirėnų jūroje, Toskanos salos tarp Tirėnų ir Ligūrijos jūros. Tokios įžymios salos kaip Malta su jos ordinu, Sicilija su šlovingomis šeimomis ir Korsika su karališka aureole nepakenčia apibendrinimų. Mažutės salelės be karstinių daubų ir uolinių smaigų, beveik bevandenės ir su skurdžia augmenija, dažniausiai pamiršamos labiau nei bet kuris karstinis reiškiny. Jei jos nepatenka į oficialų atlasą, praranda savo vietą jūros ir pajūrio protokole, amžiams lieka atskalūnės, vienišės, viengungės. Uolos, styrančios jų pakraščiuose, davė pradžią pasakojimams ir legendoms, ypač apie laivus skenduolius ir jų gelbėtojus. Viduržemio jūros pakrantėse jomis buvo tikima labiau nei kur nors kitur.

Salos taip pat yra susikaupimo ir nusiramino, atgailos ir kalčių išpirkimo, nelaisvės ir tremties vieta. Salose statomi vienuolynai, kalėjimai ir prieglaudos, vietos, kurios atskleidžia arba sustiprina salietiškas aistras ir keistenybes. O laimingiausios salos, kaip Atlantida, grimzdo į jūros gelmes drauge su visom savo vertybėm. Veik kiekvienos salos gyventojai tikisi, kad vieną dieną joje atsitiks kas nors svarbaus arba neįprasta: prisišvartuos laivas, atplaukęs iš

nepažįstamų kraštų, iš jo išlips jūreiviai ir praneš gerą žinią, kad koks nors kapitonas paskelbs kažką kitką, naują. Atrodo, kad saliečiai laukia ilgiau nei kiti – galbūt laukimu skaičiuojamas jų laikas. Kadaise mirusiuosius laidodavo salose, kurios buvo laikomos belaikėmis. Šlovinga praeitis ir su ja susijęs išdidumas įgalindavo atskiras salas varžytis su žemynu ir epocha. Sunku pasakyti, kokios tokių ambicijų visame Viduržemio jūros regione priežastys ir kokios pasekmės.

Viduržemio jūros kontūrai Ortelijaus atlase
„Theatrum Orbis Terrarum“ (XVI a. pab.)

Vienuma ir tyla saloje palankiai veikia svajojimą ir protinę veiklą. Vienas iš pirmųjų Ptolemajų dinastijos valdovų, pavadintas Filadelfu, sukviėtė į Farosą septyniasdešimt rabinų, vadinamų *Sep-tuaginta* ir kilusių iš dvylikos Izraelio genčių. Valdovas juos atskyrė septyniasdešimt dviem dienoms nuo žmonių ir gyvenimo tėkmės, idant ramybėje išverstų Jeruzalės Bibliją iš hebrajų kalba parašyto originalo į graikų kalbą. Tai įvyko anksčiau, nei minėtoji sala buvo sujungta su Aleksandrijos uostu ir joje pastatytas didysis švyturys, priskirtas prie pasaulio stebuklų. Mokyti rabinai kiauras dienas ir naktis liejo prakaitą, kad vertimą padarytų ištikimą Įstatymui, suderintų su *masorah* [hebr. *tradicija*]. Salos įlankėlės labiau tiko šiam darbui nei būsimos Aleksandrijos bibliotekos, Viduržemio jūros šalių pasididžiavimo, aulos.

Einant nuo pakrantės į salos gilumą palaipsniui keičiasi požiūris į jūrą: sausuma įveikia pajūrį, o pajūris – pačią jūrą. Gyventojai veikiau yra žemdirbiai nei jūreiviai, rečiau žvejai nei gyvulių augintojai. Tokią tendenciją aptinkame ne vien salose. Stebėjau ją, keliaudamas nuo Toskanos pakrantės link Florencijos ir Veronos, iš Atėnų ir Salonikų link Balkanų tarpeklių, iš Malagos per Siera Moreną iki Madrido, iš Dalmatijos į Dalmatinska Zagorą, iš Afrikos paplūdimių į Sacharos oazes, iš Palestinos uostų iki Negyvosios jūros. Viduržemio jūros regiono savybės slopsta, bet vis dėlto reikiamose vietose neišnyksta.

Saliečiai ne tokie lengvabūdžiai kaip aplinkinių pakrančių gyventojai – jūra ne tik atskyrė juos nuo likusio pasaulio, bet ir nukreipė į save. Žemė jiems tampa kieta tik toje kanalo pusėje, kuri juos atskiria nuo žemyno. Jų tarmės skiriasi labiau, nei galėtų, dėl esamo nuotolio. Jų atskalūniškumas turbūt veikia ir jų santykius su kitais žmonėmis, todėl kai kur į juos žiūrima kaip į keistuolius. Kai kuriose salose gyvuoja daugiau kalbų, tai priklauso nuo to, iš kur atsikėlę jų gyventojai ir nuo kada ten gyvena, kaip sala juos priėmė ir kiek juos įkalino savyje. Saliečiai atviresni atvykėliams nei kiti žmonės, galbūt ir dėl to, kad patys, vos persikėlę per kanalą,

tampa kitais. Jie suvokia, jog ir patys yra iš kažkur atkeliavę. Jie svajoja tik jaunystėje. Ir anksti suvokia, kad pasivėlino su svajomis. Į ateitį žvelgia kaip į pasikartojusią praeitį, geresnę praeities dalį. Tai ne vieninteliai skirtumai tarp jų ir kitų Viduržemio jūros gyventojų.

Vietovės, kur netoli jūros iškilę pavieniai miestai, kadaise buvo salos. Kanalas, skyręs jas nuo gretimos pakrantės, pirmiausia buvo užbertas žeme arba per jį nutiesti tiltai, tada sąsmauka padengta ir praplėsta – buvusi sala perdaryta į pusiasalį. Šitaip atsirado didysis Atėnų uostas Pirėjas, taip iškilo ir mažasis Primoštenas Adrijos jūroje. Čia nekalbama vien apie naudą ir tikslą, nes vieniems padėtis saloje kelia nejaukumo jausmą, o kiti ja didžiuojasi. Nejaukumas ir išdidumas – bruožai, kuriuos pastebime saliečių prigimtyje. Pagal juos galime atpažinti kai kurias gimines, gyvenančias Viduržemio jūros regione ir šalia jo.

Ten, kur daug salų, nelengva valdyti. Saliečiai to deramai neįvertina, o ir nėra laimingesni. Ir žemyne egzistuoja salų zonos, su paskendusiais uostais ir molais. Sunku nustatyti, kur senais laikais driekėsi sausuma, o kur tyvuliavo jūra. Žemės slinktis ir atramos netekimas yra kasdienis reiškinys. Nedrąsu net ir spėlioti, kaip atrodys rytojaus Viduržemio jūros kraštų žemėlapis – didingesnis ar labiau apstriukintas už dabartinį.

Pusiasalių padėtis ne tokia kaip salų. Vienų pusiasalių žmonės laikosi nuomonės, kad jiems pasisekė, jog nėra atskirti, kiti priešingai, nes juos lengviau prijungti prie žemyno. Ne visus pusiasalius vienodai skalauja jūra: vienus ji pasiekia mažiau nei per pusę, o kitų supa kone visą plotą. Trys didžiausi – Pirėnų, Apeninų ir Balkanų – ne visai pusiasaliai. Sunku pasakyti, kurioje vietoje jie yra pusiasaliai, o kur jau nebe. Pusiasaliai, kurie yra kitų, didesnių pusiasalių dalys, iš tiesų panėsi į salas. Tai labiau nulemia krantas nei jūra. Italijoje Garganas ir Salentas yra pusiasaliai tiesiogine prasme, o Kalabrija – veikiausiai sala žemyne: nei Jonijos, nei Tirėnų jūros, skalaujančios jos krantus, neįstengė šio kraš-

to pasisavinti. Peloponesas, prakasus Korinto kanalą, išsaugojo mažne visas savybes, kurios jam buvo būdingos kaip pusiasaliui, be to, įgavo ir salos bruožų. Chalkidikės pusiasalyje, besisiekiančiame į „tris didelius pirštus“ Egėjo jūroje, yra Šv. Atono kalnas (*Agion Oros*) – pamaldumo sala. Istrija yra drauge ir pusiasalis, ir sala, pajūris ir žemynas. O štai Pelješaco pusiasalis, galima sakyti, labiau siekė būti sala, jis atskirtas tvirta Stono gynybine siena. Kiekvienoje pakrantėje rasime panašių išsiskiriančių dalykų. Jie nėra vien geografiniai, kartais tiesiog nulemti. Iš pusiasalio nėra lengviau pasitraukti nei iš salos, tačiau troškimas iškelti ne visada stipresnis. Skirtumų tarp salos ir pusiasalio nereikėtų nei sureikšminti, nei sumenkinti. Viduržemio jūros teritorijai tai nei duoda naudos, nei pakenkia.

Pakrantės neturi nei pradžios, nei pabaigos. Sunku nustatyti, kaip jos tarpusavy susijusios, atrasti vietas, kur jų saitai stiprūs ir ilgalaikiai, o kur – daliniai ir laikini, aptikti erdves, kuriose jūra su sausuma susitaikiusios, o kur ne ir gal niekada nesusitaikys. Dirvos ir augalijos pavidalai ir sudėtis, žemės ir akmens rūšys, įvairiausi jų junginiai ir perskyros neleidžia apibendrinti ir nedvejoti. Uolos, jų išsikišę luotai ir keteros, įvairios olos ir nerijos, smėlis ir smėlėti paplūdimiai, tarpekiai, siauri ir dar siauresni, įvairaus dydžio ir pavidalo įlankos ir užutėkiai, įvairaus gylio ir kuo įvairiausių atspalvių seklumos, aštrūs rifai arba brastos, kyšuliai – matyt, nė vienas pavadinimas nėra visiškai tinkamas, nes visada arba bent jau iš dalies reiškia ir kažką kita. Uolų luistai daiktais liko vientisi ir susijungę, idant tolėliau, nors jų sudėtis lieka ta pati, suskiltų į gabalus arba sutrupėtų. Antai čia jie virto plokštėmis, lygiomis, glotniomis, o ana va ten – kriaušiais, grublėtais ir smailiaviršiais. Jų sluoksniai atskleidžia intymius kran-to ir jūros santykius, visumos dalių atskyrimą arba jų susijungimą, kartais prievartinį ir būtiną, kitąsyk – atsitiktinį ir beprasmį. Jie parodo įvairius reiškinius, tektoninius ir architektoninius. Su jais greičiausiai susijusi Viduržemio jūros regiono architektūra:

jonėninė, dorėninė, korintinė ir kitos, senesnės ir naujesnės. Tokia akistata kai kuriose vietose, neperdėčiau pasakęs, dramatiška: vienur uola nuzulinta, numarinta, kitur vis dar matyti gyslos ir nervai. Viduržemio jūros kraštų geologija kupina skausmingų pamokų ir dar skausmingesnių pranašysčių.

Kaipgi ten, kur akmenų ir uolų daugiau nei lygios ir derlingos žemės, smėlio ir dykynės nei laukų ir arimų, iš genties gali rasti tauta? Kaip iš minios ir išsibarsčiusių žemių suburti bendruomenę arba valstybę? Su šiuo klausimu Viduržemio jūros pakrantėse susidurdavo ir vietiniai gyventojai, ir atėjūnai, o pats Viduržemio jūros regionas siūlė įvairių atsakymų, neretai prieštaringų.

Kiekviena įlanka, mažesnė ir didesnė, daugiau ar mažiau atvira ir prieinama, turi savo padavimą, istoriją, pasakojimą. Jose prasideda ir baigiasi plaukiojimai ir nuotyčiai. Vieni į ją žiūri kaip į nusiramimo ir poilsio vietą, kiti – kaip į aistros ir meilės užuoglaudą. Jų tuštybė kartais primena salas: įlankos siekia tapti ištisa nenutrūkstama jūra, kaip kad salos trokšta tapti vientisu žemynu. Kartais joms pasiseka. Tokią padėtį arba pavadinimą vietos atlasuose gavo ne tik Ligūrijos, Tirėnų, Alborano, Marmuro ir Azovo jūros, taip pat Levanto ir dar kelios. Adrijos jūra ilgai buvo vadinama Venecijos įlanka. Kita vertus, Sidras, o jis didesnis ir už Adrijos, ir už Alborano, ir už Ligūrijos su Marmuro ir kitas jūras, taip ir liko įlanka, ir visi jį taip vadina. Tai apsprendžia ne vien pakrantės, bet ir pats Viduržemio jūros regionas.

Viduržemio jūros miestai prisiminimais gyvena labiau nei kiti pasaulio miestai. Jiems praeitis dažnai svarbesnė už dabartį. Jų ateitis veikia remiasi į prabėgusias dienas, o ne į einančias dabar. Tikrovės vaizdiny jiems svarbesnis už pačią tikrovę. Didžiausi miestai išaugo ne iš kaimų kaip kitur, tiesiog miestiečiai savo reikmėms statė kaimus aplink savo miestą. Jų administracijos rūpinosi statybomis ir nuosavybe, kadastru ir archyvu, tvarka ir ap-

eigomis, šventėmis ir ceremonijomis, turgumis ir fontanais, prielaukomis ir jų eismu, gatvėmis ir gyvenimu jose. Miestai įvairiai susiję su jūra – kai kurie tik driekiasi palei ją, kiti su ja susijungia. Senieji jūrininkai skyrė miestus, esančius pajūryje, ir „miestus iš jūros“. Pirmieji gali būti bet kuriame Viduržemio jūros krašte, kiti tik tame, kuriame stovi.

Panašus skirtumas tarp miestų su uostais ir uostamiesčių. Vie- niems artimesnė sausuma, kitiems – jūra. Pirmieji yra jūrininkys- tės ir prekybos priemonė, o kiti – ir priemonė, ir tikslas. Kai kurie miestai lieka tik prieplauka, o kiti tampa arena. Ir į vienus, ir į kitus atkankama iš sausumos ir prisišvartuojama atplaukus nuo jūros, tačiau ne tuo pačiu būdu. Iš jų išsiskiria laisvi uostai, nes kiekvienas tikras uostas siekia tapti laisvas. Jų kapitonai įsteigdavo lazaretus,

Marselis G. Brauno ir F. Hogenbergo veikale „Civitates Orbis Terrarum“ (paskelbta Antverpene, tarp 1572 ir 1618 metų)

nustatydavo karantinus, statydino prieglaudas tiems, kurių siela pamesdavo inkarą, kurie blaškėsi be vairo. Miestai „iš jūros“ – kaip ir pati jūra – turi savo gelmę. Joje vis dar aidi pirmykščiai Viduržemio jūros balsai.

Uostų vertė priklauso ir nuo to, kiek pati jūra juose dalyvauja, kaip ir kam ji prieinama. Laisvuose uostuose jos daugiau ir ji prieinamesnė negu kituose. Atlantas yra tolumų jūra, Viduržemio – kaimynystės jūra, Adrijos – artumo. Jų uostai tuo ir skiriasi. Tuose, laisviausiuose, uostuose jūreiviai gyvena kitą gyvenimą. Viduržemio jūros uostai buvo ir geras, ir blogas pavyzdys kitiems. Tačiau juose atgailos nėra nuoširdžios, betgi bausmės už nuodėmes – griežtos. Šitaip daug metų tęsėsi pakrikštytose Viduržemio jūros žemėse.

Tvirtovės, pilys ir sienos gynė miestus ir uostus nuo užkariautojų, piratų ir maištininkų. Jos buvo statomos iš reikalo, galios ir tuštybės. Jos iškilo tose vietose, nuo kurių toliausiai matyti ir geriausiai stebėti. Šie statiniai skiriasi statymo būdu ir aplinkybėmis, veikusiomis statybininkus: Venecijos tvirtovės sukūrė sėkmingą prekybą, o padailino Bizantijos įtaka; Genujos tvirtovės nepuošnios, aiškiai atspindi savo paskirtį; Pizos meistrai kartais parodydavo savo meistrystę, tačiau nepamiršdavo apie Ligūrijos kaimynystės grėsmę; normanų statiniai pietuose – drauge ir tvirtovės, ir pilys, jos masyvios ir neįveikiamos; katalonų ir ispanų tvirtovės vietomis papuoštos mauriškais ornamentais; sunku nustatyti, kuriam stiliui priklauso senos tvirtovės ar jų liekanos Levante, Mažonoje Azijoje ir Šventojoje Žemėje – jos buvo statytos ir perstatinėjamos ilgus šimtmečius, kiekvienas užkariautojas ką nors pridėdavo arba nugriaudavo, tie patys jas vis apsiausdavo arba gindavo; Turkijos pakrantės pilys griautos daug kartų ir dar daugiau atstatytos iš griuvėsių; prancūzų bastionai pavyzdį mieliau ėmė iš sausumos negu iš jūros, kaip ir tie, kuriuos statė Austrijos-Vengrijos imperija, kai leidosi į pajūrį – nei čia, nei ten jie šlovės nepasiekė; Afrikos žemyne tvirtovės pavergėjams pa-

prastai statė pavergti vietiniai gyventojai – be to, arabai žinojo, kad tame Viduržemio jūros krašte dykuma apsaugo geriau nei tvirtovės siena.

Tvirtovių ir gynybinių sienų statybai akmenys buvo kruopščiai renkami apylinkėse, kartais gabenami iš toliau: į Atėnus – iš Pentelikono, į Veneciją – iš Istrijos, į pietų Italiją – iš Lečės apylinkių, į Dubrovníką – iš Korčulos salos, o į Romą ir Heladę akmenys buvo gabenami iš senovinių istorinių akmens skaldyklų. Įtvirtinimų paskirtis buvo ne tik ginti miestus, bet ir juos puošti – egzistavo jų profiliai, scenos, belvederiai. Kas tik nestatė „tvirtovių iš brangakmenių“ arba „ispaniškųjų rūmų“, siekdamas apsiginti nuo savo paties vaizduotės šmėklų! Iš daugybės įvairių dydžių ir įvairios paskirties, gynybinių ir puošybinių tvirtovių, kurias venecijiečiai sumūrijo ne tik savo „įlankoje“, bet ir Egėjo, Jonijos jūros pakrantėse iki pat Kretos, Rodo ir Kipro, dėmesio verta mažai žinoma „Moterų tvirtovė“ (*Torre delle Donne*), pastatyta Adrijos jūros saloje Silba. Į ją užlipusios motinos, žmonos, merginos žvelgdavo jūros tolybėn ir laukdavo iš kurios nors Viduržemio jūros platybių pusės pargrįžtant sūnų, vyrų, sužadėtinų.

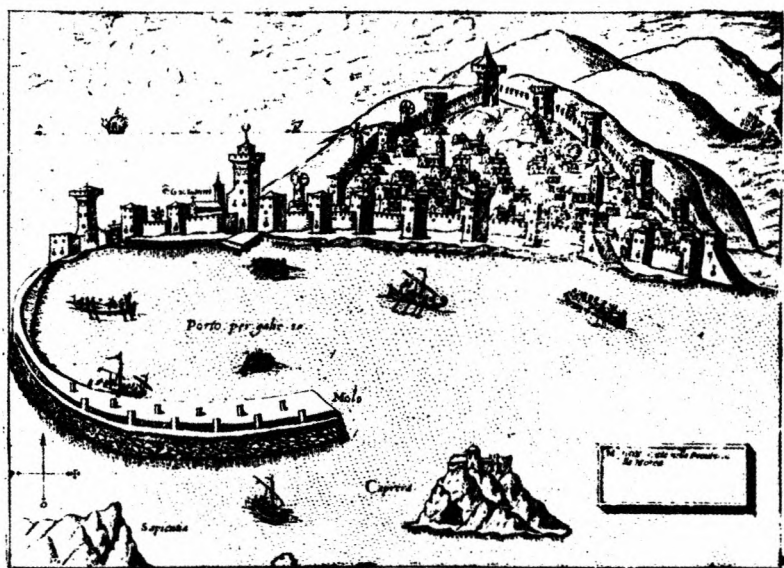
Molai – pirmieji uostų gynėjai, todėl kai kur jie taip ir vadinami „uostų gynėjais“. Vieni jų yra tarsi kranto pratęsimas ir atsiremia į jį, kiti – sukrautas kalnas akmenų, nežinia iš kur atgabentų ir bet kaip sumestų. Pirmaisiais galima vaikštinėti sau pasišvilpaujant, kiek tik širdis geidžia, o ant kitų – tik prekiauti ir krauti krovinius. Jei molai suskeldėja ar įdumba, tai – blogas ženklas uostui. Ilgai tarnaujantys molai jau beveik nesiskiria nuo aplinkinių uolų. O kai kur jie supanašėję su laivais – taip ilgai laukė jų parplaukiant, kad net pasidarė į juos panašūs. Nuo jų seni jūreiviai žvalgosi į savo jaunystę ir ilgesingai panyra į prisiminimus. Viduržemio jūros kraštuose dvasia sensta lėčiau už kūną.

Akmeninių molų, jų išsidėstymo ir išvaizdos dėka uostas nėra vien prieplauka ar sandėlis. Kai kuriose salose jie vadinami ir „tiltais“. Ant jų pritvirtinti knechtai, prie kurių pririšami atplaukę

ir atrišami uostą paliekantys laivai. Dalmatijoje jie dar vadinami „kolonomis“, lyg būtų rūmų atramos. Jie nuzulinti ir išgremžti lynų, grandinių, mazgų ir surišimų. Jie susitikimų, išsiskyrimų ir atsisveikinimų liudininkai. Apie molo amžių ir našumą sprendžiama pagal knechtus: kokie jie ir kas iš jų likę. Knechtai ant kranto atitinka knechtus denyje: molas ir laivas surišami ir laikosi vienas kito. Įsitikinimas, kad į jūros dugną nugrimzdusiuose miestuose išliko molai su knechtais, Viduržemio jūros kraštuose gajesnis nei kituose pajūriuose.

Molas ir uostas suteikia laivams ir jų įguloms įvairias pagalbines priemones, paspirtį: ne tik knechtus ir plūdurus, suktuvus, takeląžą ir krancus, bet ir žemėlapius, vadovus po uostą, vairininkus ir locmanus, vėliavėles ir ženklus, kuriais tarpusavy susikalba jūreivis su jūreiviu, denis su deniu, kapitonas su uosto administracija. Iš tikrųjų laivų įgulos privalo laikytis griežtesnių taisyklių, nei gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Tiksliai nustatyta, ką jūreiviai gali

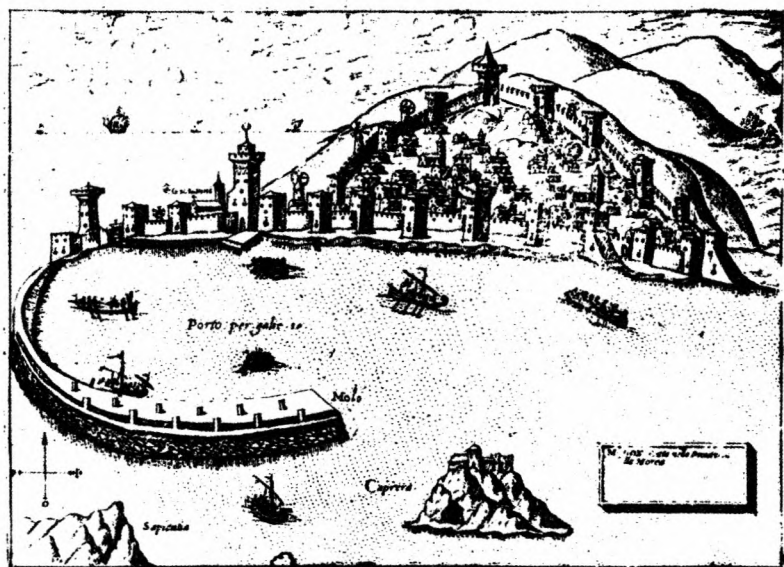

*Modono molas Morėjeje tėvo M. V. Koronelio veikale
(Venecija, XVII a. pabaiga)*

daryti, o ko ne, kodėl jie susirenka ir kaip turi elgtis plaukdami laive, ir ypač ką turi daryti iš jo išlipę. Ilgai plaukiodami jūreiviai prasimano daug žodžių, kartais sukuria net savą kalbą, kupiną šūksnių, ištiktukų ir ypač keiksmazodžių.

Kontrabanda, susijusi su jūreivių darbu, mįslinga kaip ir pati jūra. Kapitonai negali kontrabandininkų pričiupti, nes šie apsuksūs tiek jūroje, tiek ant kranto. Uostuose sukčiavimas nėra vien puikus įgūdis. Kai kur – Neapolyje, Marselyje, Stambule ir dar keliuose senuose Viduržemio jūros miestuose – jis prilįgsta menui.

Uosto administracija siekia įvesti tvarką laivų ir uostų, įgulos, darbo ir sukčiavimo reikaluose. Tai, kuo uosto administracijos struktūra kitokia, nėra ištyrinėta. Tačiau ji skiriasi nuo įprastinės administracijos. Tam tikrose pajūrio vietovėse ji retai prisiderina

*Modono molas Morėjoje tėvo M. V. Koronelio veikale
(Venecija, XVII a. pabaiga)*

prie aukščiausiosios valdžios, išskyrus atskirus laikotarpius. Paprastai uostų administracijos tarnautojai laikosi tvarkos, bet jie nėra pernelyg smulkmeniškai, iš esmės tai būdinga ir kitoms Viduržemio jūros kraštų institucijoms, bet ne visur vienodai. Ten, kur uosto administracija dirba atmetinai arba yra užleista, blogi valdžios ir jūros, valstybės ir jūrininkystės santykiai. Uostų kapitonai kitokie nei laivų – jų laivai neskesta, neskesta ir jie drauge. Jų reputacija dažnai ginčijama Viduržemio jūros pakrantėse, net ir tada, kai jie niekuo dėti.

Plūdurai priklauso uostui, jo įrangai. Niekada nežinai, kieno kompetencijai jie priskiriami. Darbą jie dalijasi su knechtais. Uosto administracija turi nustatyti vietas, kuriose jie pritvirtinami inkaru ir turi plūduriuoti. Maždaug žinoma, kur kuris ir koks plūduras galėtų būti. Grandinės juos laiko, kad nenutrūktų ir nenuplauktų. Pro plūduruose įtaisytus žiedus prakišamas laivo lynas. Kadaisė plūdurai būdavo skaptuojami iš medžio, dažniausiai iš ąžuolo arba uosio, o Levante ir iš maumedžio ar kedro. Jie kvepėdavo mediena, kol savo kvapais juos persmelkdavo jūra. Naujesniais laikais plūdurus pradėta gaminti iš įvairių medžiagų, daugiausia iš geležies, kuri rūdija lėčiau, nei sutrūnija medis. Šie plūdurai nudažomi tamsiai raudona spalva, kuri it patina juos apsaugo ir jie iš toli pastebimi. Jie suskamba, daužiant bangoms, grandinėms ir ant jų įtaisytiems žiedams. Retai kas klausosi šios kuklios muzikos, mažai kas apie ją žino. Naktį kitaip nei dieną – plūduru melodija geriau ir toliau girdima. Kartais plūdurai savaime atsiriša ir nuplaukia Viduržemio jūra arba sudūžta, atsitrenkę į uolas, ir virsta dužena.

Lynai iš kanapių ir pakulų – naujesniais laikais iš palmių stiebų arba alavijų pluošto – sugeria uosto, jūros ir jūržolių, laivo dažų [it. *pittura*], dervos [*paklina*], deguto ir dar nežinia kieno kvapą. Nors lynas nėra nei aštrus, nei kietas, laikui bėgant jis palieka rėžį

ant prieplaukos stulpelio. Kartais lynas atsiriša pats, kitąsyk nesi-
duoda atrišamas nei tam, kuris jį užrišo, nei kitam. Daiktais jis taip
nusibrūžina, kad pasidaro glotnus ir slidus, daiktais – sudiržta arba
atskiri jo pluošteliai susisuka į mazgelius ir užsiraito. Špagatas ilgai
tarnauja varguoliams, kol visiškai suyra arba suplyšta. Kiekvienas
jį traukia į savo pusę. Storiausi ir sunkiausi yra špagatai, Adrijos
jūros salose jie vadinami *gumine*, prikalami kūjeliu, vadinamu *ma-
cola*, o nugnybiami specialiomis replėmis, vadinamomis *pince*. In-
karas laivo priekyje arba gale, ritė denyje, plūduras uoste, prieplau-
kos stulpelis arba kolona ant molo taip pat tvirtinama skirtingais
būdais. Šis menas žinomas nuo senovės laikų. Yra aibė praktinių
patarimų ir menkos teorinės žinios. Ant kai kurių molų jūreivių
ir žvejų sužadėtinės, draugės savo mazgus užrišdavusios taip, kad
jų daugiau niekas, net ir pikta lemtis, negalėdavo atišti. Jos tikėjo,
jog šitaip mylimieji liks joms ištikimi ir tolimuose uostuose. Apie
tai visada būdavo pasakojamos istorijos visomis Viduržemio jūros
šalių kalbomis.

Iškalbingi ir mazgų, užrišimų pavadinimai: pagal sumazgymą ir
formą skiriama aštuoniukė, puokštė, žnyplės, šnipas, pynutė, tur-
banas, karūna; mazgai taip pat vadinami žvejiškais, jūreiviškais,
vienuoliškais bei vyriškais arba moteriškais; vienų kilpelė minkš-
ta, kitų – kieta, jie vadinami florentietiškuoju arba olandiškuoju
surišimu, vieni rišami „drugelių“ arba „žvaigždele“, kiti – „vištos
koja“, kiekvienoje pakrantėje yra ir variacijų. Jūrų muziejuje Bar-
selonoje aptikau tokius pavadinimus: „mauro galva“ ir „kiaulės
skylė“. Lyno mazgais buvo matuojamas laivo greitis, pagal tai ir
šiandien šis matavimo vienetas taip vadinamas. Prireikė didžiojo
užkariautojo pasiryžimo, kad būtų perkirstas Gordijaus mazgas.
Stipriausias ir galbūt lemtingiausias yra taip vadinamasis „mirtinas
mazgas“. Anot liaudies padavimo, toks mazgas Dalmatijoje buvo
vadinamas „karstu“: būdavo surišama „karstu“ arba „mirties vir-
ve“. Mokėjimas tai padaryti siejamas su menu: Genujos gyventojai
perėmė iš turkų arabišką žodį „makramė“, kuris Bosnijoje išlikęs

kaip „ma(h)rama“ [skarelė], nešiojama žmonių, motinų ir dukterų. Šiandien makramė reiškia tam tikrą taikomojo meno rūšį. Korsikoje, vadinamoje „grožio sala“, Kalvio mieste, susipažinau su virvinku, gyvenimą paskyrusiu mazgų rezgimui, apie juos šis žmogus žinojo daugiau nei kas nors kitas: kaip jie rišami, iš kur atsirado, kam reikalingi. Iš jo mokiausi ir dalį jo pamokų čia perpasakojau. Vietiniai pašaipūnai, kokių apstu visose Viduržemio jūros pakrantėse, prilipdė jam kažkokią keistą pravardę, dėl to jis kentė ir tai jį dar labiau pastūmėjo pasinerti į savo užsiėmimą.

Be molų, prieplaukoje turbūt labiausiai daužomi ir trankomi krancai. Jūreiviai juos naudoja nuo neatmenamų laikų. Kai laivai buvo mediniai, krancai buvo daromi iš šiaudų (iš čia ir kilęs jų pavadinimas *paglia*). Sicilijoje jie vadinami *stramazzo*, „balionais“ – Kvarneryje. Šie įrenginiai įvairiose pakrantėse turi daug pavadinimų, o ką jau kalbėti apie salas. Neišvaizdus virvių, pakulų, špagato, kanapių pluošto ir nežinia dar ko kūlys saugo laivo šoną nuo dūžių į molą, taip pat apsaugo ir molą. Profesionaliai tai vadinama *bokobran* [atrama laivo bortui apsaugoti], nors laivo įgula retai vartoja šį žodį. Jis sugirgžda, galima sakyti, surauda, kai laivo svoris jį staugiai primyga. Tokią akimirką – trumpą, bet pakylėtą – išryškėja mažojo kranco pasiaukojimas ir nepakeičiamumas. Plaukiojant ir kraunant krovinius krancai džiūsta šalia lynų arba guli su virvėmis, numesti ant denio. Pamirštama, kad jie saugojo laivo grožį ir molo ilgaamžiškumą, šitaip Viduržemio jūros kraštuose pamirštama daug kuklių dalykų.

Kadaise tyvuliavusių jūrų likučiai telkšo kažkur šalia šiuolaikinių jūrų. Pavyzdžiui, Panonijos jūra skalavo Europos žemyno vidines pakrantes. Tų vietovių žemės ypatumai traukia tyrinėtojus ir šiaip smalsuolius: suakmenėję jūros dumbliai, žolės ir žuvys, kriauklės, druskos arba smėlio sluoksniai, fosilijos skatina svajoti ir audrina vaizduotę. Iš to, kas liko, galima spėti, jog tos išnykusios

jūros turėjo savo įlankas ir seklumas, gal net prieplaukas ir molus. Apie kai kuriuos žemyninius Europos miestus, nepaisant visko, sakoma, kad jie priklauso Viduržemio jūros regionui: Zalcburgas, kai jame vyksta muzikiniai festivaliai, senoji Praha rudenėjant arba, jei eitume dar toliau, net ir Peterburgas su savo baltosiomis bemiegėmis naktimis, nors jis ir šiaip stovi ant jūros, Baltijos jūros, kranto. Ten, kur dabar „sūrioji dykuma“ Turkijoje, į pietus nuo Ankaros ir šiauriau nuo Konijos, taip pat kadaise plytėjo jūra – smėly ji paliko sūrius pėdsakus. Tunise, netoli Hamameto, dalis dykumos irgi sūri. Vėl kyla klausimas apie Viduržemio jūros ribas.

Kapinės kažkuo panašios į salas arba pusiasalius. Jos užima ypatingą vietą mieste arba priemiestyje. Kai kur jos atsisukusios į jūrą, kai kur – į sausumą, pagal tai sprendžiama, kad jūra geresnė arba žemė lengvesnė. Mažesnių maldos namų – bazilikų, sinagogų, mečečių, koplytėlių – išsidėstymas panašus į kapinių. Tiek prie vienių, tiek prie kitų sodinami kiparisai ir pušys. Pirmieji aplinkai teikia ramybės, o pušys kelia niūrumo jausmą. Šie medžiai buvo sodinami ne tik prie kapinių ir Dievo namų, Viduržemio jūros kraštuose jie tarpusavy varžėsi ir prie aukurų bei akademijų.

Kalba apie kapines veda prie mirusių kalbų temos. Viduržemio jūros pakrantėse jų būta daug, gal net ne ką mažiau nei salų. Kodėl vienos paskendo jūroje, o kitos išnyko sausumoje, šito neįstengia paaiškinti nė pati lingvistika. Kai kurie išnykusių kalbų žodžiai išliko, pasklidę po kitas dar gyvuojančias tarmes. Į šias kalbas sunku įsiskverbti, jos neteko savo aplinkos ir savybių. Naujos kalbos, kurios įsivyravo arba užgožė senąsias, vietomis išsaugojo senąjį kirčiavimą, tartį, gal net gestus, kuriuos, kaip mums atrodo, atpažįstame ir kurie liudija apie tai, kad kadaise buvo kalbama kitaip. Garsuose išliko tam tikra senoviška melodika, dažnai ji nostalgika. Tokių liekanų rinkėjai turi įdomių pasiūlymų, kurie paprastai yra nepraktiški: daiktus pakeičia žodžiais, nes tiki, kad kiekvienas žodis gali atstoti daiktą, kurį reiškia. Bet nepaisant visko, jų dėka kai kurie archyvai tapo reikšmingi. Mažne kiekvienas pajūrio

miestas turi bent vieną tokį archyvą, viešą arba privatų, atvirą ar uždarą. Viduržemio jūros kraštuose archyvai panašūs į kriptas, o kriptos – į archyvus.

Bangos veikia jūros ir kranto santykius. Jų pavadinimai priklauso nuo to, iš kur į jas žvelgiama ir ko iš jų tikimasi – nuo laivo ir nuo kranto žiūrime nevienodai ir tikimės ne to paties. Kai kurios bangos mieliau įvardijamos būdvardžiais, o ne daiktavardžiais: taisyklingos arba netaisyklingos, tolygios, pailgos, skersos arba sukryžiuotos, „potvyninės“ arba „atoslūginės“; vienos paviršinės, o kitos giluminės; jos būna laikinos, pavienės, padažnėjusios, atsitiktinės, siūbuojančios (visokios „kalvelės“ ir pan.), simetriškos ir asimetriškos. Cikliškos. Plaukiant jūroje svarbos įgauna jų jėga ir aukštis, tai, ar jos plakasi į šoną, laivo priekį ar paskuigalį, kaip prieš jas atsilaiko laivas ir įgula. Čia mus pirmiausia domina, kaip atskiros bangos sudūžta į krantą, kiek – po to, kai sudūžta, – jos išlieka stebinčiųjų akyse, ar jos tokios pačios, kai kartojasi, ar vis dėlto kuo nors skiriasi, kaip jos šniokščia, išsiliedamos po smėlį arba užsirisdamos ant uolų, kaip jos tampa negirdimos, išelindamos į pavargusiųjų ir snaudžiančiųjų sapną. Kai galiausiai bangos nuslopsta ir apmiršta, lieka tik kliukėjimas arba kleketavimas: pliuškenimas į molą arba laivą, į plūdūrą arba uolą, kuris dar ilgai tęsiasi ir girdimas ypač naktį. Tas kliukėjimas ar kleketavimas – nežinau, kuris apibūdinimas tinkamesnis, – galiausiai virsta tyła. Sakoma, kad stipriai prisitvirtinusios kriauklės savyje lyg žodyną saugo bangų ošimą. Čia iš tiesų glūdi ženklai arba tam tikra jų seka, kurią veltui mėginame įspėti. Jos paslaptis atsiskleidė vos keliems poetams, paprastai vienam arba dviem iš vienos kartos. Jie – tie ženklai – primena senus Viduržemio jūros kraštų rašmenis, išnykusius drauge su jais užrašytomis kalbomis.

Žmonės, tyrinėjantys bangų atsiradimą ir veikimą, mums užsimena, kad kai kurios iš jų savo kelią pradėjo anksčiau nei prieš šimtą metų, jos iš kažkur atrieda, ateina, užplūsta. Tačiau tam, kas stebi ramų jūros paviršių, kai nėra vėjo, sunku patikėti, jog bangos

iš tikrųjų kelią pradėjo toli ir vieną dieną, kas žino kada, atsiris iki čia. Kai ritasi pačios paprasčiausios bangos, kurios laikosi savo kelio ir eiliškumo, vaikams ir suaugėliams patinka jų laukti, skaičiuoti. Jie spėlioja, kuri banga bus didesnė, paskui didžiausia, pirma ar trečia, trečia ar septinta, kaip išsilies po krantą atriedanti banga, o kokia bus paskutinė? Kiekvienas norėtų sužinoti, ar yra bangų Viduržemio jūros gelmėse, ar jos virsta srove, paskęsta amžiams, o paskui vėl gimsta mūsų akivaizdoje.

Kai jūra nepašiaušta vėjo ir nebanguota, mums patinka žiūrėti į savo atvaizdą joje – jei įstengtume, tai apsikabintume savo atspindį ir atsiduotume sau ir jūrai. Tokiomis akimirkomis įtikime, kad Viduržemio jūra yra mūsų prieglobstis, pastogė, tėvynė.

Vėjai dažniau minimi nei bangos, gal todėl, kad jie labiau paveikia nuotaiką, o drauge ir pokalbį. Pakrantės skolina viena kitai jų vardus, kartais pakeisdamos jų kryptį ar prasmę, šitaip sukeldamos nesusipratimus ir pradėdamos sąspyrius. Iš to galima spėti, kuri šalis ilgiau valdė jūrą arba laivyną. Adrijos jūroje vienas kitą maino pietryčių vėjas ir šiaurys. Mistralis švelnus ir pučia nuo jūros maždaug vidurdienį, tačiau kitose pakrantėse, nors ir išsaugojo beveik tą patį vardą, šis vėjas atskrieja nuo sausumos ir, kaip byloja Provanso patarlė, gairina taip, jog net „asilui uodegą išrauna“. Dažnai pučia, bet labai pakaitomis, *levantas* iš rytų pusės ir *pulenatas* iš vakarų, *sirokas*, *brizas*, *tramontana* (*tramuntana*), *buraca* (jis skiriasi nuo šaižaus ir netikėto vėjo *buraska* šiaurės kraštuose, nors pavadinimas panašus), visokių rūšių vėtros, staigūs štorminiai vėjai, įvairūs žieminiai vakarų, šiaurės vakarų vėjai, vietiniai ir atklydę iš tolių tolimiausių. Skirstymas, kurį siūlo meteorologai, praktiškesnis, bet pernelyg vienareikšmis. O štai poezija priskiria vėjui vyriškas ir moteriškas, erotines, dieviškas, demoniškas ir išdykėliškas, syjančias su gimimu ar mirtimi, palaizūniškas, tūžmingumo, švelnumo ir muzikines savybes. Nuo vieno vėjo įsisopa galva, kitas padaro gyvenimą įstabesnę. Vieni mus įkvepia, kiti mūsų įkvėpimą subjauroja. Kitados kiekviena epopėja

turėdavo pavaizduoti, kaip Viduržemio jūroje kyla potvynis – tai nulemdavo visos dievybės.

Vietovėse, kur vėjai dažni ir aršūs, gyventojai jų laukia ir nu-jaučia, aiškina ir nuspėja juos atūžiant. Jie pažįsta – arba bent jau manosi pažįstą – ne tik jų prigimtį ir užgaidas, kryptį arba jėgą, bet ir svorį, netgi tuštumą, jų ošimą ir ūžesį, kvapą ir patį prisilietimą. Ar vėjas turi šešėlį? – vieni kelia tokį klausimą, kiti jį laiko beprasmišku. Koks vėjo svoris, kokia apimtis, ar kuo nors kvepia, kaip ir kuo prisiliečia prie erdvės, kuria juda? – apie tai byloja patirtys ir regėjimai. Iš jų randasi padavimai ir legendos. Vėjai ošia it bangos, staugia lyg vilkai, rauda tarytum žmonės. Vėjo kelius, o gal ir pavidalus išduoda aplankstytos alyvmedžių ir pušų šakos, atviriiausiose vietose suguldyti krūmynai ir kerai, išversti krūmokšniai, išlaužytos nendrės arba vynuogynai – juose lieka vėjo pėdsakai arba net siluetas. Tam, kas atsiduria vėjo kely, jis neatima spalvos, bet kartais ją keičia: daiktais ji išblanksta, daiktais sutirštėja. Vėjas surenka ir išnešioja vikšrinių kiškiakrūmių, levandų ar rūtų sėklas arba žiedus, pasisavina ir aplinkiniam pasauliui dovanoja šalavijų, svilažolių ir visų kitų daiktų, kuriuos aptinka pievose, pakriaušėse, anapus kranto arba pačioje jūroje, aromata. Nuo jo antpuolių pasitraukia arba apsinuogina žemė ir smėlis, uolos ir sienos įdumba arba išsilenkia. Audros neįveikė nei Viduržemio jūros kraštų praticies, nei istorijos.

Vėjas – ne vienintelis bangų varytojas. Kartais jos atsiranda, sakytume, pačios iš savęs, kai nėra nė menkiausio dvelktelejimo. Tada pasireiškia taip vadinamoji „negyva jūra“, pastūmėta savo pačios nerangumo arba įpročio: dūžiai, ateinantys iš kažkur ir keliaujantys kažkur, jie neturi tikro išeities taško ir tikslo, jie netekę siekio ir krypties, jie užbaiginėja kažką, kas jau įvykę. Vieni jų pakeičia pavidalą ir dydį, judėdami link kranto arba toldami nuo jo, kiti lieka vienodai tvirti, beveik nekinta. Vėjo, bangų ir lietaus sąveika akimirksniu pakeičia jūros išvaizdą arba spalvą: sirokas ją nuspalvina žalsvai, vietomis padrumzlina, o vėtra padaro jūrą mėlynę, negu ji yra iš tiesų. Šėlstantys štormai vietomis atveria jūros dugną ir pakeičia mūsų požiūrį į gelmę – jūra tampa lygi pati

sau ir, taip sakant, lieka apsinuoginusi. Menininkai yra tapę tokias jūros būsenas: seni italų ir ispanų meistrai, o arabų statytojai, vaizdavę žaliai melsvus marinistinius vaizdus ant mečečių sienų šalia stilizuotų Korano surų, šitaip sušvelnindavo jų griežtumą. Tokius spalvinius persiliejumus atpažįstame fragmentuose freskų ir ikonų, kurias tapė graikų, rumunų ir slavų dailininkai, atskalūniškai gyvenę ir būdravę ant Adrijos, Jonijos ar Egėjo jūros krašto. Kai vėjai apmalšta ir jūrą tampa permatoma labiau nei paprastai, vietomis suboluoja neįprastų daiktų ir statinių apybrėžos. Tomis akimirkomis įtikime, jog atradome paskendusią galerą su vertingu kroviniu, senovinius rūmus su kolonadomis, statulomis išpuošto antikinio miesto griuvėsius. Siūbuojantys siluetai užburia protą, duženos – istoriją, griuvėsiai – likimą. Viduržemio jūra yra kolekcininkė, kuri slepia savo turtus.

Jūros srovės primena plačias upes. Jos atkaklios ir tykios, nesusstabdomos. Nežinoma, kur yra jų ištakos, žiotys, jos glūdi kažkur pačioje jūroje. Sunku pasakyti, ar jos teka, ar plaukia, kaip ir kodėl jų vanduo atsiskiria nuo kito, didesnio, vandens, jų vaga neturi nei pakrantės, nei prieplaukos. Aiškiau srovės galima įžvelgti iš aukštumų, jūreiviai jas pamato nuo aukščiausio laivo stiebo, žvejai stebi nuo laivo priekio. Kai jūra apimsta, srovės subraižo jos paviršių, nupiešia keistas figūras – įlankas be pakrančių. Žuvėdros geriausiai pažįsta atskirų srovių prigimtį, jų gylį ir tai, ką jos savyje slepia. Vairininkai atsižvelgia į tai, ar srovės priešinasi laivui ar jį palaiko. Nežinia, kur tos srovės nuteka ir kur išsenka! Kai kur jos palieka pėdsakus, bet paprastai nesuka verpėtų. Jos veikia kaimyninių pakrančių, juoba salų gyventojų, elgesį. Gal jos susijusios su jūros judėjimu, panašiu į žuvų, paukščių arba tautų kraustymąsi, to negalime tvirtinti. Kiek egzistuoja pasaulis, tiek žinoma ir srovė Mesinos sąsiauryje šalia Sicilijos, srovė prie Dardanelų tarp Europos ir Azijos, arba toji Euripo, visai greta Maratono, netoli žymiųjų Termopilų. Mūsų jūroje potvyniai nėra tokie vandeningi, kad papildytų tas sroves. Šių vietų srovės nepakeičia pakrantės ir uosto

vaizdo, darbų ir dienų scenovaizdžio. Jos neatskiria laiko nuo Viduržemio jūros egzistencijos.

Per Bosforą prateka stipri srovė, kurią galima išvysti nuo Balkanų kalnų šlaito. Bulgarijos pajūryje ją vadina „velnio srove“. Trys upės, atitekančios nuo rusų ir ukrainiečių žemumų bei stepių, Dniepras, Dniestras ir Donas, piečiau jų Dunojus ir jo intakai nuo Alpių ir Panonijos lygumų – visi suteka į Juodąją jūrą. Manoma, kad Bosforo sąsiauriu atiteka daugiau vandens negu iš vandenyno per Gibraltarą. Šios upės papildo mūsų jūrą ir palaiko jos lygį. Juodoji jūra dėl įsiliejančio gėlo vandens ne tokia sūri kaip Viduržemio.

Viduržemio jūros pakrantėse stinga vandens, todėl sausros yra dažnos. Žmonės kaip ir dykumoje kankina troškulys. Nei žmonės, nei gyvuliai jūros vandens negeria. Gyvenvietės ir miestai įkuriami šalia šaltinių ir upių. Aikštes ir kryžkeles gaivina fontanai ir šaltiniai. Tekantis vanduo skleidžia sveikata, pelkės platina ligas. Liūtys pražudo gyvybę ir sunaikina turtą. Potvyniai apsemia sapnus ir tikrovę. Kūno ir vandens draugystė – maudynės jūroje ir mineralinėse voniose sausumoje – suteikia malonių pojūčių ir troškimų. Vanduo ošia, čiurlena kiaurą naktį ir dieną, žybcioja saulėje, jis išdžiūsta vasaros sausroje ir suledėja pučiant žiemui. Jis dalyvauja krikščioniškose krikšto ir palaiminimo apeigose, padeda musulmonams pasiruošti maldai ir meilei, grasina visų tikėjimų nusidėjėliams verdančiu pragaro tvanu. Vieni vandens šaltiniai atsiranda iš žemės arba uolų, kiti ateina su lietumi ir kitais krituliais. Pačioje jūroje pulsuoja versmės, atitekėjusios iš požeminių šaltinių ir upių, gėlų, sūrių ar sūrokų ežerų. Netoli pakrantės kalnų viršūnės daiktais pabąla nuo sniego – sniego vandenys drauge su kitais įteka į Viduržemio jūrą.

Turbūt prireiktų šimto metų, daugiau nei žmogaus gyvenimo, kad Viduržemio jūros baseine pasikeistų visas vanduo. Kiek kiekvienu momentu yra seno vandens, kurį reikia pakeisti, o kiek naujo, kuris tik atplūsta, šito niekas tiksliai nežino. Mes nežinome, nei kokia tvarka tie vandenys vienas kitą keičia, kur vanduo

užsilaiko, nei iš kur jis ateina. Jūros amžiaus ir žmogaus amžiaus neišmatuosi tuo pačiu matu. Nors Viduržemio jūra irgi keičiasi, mums ji atrodo amžinai tokia pati.

Putos dažniausiai atsiranda su bangomis ir vėju. Jos lyginamos su lengvumu ir nepastovumu, pykčiu ir netikėjimu, net ir su vaisingumu bei grožiu – nuostabioji Afroditė, pasak mito, išniro iš putų ir todėl gavo tokį vardą. Tačiau palyginimai neatskleidžia, kas yra pati puta: kokia jos sudėtis ir apimtis, ar ji tokia pat sūri kaip ir jūra ir kodėl toji ją drabsto po krantą ir ant uolų taip įnirtingai ir tokiais kiekiais? Net nežinau, ar įmanoma – kai kalbame apie putas – minėti jų kiekį arba apimtį. Putos burbuliukai, galima sakyti, savaime pučiasi, bruzda, spiečiasi, nors atrodo, kad ji neapčiuopiama, permatoma, tuščiavidurė. Ji išsisklaido lyg migla, dingsta kaip sapnas, padaryta beveik iš nieko ji tampa niekuo. Kai vėjas ją iškelia į jūros paviršių ir paverčia dulksna, saulė ją kartais padabina vaivorykštės spalvomis, ją pačią arba jos šešėlį. Ši akimirka yra įstabiausia ir liūdniausia laikinoje putų egzistencijoje tarsi ekstazė, o gal rauda. Atviroje jūroje ir prie kranto, ant bangos keteros arba smėlėtame paplūdimyje putos nevienodos – čia jos nuolat atgimsta, ten amžiams dingsta. Negyvojoje jūroje putų visai mažai, o Viduržemio jūroje apsčiai, čia turbūt putų gimtinė.

Debesys susiję tiek su vėjais, tiek su bangomis. Ankstų rytą juos vos atskirsi nuo aušros. O prieblandoje jie tampa jos dalimi. Naktį debesys tamsesni už pačią naktį. Ir į juos nuo laivo žvelgiama kitaip negu nuo kranto: kokie jie, kiek jų, iš kur atslenka, kur plaukia, kas apie juos praneša arba juos lydi. Pagal debesis jūreiviai sprendžia, koks bus oras, ar jis pagaliau pasitaisys, ar dar ne. Dykumos gyventojai jiems lenkiasi ir meldžia, kad atneštų išganingąjį lietų. Kai per vasaros kaitrą debesys uždengia saulę, Viduržemio jūros pakrančių gyventojai nebyliai dėkoja.

Meteorologai surūšiaavo ir pavadino debesis pagal jų išvaizdą ir daromą įspūdį. Šie pavadinimai nėra visiems suprantami: plunksniniai, kamuoliniai, sluoksniniai, atnešantys lietų, kartais ir krušą, dar yra ir variantų – plunksniniai kamuoliniai arba plunksniniai sluoksniniai. Kasdienėje kalboje debesis apibūdinami tokiais žodžiais: lietaus debesis, rytiniai arba vakariniai, „vilnoniai“, „pluoštiniai“, sniego. Arba dar pavadinami avelėmis, bandomis, grybais. Debesis dažnai įkvėpdavo dailininkus ir rašytojus. Baroko epochos meistrai mėgdavo juos vaizduoti susigrūdusius draugėn arba plačiai ištaršytus. Poezijoje debesis plaukia it laivai, nusileidžia ant Viduržemio jūros tartum užuolaida ar stogas.

Jeruzalė G. Brauno ir F. Hogenbergo veikale
„Civitates Orbis Terrarum“ (XVI a.)

Lietus nevienodai pasiskirsto po pakrantes. Jis gausnis šiaurinėse negu pietinėse. Vakarinėse pakrantėse lietūs dažnesni negu

rytinėse. Į visus kraštus lietus ateina skirtingu metu. Tarpai tarp vieno ir kito lietaus vienur ilgesni, kitur trumpesni. Prie Gibraltaro lyti pradeda turbūt pusmečiu anksčiau nei prie Negyvosios jūros. Šventojoje Žemėje vasarą nelyja, nebent atsitiktinai. Rudeniui prasidėjus ateina lietus, vadinamas ankstyvuojų, jo reikia sausai žemei ir išdžiūvusiems šaltiniams. Žiemos lietūs pripildydavo ištuštėjusius šulinius ir išdžiūvusias vagas. Senovės judėjai pavasario lietų laikydavo vėlyvu. O ką kiekvienu metų laiku krituliai reiškė dykumos gyventojams, nomadams, karavanams, neįmanoma nei apsaityti, nei aprašyti. Tie lietūs, kurie ateidavo tinkamu metu, buvo laikomi Dievo malone, o kruša – dangaus bausme. Tiek vieni, tiek kiti krituliai buvo dingstis melstis, viltis, atgailauti. Lietus yra ypatingas įvykis sausringuose kraštuose, ypač salose, kur įvykių visada reta. Lietaus vanduo Viduržemio jūros kraštų cisternose ir šuliniuose išsaugojo skurdžios vaikystės ir nepasotinto jaunystės troškulio skonį.

Saulėlydžiai irgi skirtingi, nelygu iš kurios pusės juos stebime – vienoje saulė glunda prie jūros paviršiaus ir neria jos gelmėn, kitoje – nurieda užu kalvos ir ten pranyksta. Saulėlydis skirtingas abiejuose Sicilijos kraštuose, Taorminoje ir Trapanyje; Korsikoje – rytinėje ir vakarinėje – tas pats: Golfo Arančyje, iš kurio matyti Italija, arba ant raudonų į Gibraltarą pasisukusių Pianos uolų. Taip yra ir Adrijos jūros, Kikladų ir Sporadų, Maljorkos ir Menorkos, Sidro ir Gabeso įlankų rytuose ir vakaruose. Saulėtekiai ir saulėlydžiai turtingi spalvų ir jų persiliejimų, ypač geltonų ir rožinių. Viduržemio jūros saulėtekiai ir saulėlydžiai vietomis raudoni, o kartais, ypač atvirukuose, perdėtai raudoni.

Švintant jūra ir dangus susilieja. Prieblandoje riba tarp jų vėlei išnyksta. Tamsa kartais leidžiasi, kartais krinta, kai kur švelniau, kai kur staigiau. Pagal tai žvejai sudarinėja savo kalendorius. Niūri tamsa virš jūros niūresnė nei sausumoje – jūros gelmė susijungia su nakties gelme ir jos išdidina viena kitą. Tada aiškiau girdėti irklų girgždėjimas ir jų pliuskenimas vandens paviršiuje, girdėti, ar

irklai juda sinchroniškai. Pasakojimai apie didžiuosius užtemimus pasaulio pradžioje ir pabaigoje lydi visą Viduržemio jūros šalių praeitį.

Kai kuriose vietose, ypač įlankose ir prie salų, jūra yra tamsesnė ne tik dėl gylio. Kitur ji atrodo šviesesnė, net ir ten, kur nėra sekli. Čia daugybė prisiminimų, ten – visai jokių išgyvenimų. Pakrantės ir uostai, debesys ir vėjai, kurie juos atneša, bangos ir srovės, aušros ir saulėlydžiai – mums beplaukiojant pasikeičia įvairūs vaizdai. Viduržemio jūra tiek plaukiojimo pradžioje, tiek pabaigoje lieka tokia pati, o mes – ne.

Jūros kvapus užuodžiame artėdami prie kranto, juos prisimeiname toldami nuo pakrantės. Jie skirtingi auštant ir vakarėjant, pučiant vėjui ir lyjant, stojus karščiui, spaudžiant šalčiui. Aplinka juos keičia arba papildo pušų ir jū sakų aromatu, sudžiūvusių dumblių, jūržolių, viksvų, kryklių ir dar dievažin kieno kvapu. Kvapai aitiesni ten, kur bangos užlieja nerijas ir sudūžta į uolas, arba ten, kur saulėje išgaruoja visa, kas gali išgaruoti, ypač vietose, kur ore jaučiama ir druska. Krantas kvepia jūra, jūra – krantu. Uostas turi savo kvapą, kuris keičiasi nuo molo prie molo. Atvira jūra kvepia kitaip negu prie kranto. Viduržemio jūros šalių gyventojai, ypač senieji, yra įsitikinę, kad jų jūros dalis kvepia maloniau ir svaigiau už visas kitas jūras.

Pakrantėje renkame nugludintus akmenis, laikome juos delnuose, sugniaužiame, dedame į krūvą, nusinešame arba vieną po kito tiesiog sviedžiame į jūrą ir stebime, kaip jie šokčioja vandens paviršiumi, o paskui grimzta dugnan. Iš smėlio statome visokius statinius, ką nors braižome, brendame ir jaučiame tikrą artumą, jaukumą ir šilumą. Į tokius žaidimus įsitraukia vaikai ir suaugę, net ir seni žmonės. Kaip tik nepavadiname akmenų: apvaliukai, rieduliukai, pempzos gabaliukai, akmenėliai, akmeniukai! Vietomis iš žemės išneria raudonos uolos. Jų pavidalai neįprasti. Jų

kilmė mus trikdo. Gal kai kurios jų yra meteorai, bet dauguma tikrai ne. Prieblandoje jos atrodo lyg kokios duženos. Naktį pri-
mena vaiduoklius. Saulėje ir vėjų jos tampa dar raudonesnės.
Provanse, įlankoje tarp Antibio ir Agès, Estrelos masyvo atšakos
yra rožinės. Aplinka persiima ta spalva, ypač leidžiantis vakarui;
rudenėjant viskas parausta. Kitose pakrantėse randame panašių
vaizdinių: Sardinijoje, netoli Ojliastros, Arbataksio kyšulys visas
raudonas; Marmuro jūroje rausvos yra Kizil Adalarų salelės ir
greta Stambulo esanti sala Heibeliada; Istrijoje, šalia pakrantės,
netoli Rovinjo, kūpsio Crveni Otok [Raudonoji sala], toks jos
pavadinimas. Graikijoje prie Santorinio yra Raudonasis paplū-
dimys, o piečiau nuo Molo dar raudonesnis kyšulys Purja. Ne-
toli Delfų orakulo taip pat stūkso pilkšvai raudoni luitai, kurių
spalva buvo aiškinama įvairiai. Ant uolų, įsikirtusių į Korsikos
pakrantę, tarp žvejų gyvenviečių Pjana ir Girolota, virš prarajos
šoka dvi didžiulės akmeninės figūros, vyro ir moters – jos vadi-
namos „susižadėję širdimis“. Niekur kitur Viduržemio jūros re-
gione nemačiau tokios ryškios raudonos spalvos uolų, galbūt tik
Korsikoje tokią galima išvysti.

Viduržemio jūros kraštuose veikiančių vulkanų nėra daug.
Kadaise jų būta daugiau. Apie juos buvo kalbama su baime ir at-
sargiai kaip apie gamtos rykštes, baisesnes už žemės drebėjimą,
marą, negandas. Graikiškosiose Miloso ir Santorino salose kraterio
stemplė užgeso dar iki krikščionybės laikų, tačiau net atvėsęs
ugnikalnis nenustojė jaudrinęs vaizduotės. Santorinas, pavadintas
šventosios Kankinės Irenos vardu, yra pastatytas ant lavos ir Teros
gyvenvietės pelenų po ugnikalnio išsiveržimo, kurį senoji Hela-
dė įsiminė ir atminimą perdavė palikuonims. Strombolis, viena iš
septynių vėjuotųjų Eolijos salyno salų, panėši į apverstą sukutį – jos
pavadinimas kilęs iš graikiško žodžio *strombos*, kuris ir reiškia „su-
kutis“ (šis žodis – kurgi daugiau! – išliko Neapolio tarmėje kaip
strùmmolo). Strombolio ertmė ir šiandien žerplėja, nerimsta, ji vis
užverda ir perverda. Sicilijos rytuose, virš Katanijos, rūksta dūmai

iš Etnos, jos lava tebesiveržia, kunkuliuoja, grūmoja. Virš mirusios Pompėjos ir Herkulanumo, prie pat Neapolio, stūkso užsislėpęs Vezuvijus, bet jis nėra visiškai apmiręs. Tarp Sicilijos ir Pantelerijos, Pelagų salose, maždaug prieš du šimtus metų virš jūros paviršiaus pasirodė vulkaninės kilmės sala, pavadinta Ferdinandėja, vieno iš dviejų Sicilijos karalių, Burbonų giminės palikuonio, vardu. Gražioji Ferdinandėja netrukus išnyko, kad vėl išnirtų kitoje vietoje, kur jos niekas nelaukė. Plati plokštuma, ant kurios plyti Afrika, ir dar platesnė, į kurią remiasi Europa su Azija, šios plokštumos spaudžia viena kitą ir trinasi žemės gelmėse, šitaip judindamos ir laužydamos žemės plutą. Kiekvieną šimtmetį jos persistumia panašiai per pėdą drauge su kontinentų, kuriuos laiko, našta. Žemė tarp jų susproginėja, lava išsiveržia pro plyšį, magma susikaupia prie kraterio, žemė ima tirtėti. Nuo žilos senovės mitinės dievybės valdė Viduržemio jūros kraštų požemį, bet šiandien jos – ne vienintelės.

Olas, urvus, grotas dengia akmenys skliautai. Jūros olos skiriasi nuo sausumos olų. Kai kurios jų yra prieinamos, kitos – ne. Reikia panerti į vandenį, kad patektumei į tas olas, kurias gaubia uolų luitai, palenkti galvą – jei į olą įplauki valtimi – arba palaukti, kai atoslūgis sumažins vandens lygį jūroje. Olose spalvos keičiasi ir persilieja kitaip nei atvirose vietose. Mėlyna, tamsiai mėlyna, šviesiai ar tamsiai žalia, sidabrinė spalva nėra tokios pat kaip išorėje. Ten, kur šviesai pavyksta prasiskverbti į olos vidų, atrodo, jog ji teka arba skęsta. Čia, į vidų, sunkiai prasibrauna vėjai, bangos, balsai. Tokiose vietose jūros paviršius išlaiko tuštumą arba vienumą. Šešėliai čia šmėsteli tik prorečiais ir yra slogūs. Kai kur jie panašūs į naktinį košmarą. Kiekvienoje oloje aidas savitas. Nė vienoje jų neradau koralų. Ir žuvys ten kitokios negu išorinėje jūroje. Su virpuliu įplaukdavau į Kretos olas, į tas didžiausias, be kurių, rodos, ši sala nebūtų tai, kas yra. Tų olų sienos daiktais plikos arba apaugusios plonu žolių sluoksniu, kurį palaiko drėgmė. Tuose urvuose viešpatauja tyla. Jų ir vardai neįprasti:

Ida, Melidonas, Sendonas, Diktė, Eletija, Agija. Kiekvienoj oloj glūdi mįslė. Kiek laiko prireikė jūrai, kad jas išskaptuotų! Kai kurios jų yra tiek pat senos kiek ir pati Viduržemio jūra, gal net senesnės ir už ją.

Vandens šaltiniai pajūryje vadinami įvairiai: versmėmis, verdenėmis, bet dažniausiai šuliniais. Jų pavadinimai keičiasi einant nuo pakrantės tolyn į sausumą arba nuo upės žiočių link jos ištakų. Šuliniai visų pirma skiriasi savo gyliu ir vandeniu: priklausomai nuo to, ar jis šaltinio ar lietaus, šviežias ar pastovėjęs, skaidrus ar drumstas, labiau ar mažiau sūrus (*bočata*). Jų kraštai nubrūžinti svertų ir gervių, išgramdyti grandinių ir virvių, kuriomis traukiamas kibiras ir samtis – iš tų žymių galima atpažinti, kiek šulinys buvo naudojamas ir kiek jis veikė. Šuliniai, ypač gilesni ir didesni, iš pirmo žvilgsnio primena urvus. Bet tai nėra svarbu tiems, kurie jais naudojasi – svarbesnis vanduo, kurį šuliniai saugo ir juo dalijasi, ypač kraštuose, kur retai ir mažai lyja. Gyvenvietės, kaimeliai kūrėsi prie šaltinių ir iš jų perimdavo pavadinimą. Gyvybės vandens šaltinis minimas šventose knygose. Jis buvo ir prieglobstis, ir poilsio vieta, Apreiškimo, o kartais ir kančios vieta – troškulį sunkiausia ištverti prie šaltinio. Krikštykla kažkuo į jį panaši. Ji suteikia šviežumo per pamaldas tvankiomis dienomis, sušvelnina egzaltaciją ir savaip guodžia. Šulinio ertmė saugo tiesą – taip tvirtino išminčiai, o liaudis tuo tikėjo. Šaltinis, įrėmintas akmens vainiko, skurdžiame krašte jau laikomas fontanu. Čia reikėtų įžvelgti kuklumą, o ne perdėtą didžiavimąsi, todėl tai verta bent paminėti. Viduržemio jūros kraštuose dar nėra aprašyta santūrumo poetika.

Jūros vandens žydėjimas nėra dažnas reiškinys. Jo priežastis kartais būna medūzos arba dumbliai, atplukdyti iš kitų, tolimų įlankų ir uostų. Toks įsibrovimas pasitinkamas nesvetingai. Pakrančių sergėtojai mėgina jų vengti. Tuo tarpu tam tikrose vietose, kaip

antai dugne, jūra pražysta savaime. Ten, kur kadaise plytėjo lankos ir pievos, užtvindytos bangų arba nugramzdintos į gilumą, veša neįprasta augmenija. Laukuose ir kalvose, kur senovėje ganėsi prieštvaniniai gyvūnai, tarpsta povandeninės žolės ir smilgos, lyg broliai panašios į žaliuojančias viršuje, sausumoje. Kai kurie krantai nugrimzdo vėlai, tolimoje praeityje tose vietose jūros lygis buvo žemesnis. Rytinės Adrijos salelės sudarė Vakarų Balkanų kalvas kur kas anksčiau, nei įgijo šį vardą. Tarp Ibisos, Formenteros ir Maljorkos, kaip ir tarpeklyje, kuris perskiria Maljorką su Menorka, ne taip jau seniai plytėjo lygi sausuma. Ir kitose pusėse – Toskanos pakraščiuose, po Taormina, šalia Armerijos, netoli Anatolijos – žaliuoja ir vysta augalai, kurie iš kranto persikėlė į jūros dugną ir prie jo prisitaikė. *Poseidonija* yra žinomiausia. Ji sužaliuoja pavasarį, o vasarą pražysta. Rudenį ši gėlė numeta lapus ir žiedus, prieš tai užmezgusi kuklų vaisių, kurį atiduoda jūros srovėms. Poseidonija išskiria daug deguonies, kuris yra labai svarbus jos aplinkai. Šio augalo santalkos – mokslininkai jas vadina *banketais* – apsaugo povandeninius rifus, stabdo uolų, kurias ėda jūra, nuošliaužas ir irimą. Tarp šių žolių žuvys slepia savo mailių nuo plėšrūnų. Čia stripinėja jūrų arkliukai ir liūliuoja medūzos. Kartais nardytojams nusišypso laimė bent sykį gyvenime nuskinti nuostabiąją poseidoniją, pavadintą jūrų dievo vardu. Ji labai vertinga, Viduržemio jūroje saugoma ir įstatymiškai.

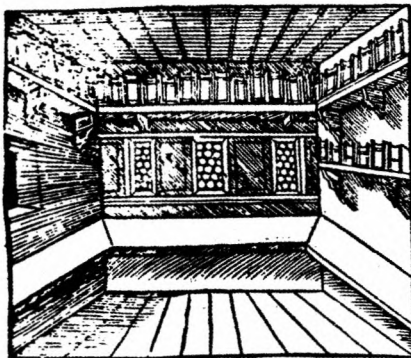
Jūriniai dumbliai yra sausumos žolių giminaičiai. Lelija irgi priartėjo prie jūros, bet nepanirė į ją – tapo „jūros lelija“ pačioje pakrantėje, smėly, virš kurio siūbuoja bangos ir sunkiasi druska. Ji mažesnė už paprastą leliją, bet tokia pat grakšti. Gražiausios lelijos puikuoja sardinijos pakrantėse: Šventosios Liucijos ir Posados kopose, netoli Tavolaros uolyno, po kuriuo gilumoje įsikūrė ir poseidonija, žymi, nors ir nepakankamai žinoma Viduržemio jūros kraštuose.

Švyturiai yra visuomeniniai statiniai. Jie skiriasi savo architektūra ir padėtimi; pastatyti matomose vietose – ant kalvų, uolų,

molų; pažymėti įvairaus mastelio žemėlapiuose. Švyturiai rūšiuojami pagal tai, ar supami jūros, ar sausumos, kiek yra atskirti arba stovi atokiose vietose, kiek susiję su artimiausiais uostais ir ar patys gali vadintis uosto švyturiais. Jie skiriasi ir pagal tai, kam šviečia ir iki kur jų šviesa siekia. Švyturyje dirbantys žmonės dažnai panašesni į vienuolius, o ne į jūreivius. Jie keisdavo vienas kitą tarsi sargybiniai tvirtovėje, vairininkai laivagalyje, tartum dvasininkai per pamaldas. Beveik kiekvienas iš skęstančio laivo išsigelbėjęs žmogus namuose laiko pasikabinęs votą ir švyturio atvaizdą. Viduržemio jūros jūreiviai žada daugiau, nei gali išpildyti – vienintelis jų pateisinimas turbūt yra tas, jog jie patys tiki savo pažadais.

Bibliotheca Alexandrina

ita parte Mareotis lacum, quem alij Mæbrum, & ex eo mari navigatur in urbem pulcherrimam aiunt esse maris speciem insula est Pharos nomine, cuius huiusmodi lare. Quam infeliciter tale ruinam troi per ætiam trahi infelice.

uros & doctores ecclesiasticos. Nempe Marcum Evangelistam, Amanum Clementem & Origenem presbyteros, Athanasium episcopum, Didymum,

Biblioteka ir švyturys senovės Aleksandrijoje pagal Sebastiano Miunsterio veikalą „Cosmographia Universalis“ (išleista Bazelyje, 1559)

Pajūrio vienuolynai primena švyturius. Jie įkurti atokiose vietose, dažnai greta pakrantės, kartais dykumos paribys. Kadaisė jų

būta daugiau nei nūnai, dideliais atstumais nuo Libijos iki Libano, Aukštutiniame ir Žemutiniame Egipte, Golane iš Sirijos ir Palestinos pusės, Sinajaus aukštumose, ypač Egėjo Makedonijoje – Atonė. Pačiose aukščiausiose vietose susilieja žvilgsnis į visatą ir malda Aukščiausiajam, atvira jūra ir jos bekraštybė. Graikijoje vienuolynai vadinami ir „meteorais“. Vienuolių ordinai ir brolijos nuo senovės gyvuoja įvairiuose pasaulio kraštuose. Rytuose ir vakaruose jie skiriasi. Šiaurinėje Viduržemio jūros pakrantėje jie mažne visi krikščioniški, pietinėje pasitaiko ir musulmoniški. Zakristijose, kluatruose, kapitulose saugomi šventi ir nešventi daiktai: knygos, rankraščiai ir nuorašai, ikonos ir ikonostasai, evangelijos su įvairiaspalvėmis iliuminacijomis, vaistai ir gydymo vadovai (viduramžiais pranciškonų provincijoje Sidabrinė Bosnija vadinti *likaruše*), austi arnotai (kurių ornamentas yra vertingesnis už auksą, iš kurio jie išausti), liturginės taurės, prilygstančios karališkosioms, giesmės, kurių su niekuo neįmanoma sulyginti. Vienuolynai pajūryje ir salose atrodo skaidresni ir šviesesni negu kitur. Prie pat jūros, kur kūnas apsinuogina, sunkiau atsispirti pagundoms. Viduržemio jūra yra žemiška jūra.

I pakrantę atkeldavdavo tautos iš žemyno, kurioms jūra buvo svetima. Jos įgavo žinių ir įgūdžių, perėmė papročius ir patirtį iš tų, kuriuos užtiko čia, perdavinėjo visa tai po jų ateinantiesiems. Kiekvienas mokėsi iš kito arba pats mokė. Amatai, susiję su jūra ir laivininkyste, įnagiai, kuriuos naudojo meistrai, visose pakrantėse mažiau ar daugiau panašūs. Istorija įsiminė daugelio statytojų vardus, bet dažnai pamiršdavo laivadirbius. Tačiau išliko ženklų, kuriuose slypi jų istorija: luotai, biremos ir triremos, irklinės valtys, irklinės ir burinės galeros, galeonai ir karakai bei garlaiviai su motoriniais laivais, kurie pradėjo naują istoriją. Pelkėse išliko kanojos ir luotai iš akacijų ar papirusų – pastarieji turbūt ir susiejo plaukiojimą su raštu. Laivų liekanos mums atskleidžia, kaip buvo rišami Levanto maumedžiai arba Libano kedrai, naudojami šaltesnių kraštų ąžuolai, obliuojami akmeniniai ąžuolai arba guo-

bos kyliui, buikai arba pušys laivo dugno lentoms, kiparisai fokstiebiams ir stiebams, uosiai irklams arba mentelėms. Reikėdavo išrinkti tinkamus kamienus, geriausias metas juos kirsti būdavo „tarp dviejų Mergelių“ – Karmelos Mergelės ir Dievo Motinos – arba „vidur žiemos“, kai medyje mažiausiai sakų ir sulos. Dailidės žinojo, kiek medžio kamieną reikia mirkyti jūroje, o paskui džiovinti saulėje, ištepti aliejumi arba žibalu, išpjauti ir nuobliuoti lentas, o tada tas lentas „kaitinti“, kad pasidarytų lanksčios ir jas būtų galima išlenkti. Laivus dirbino visokiausių sričių meistrai: smulkaus ir stambaus medžio obliuotojai, pjūklininkai ir dailidės, skardininkai, kalviai, kurie neretai atvykdavo iš žemyno (iš kraštų, kur buvo daugiau metalo ir didesnė jo apdirbimo patirtis), burių ir tentų audėjai, virvių pynėjai, dažytojai, degutu laivą sutepantys darbininkai, neišvengiamai prireikdavo darbų rangovų ir prižiūrėtojų. Net ir mažose laivų statyklose, kokių dar galima aptikti kai kur Graikijoje, Italijos pietuose, Anatolijos pakrantėse, įvairiose vietose nuo Antibo arba Alchesiraso iki Kadiso Atlanto vandenynė, nuo Vliorės iki Triesto įlankos – būta ir vis dar naudojami įrankiai, kurių pavadinimai jau pamiršti. Adrijos jūros pakrantėse nuo Baro iki Kvarnero ir mažosios Betinos Murterio saloje lingvistai užrašė daugybę pavadinimų, kai kuriuos jų pateikiu, tikėdamas, kad jie vis dėlto bus išgelbėti nuo užmaršties: *šega*, *šegun* [pjūklas], *šaraman*, *planja* [kartelė] su gilesne ir seklesne įranta, *gojba*, įvairaus skersmens *rebature* ir *trapani*, įvairių dydžių brūžikliai, ilgesni ir trumpesni gremžtukai ir *rašketė*, *škar-peli* ir *lita*, *aše*, *ašete* arba plaktukas, didesni arba mažesni *mace* ir *macole* [kūjelis], visokiausi *kantiri* [laivų statyklos], *kavaleti*, *tajaferi*, platesni ir siauresni skliutai, *špinjeli*, *skošuri*, *škvari* matavimui ir svambalai išlyginimui, specialūs įrankiai, kuriais dalys sudedamos į visumą, užliejamos derva arba degutu, juodesniu už juodžiausią jūros tamsą. Apžvelgus ir palyginus visas priemones, įrenginius ir įrankius galima daryti išvadą, kad Viduržemio jūros regione daugiau bendrumų randama materialinėje, o ne dvasinėje kultūroje.

Burės prisitaiko prie vėjo ir oro, tiksliau prie pačios jūros. Kadaise jos buvo gaminamos iš odos, pinto ar paprasto audinio. Jos būdavo iškerpamos kaip marškiniai, suknelės, paklodės. Pagrindinės burės nutiesiamos nuo bušprito pirmagalyje iki vairalazdės, šoninės burės nutiesiamos iš abiejų laivo šonų, pagalbinės – tarp pagrindinių ir šoninių. Jūrininkystės istorija mena daugybę burių rūšių – įstrižas, trikampes, lotyniškas, portugališkas, arabiškas, genujietiškas, naujesniais laikais ir bermudiškas. Egzistuoja daug burių pavadinimų, ypač vietinių, regioninių: burė *na penu* [nuo „plunksna“] ir „trikampė“, „raginė burė“, „karulys“, „švento Antano burė“. Burės pritvirtinamos ir laikomos specialiais įrenginiais, varžtais, sąvaržomis, įvairių dydžių tvirtinimo lentomis, skirtingo skersmens ritėmis ir ritiniais, visokiais užlankais, mazgais ir bordiūrais, lynais ir trosais, virvėmis, kurios įtempiamos ir atleidžiamos, kraunamos į krūvą arba užneriamos ant bitengo. Burės, nuautos iš sintetinio pluošto, pavyzdžiui, poliesterio, neturi kvapo nei spalvos, kas būdinga burėms iš natūralaus pluošto. „Neskalbk burių jūroje“, – toks senų jūreivių patarimas. Leisk jas išskalbti ir išdžiovinti lietui su saule. Senovėje jūreiviai su didele įstanga nuleisdavo ir iškeldavo bures, dabar jiems padeda nauji įrenginiai, kurie vis dėlto negali pakeisti jūreiviškų rankų. Niekas negali atstoti vairininko patirties ir įgūdžių, kai burlaivis staigiai virsta ant šono, o banga šliūkšteli į denį. Kai audra aršiai puola, mus sukausto baimė pagalvojus, kad kilis per aukštai iškils ir drauge su laivu būsime nusviesti. Buriavimas prieš vėją, plaukimas zigzagais, staigiai pasukant tai į vieną, tai į kitą pusę, laikomas dideliu meistriškumu ne tik pajūryje, bet ir žemyne. Pietų slavų kalbose burės [*jedra*] ir krūtinė [*njedra*] yra tos pačios kilmės ir šaknies – burės yra laivo krūtinė, jos išsipučia išplaukiant ir nusileidžia atplaukus. Jos kartais primena virš Viduržemio jūros slenkančius debesis.

Derva dažniausiai daroma iš eglių ir pušų, kurios nukertamos jau senos ir pjaunant iš jų nesisunkia sakai. Kamienas pirmiausia verdamas, paskui deginamas, kol galiausiai iš jo telieka vien drumz-

lės – tirštos, geros, tamsios. Jos vėl valomos, kad būtų pašalintos nereikalingos priemaišos. Be dervos neįmanoma įsivaizduoti nė pačios mažiausios valtelės gamybos. Ji užkamšo plyšius tarp lentų ir tašų, neleidžia medienai įmirkti drėgmėje ar sutrūnyti karštyje. Derva būdavo aptepamos virvės, ypač drūtesnės, taip pat statinės, ypač didesnės. Kartais į dervą įmaišydavo lajaus arba vaško, kad ji pasidarytų minkštesnė ir švelnesnė. Derva greitai sustingsta, todėl karts nuo karto ją reikia pakaitinti. Ant ugnies ji suskystėja ir, pamerkus gabalėlį, ruošinys įkišamas tarp laivo lentų ir apmušalų. Dervos liepsna trumpa, o dūmai smardūs, kol derva laikoma ant ugnies, o kai sudega, lieka anglies pėdsakas. Kai kur pajūryje žmonės derva gydydavosi odą ir kaulų maudulį, o dar ir tokias ligas, kurias jūreiviai pasigaudavo Viduržemio jūros uostuose.

Kanapės irgi reikalauja dėmesio ir apdorojimo. Jos mirkamos ir šildomos, kad jų stiebeliai suminkštėtų ir apsivalytų nuo riebalų. Tada išplaunamos, perkošiamos ir džiovinamos. Paskui jas reikia trinti ir vanoti ir kempinę, šukuoti ir kedenti kaip vilną, kol koteliai išsitiesins ir juos bus galima supinti į sruogas, kurios bus panaudotos virvėms vyti arba jaustos į bures. Kanapės sumerkiamos į gėlą vandenį kur nors nuošaliau, upės arba upelio atšakoje, kad neapnuodytų žuvų. Jų stiebeliuose yra svaigiųjų medžiagų, žinomų jau nuo senovės – antikos istorikas Euksino jūros pakrantėse yra sutikęs nuo kanapių apsvaigusią skitų. Jūreiviai kartais prisiglaudžia veidu prie virvių ir fenderių – galime pamatyti, kad kažką nosimi traukia iš jų, turbūt svajodami apie grįžimą į krantą. Pjemonte augo geriausios Apeninų pusiasalio kanapės, jos turėjo didžiausią paklausą šiaurinėje Viduržemio jūros pakrantėje. O egiptietiškosios panašios į nendres, jas daugiau naudojo pietiniuose ir rytiniuose kraštuose. Adrijos pajūryje garsios Istrijos kanapės. Marselio centre yra žymi kanapių gatvė *La Canebière*. Kanapės auga ir atšiauresniuose kraštuose, bet ten jos ne tokios lanksčios. Naujesniais laikais kanapės vis dažniau pakeičia agavų arba alavijų pluoštu, tačiau šie augalai kanapių neištūmė. To neleido padaryti Viduržemio jūros jūreiviai.

Pakulos – turbūt pati neišvaizdžiausia laivo įrangos dalis. Jos panašios į kanapinį pluoštą arba pašukas, neturi formos. Šis pluoštas iš esmės yra likučiai, galima sakyti, net atliekos. Tačiau ištiesinus ir iškedenus pakulos pasidaro lygios ir šilkinės, baltos lyg žilė arba pavirsta geltonomis it tabakas sruogomis. Ant kai kurių sruogų amžiams lieka dervos žymės – juodos ir, sakytum, riebios. Pakulos vienodai reikalingos tiek taisant mažas valteles, tiek didžiulius galeonus. Jomis galima užkimšti laivo korpuso plyšius arba spragas tarp denio lentų. Kai iš fokstiebio arba vairalazdės iškrinta gembė, pasitelkus ylą, veržlę ar varžtą pakulomis užkemsama atsivėrusi skylė. Kadaisė pakulomis buvo valomi ir blizginami karabinų vamzdžiai ir laivų patrankos. Džiutui, atvežtam iš Rytų, iš tolimosios Bengalijos, nepavyko jų išstumti. Pakulos labai vertinga medžiaga ypač tam, kas po Viduržemio jūrą iš salos į salą plauko trapia valtele, kuri lengvai gali patirti avariją.

Laivo priešakio figūras gamindavo meistrai, dailidės, raižytojai, skulptoriai. Jie ateidavo netikėtai, kai pagrindiniai darbai jau būdavo nudirbti, tarsi į kokias laivo krikštynas. Daugiau tardavosi su laivo savininku nei su kapitonu – tai būdavo ne paprastos sutartys, mat laivo figūra nėra tik puošmena. Kai kuriuose kraštuose tokios figūros vadinamos *bestione* [lot. *bestia* – žvėris] ir kaukėmis, o Hvaro saloje jas vadina „žvėrimi“. Neįprasta jų išvaizda ir padėtis. Jos nukreiptos į atvirą jūrą ir horizontą. Jų paskirtis – išgelbėti arba perspėti, nustebinti arba įbauginti. Šios figūros tašytos ir raižytos iš kietos ir atsparios medienos, kad jų negraužtų druska ir neardytų drėgmė. Laivo įgula tas figūras kartais laikydavo talismanais ir tikėdavo, kad jos neša laimę. Slapta galbūt net garbindavo. Viduržemio jūros uostai jas dažniau sutikdavo įtariai nei su pasitikėjimu.

Laivo priešakio figūra pati nieko neišpėja ir nepasakoja, bet joje glūdi įspėjimo ir istorijos ženklai. Nelengva atspėti, koks jos santykis su jūra – ji susijusi su tuo, kas mums apie jūrą mažiausiai žinoma. Kai sukyła audra, jūreiviai figūrą apdengia tentu arba bure,

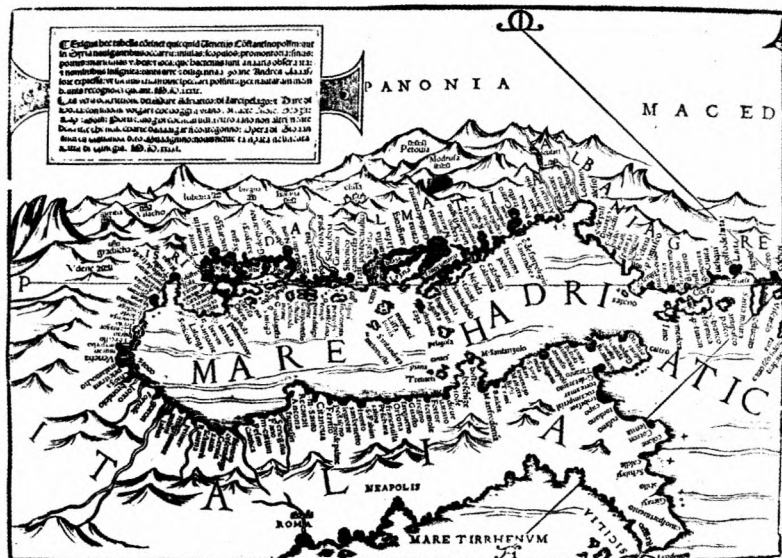
kad apsaugotų ir apgintų. Piratai jos neatidengdavo nei persekiotojams, nei savo aukoms. (Čia laivyba vėl persipina su nuotykiiais, to neįmanoma išvengti.) Ant naujų lavų vis mažiau figūrų: nyksta poseidonai ir neptūnai, tritonai su tridančiais, drakonai ir pabaisos iššieptais nasrais, medūzos su didžiuliais čiuptuvais, sirenos ir nimfos drauge su svajomis arba jūromis, kurios jas lydi. Bračo saloje, mažajame Škripe, saugoma figūra iš burinio prekybinio laivo „Buon Viandante“, kuris nuskendo keistomis aplinkybėmis, visos laivo dalys dingo, išskyrus figūrą. Trogiro galera „La Donna“ su nuoga gražuoale laivo priešakyje praplaukė tarp turkų laivų per Lepanto mūšį, gal būtent nuogybė ją ir išgelbėjo, įviliojo ar suviliojo priešų laivus. Vėliau ji dingo iš Trogiro muziejaus. Buvo kalbama, kad ji ne slapta pavogta, o pagrobta jėga. Tokių pasakojimų apie figūras vis mažiau. Jie nyksta kaip ir kalbos, kuriomis pasakojama. Mažai belikę tų, kurie dar mena, kaip kadaise laivai su priešakyje iškilusiomis figūromis išplaukdavo iš uostų arba įplaukdavo į juos, kas juos išlydėdavo, kas pasitikdavo. Palydos ir sutikimai Viduržemio jūros kraštuose nėra vien prisiminimai.

Balasto reguliuotojai laiduodavo laivo stovumą. Jie pasirodydavo laivo statybų pabaigoje, bet savo patarimus ir pastabas išsakydavo jau anksčiau. Jie įvertindavo svorį ir nustatydavo balasto – smulkių akmenų, kitokių daiktų – vietą. Numatydavo aplinkybes, kuriomis balasto reikia daugiau arba mažiau, kada jį reikia patraukti arba suvis išmesti. Reikalinga didžiulė patirtis, kad rastumei tinkamą matą ir laiką atlaisvintum laivą nuo perteklinės apkrovos. Daugybė plaukiojimų pasibaigė Viduržemio jūros dugne būtent todėl, kad įgula nespėjo atsikratyti balasto.

Kai kur išliko valtys krikštijimo arba laidojimo paprotys, kai ji baigta statyti arba kai baigiasi jos tarnystė. Tada susirinkdavo ne tik savininkai su savo šeima, bet ir jų artimesni ar tolimesni giminaičiai, kaimynai iš miesto ir apylinkių, prašalaičiai ir smalsuliai. Ta proga seniausias žvejys pasakydavo kalbą, o dvasininkas palaimindavo. Adrijos jūros salos Vis, kuri iki joje apsigyvenant

slavams buvo vadinama Isa, Kamižos miestelyje ir po šiai dienai sutinkamos ir išlydimos pailgos ir grakščios valtys *falkušos*, šį pavadinimą jos gavo iš kažkokio arabų kilmės žodžio (*halka*), graikai arba gal venecijiečiai jį atvežė į šią salą. Pelenais, likusiais nuo senos valtys, pabarstomas naujos valtys kilis ir jai palinkima sėkmės jūroje. Nedaug beliko vietų Viduržemio jūros kraštuose, kur dar išlikę tokie papročiai.

Džovani Andrea Vavasoris: Mare Hadriaticum
(Venecija, 1539, pirmas spausdintas jūrinis žemėlapis)

Plaukiojimai daugybę kartų pradedami ir daugybę kartų baigiami, bet ne su visam. Jie tęsiami laivo dienaštyje, kelionių aprašymuose, svajonėse, galbūt tam tikra prasme ir tokiam brevijoriuje. Iš pradžių sėdame į valtį ir atsispiriame nuo kranto, mus globoja tie, kurie apie jūrą žino daugiau nei mes, mes klausomės jų, sekame jų elgesį, pamėgdžiojame. Paskui nuplaukiame toliau, irkluodami arba iškėlę bures, o paskui dar toliau, kartais

rizikuodami. Galiausiai savo valia ar kieno nors įkalbėti laipinamės į prisišvartavusį uoste laivą, kurio laukėme, pasiruošę reikiamus daiktus arba duotus mums kitų. Plaukiant į nežinomus krantus baimė tampa sąjungininke. Geriausia yra ta įgula, kurioje visi, plaukdami į tikslą, drauge baiminasi ir drauge džiūgauja, jį pasiekę. Labiausiai baugina plaukiojimas, kai nežinai tikslo ir to, ar jis iš viso yra. Net iškiliausi jūreiviai ne visada buvo tikri savo plaukiojimo tikslu. Viduržemio jūros jūreiviai buvo sukėlę maištą prieš Kolumbą.

Plaukimas ir laivas minimi maldose, vaizduojami šventuose paveiksluose. Nojaus arka yra išsigelbėjimo simbolis. Senose evangelijose ji vaizduojama kaip gurbas arba medinis namelis, plūduriuojantis vandeny, kukli bazilika, plaukianti Jordano arba Nilo upe, Galilėjos ežeru arba Didžiąja jūra. Burlaivis ir žuvis tapo krikščioniško tikėjimo simboliais. Šventasis Ambraziejus lygino Bažnyčią su laivu, o Kryžių – su fokstiebiu. Šventojo Vincento simbolis – laivas. Šventasis Julijonas buvo laikomas valtininku. Šventasis Antanas ir šventasis Mykolas yra plaukiojimų ir jūreivių globėjai. Pastarajam, gimusiam senovės Likijoje, skirta daugiau maldų nei kuriam kitam Viduržemio jūros kraštų šventajam.

Pajūrio keiksmazodžiai skiriasi nuo vartojamų žemyne: posakiuose nešvankūs veiksmai, vartojant „kopuliatyvinį veiksmazodį“, jungiami net ir su dievais arba šventaisiais, su tėvais arba giminaičiais, ypač su motina; pavadinimą „kopuliatyvinis veiksmazodis“ radau vienoje vienuolyno liturginių skaitinių knygoje. Be kitų, taip keikiasi graikai, vengrai, turkai ir dalis pietų slavų, albanai ir dar kai kurios Balkanų pusiasalio ir kaimyninių kraštų tautos. Kitur, be kopuliatyvinio veiksmazodžio, tie patys dievai ar šventieji, tėvai arba giminaičiai suvedami į intymų ryšį su tokiais gyvūnais kaip šuo arba paršas (ypač kiaulė), ožys arba kalė. Šitaip keikiamasi Italijoje ir Ispanijoje, Katalonijoje, Provanse, kai kur Dalmatijoje ir dar keliuose katalikiškuose, lotyniškuose kraštuose,

kur egzistuoja daug sinonimų. Abiejose keiksmažodžių kategorijose minimi lyties organai ir jų paskirtis bei pridedami pastovūs būdvardžiai, nešvankybės, žodžiai iš skatologijos arba koprologijos lobyno, pavartojama net ir sakrali leksika. Viduržemiškam įsiūčiui išreikšti vartojami tiek paprasti liaudiški keikimai, tiek ir burnojimas prieš Dievą, vertas paskutinio pragaro rato, vienu ar kitu kūno dalių paminėjimas paliečiant kai kurias kūno vietas ar organus: pavyzdžiui, plekšnojant sau per užpakalį, sulenkiant ranką per alkūnę, griebiantis už kapšelio ir pabrėžtinai jį purtant. Lotyniškas *digitus impudicus* arba graikiškas *katapygon* – atkištas vidurinis pirštas yra tam tikros rūšies deminutyvas ir nevertas didesnės bausmės. Jausmas ar gal įsivaizdavimas, dėl kurio daugelis mano, jog Viduržemio jūros dangaus skliautas erdvesnis, labiau permatomas ir todėl yra arčiau dangaus nei kitur, greičiausiai prisidėjo prie to, kad keikūnų kalba pasidarytų tiesmukesnė ir skardesnė. Šventajame Rašte ir senoviniuose įstatymuose už tokias nuodėmes numatytos griežtos bausmės. Dievobaimingi žydai plėsdavo nuo savęs drapanas tų, kurie burnojo prieš Jėhovą, akivaizdoje. Arabiškai keiksmažodžiai mums nėra gerai žinomi, tačiau, sprendžiant iš neabejotinų faktų, galima spėti, kad jų yra ir jie ne tokie švelnūs. Kai stoja pragariškas karštis, kai šėlsta vėjai, drumsčiantys sielą ir alinantys kūną, kai pati jūra nežino, ką su savimi daryti, keikūno žodžiai sunkėja, šiurkštėja, tampa besaikiai. Tariantieji juos paskui atgailauja, kartais ir atnašauja. Jų nuodėmes atperka kankiniai, atskalūnai, dervišai, kurių, Dievo valia, Viduržemio jūros šalyse būta daugiau nei kitur.

Žvejų veidai ir kaktos paprastai vaizduojami (ir ne tik provincialiuose paveiksluose) nugairinti saulės ir vėjo. Tačiau nematyti, kad jų rankos būtų pūslėtos, delnai įdiržę nuo druskos ir tinklų traukimo, pečiai perkreipti nuo irklavimo ir virvių tempimo. Seni žvejai keikiasi, bet nevagia. Jie niršta dėl bjauraus oro, menko laimikio, nevykusių padėjų, bet neširsta vienas ant kito. Jie susivaidija, bet nesimostaguoja rankomis, kaip elgiasi uosto darbininkai

arba dienpelniai. Tarp žvejų irgi kyla nesusipratimų – kur ir iš kurios vietos užmesti tinklus, kada ir kaip juos traukti, tačiau žvejai vis tiek kitokie, negu darbininkai krante, o ypač sausumoje. Jūrą lengviau pasidalyti negu žemę, bet ją sunkiau valdyti. Nėra tokio laimikio, kuris neprimintų ankstesnio, didesnio sužvejojimo, bent jau to stebuklingo iš Šventojo Rašto. Kiekvienas žvejys bent sykį gyvenime yra pagavęs daug žuvų arba jo tėvas, senelis yra pasakoję, jog kadaise laimikiai būdavę stambesni. Visuose Viduržemio jūros kraštuose žuvų mažta.

Jeigu kuri nors laivyboje naudojama priemonė gali būti laikoma simboline, tai – tinklai. Jų pavidalas priklauso ne vien nuo kuklumo ar ištaigingumo, bet ir nuo žuvų, kurios jais gaudomos, dydžio, nuo laivo ar valties, iš kurios jie užmetami ir į kurią tempiami, nuo žvejybos dieną arba naktį („prie lempelės“), atviroje jūroje arba pakrantėje, gelmėje ar seklumoje, jūros dugne ar paviršiuje. Visa tai nulemia ir paties tinklo pynimo būdą, jo akių dydį ir virvių, viršutinių ir apatinių, storumą, kamštinių plūdurių (kurie pritvirtinami prie viršutinės tinklo virvės), švininio svarlio svorį apatinėje tinklo dalyje, krepšio, esančio tinklo viduryje, apimtį, šoninių sparnų nuotolio ir kitų dalykų. Įnagiai, kuriais seniau būdavo pinami ir rišami tinklai, kone visose jūros pakrantėse panašūs: kietmedžio adata, naujesniais laikais varinė ar iš kokio kito metalo, šaudyklė irgi medinė arba metalinė, ja nustatomas tinklo akies dydis, lenktinis peilis, kuriuo nupjaunama virvė. Prireikdavo daug patirties ir įgūdžių permetinėjant įvairius siūlus aplink pirštą – pirštas dažnai atstodavo šaudyklę, – kad supintum akis ir kilpeles, į kurias įsipinkliotų žuvis. Turbūt iš čia atsiradę tiek daug tinklų pavadinimų, kartais net tokios pačios rūšies tinklas tam pačiam uoste ar įlankoje skirtingai vadinamas. Ypač skiriasi tie tinklai, kurie ištraukiami lankčiu, ir tie, kurie tempiami rankomis (čia labiausiai nukenčia delnai, pečiai, stuburas). Tiek vienus, tiek kitus tinklus reikia atidžiai pervynioti, džiovinti, lopyti. Atėjus laikui tinklai būdavo dažomi arba tepaluojami skystyje su kėnių skujomis ir luobu, kartais su pušų spygliais ir pumpurais. Kai jaudulio apimti traukiame tinklus iš jūros, negalvojame apie darbą, kuris

aukia juos plaunant po žvejybos, kad reikės tinklus išvalyti nuo vynu, dumblo, jūržolių. Kartais tinklai saugomi skryniose, kad nelės neišgraužtų skylių. Džiovykloms, ant kurių džiovinami tinklai ir šalia kurių jie lopomi, paprastai nėra vietos ant molo, jos pastatomos kur nors nuošaliau. Džiovyklos dirbinamos iš medinių karčių, kartais iš sausų vynuogienojų, jie susmaigstomi į žemę arba paremiami akmenimis. Tinklai, ištiesti pačiame laive – po kokstiebiu, prie stiebo aikštelių ir bušpritų – apsaugo jūreivius nuo kritulių per audrą, kai jie sliuogia stiebais ištiesinti bures ir sutvirinti skersinius, priešinasi vėtrai ir svaiguliui. Šalia laivo arba valies išdykaujantys delfinai garsėja kaip didžiausi tinklų niokotojai Viduržemio jūroje, panaudodami savo intelektą ir žinias, jie geba tinklus išsklaidyti, sudraskyti, išlaisvinti iš jų ir save, ir kitas žuvis.

Žvejybą tinklais papildo žuvų gaudymas meškere arba nakčiai u jauku užmesta meškere, trišakiu, varža, žeberklu ir kitais panašiais prietaisais. Svarbu rasti tinkamą jauką, masalą, rajų – ne be eikalo šis apgaulingas dalykas turi daug pavadinimų. Pasirinktinė nėra toks vienareikšmis. Jauką reikia priderinti prie rajumo ir motroškių tiek žuvų, tiek ir tų, kurie jas gauda. Šis menas itin ištobulintas kai kuriose Viduržemio jūros pakrantėse, ypač seniausioje, kur buvo žvejojama visokiausiais būdais ir visokiais prietaisais.

Plaukimas yra būtinybė, menas, aistra ir dar kai kas daugiau. Kiekvienas plaukimas turi savo reikalavimus, būdą, stilių. Tieką sakant, panašūs yra tik tie plaukiko judesiai, kurių nereikia nokyti – užsimojimai rankomis ir atsispyrimai kojomis po arba iš vandens. Skirtingi yra judesiai, kuriuos reikia įvaldyti, kartais ankintantis prieš bangas arba prieš srovę, virš gelmės arba atviroje jūroje. Kūno padėtis kaskart vis pakinta – vieną akimirką mūsų eidas vos lyti jūrą, paskui panyra į ją arba iškyla virš jos. Kuo aukščiau veidas iškyla virš vandens, tuo giliau panyra kūnas. Pagal tai, kaip plaukiame, galima nustatyti, iš kur esame – nuo kurios pakrantės, iš salos ar pusiasalio, iš aukštutinės ar žemutinės upės ekmės, iš didesnės ar mažesnės įlankos. Ne visi geriausi plaukikai

gimė prie jūros. Tie, kurie ilgai gyveno toli nuo jūros, labiau troško būti šalia jos. Todėl jie kartais atvyksta prie jūros vedini didesnio noro ir ryžto. Saliečiai paprastai plaukioja kitaip. Paupio gyventojai yra papratę prie smarkios srovės. Pačiame pajūryje plaukiojantys iš būtinybės skiriasi nuo tų, kurie plaukioja iš pasimėgavimo ar dėl kitokių priežasčių. Apie plaukiko žygdarbius, plaukimo stilius, antikinius ir šiuolaikinius, jau viskas pasakyta – apie kūną ir jūrą, apie tai, kaip mūsų susikurta iliuzija, jog abu šie dalykai susitapatina, mums patiems atrodo įgyvendinama. Mūsų protėviai maudydavęsi rečiau nei mes. Jų žmonoms arba dukterims maudytis buvo nepadoru. Ne kiekvienam buvo leidžiama plaukioti Viduržemio jūroje.

Nardymas reikalauja daugiau pastangų ir daugiau narsos nei plaukimas. Jį skatina stipresnis pasiryžimas arba didesnė aistra. Nardytojo galimybės ribotos, jūros gelmės nepasiekiamos. Nardymas, plaukimas ir irklavimas panašūs. Rankos su kojomis – irklų pirmtakės, o pats irklas primena delną ir pėdą. Irklavimas galeroje buvo baisiausias nuosprendis, karti dalia: jūros įstabumas sukeldavo didesnę irklininko neviltį. Galerininkai dažnai kentėdavo sunkiau nei patyrusieji laivo sudužimą. Viduržemio jūra įvairiais būdais apdovanoja ir baudžia tuos, kurie ją plaukioja, nardo arba irkluoja, kurie ją gerbia ir myli, jos bijo.

Duženos guli jūros dugne dažniausiai nematomos arba neprieinamos. Jos išvelgiamos arba nuspėjamos vietose, kur jūra nesudrumsta ir sekli. Vėjas ir bangos jas išsviedžia į nerijas arba sudaužo į rifus. Kartais paskendusį laivą duženose išlieka turtų. Tai kelia smalsumą arba žadina godumą. Arčiausiai esančių pakrančių gyventojai trokšta tuos turtus pakelti iš jūros dugno ir pasisavinti, o uosto administracija siekia juos apsaugoti ir panaudoti. Skęstantis laivas pirmiausiai praranda kursą ir šešėlį, paskui vėliavą arba burę, vairą, fokstiebj, didesnę ar mažesnę korpuso dalį. Eilės tvarka

ne visada vienoda, kiekvienas skendimas yra skirtingas. Laivo kroviny s išlieka ilgiau už laivą, o balastas ilgiau nesudūla ir už laivą, ir už jo krovinį. Laivo duženos gula ant šono arba ant kylio, kartais ir ant denio, laivo smaigo arba paskuigalio likučių. Duženų padėtis priklauso nuo laivą ištikusios avarijos ir jūros dugno reljefo, kur duženos nugrimzdo. Laikui bėgant paskendusio laivo liekanos irgi tampa dugno dalimi. Žuvys sulenda į jų plyšius lyg į olas, kriauklės prisitvirtina prie šonų lyg prie uolų, dumbliai apgaubia duženas tarsi mantijos. Smėlis ir dumblas saugo laivo korpusą. Druska ir rūdys graužia metalinį korpuso skeletą ir įrangą. Jeigu bangos jį išstumia į paviršių, jis vėl sužiba saulėje. Prieblandoje jis prime-na rifą. Mėnesienoje atrodo, tarytum jis vėl plauktų. Palyginimai su duženomis, ypač literatūroje, labai dažni, paprastai jie banalūs. Apie paskendusius laivus porinami pasakojimai, jie paprastai grau-dūs. Graudžiausių teko išgirsti Elbos saloje. Kai kurie Viduržemio jūros kraštai lyg milžiniškos duženos nugrimzdo savo praeitin.

Laidojama jūroje skirtingai nei sausumoje. Kai plaukiojimas trukdavo ilgai, o apsaugos priemonės nuo gedimo ir irimo veikė trumpai, mirusio jūreivio kūnas negalėdavo likti laive ilgiau nei tris keturias dienas. Lavonas būdavo nuleidžiamas nuo denio įvynio-tas į burę ir aprištas virve, kad prieš pradėdamas skęsti ir nykti, jis dar šiek tiek paplauktų jūra. Audinio, į kurį miręs jūreivis įvynio-jamas, kraštas kartais būdavo perveriamas pro velionio nosį, o prie kojų būdavo pritvirtinamas svarmuo (akmuo, geležinis svarmuo, vadinamas *gajandra*, patrankos sviedinys ir panašiai), kad kūnas į dugną nugrimztų stačias, kaip ir pridera jūreiviui. Šia proga į jūrą būdavo išpilami keli lašai aliejaus. Jei netoli pasitaikydavo sala ir įgula nuspręsdavo, kad draugo kūną reikia užkasti į žemę, senais laikais į kapą pirmiau būdavo įsmeigiamas irklas, o tik paskui kry-žius. Naujesniais laikais toks dalykas būdavo įrašomas į laivo die-noraštį – tokie duomenys svarbūs užrašinėtojams. Ne taip seniai Viduržemio jūroje dar buvo galima sutikti jūreivių, kurie mena tokius papročius, o tai svarbu tiems, kurie pasakoja.

Žuvėdros sklando virš jūros ir pakrančių dažniau nei kiti paukščiai. Jos lydi laivus, suka ratus virš uostų, tupia ant laivų stiebų, leidžiasi ant molų. Nežinia, kur jos nakvoja. Dauguma jų neturi nuolatinio lizdo. Žuvėdrų jaunikliai išsiriti tarp akmenų arba smėlyje – tėvai juos gina aštriu snapu ir be gailesčio kerta tam, kas kelia grėsmę jų atžaloms. Skrendanti žuvėdra dailesnė negu nutūpusi ant žemės. Ji balta tik tada, kai į ją žvelgiame aukštyje, viršutinė jos sparnų pusė tamsesnė. Galbūt dėl to paukštis ir stengiasi kuo ilgiau sklęsti aukštybėje. Žuvėdra atrodo labiau pasitikinti savimi, kai skrenda viena, o ne kai prisijungia prie pulko. Tarpusavyje žuvėdros skiriasi labiau, nei mums gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Vieni paukščiai sklendžia drauge su laivu neišsiduodami, jog yra pavargę ir išalkę, o kiti, priešingai – rodo, kokie jie išsekinti ir peralkę. Stebintieji žuvėdras nuo denio čia žavisi jų skrydžiu, čia, žiūrėk, jau keikia jų virškinimą. Nedaugelis pastebi, kuo žuvėdra pirmiausiai prisiliečia prie jūros, kai ji rami, ir kuo, kai audringa – sparnų galiukais ar kūnu, krūtine, plonu snapu ar dar liaunesnėmis kojelėmis? Toliau nuo upės žiočių, ten, kur pranyksta sausumos ryšys su jūra, žuvėdros yra kitokios, jos, galima sakyti, priklauso kitai rūšiai. Tiltus perskrenda upinės žuvėdros. Seniau jūreiviai, įplaukdami į svečių kraštų uostus, stebėdavo, kokie paukščiai juos pasitinka. Pagal tai spręsdavo apie pakrantę, į kurią atplaukė, apie įlanką, kurioje meta inkarą, apie patį uostą, į kurį ketina įplaukti. Laivo įgulos ryšys su žuvėdromis yra viena seniausių jūros paslapčių, ypač Viduržemio jūros, kur ši paslaptis turbūt pati seniausia.

Kiauras dienas ir naktis pajūryje girdėti cikadų ir svirplių čirpimas. Vienos cypia nuo ryto iki vakaro, kiti svirpia nuo vakaro iki paryčių pušų šakose (turbūt pušys šiuos vabzdžius svaigina savo sakų kvapu), po figų, vynmedžių arba alyvmedžių lapais, kryklėse arba krūmynuose, „ant juodojo kėnio gembės“. Per didžiausią kaitrą ir jai ant patyčių, kai jūra smarkiausiai ošia, cikados su svirpliais perrėkia jos ūžesį, stojus tylai – kad ir kaip triukšmingai čirptų –

jie jos nesudarko. Bemiegę naktį jie padeda užmigti. Lenktyniauja tarpusavyje, susimetę į chorą, orgijoje, kuri užpildo aplinką, laiką, šviesą. Kuo tie paprasto vabalo dydžio padarėliai kelia tokį triukšmą, garsą ar šauksmą, nežinau, kaip tai reikėtų pavadinti? Kartais jie staigiai nuščiūva, ypač kai dangus apsiniaukia ir sublyksi žaibai. Tada įsiviešpatauja tylėjimas, stoja tuštuma, tarytum viskas būtų sustingę ir niekas nevyktų. Laukiame, kada jie vėl ims čirpti. Šitaip vyksta keičiantis sezonams nuo vieno Viduržemio jūros krašto iki kito.

Kai nusileidžia naktis, cikadas pakeičia svirpliai, jie ne tokie gerklingi, bet tokie pat ištvermingi. Tiek vienu, tiek kitų vabzdžių amželis trumpas. Po medžių lajomis galima rasti jų kevaliukų, skaidrių ir glotnių, su tinkluotais ir šviesiais sparneliais. Tai viskas, kas iš jų lieka, kai išsikvoja savo spėkas ir esybę ir amžiams nutyla – belieka tuščias kiautas. Iš paskutinių jėgų vabzdys išspaudžia lipų šlakelį, kuriuo pamėgina užsilaikyti ant šakos ar lapo, kurio įsikibęs laikėsi ir ten gyveno. O paskui, pirmam vėjukui dvelktelejus, krinta žemėn, į sausus lapus, tarp akmenų arba į krūmus. Be šių vabalėlių sunku įsivaizduoti Viduržemio jūros dienas ir naktis, ypač vasarą.

Ilgio ir svorio matai pajūryje yra panašūs, bet nevienodi. Viduržemio jūros kraštuose jie galbūt skiriasi labiau negu kitur. Įvairiais laikotarpiais šie matai buvo pritaikomi pagal aplinkybes, poreikius ir paskirtį. Juos nustatydavo įstatymai ir tikėjimas, mokslas ir prekyba. Miesto statutai juos reglamentuodavo ir numatydavo bausmę tiems, kurie jų nesilaikė. Ilgio ir svorio matai daugiau ar mažiau priklauso nuo tvarkos ir surėdymo. Tai suvokė tikri valdovai, kurių atvaizdai ilgiausiai išliko ant monetų – varinių, sidabrinų, auksinių. Numizmatika patvirtino jų svarbą ir ilgaamžiškumą. Posakis, žinomas visame Viduržemio jūros regione, pagal kurį „ne viskas yra pinigai“, buvo reikalingas skurdžiai liaudžiai kaip paguoda.

Ilgio ir svorio matų pasikeitimai paliko pėdsakus praeityje ir iki šiol yra pastebimi. Biblinių matavimo vienetų atsisakė jau senovės

krikščionys. Romėnai neperėmė visų graikiškų matavimo vienetų, nors Heladė jiems buvo pavyzdys. Venecijiečiai naudojo tiek graikiškus, tiek romėniškus, o ypač savo matavimo vienetus. Turkai viską matavo savo aršinu. Arabai, užkariavę naujas žemes, įvedė kitokį matą. Ispanijoje susijaukė visi matai, kai rekonkista išvijo ir arabus, ir žydus. Labiau skyrėsi kai kurie matavimo vienetai Maljorkoje ir Menorkoje, negu Neapolyje ir Palerme, Marselyje arba Avinjone. Slavai, kontaktuodami su Viduržemio jūros tautomis, atsisakė savo pagoniškų ilgio matų, bet išsaugojo svorio matą. Italijoje vargiai rastum du savarankiškus miestus, net ir tame pačiame krašte, kurie vienodai matuotų. Nereikėtų stebėtis, kad saliečiai britai nenorėjo perimti mūsų metro ir kilometro, gramo ir kilogramo. Apie laikus, kai aikštėse ir turguose buvo specialios vietos, kur biralų, skysčių kiekį ir svorį galėjai patikrinti svarstyklėmis, akmeniniais arba metaliniais indais, kuriais būdavo sveriamas aliejus, druska ar javai, kalbama kaip apie aukso laikotarpį. Apie kraštus, kur vis dar gerbiamas liaudiškas ir pagoniškas matas – natūralus ir apytikris – toks kaip maišas vyno, ryšulys malkų, sauja druskos, pūras javų, šaukštas aliejaus, žiupsnis pipirų, truputis garbingumo, kalbama kaip apie laimingas salas. Kalbų apie ilgio ir svorio matų skirtumus Viduržemio jūros kraštuose neįmanoma paaiškinti vien sausumos ir jūros santykiu.

Mateusas Merianas: Venecija iš paukščio skrydžio veikale „*Italiae Nov-Antiquae*“ (Frankfurtas prie Maino, 1640)

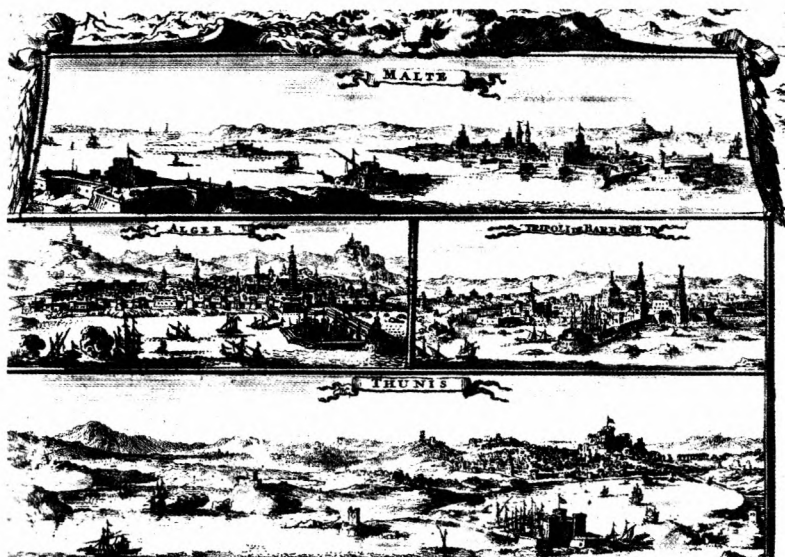
Viduržemio jūros kraštų turguose, o ypač žuvų, matuojama ir sveriama būdavo įvairiausiais būdais. Turgums skirtos vietos priligo toms, kurias užima svarbiausios įstaigos: seniūnijos, tvirtovės, teatrai, bažnyčios, kapinės. Miesto vidury kaktomuša susiduria politika ir prekyba, jos arba susibičiuliuoja, arba susigrumia. Šitaip buvo ir graikų agoroje, ir Romos forume. Nedaugeliui valdovų pavyko viešą aikštę atlaisvinti nuo prekybos. Senovės Egipte moteris į turgų eidavo lydimą sutuoktinio. Atėniečiai laikė, kad tai vyro priedermė. Išminčiai patardavo jaunuoliams, kad šie nevaikštinėtų ten, kur bastikauja sukčiai ir gatvinės. Romoje, dar prieš nuosmukį, tik vergės laisvai vaikščiojo po turgų, o matronos vengdavo ten rodytis. Islamiškuose kraštuose ištekęsios moterys ir merginos tose vietose kruopščiau negu kitur prisidengdavo veidą. Lyčių lygybė Viduržemio jūros šalių turguose sunkiai siekta.

Už seniausius turgaus aprašymus turime būti dėkingi keliautojams ir metraštininkams. Jie užrašydavo, kokia turgaus padėtis mieste arba tame krašte, kaip jis pastatytas ir kokios prekės jame parduodamos. Žodis *bazar* kilęs iš Persijos, *čaršija* taip pat persų kilmės. Žodis *suk* kilęs iš semitiškos tarmės, galbūt aramėjiškos, kuria kalbėjęs Jėzus. Arabai paskleidė šį žodį žemėse, kurias užvaldė. Jį perėmė ispanai su portugalais ir nuvežė į užatlantę. Turgų keliai dažnai sutampa su tikėjimo keliais. O ten, kur jie išsiskiria, kyla susidūrimai. Viduržemio jūros kraštuose prekyba ne visada ir ne visais aspektais buvo svarbiausia – kartais aistra parduoti gyvuodavo trumpiau už pačią prekybą.

Levante ant specialių prekystalių buvo parduodama mira ir cinamonas, smilkalai, gauruotasis švitrūnas ir kasija. Kiauras dienas plačiai sklido sodrus aromatas. Daugelis tikėjo, kad jis niekada neišsivėdins, kai kuriose vietose tas aromatas, sakytum, vis dar likęs. Kvapiosios medžiagos, skysčiai, aliejai buvo naudojami aukojimo ir religinėse apeigose, kūno priežiūrai ir kūniškai meilei. Prieskoniniai gabenti laivais ir vežti karavanais, dažniausiai iš rytų į vakarus ir iš pietinių pakrančių į šiaurę: pipirai, cinamonas ir kmynai, vanilė, šafranas, gvazdikėliai, anyžiai, muskatų žiedai ir daržiniai

builiai, raudonėliai, mairūnai, imbieras, o naujesniais laikais ir indiškasis karis, kur čia viską bešvardysi. Būta įvairių gėrimų, vaistų, nuodų. Kadaisė vakarinės Viduržemio jūros pakrantės skurdo, Rytai ir Pietūs jas praturtino.

Druskos laukai susiję su turgumi. Miestui, uostui ar salai reikėjo apsirūpinti savo druska, kad būtų nepriklausomi. Prekiaujant su žemynu druską lengviausia iškeisti į grūdus arba mėsą, parduoti valstiečiams arba gyvulių augintojams. Druskos san­kaupas keliautojai saugodavo kelionmaišiuose, šeimos – krepšiuose, seniūnijos – sandėliuose. Išsiruošus į ilgus plaukiojimus maisto atsargas reikėdavo pasūdyti, kad negestų. Išminčių patarimas: baltą druską laikyk juodai dienai – šitaip druska tapo išminties ženklu. Valdžia rūpindavosi jos atsargų papildymu ir paskirstymu. Religijos skatino druską taupyti ir gerbti. Draugui druskos barstoma ant duonos, o priešui sviedžiama į akis. Gydytojai ją rekomenduodavo sveikiems

Romanas Hochas: Malta, Alžyras, Tripolis, Tunisas

ir uždrausdavo ligotiesiems. Poetai kūrė eiles apie šventą ir dievišką druską. Klasikai visą jūrą vadindavo jos vardu. Anot jų, laivai „plaukė druska“, Viduržemio jūra.

Visose Viduržemio jūros pakrantėse druskos laukai panašūs: Paroso ir Pago salose ar Maltoje (Maltos ordino riteriai ilgai laikė druskos monopolį), Ibisoje, pavadintoje „druskos sala“, dviejose ar trijose Kerkenos archipelago vietose, Alikantėje ir Taragonos įlankose, šalia Izmiro, Vliorės ar Červijos, kuri druska aprūpindavo Šviesiausiąją Venecijos Respubliką, netoli senosios Tarkvinijos ir Šventosios Eufemijos, bulgariškojoje, juodkalnietiškojoje ir albaniškojoje Balkanų pusėje, tokiuose pusiasaliuose kaip Istrija (Sečovlje ir Piranas Slovėnijos pajūryje) arba Pelješacas, šalia senojo Stono gynybinės sienos. Miestų ir gyvenviečių pavadinimuose taip pat randame druskos pėdsakų: Salina – Liparų salyne, vietovė Sali – Dugi Otok saloje, Salernas prie Tirėnų jūros, Soline prie Veliko Jezero įlankos, tyvuliuojančios Mljetos saloje, tokiu pačiu pavadinimu vadinama vietovė netoli Dubrovniko, galbūt ir Solin arba Salona Adrijos pajūryje – ne visi tie žodžiai turi „druską“ šaknyje, bet liaudiška etimologija ją įžvelgia ir pritaiko prie savo suvokimo. Vaizdas, atsiveriantis į druskos laukus, tik dalinai matomas iš išorės. Laukų struktūra paprasta, simetriška, archajiška, slenkant šimtmečiams ji ne ką tepasikeitė: lygūs plotai pakrantėje, kur jūra lengvai patvinsta ir lieka rami, užtveriami sampilais ir užtvankomis, suraižyti nuvedimais ir kanalais jie sudaro sūrius laukus. Tuose laukuose nederbama nei plūgu, nei dalgiu. Čia reikalingi kitokie įrankiai: nedantyti grėbliai, kibirai, kaušai, samčiai ir kastuvai, brezentas, kuriuo apdengiamos baltos krūvelės, karučiai, kuriais druskos krūvelės išvežamos, mediniai sandalai, kurie apsaugo pėdas nuo ėdimo. Energijos suteikia saulė, varmoji jėga – vėjas, žaliava – jūra. Druskos laukų darbininkai lyginami tiek su jūreiviais, tiek su valstiečiais. Jie yra ir viena, ir kita. Stebi, kaip kinta oras, kokia vėjo kryptis, lyg leistųsi į plaukiojimą. Pluša nuo vieno derliaus iki kito, patys mini pjūtį arba derliaus nuėmimą, tarsi kalbėtų apie javus arba vynuoges. Čia ir atsiskleidžia druskos ryšys su duona ir vynu. Jie žino, kada reikia

pradėti, o kada sustoti, kiek derlius turi išgulėti saulėje, kad neliktų daugiau drėgmės, negu reikia, kaip geriausiai jį apsaugoti ir kur laikyti. Paprastai druskos laukų darbininkai dirbdami tyli. Mažai žinoma apie jų kalbėjimą. Jų darbas nėra lengvas, jis pavojingas. Nukenčia jų pėdos, oda, akys, pečiai sulinksta, ima diegti nugarą. Jie reikalingi globos. Viduržemio jūros kraštuose druskos rinkėjus globoja šventasis Baltramiejus, jo diena švenčiama jo gimimo dieną rugpjūčio 24-ąją, devynios dienos po Dievo Motinos dienos.

Aliejaus gavybos įrankiai buvo ir liko kuklūs, paprasti: slėgtuvai, kuris vadinamas įvairiai (*preša, trokul* arba *trokuo, turanj, muljača*), alyvų malūnas ir specialios garnos, tankesnis ir retesnis koštuvai, didesni ir mažesni piltuvai, moliniai, mediniai arba stikliniai indai, į kuriuos aliejus, panašiai kaip vynas, daug kartų pilamas ir perpilamas, podėliai, kurie turi būti švarūs ir išvėdinti. Kas žino, ar dar yra kraštų, kur asilai suka gernas? Visai neseniai tokį vaizdą buvo galima išvysti Maroke ir Tunise, Mažosios Azijos pakrantėse, salose, ištikimose savo praeičiai, tam tikrose Kretos ir Rodo, Sardinijos, Džerbos, Alborano vietovėse, Pelagų salyne esančioje Lampedūzoje, Šipane Elafitų salyne, Balearų salose esančioje Formenteroje, Panarijoje Liparų salyne. Alyvos malamos kaip grūdai – Viduržemio jūroje aliejus ir miltai, riebus maistas ir duona neatskiriami.

Aliejaus spaudimas nėra paprastas užsiėmimas, jis reikalauja ypatingų įgūdžių. Alyva nėra vien vaisius, bet ir šventas dalykas. Išmintis ir legendos mena šakelę balandžio, pranešančio apie tvano pabaigą, snape arba maldą, išsakytą Getsemanės sode, alyvmedžių kamienus Eleusino slėnyje arba Sinajaus kalno viršūnėje, Atėnuose prie Partenono arba senosios Romos Forume. Religijos įvedė aliejų į apeigas, jis naudojamas paskutiniam patepimui gyvenimo pabaigoje ir tikėjimui amžinuoju gyvenimu palaikyti. Aliejus žibėjo žydų menorose ir Aleksandrijos švyturyje. Alyvų aliejumi buvo gydomas kūnas ir skaitinamas veidas, juo įtrindavo

atletų raumenis ir masažuodavo heterų šlaunis. Iš vieno kranto į kitą aliejų gabendavo amforose, ąsočiuose ir statinėse mažomis valtelėmis ir krovininiais laivais. Iš pajūrio į sausumą aliejus vežtas visais įmanomais būdais, net ir vynmaišiuose arba išdžiovintame moliūge. Norint išsaugoti alyvas, reikia daug žinių ir įgūdžių. Mūsų protėviai jas mirkydavo jūroje, kad išliktų sveikos ir nesupūtų, džiovindavo ant didžiulių lėkščių ir tik paskui iš jų spausdavo aliejų iki paskutinio lašo. Pabaigoje reikia atskirti nuosėdas nuo gryno skysčio, tikrą aliejų apsaugoti nuo klastotės. Tad nepakanka darbuotis vien koštuvu ir slėgtuvu. Aliejus spaudžiamas ir iš linų, ricinmedžių arba migdolų, iš mirtų ir palmių, čiobrelių ir šventagaršvių, iš įvairių gyvūnų, žuvų ir vaisių, tačiau alyvų aliejus buvo ir liko nepralenkiamas, pats tikriausias. Stebint, kur tarpsta alyvmedis, kyla klausimas, kaip sausoje ir nederlingoje dirvoje sunoksta tokie tiršti ir riebiūs syvai – ar augalas jų semiasi tik iš žemės, o gal koku nežinomu būdu prisideda ir pati jūra? Sunku patikėti, kad šis medis, kaip ir kiti, kadaise atvežtas į Viduržemio jūros kraštus, neauga čia nuo pradžių pradžios.

Duonos pajūryje ne visada būdavo, kaip ir javai ne visur žemyninėje dalyje užderėdavo. Pirmosios varpos prinoko ne prie mūsų jūros, tačiau čia pirmiau nei kitur duona pašventinta. Pietiniuose ir šiauriniuose kraštuose auginti įvairūs javai: nuo vertinamų kviečių, rugių ir miežių iki paprastų sorgų ir avižų, kuriais mito varguoliai ir gyvuliai. Kukurūzai į mūsų žemes iš Naujojo Pasaulio atvežti vėlai. Kukurūzų košė kartu su bulvėmis, kurios taip pat gabentos iš anapus vandenyno, padėjo Viduržemio jūros kraštams išgyventi nepritekliaus laikais.

Grūdai būdavo gabenami iš vieno uosto į kitą, vežami iš sausumos į pajūrį, o iš pajūrio – gilyn į žemyną. Laivai, vežimai, karavanai gabendavo grūdus amforose, maišiuose, pintinėse, krepšiuose. Jie pervežinėti deniuose, balnuose, ant pečių – iš derlingų Kanaano laukų Jeruzalėje, iš Peloponeso ir iš Arkadijos į Atėnus, iš afrikietiškosios Kirenaikos ir romėniškosios Ostijos, iš Likijos ir Ki-

pro link Konstantinopolio arba Stambulo, iš visų Arabijos kraštų Mekoje ir Medinoje. Karalystės norėjo numalšinti samdinių alkį, mat būdami alkani jie sukyla griauti karalysčių. Ant stalo būdavo dedama arba balta, arba juoda duona, mielinė ir bemielė, šventinė ir kasdienė, apeiginiai ir šventi pyragai. Kai senojoje Heladėje žmonės kepė daugiau nei septyniasdešimt rūšių duonos, barbarai, grobiantys Viduržemio jūros miestus, kramtė košę ir žiaumojo keptus grūdus.

Į duonos tešlą kartais įmaišoma sumaltų alyvų, riešutų branduolių, apelsinų žievelių, džiovintų figų arba vynuogių, datulių, įberiama prieskonių: kmynų, muskatų riešutų, sezamų sėklų. O duona su medumi turbūt yra seniausias saldėsis. Vienuolynams

Konstantinopolis-
Stambulas,
nežinomo XVI a.
autorius brėžinys
(sepija), saugomas
Nacionalinėje
bibliotekoje Paryžiuje

šlovę atnešę pagarba ostijai ir eucharistijos sakramentui. Kaliniai kalėjime išgyvendavo misdami duona ir vandeniu. Piligrimai, susiruošę kelionėn į šventą vietą, įsidėdavo sausos duonos kampą. Plaukiojimuose po Viduržemio jūrą jūreiviai gaudavo po džiūvėsį.

Vynuogynas taip pat nuėjo kelią, vedantį iš Levanto iki Heraklio stulpų. Papėdėse, pasisukusiose į saulę ir apsaugotose nuo vėjo, vynuogių šaknys tvirtos ir atsparios. Raudami tuos vynuogynus žmonės daugiau prakaito išliejo, negu piramides statę vergai. Akmenų tvoros tapo atkaklumo liudininkėmis, vynuogės lapas – tyrumo simboliu, o vynuogių kekė simbolizuoja gausą. Ten, kur derlius gausus ir nuolatinis, visada rasdavos vietos gyvumui, beprotybei, poezijai. „Vyne teisybė“, – kartodavo išminčiai, bet jame taip pat glūdi užsimiršimas. Vieni jį geria pagauti džiugesio, kiti jame ieško paguodos. Pirmiesiems vynas – patiprinimas arba vaistas, antriesiems – silpnybė arba nuodas. Viename tikėjime, priimant komuniją, vynas dalyvauja atleidžiant nuodėmes, kitame pats vynas – nuodėmė. Pirmas vynmedis greičiausiai pasodintas Kretoje, būtent čia pirmą kartą nuskambėjo visuotinai vartojamas žodis *oinos*. Tai nelengva įrodyti – vynas senesnis už Viduržemio jūros kraštų istoriją.

Įrankių, kuriais buvo spaudžiamos vynuogių sultys (iš pradžių delnais ir pėdomis, paskui slėgtuvu ir mintuvais), kaip būdavo ruošiamas statinė, kaip prižiūrima gaminant misą, kuri vėliau virsta vynu, neįmanoma aprašyti. Kai kurie šios eigos etapai daugumai žinomi, o kai kuriuos žino tik išrinktieji. Jūreiviai turbūt patyrė stipriausią troškimą gurkštelėti vyno, nes iš vieno kranto į kitą jį plukdė amforose, buteliuose arba statinėse. Plaukdami laive jie retai gaudavo vyno pakankamai, todėl troškulį malšindavo išsilaipinę į uostą. Žmonės skiesdavo vyną su vandeniu. Šis mišinys – *krassi* – tapo žodžio „vynas“ sinonimu graikų kalboje, kuri patį žodį „vynas“ perdavė kitoms Viduržemio jūros regiono kalboms.

Pajūryje ir žemyne daryto vyno skonis skiriasi. Baltieji vynai pietuose grynesni ir skaidresni, raudonieji – tirštesni ir tamsesni; Olimpo nektaras buvęs „tirštas it medus“, o Homero vaizduojama jūra „vyno spalvos“. Graikai mėgo vyną, atgabentą iš salų, Romos legionieriai užkariautas žemes norėdavo apsodinti vynuogynais iš Umbrijos ir Lacijaus kalvų, iš Apulijos ir Kampanijos slėnių – istorija pamiršta siekius, kurie dažnai yra jos varomoji jėga. Vyno neuždraudė Talmudas, šito nepadarė Senasis ir Naujasis Testamentas. Per Paskutinę vakarienę Išganytojas palaimino vyną ir duoną. (Priminsiu, kad brevijoriai privalo kartoti tai, kas parašyta šventose knygose.) Dievo namuose ir pasileidėlių užstalėse, per šventas apeigas ir kasdieniame gyvenime, kartais ir kapavietėse, kur su maistu velionis tarsi išlydimas į amžinąją kelionę, būdavo geriama saikingai arba be saiko. Alacho Pasiuntinys pamėgino išgelbėti savo pasekėjus nuo šios ydos, nors jų protėviai yra apdainavę svaigųjį gėrimą dar gyvendami al Džazyroje, Sirijos, Libijos ar Ifrikijos pajūryje, netoli dykumos Alepe ir Damaske. „Tiems, kurie geria,“ vis dėlto pačiame Korane pažadėtos rojaus „vyno upės“. Žala, kurios Viduržemio jūros šalių vynuogynams pridarė vynuoginė filoksera, lyginama su maru – ji tolygi prakeiksmui.

Spygliuočiai šiaurinėse mūsų jūros pakrantėse kai kur darniai sugyvena su lapuočiais, o kai kur juos slopina, išstumia. Makija ir krūmai sugyvena draugiškiau. Skroblai, kaštonai ir bukai, piramidinės tuopos ir uosiai auga pakrantėje, bet nevienodai suveši. Fikusai pratęsia Viduržemio jūros regiono ribą su žemynu ten, kur nebetarpsta alyvmedžiai. Hercegovinos patarlė byloja, kad kraštas nebe pietietiškas, jei jame „neauga fikusas ir nebūbauja asilas“. Saldžiosios ceratonijos ir migdolai prisitaiko prie klimato, bet tik iki pirmo šaltesnio intako. Apelsinai ir citrinos neatsparūs šiauriui – šie vaismedžiai atgabenti iš kitų kraštų. Žolės plinta toliau, persikelia į kalvas, jos atsparesnės, nes čia auga nuo amžių. Kai kurios aromatingos žolės čia atsidūrė atsitiktinai – levandos, oleandrai, rozmarinai. Laikosi ir granatmedžiai – jie seniai čia veši,

bet nėra iš čia kilę. Kiek šiauriau jie pasidaro rūgštūs ir „sulaukėja“ – pervadinami į *mogranj*, o kylant dar labiau į šiaurę vadinami *nar*. Šalavijai praranda aitrumą ir gydomąsias savybes ir taip pat keičia vardą – juos pavaduoja pelynai arba švelnieji šalavijai [*žalfija*]. Iš eglūnų ir mirtų lieka tik vardas, iš palmių ir datulių – prisiminimas, o kaparėlių ir pankolių vos justi skonis. Be to, keičiasi ir pavadinimas – mūsų Viduržemio jūros dalyje pavadinimai „kaporėlis“, „pankolis“ ir „salikornija“ nesikerta.

Pajūryje užaugę raudonieji svogūnai [*kapula*] ir česnakai kitokios sudėties ir skonio, žemyninėje dalyje šios daržovės vadinamos kitaip – „juodieji“ ir „baltieji“ svogūnai. Pomidorai pajūryje raudonesni. Kas pasakytų, kad ir jie yra persodinti iš kokios kitos pakrantės! Vikšriniai kiškiakrūmiai labai ištikimi pietums, savo geltoną spalvą ir svaigų aromatą jie semia iš sausiausios žemės, galbūt net iš paties akmens. Laurai pietuose vešlesni ir skalsesni. Einant link šiaurės jų lapai susitraukia, susiraukšlėja – jie vadinami *lorber*, ta pati žodžio šaknis. Laurų vainikas simbolizuoja šlovę ir ten, kur ši augalų žmonės pažįsta tik iš kalbų. Vynmedžiai prisitaiko pakeisdami padėtį ir rūšį, bet, regis, neišsaugodami visų savo bibliinių savybių, nebent augdami prie trijų keturių palaimintų upių, kurios kerta žemyną. Prireiks labai daug pastangų, kad atrastum vaistinę mandragorą, tai retas augalas ir vis labiau nykstantis. Kotoro jūreiviai mane nuvedė ten, kur ji auga – palei upelį, vadinamą Ljuta, palei ežerą, gavusį Eskulapo vardą, virš Konavlių miestelio, senosios Dubrovniko Respublikos ir šiandieninės Juodkalnijos pasieny, ant katalikų ir stačiatikių ribos Viduržemio jūroje.

Keliaujant iš smėlėtų Afrikos plotų į kraštus, kur sausra ne tokia nuožmi, augalija atsinaujina ir keičiasi. Ten, kur dykuma prišliaužia prie jūros, pastaroji netenka savo galios. Didelių plynaukščių paribiuose, Tel Atlaso įkalnėse, Sacharoje, vėl suveši Viduržemio jūros kraštų augmenija. Čia atpažįstame paprastąjį zizifą (*al sedra*), rūtą (*al fidžel*), eriką ir levandą (*al khozama*), šios gėlės čia šviesesnės negu šiauriniuose kraštuose, pakrantėje išvystame šalaviją, kurį arabai vadina *al kuvajsa* ir *al meriema*, o toliau nuo jūros – vikšrinį kiškiakrūmį (*al vezzal*), mirtą (*al rihan*) ir dar kai kurias

gėles, kurių nei pavadinimų, nei rūšies man nepavyko nustatyti, iš kurių stiebelių perlaužus ima sunktis baltas, tirštas ir lipnus skystis. Viduržemio jūros kraštų augalai kai kur plinta labiau į pietus, per Afrikos kalnynus, o ne į šiaurę, Europos žemyną.

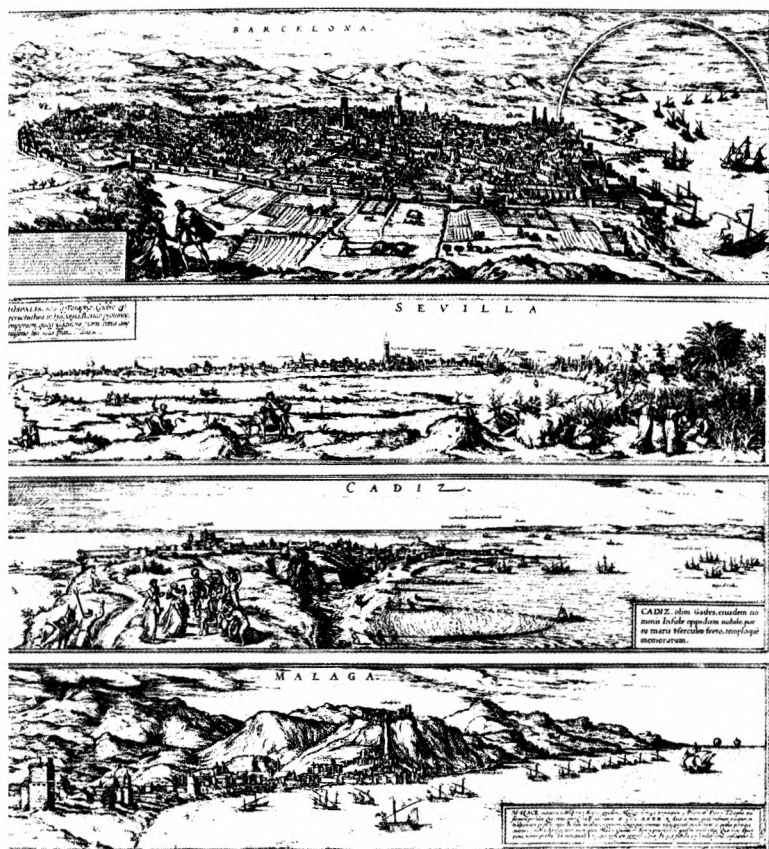
Agava į mūsų pajūrį taip pat atvežta mažiau nei prieš penkis šimtus metų iš Naujojo Pasaulio. Tuo sunku patikėti, juk, rodos, ji čia auga nuo senų senovės. Pirmiausia ji prigijo Ispanijos ir Portugalijos pakrantėse, paskui nukeliavo toliau – link rytų, pietų, kai kur net ir į šiaurę. Agava įsišaknijo ir įsitvirtino skurdžioje žemėje, kuri ją laiko, kurią laiko ir pati agava, kad ši neskeldėtų, netrupėtų. Kai agava visiškai subręsta, iš jos išauga didelis kelių metrų stiebas su geltonomis taurelėmis, primenančiomis apeiginę taurę. Tas stiebas išstypsta virš kietų ir smailių vainiklapių, išsunkia juos ir nususina drauge su šaknimi, uždengia juos savo šešėliu it stogas. Galbūt tokia mirtis reiškia, kad agava kilusi iš šalies, kur klimatas nuožmesnis už Viduržemio jūros šalių.

Viduržemio jūros pakrantėse išvystyta daug amatų. Laimei, ne visi išnyko, jie ir negali taip paprastai dingti. Akmenskaldystė – vienas seniausių ir galbūt sunkiausias amatas. Daužant ir tašant didžiulius uolų luitus akmenskaldžiams lūžta rankos, sudiržta delnai, ašaroja akys. Prie jūros daug akmenų, bet ne iš visų galima mūryti dvarus ir tašyti paminklus, statyti uostus ir jų administracijos pastatus, molus, švyturius. Reikia žinių ir patirties, kad atrinktum tinkamą akmenį, tvirtą ir atsparų. Nedaug likę gyvų akmenų, kurie savyje išlaikė gyslas ir nervus. Geros akmens skaldyklos – retas ir vertingas dalykas, daugelis jų jau ištuštintos ir apleistos. O kadaise tos vietos buvo šlovingos. Viduržemio jūros kraštų ambicijos jų nepagailėjo.

Tačiau nepamirškime plytininkų, kalkininkų, cementuotojų, o ypač kubilių, kurie taip pasitarnauja jūreiviams jų vienetėse, gundyme, žlugime. Mažos statinaitės ir didelio kubilo gaminimas

anašus į valties ir laivo statybą. Jūra veiklos sritimis dalijasi su emynu, pajūris – su sausuma: kelių ir uostų statyba, audeklų burių audimu, vytelių ir tinklų pynimu, papuošalų gamyba ir oralų apdirbimu. Verta pastoviniuoti laivadirbių, virvių, tinlų pynėjų arba jūrinių pinčių rinkėjų dirbtuvėse, prisiminti jų darbus ir dienas“, apeigas ir papročius, įgūdžius ir meną – priminti tai, kuo buvo ir, nepaisant visko, liks Viduržemio jūros regionas.

Barcelona, Sevilija, Kadisas ir Malaga G. Brauno ir F. Hogenbergo tlase „Civitates Orbis Terrarum“ (XVI amžius)

Negalime nutylėti ir apie amatą, kuris vadinamas seniausiu pasaulyje, apie jį reikėjo pasakyti pačioje pradžioje, – šioje pasaulio dalyje jis galbūt senesnis nei kur kitur. Jūra, jos bangavimas, saulė ir kaitra, vėjo dvelksmas ir staigus jo dingimas atskleidžia kūną, apnuogina, išlaisvina. Pakursto troškimą, geismą arba goslumą, ypač po ilgo plaukiojimo ir susilaikymo. Pompėjos pelenuose, regis, išliko tiek pat viešnamių kiek ir kepyklų. Kūniškos meilės šiame Viduržemio jūros mieste reikėjo ne ką mažiau nei duonos. Kartais moteris parsiduoti priversdavo vargas, bet ne visas – kai kurios parsiduodavo ieškodamos laimės. Didžiąją metų dalį pajūryje galima mylėtis po atviru dangum. Vis dėlto žmonės mylėdavosi kur nors užsiglaudę. Kuo daugiau uždirbtų pinigų jūreiviai išleisdavo tokiose vietose, tuo laimingesni jie pasijausdavo. O ir grįžę namo dosniau išpirkinėdavo savo kaltę. Šventos, taip pat pasaulietiškos knygos perspėdavo apie ištvirkavimo pasekmes ir apie tykančias ligas. Tačiau tos knygos neatgrasė Viduržemio jūros jūreivių, jie vis tiek geidžia moterų, kurių, vos laivui prisišvartavus laisvame uoste, ieškos ir mylės.

Pintys suaugusios su jūros dugnu, prisitvirtinusios prie uolų, prisisiurbusios prie smėlio. Jos renkamos kaip vaisiai arba gaudomos lyg žuvis. Ir mokslininkai, ir pinčių rinkėjai ilgai spėliojo, ar jos yra augalai, ar vis dėlto gyvūnai. Jos nejuda, pro jas prasisunkia jūra, kuriai jos tarnauja, galima sakyti, kaip koštuvas. Joms priklauso visa jūra ir visas laikas. Seniausiose freskose, atrastose Kretoje, jos kaip scena, jose galima išžvelgti tam tikrus vaizdus, veiksmus, gal ir įvykius. Higienai ir medicinai (kai kurių rūšių pintys savo lanksčiame skelete kaupia jodą), puodininkystei, o ypač mokyklai jų funkcija ypatinga. Pintys gali ištrinti tai, kas parašyta. Šiuo atžvilgiu jos laikomos ir užmaršties padėėjomis. Viduržemio jūros kraštuose jos turbūt paklausiausios ir daugiausiai naudojamos, nors kai kuriose tolimose jūrose jos stambesnės ir jų daugiau.

Pinčių rinkimo sezonas gerokai apribotas. Esu dalyvavęs tokiaime rinkime Murterio saloje, Adrijos jūroje, čia pinčių rinkimas vadinamas *spugarenje* [nuo kroatiško žodžio *spužva* – pintis]. Pinčių

rinkėjo amžius trumpas. Įrankiai, kuriais jis darbuojasi, nesikeitė šimtmečiais. Nardytojas, prisirišęs akmenį, nusileidžia į patį dugną ir smeigia kekes pinčių žeberklu arba pagaliu tarsi koks karys, griebia jas pirštais ir spaudžia lyg imtynininkas, kiša pintis į krepšį, pritvirtintą prie špagato – ši darbo dalis atrodo teatrališkiausiai, nors ir vyksta publikai nematant. Paskui laimikis slegiamas specialiame maiše, išgręžiamas, daužomas kultuve, tarsi valant grūdus. Pintys slegiamos slėgtuvu kaip alyvos arba vynuogės. Paskui jos vėl išvelėjamos vandenyje ir džiovinamos ant lentų kaip figos. Kuo ilgiau išlaikomos saulėje, tuo pasidaro šviesesnės. Pinčių rinkėjai mažiau vertinami už koralų rinkėjus, nors jų darbas nėra lengvesnis. Tačiau vieni kitiems jie nepavydi. Pavadinimas, kurį pintys igijo vienoje pakrantėje, paprastai nesikeičia kitoje. Tokie pavadinimai kaip „turkiškas ąsotis“ arba „turkiška taurė“, „Levanto rožė“, „Tuniso (barbarų) žvaigždė“ išliko. Matyt, šiame amate būta didesnių rūpesčių. Kalbininkų dėmesio verti neįprasti pavadinimai, sugalvoti šiuo amatu besiverčiančių žmonių, jie primena antikos nuotakų vardus: Geodija, Tetija, Kaliksa, Kliona, Chondrosija, Aksinela, Apelsina. Šiuos vardus davusius žmones kamavo troškimas. Viduržemio jūros regioną galima palyginti su milžiniška pintimi, sugėrusia visas žinias ir pažinimą.

Koralus iš jūros traukiantys žmonės vienoje pakrantėje vadinami rinkėjais, kitoje – medžiotojais, taip yra dėl dvilypės šio užsiėmimo prigimties. Kartais jie naudodavo įrankį, vadinamą *inženj*: šitaip jis vadintas įvairiomis kalbomis, greičiausiai yra venecijietiškos kilmės. Iš tiesų tai yra medinis kryžius su ilgais kanapių pluošto spurgais arba prakiurdytu tinklu, kuris metamas po jūros dugne esančiomis uolomis, kad už jų užsikabintų ir atlaužtų koralų gabalus, raudonus kaip iš Zlarino Adrijos jūroje, violetinius ir kartais juodus, kokių pasitaikydavo prie Trapanio Sicilijoje ir prie Džerbos Tunise. Pinčių rinkėjai neturėjo panašių pagalbinių priemonių. Abu šie amatai netruko išplisti, kai vynuoginė filoksera sunaikino vynuogynus ir atėmė iš vynuogių augintojų duonos kąsnį. Jie ėmė ieškoti išsigelbėjimo jūros gelmėje, nerdavo vandenin, prisirišę akmenį lyg savižudžiai, kad užsidirbtų pragyvenimui. Ne visiems užteko koralų, net

ir pinčių. Daugelis išvykdavo į Pietų ir Šiaurės Ameriką, Australiją arba Naująją Zelandiją ieškoti laimės kitose jūrose.

Pakrantė, uostas, uosto administracija, molas ir prisišvartavę laivai, miesto aikštės ir turgus, skverai ir žuvų turgus, veja prie fontano arba švyturio, bažnyčios ar vienuolyno prieangis, kapinės su paminklais, kraštovaizdžiai ir jų atmosfera, galiausiai pati jūra su savo įvykiais kartis nuo karto virsta scena. Joje vaidinami įvairūs vaidmenys, bereikšmiai ir lemtingi, atliekamos pasaulietiškos ir šventos apeigos, kartojasi kasdieniai ir amžini veiksmai. Tokių reginių kupini šimtmečiai, tai – Viduržemio jūros teatras.

Apie šviesą ir jos ryšį su jūra dažniausiai kalbėdavau su laivų kapitonais, kurių akys ilgiau žiūrėdavo, plačiau matydavo ir daugiau įsimindavo. Žymėjausi jų žodžius, verčiau juos, papildydavau, džiūgaudavau arba nusimindavau: žaibų šviesa atviroje jūroje, uosto atspindžiai horizonte, švyturio šviesa saloje, aušros – denyje, saulėtekio ir saulėlydžio apšvietimas plaukiant jūra, spingsėjimas žvaigždžių, rodančių kelią jūreiviams, rytų šviesa ir jos gaisai vakaruose, jauki krikščioniškos žvakelės šviesa, tyki sefardų menoros šviesa, ryški „šviesų šviesa“ islamo Knygoje, blyški mėnesienos šviesa dykumoje arba uolynėje, išsigelbėjimo ir šventumo šviesa, išminties ir senatvės šviesa, šviesa akyse tų, kurie apiplaukė tolimus krantus, ir ta, kuri savo spindėjimu apakina, vilties šviesa dūžtant laivui, prisiiminimo apie jaunystę šviesa, šviesa, glūdinti atokiausioje sielos kerteleje, dvasioje ir įkvėpime, šviesa akių, kurios regėjo mirtį, ir paskutinė šviesa, kuria mirtis užgesina akis. Liaujuosi vardijęs toliau, idant išvengčiau apibendrinimų – šviesos priešininkų. Kur ir kada visos šitos šviesos atsirasdavo ir užgesdavo, kada ir kur jos vėl pasirodys ir žibės Viduržemio jūros pakrantėse ir už jų ribų?

Išvairiose pakrantėse žemė skirtinga. Ji nevienodai atrodo artėjant nuo jūros ir ant jos stovint. Tarp uolų žemė dažnai esti rausva

(raudonasis pajūrio dirvožemis); daiktais ji pilkšva arba pelenų spalvos, tarsi iš akmens; kai kur mažiau daugiau smėlėta – todėl kai kuriose Adrijos jūros salose ji vadinama *sarbun*, *salbun* arba „balta žeme“; vietomis driekiasi juodžemio pievos, šiuose kraštuose jis retas ir labai vertinamas; galiausiai paprasta ruda žemė, tokia pati kaip kitur Europoje, Mažajoje Azijoje, Šiaurės Afrikos platybėse. Vegetacija aprenkia ir nurengia, paslepia ir atidengia žemės prigimtį, jos spalvą, keičia ją priklausomai nuo sąlygų, kai kur suklastoja. Daugiausia žemės sudėtis priklauso nuo to, kaip, veikiant saulei, iro akmenys ir kiek prisidėjo augmenija, vanduo, vėjas. Viduržemio jūros pakrantėse žemę kūrė ir pati jūra.

Afrikos žemyne, tolstant nuo pakrantės, dirva nusileidžia smėliui. Malta beveik visa geltona. Maroke ir Alžyre dykumos pakraščiuose aptiksime raudonąjį dirvožemį. Tunise vietomis netikėtai prasimuša juodžemis, ypač prie oazių ir aukštumose. Toliau pietuose, Libijoje, dalinai Egipte ir Palestinoje, kaitaliojasi smėlis ir smėlžemis, pastarasis yra geltonesnis už akmeningą žemę šiauriniuose Viduržemio jūros kraštuose, jeigu mums neapdumia akių fatamorgana. Einant link Artimųjų Rytų iki Libano ir Sirijos, baltos arba gelsvai pilkšvos lygumos vis labiau persimaišo su tikra ruda žeme, kai kur ir su juodžemiu. Žemė palei Nilą garsėja kaip labai derlinga, tačiau tai siauras plotas. Bent jau taip atrodo tam, kas gerai pažįsta tuos kraštus, o juos pažinti ne taip jau lengva. Pietų Ispanijoje dirvožemis atrodo panašesnis į Afrikos, negu į kitų Europos šalių, sakytum, šiame taške žemynai vėliausiai atsisiskyrė. Toks įspūdis kartais apgaulingas, ypač jei atsiranda atmintyje ir mąstant apie tokius įvykius kaip Ispanijos susirėmimai su kaimynais, kartaginiečių įsiveržimai, arabų užvaldymai, arabų ir žydų išvayimai, mūšiai su saracėnais ir maurais, o ypač apie tai pasakojantys literatūros kūriniai, sukuriantys iliuziją, susijusią su įvairiais dalykais, net ir su žeme. Apeninai ir Balkanų pusiasalio teritorijos turi bendrą geologinių ar geografinių bruožų, tačiau išsiskiria istoriniu ir politiniu aspektu. Juodžemis Ukrainos lygumoje, vadinamas *černoziom*, skiriasi nuo Viduržemio jūros kraštų juodžemio labiau nei Juodoji jūra nuo Adrijos. Galbūt tai viena iš

priežasčių, kodėl daugelis Euksino teritorijos nelaiko Viduržemio jūros regiono dalimi – labiau dėl žemės negu dėl jūros.

Viduržemio jūros kraštų upės į jūrą subėga skirtingai. Vienos įteka, sakytum, iškilmingai, tarsi būtų patenkintos savo triūsu, kitos atrodo lyg apstulbintos, suteka lyg ko nebaigusios ir netikėtai. Vienos srovena taip, lyg vengtų sumaišyti savo vandenį su kitu, kitos – susitaikiusios su likimu ir pasidavusios. Jūra pasitinka upes nevienodai, o ir pakrantė neleidžia joms taip paprastai išsiskirti. Kai kurios upės ilgai neišnyksta jūroje, priverčia ją užleisti dalį savo valdų: sutekėjusios į karstines įdubas, panėrusios į žemės gilumą ir pasirodžiusios pakrantėje arba povandeniniais sūkuriiais įtekėjusios į jūros dugną. Žiočių prigimtis dvilypė – čia upės įteka į jūrą, o jūra – į upes. Kai kur delta užmena jų sąveikos mįslių. Upių plaukikai įsitikinę, kad plaukdami Viduržemio jūra, atpažįsta į ją ką tik įtekėjusios upės vandenį.

Senasis Kairas su Nilu M. V. Koronelio veikale „*Memorie Storico-Geografiche*“ (paimta iš Džiuzepės Balino, Venecija, 1569)

Aš pabuvojau prie upių, įtekančių į Viduržemio jūrą, vagų, maudžiausi tose upėse, uosčiau paupiuose augančius augalus, lyginau juos aukštutiniuose ir žemutiniuose baseinuose. Žiotyse auga įvairios nendrių rūšys: paprastoji nendrė, švendras, viksva. Srauniose upėse auga ypatingos nendrės, ypač tose vietose, kur susimaišo gėlas ir sūrus vanduo: Ebras, Rona, Padas, Neretva, Menderesas, Orontas, galiausiai Nilas, kur nendrės, regis, gajesnės nei kitur. O ir papirusas – lai nepamišta tie, kuriems rūpi raštas, – gamintas iš upinių nendrių. Paupio ir atokiau nuo upės augančios pušys kvepia nevienodai. Jos gali ilgai tverti be vandens, jų sakai sutirštėja, o luobas tampa tvirtesnis. Iš pušų galima pažinti ir pajūrio kraštus: pagal jų dydį, išsidėstymą, ar jos auga šalia kokios nors upės, įtekančios į Viduržemio jūrą, ar žaliuoja pačioje pakrantėje.

Viduržemio jūros savastis sklinda ir išplinta upių vandeniui aukštytyn. Stebėjau ją, keliaudamas Ronos upe iki Liono, link Lemano ežero ir Ženevos – jos pėdsakai išnykdavo ir tarpais vėl atsirasdavo; plaukiant Nilu iki Kairo ir Asuano stebuklą, keliaujant Pado upe iki Alpių kalnynų ji taip pat pasireiškia su pertrūkiais, nežinau, iki kur toji savastis plinta Arno upe, gal iki pat šaltinių, kur prasideda Toskanos tarmės; vingiavau Tibro meandromis, kurios tarsi išteka iš istorijos arba į ją įteka; Ebru keliavau iki Navaros sienos. Ir Gvadalkiviras iš dalies priklauso Viduržemio jūrai, nors įsilieja į Atlanto vandenyną. Tachas irgi. Trumpam sustojau prie Jordano – į jį dažniausiai žvelgiama Šventojo Rašto akimis, kaip ir į Negyvąją jūrą, į kurią jis įteka. Mums nekyla klausimas, kaip jo vandenys prateka giliausia pasaulio įduba šalia Jerichono ir pasotina ten gyvenančių tautų troškulį. Kiek būta kitų upių, priartėjusių prie Viduržemio jūros, prie naujos eros slenksčio, vertų didžiojo krikšto.

Beveik kiekvienas didesnis kraštas, be kitų dalykų, turi ir savo upių sistemą. Viduržemio jūros regiono savastis Vardaro upe pasiekia Skopję ir srūva toliau – iki Ochrido ežero, Sočos upe nuplaukia iki pat Julijaus Alpių, Neretvos upe teka per Mostarą (miestą, kuriamė gimiau) toliau link Bosnijos, Skadaro ežeru ir Moračos upe praskverbia gilyn į Juodkalniją. Daug mažų upių yra apleistos, nors

atšakose yra svarbių atkarpų: nuo Bojanos iki Mirnos ir Dragonjos, per Zrmanją ir Krką, Žrnovnicą ir Cetinę su Poljicomis ir jų maža respublika Mosoro papėdėje netoli Biokovo. Galima sakyti, kad upės, vinguriuojančios iš itališkosios Adrijos jūros pusės, išskyrus šiauresnes ir svarbesnes – Padą, Sočą arba Adidžę – išteka iš paties Apeninų pusiasalio. Jų skambūs vardai ir nevandeningos srovės – Renas, Lamona, Savijus, Peskara, Bifernas, Ofantas ir dar kelios nuo Triesto iki Taranto įlankos. Balkanų upės, rodos, atiteka iš pačios žemyno gilumos. Viduržemio jūros kraštuose tokios sąveikos specifiška pasireiškia įvairiai, vienur saikingai, kitur ne.

Per Graikiją neteka didelės upės, išskyrus gal Vardarą, kuri graikai vadina Aksiju ir dalijasi šia upe su slaviškąja Makedonija. Be šio vingraus intako Salonikų įlanka ir pats miestas veikiausiai nebūtų tapę tokie, kokie yra dabar. Egėjo jūros pusėje teka mažesnės už Aksiją upės Aliakmonas, Penijas, Sperchijas, Kifisas. Jų pavadinimus užrašiau taip, kaip girdėjau juos tariant, kai kulniavau palei jų vagas. Jonijos jūros pusėje teka Tiamis, Arachtas, Achelojas, Mornas. Jonijos ir Egėjo jūrų pakrantė skiriasi ir upėmis. Peloponese viskas kitaip. Piras yra įnoringas, Penijas skiriasi nuo Penijo Heladės šiaurėje, nors jų pavadinimai sutampa. Eurotas skubriai nusileidžia į Lakonijos lagūną, netoliese ramiau teka Alfėjas – tai, tiesą sakant, upeliai. Dėmesį patraukia jų efemeriški intakai, o ir tai, kaip kai kuriems jų pavyksta neišdžiūti sausringą vasarą ir šiaip ne taip sroventi. Tai tarsi parodo kažkokį intymų, mažiau žinomą jų ryšį su žeme. Gal būtent todėl žiloje senovėje būta tiek kalbų apie požemines upių sroves – Piriflegetontas visas apimtas ugnies, Acherontas – skausmo, Stikisas – „baisaus prakeiksmo“, o Kokitas – „aimanų ir raudų“. Taurios upės ne taip lengvai susimaišydavo su kitų upių ar jūros vandeniu. Titaresijas, įsiliedamas į Penėjo bangas, tekėdavęs paviršiumi „tarsi aliejus“. Graikija buvo atsigrėžusi į jūrą. Ji išlošdavo jūroje, tačiau pralaimėdavo sausumoje. Galiausiai sausuma ją nuskurdino – vien upės negali išgelbėti Viduržemio jūros šalies.

Turkiškosios upės iš Egėjo jūros pusės atrodo sraunesnės už graikiškąsias: Bakiras, Menderesas, Gedizas. Jos teka per pakrantę, kurios užnugary driekiasi kitokia, didesnė sausuma. Šiame

taške žemynai seniai prasiskyrė, upėms nepavyktų jų sudurti. Per Bosforą ir Dardanelus teka gausingi vandenys, į Juodąją jūrą tekinantys Dunojų ir neįprastas rusiškas upes. Skubomis aplančiau Dono, Dniestro ir ypač Dniepro, ant kurio krantų pakrikštyta Kijevo Rusia, žiotis. Prie pat jūros jų vanduo nedaug tesiskiria nuo Viduržemio jūros upių, mažiau nei aukštutiniuose baseinuose. Rusas ar ukrainietis iš Odesos pasidalijo įspūdžiu, kad Dunojus netoli Belgrado ir Novi Sado jam primena Juodąją jūrą, o jis pats save tam tikra prasme laiko Viduržemio jūros regiono gyventoju: *Ex Ponto*. Vis dėlto Euksino vandenų neįmanoma atskirti nuo Viduržemio jūros, Bosforo sąsiauris nepajėgus išskirti šių dviejų jūrų.

Nelabai pažįstu Šiaurės Afrikos upes. Paprastai į galvą ateina Nilas, bet labiau dėl jo paties, o ne dėl jūros, į kurią jis įteka. Apleidžiamos upės, kurios vos ne vos išsilaiko ant įkaitusios žemės, srovėna keistų pavidalų vagomis smėlyje, dykumos pašonėje, o kartais ir gilumoje – didžiulėse paslėptose nuo saulės jūros dugno įdubose. Esu stebėjęs kelias upes, kurios, nepaisant visko, nusigauna iki jūros: tai Medžerda Tunise, ji įteka netoli Kartaginos, Šelifo upė Alžyre, kuri aukštupyje nusenka, o paskui papildoma vandeningesniais intakais tarp Medėjos ir Maskaros, tai upė Muluja Maroke, kuri įsilieja netoli Melijos, šalia Trua Furšo kyšulio. Šios trys gausingesnės upės apmalšina kraštų, per kuriuos teka, troškulį. Gilesnėse atšakose arba šaltiniuose jos žalios spalvos, jų vagos įsigraūžusios į uolas, o dugnas išklotas rieduliais. Šios upės atsparios tiek smėliui, tiek dykumai, tiek Afrikos saulei, skaisčiausiai ir kaitriausiai Viduržemio jūros regione.

Kitoje pusėje taip pat yra nuo pakrantės nutolusių šaltinių, kurių tik dalis suteka į didesnes vagas. Žmonėms nepatinka, kad jie subėga į upę, nes ji nuteka į jūrą. Žmonės norėtų tuos šaltinius pasilaikyti sau. Kai kurie seni miestai vadinami šaltinių vardais. *Tlemcen* viena sena chamitų tarmė reiškia „versmė“. Tokios vietos yra svarbios sausringame krašte: *Sahara* reiškia „varginga žemė“. Šiose vietovėse vanduo – didžiausias turtas, gyvybės ir tikėjimo amžinu gyvenimu šaltinis. Čia vanduo vertinamas labiau nei kitoje, šiaurinėje, pakrantėje. Kartais pamirštame, kad Europos pietūs iš tiesų yra Viduržemio jūros regiono šiaurė.

Gera nepažinsime Viduržemio jūros kraštų upių, jeigu neatkreipsime dėmesio į jas lydinčius vėjus, jų kryptis ir kelius arba kritulius, jų gausingumą ir sankaupas. Upei tenka tas pats lietus, kurį sugeria ir pakrantė. Aukštutiniame baseine upė krituliais dalijasi su žemynu. Upių slėnių gyventojams svarbu Viduržemio jūros liėtų skirti pagal kilmę ir pobūdį: lietūs, kurie ką tik išsilaisvino iš atviros jūros, ir lietūs, kuriuos saulė išsiurbė iš nualintos žemės.

Nejmanoma išvardyti visų svarbių dalykų, kurie sudaro pajūrio gyventojų gyvenimą, visų reikmenų ir maisto produktų, kuriuos jie vartoja, daiktų, pagalbinių priemonių arba įrankių, o ypač žodžių ir pavadinimų. Jų kalbos ir tarmės persipina, yra verčiamos viena į kitą pakeičiant formas ir pritaikant tarimui. Išnykusios arba pamirštos tarmės kai kur dar išlaikė joms būdingą kirčiavimą ir gestikuliaciją. Jos atrodo keistos ir neįprastos, kai pamatome ar išgirstame jomis kalbant. Rytinėse Adrijos jūros pakrantėse nuo Istrijos iki Kotoro įlankos, ypač Splitė, Dubrovnikė ir Kotore, tarp skirtingų žodžių ir neologizmų – kroatiškai dalmatiškų, Primorskos slovėnų, Bokos juodkalniečių, albaniškų ir kitokių, – yra daug italų-venecijiečių kilmės skolinių, su lotyniška ir kartais graikiška arba dar senesne balkaniška šaknimi. Šie žodžiai įvairiausiais būdais perimti, pritaikyti ir, kaip sakoma, „sukroatinti“: *pjac* [turgus] ir *kale* [tvirtovė] mieste, laiptai, terasa, lodžija, balkonas, veranda name, mažesni ir didesni *pergolos* [pinučiai vynuogėms] ir *džardini* [sodas], gitaros ir serenados, cisterna, *barilo* [statinaitė], *tinel* [svetainė] ir *konoba* [karčema], *kašete*, *škrinje* [skrynios] ir *palangari* [žvejybiniai tinklai], *bracera* [krovininis burlaivis], *leut* [žvejybinis irklinis laivas], *batana* [irklinė valtis, skirta žvejoti pakrantėje] ir *trabakul* [krovininis burlaivis, siauresnis už „bracerą“], *pantagana* [žiurkė] rūsyje arba triume, įvairių dydžių *gradele* [grilis] ir *padele* [keptuvės], *šalša* [salsa, padažas], *salamura* [sūrymas], *buzara* [troškintos jūrų gėrybės su pomidorais], marinatas ir *lešada* [žuvies arba mėsos patiekalas], *brodet* [jūrų žuvies patiekalas] ir *bujabes* [gerai prieskoniais pagardinta žuvienė su daržovėmis],

kukumar [agurkas] ir *balancana* [baklažanas], *fritula* [aliejuje keptas saldėsis] ir *friganje* [kepimas], *marenda* [priešpiečiai], saliamis, *spiza* [apsipirkimas turguje] ir *čakula* [šnekėjimas], *butiga* [parduotuvė], *oštarija* [pakelės užkandinė], *ponistre* [langai] ir jų *škure* [langinės], *škuribandos* [slapyvietės], kuriose jaunystė slepia savo glamones, *lanterne* [žibintai] ir *ferali* [lempos] uoste ir gatvėje, *portuni* [vartai], *sulari* [balkonai] ir *šufiti* [palėpės], *lancuni* [antklodės] ir *šugamani* [rankšluosčiai], siesta, fiesta, *fiaka* [snūda] ir *dolčefarnjente* [atsipalaidavimas, nieko neveikimas], *dišpet* [užsispyrimas] ir *beštimja* [keiksmazodis], *buće* arba *balote* [mediniai arba plastikiniai kamuoliai], *trešeta* [žaidimas itališkomis kortomis], *briskula* [žaidimas itališkomis kortomis], visokie *meštri* [meistrai] ir *mešetari* „vandens drumstėjai“, *čičeroni* [turisticinis vadovas] ir šarlatanai, *kalafati* [laivų meistrai] arba *šuperači* [laivų kamšytojai], *šjori* [ponai] ir Splito *mandrili* [storžieviai], *oridžinalli* [plevėsos], o Dubrovnike jie vadinami *leri*, *mulci*, *berekini* ir *fakini*, *šempije* [naivuoliai] ir *každrafi* [niekšeliai], komedian-tai, *rufijani* [suteneriai], *švore* [vienuolės] ir *putane* [prostitutės], apaštalai ir *farabuti* [pramaniūgai], *tutikvanti* [viskas kartu] – makaronai ir makaroniška literatūra! Tokį ar panašų sąrašą – čia jis neišbaigtas – savo gimtojoje pakrantėje gali sudaryti bet kas. Kiekvienos pakrantės žmonės kai kuriuos dalykus pasako tik savo tarme, kuri skiriasi nuo kaimyninio krašto, ypač esančio giliau sausumoje, tarmės. Ilgiau kartu plaukiojantys laivo įgulos nariai, kaip jau minėjau, geba sukurti savo dialektą. Daugelis iš pateiktų žodžių nepasiduoda išverčiami į kaimynines kalbas, bet ir nereikia mėginti tai padaryti. Šių žodžių prasmė kaip tik ir glūdi jų skirtumuose. Panašus ryšys ir sąlytis yra tarp Provanso ir prancūzų, katalonų, kastilų ir Galisijos kalbos, o pačioje katalonų kalboje skiriasi Balearų ir Valensijos tarmės, tarp arabų kalbos, kurią vartoja žvejai, ir kalbos iš Džebelio, tarp kasdienės (senosios arabų) ir oficialios kalbos Maltoje, galiausiai Graikijoje, kur padėtis dramatiškiausia ir iš kurios šis reiškinyis išplito – skirtumas tarp kalbos, kuri mokykloje vadinama *katarevusa*, ir vadinamosios *dimotiki*, t. y. šnekamosios, kuri vartojama uoste. Šitaip pakrantėse, kartais

ir toliau nuo jų, susiformuoja dvi tarmės: vietinė, Viduržemio jūros kraštų tarmė, ir nacionalinė, daugiau ar mažiau žemyninė. Jos papildo viena kitą arba paneigia, viena tarme kalbama kirčiuojant pagal kitos tarmės taisykles, dialektas įeina į literatūrą, o literatūra, ne visada geriausia jos rūšis, – į dialektą. Tai Viduržemio jūros kraštuose pastebėjo dar antikiniai komediografai ir mokėjo tuo pralinksminti publiką.

Nežinia, kaip Viduržemio jūros regiono rytuose, tačiau manytina, kad panašūs reiškiniai vyksta ir ten. Per turkų kalbą Balkanus pasiekė arabų kilmės žodžiai, kurie prasme ir dvasia primena aukščiau išvardytus: *česma* [fontanas, šaltinis] ir *šadrvan* [dengtas vandens šaltinis], *avlija* [kiemas], *sokak* [skersgatvis], *mahala* [kvartalas] ir *mehana* [tas pats, kas „taverna“], sofa, *divan* [kušetė], *eglen* [draugiškas pašnekesys] ir *eglen-beglen* (tai būtų *čiakula* [šnekėjimas]), *džezva* [turkiškas kavos virimo puodelis] ir *sofra* [apvalus žemas stalas], *istilah* [dykinėjimas] ir *rahatluk* (panašu į *dolce far niente* [atsipalaidavimas, nieko neveikimas]), *merak* [troškimas] ir *merhamet* [gailiaširdystė], *sevdah* [meilė] ir *teferič* (Bosnijoje vartojamas kaip žodžio „piknikas“ sinonimas). Tokių žodžių galima būtų privardyti dar daugiau, visą žodyną. Ribos, kurias priskiriame Viduržemio jūrai, eina Levanto puse nuo pakrantės link Persijos arba, tiksliau tariant, kai kurie paribiai atėjo iš ten. Kitaip tariant, šios erdvės būta atviresnės. Čia visame Viduržemio jūros regione saulė pasirodo anksčiausiai ir tamsa krinta pirmiausiai.

Nelengva parinkti žodžius visiems paprastiems arba iškilmingiems, pasaulietiškiems arba šventiems, kasdieniškiems arba amžiniems reiškiniams apibūdinti. Egzistuoja gavėnios ir atgailos vadovai, baudmės ir išpirkimo regulos, traktatai apie mažas, pagrindines ir mirtinas nuodėmes, meilės ir ištvirtavimo vadovai, valgių ir persivalgymo receptai. Viskam aprašyti čia nepakaktų vietos. Lai šie veikalai bus laikomi didžiais ir nepamirštamais, padoriais arba gėdingais. Viduržemio jūros šalys negali atsisakyti nei vienui, nei kitų.

Iš kai kuriuos klausimus apsiima atsakyti tik šarlatanai. Vis dėlto gerbkime tuos, kurie aistringai ir kartais pamišėliška paskyrė gyvenimą tam, kad išpėtų didžiąsias mįsles: finikiečių arba pūnų, etruskų, kolchų ir koptų, ilyrų arba trakų ir albanų, maltiečių, keltų, iberų drauge su keltų-iberų, galisų ir baskų, venetų ir venecijiečių, ligūrų ir liburnų, valakų ir kitų, taip pat pietų slavų, ypač dalmatų, morlakų [kalniečiai, gyvenantys prie Adrijos jūros], duklianų [ilyrų gentis] ir taip toliau. Aleksandrijoje susipažinau su vienu katalonu, laikrodininku, jis mėgino sudaryti didžiausios praėjusių amžių išgrobstytos bibliotekos katalogą, beje, tai darė turėdamas nedaug duomenų. Žmogus apgailestavo, kad nyksta jo gimtoji kalba, ir norėjo tai kaip nors kompensuoti. Keistuoliai iš pietų skiriasi nuo keistuolių iš šiaurės. Priežasties nereikia ieškoti klimato skirtumuose. Viduržemio jūros šalyse ir keistybės kitokios.

Iš daugybės klausimų, nuo pirmutinių ir būtiniausių iki paskutinių ir antraeilių, kiekvienas užduoda tuos, kurie jam rūpi labiausiai arba atrodo svarbiausi. Viduržemio jūros žmonės vaikystėje dažnai klausinėja, o iš kai kuriuos klausimus kartais atsako vaikiškai ir tik pasenę. Esu klausęs daugelio, ypač savamokslių, dėstomų teorijų apie jūrą ir jos raidą, apie kalbų gimimą ir mirtį, apie tautų kilmę ir jų giminiškumą su kitomis tautomis, artimomis, tolimesnėmis ir pačiomis toliausiomis, apie skirtingus ar bendrus protėvius, apie helėnus ir pelazgus, etruskus ir turkus, gotus, vizigotus ir ostrogotus, venetus ir venecijiečius, paleodanubiečius ir protoiranėnus bei daugelį kitų. Kai kurios šių tezių arba hipotezių, ypač tai, kaip jos pateikiamos arba grindžiamos, sukelia juoką, kai kurios paskatina susimąstyti; apie potvynius ir atoslūgius bei jų įtaką, mėnulio padėtį virš žemyno ir salų ir apie skirtumus tarp žemynuose ir salose gyvenančių lunatikų; apie Šiaurinę arba Aušrinės (Vakarės, Veneros) žvaigždę; apie zodiako ženklus, horoskopus ir kalendorius bei jų sąsajas su likimu; apie senovinius alfabetus, rankraščius, parašytus tais rašmenimis, ir vietas, kuriose tie rankraščiai rasti

arba gali būti rasti; apie išnykusias jūras, jų likučius bei vietas, kuriose jos vėl gali atsirasti; apie geltonų ir raudonų lietu priežastis ir pasekmes bei vėjus, kurie atpučia tokius lietus; apie katakombas ir jų vaidmenį; apie karščiausią metų laiką ir jo įtaką; apie žemės drebėjimus ir jų pasekmes; apie klepsidras ir kantrybės rūšis; apie karstines upes ir jų intakus; apie ungurius, jų kelius, vedančius iš Viduržemio jūros vandenių, ir grįžimą atgal; apie gyvates, jų gaudytojus ir gydymą gyvačių nuodais; apie židinius, kaminus ir dūmus. Paminėjau tai, ką daug sykių girdėjau visame pajūryje: Kaštelioje prie Splito, Pajūrio Fose netoli Marselio, Barselonos Rambloje, arabiškuose turguose Malagoje, Haifoje ir Sfakse, Smirnos ir Salonikų *čaršijose* [turgaus aikštėse], Sarajevo Baščaršijoje, Viduržemio jūros šalių karčemose, tavernose ir užkandinėse.

Kai kurios šių tezių ar hipotezių (vėl dvejoju, kaip jas įvardyti), pateiktos kaip klausimai, o kai kuriose slypi ir atsakymai. Kodėl tiek daug pajūrio gyventojų jūrai atsuka nugarą? Ar šiaurinė mūsų jūros siena yra riba, iki kurios priėjo sefardai? Kuo skiriasi getai Venecijoje, Dubrovniko ar Salonikuose? Kaip atsirado avių keliai nuo ispanų jūros link žemyno: *cañadas*, *cordeles*, *veredas*? Ar Viduržemio jūroje yra tikrų perlų ir kodėl jų negalėtų būti? Ar *spaghetti* iš tikrųjų kilę iš Kinijos, dėl to dažnai ginčijamasi Neapolio picerijose. Kuris džiovintas kumpis gardžiausias ir ilgiausiai išsilaiko: ispaniškas, itališkas, dalmatiškas ar graikiškas, kiek daug visokių kulinariinių patarimų, kuriems vieta kitokio pobūdžio knygoje? Ar Osmanų imperija žlugo todėl, kad nebuvo pakankamai orientuota į jūrą? Praplėskime kai kuriuos šių klausimų arba iškelkime naujų: kodėl šiltuosiuose kraštuose moterys vilkėjo griežto kirpimo ir tamsių spalvų sukneles, skarele arba čadra prisidengdavo plaukus ir dalį veido? Kodėl kai kuriose vietose vyrai kepure, skrybėle arba kufija prisidengia ne tik galvą, bet ir kaklą, net pečius, tuo tarpu kitur, tose pačiose klimatinėse sąlygose, žmonės prieš saulę ir vėją atidengia ir kaklą, ir galvą, ir pečius? Kodėl keiksmazodžiai ir pašaipūnai pajūrio miestuose tokie žiaurūs? Pagaliau ar tas, kuris nėra uodęs laivo krovinio, neišskalautų statinių užkeigoje, deginto alyvų aliejaus, deguto, papilto laivų

statykloje, pašvinkusios žuvies prieplaukoje ir panašių kvapų, gali postringauti apie mūsų jūrą? Rašyti apie ją? Nė vienas iš klausimų nėra išgalvotas. Jų neįmanoma sujungti. Tie, kurie juos uždavė, patys pasiskirsto į grupes. Stebėjau juos įvairiomis aplinkybėmis: jie naudojo figūras, krutino lūpas, pasitelkdavo gestus pirštais, veidu, alkūne, kurių mūsų glosarijuose nėra nė pėdsako. Čia pateikiu tik ištrauką užrašų, darytų plaukiojimuose, kurių bendras pavadinimas – Viduržemio jūra.

Tas, kuris rašo apie jūrą arba plaukioja ja, turi tam priežasčių. Miestas, kuriame gimiau, išsidėstęs netoli Adrijos jūros, jo pavadinimas kilęs nuo seno turkiško tilto. Savo padėties ir per jį tekančios upės dėka miestas įgavo Viduržemio jūros regiono bruožų. Truputį toliau, einant upės slėniu link šiaurės, šie bruožai nyksta. Vietomis pajūrio kraštas yra siauras ir striukas, daiktais už pirmos iškilusios kalvos nutrūksta ryšys su jūra, prasideda *zagora* [užkalnė] – gyventojai laikosi kitokių papročių (žaidžia akmens metimą, pirštų žaidimą *šija-šete*), dainuoja kitokias dainas (paimkime, pavyzdžiui, savitą dainavimą *ganga*), jų kitokia išvaizda, drabužiai, elgesys. Dalmatijoje juos vadina *vlaji* arba *vlasi* [valakais]. O štai kitoje vietoje, nepaisant kalnagūbrių ar kitokių kliūčių, vėl atgyja Viduržemio jūros kraštų dvasia, ji pakeičia tiek vietovę, tiek papročius, tiek gyventojus, jų išvaizdą, drabužius ar elgesį. Galbūt ir akmenys čia suvaidina savo vaidmenį. Karstinis pasaulis labai savitas. Jis perdėm atvertas saulei, kad būtų paslaptingas, per mažai apsaugotas, kad nebūtų pažeidžiamas. Karstinis pasaulis Viduržemio jūros pakrantėse skleidžiasi kuo įvairiausiais būdais: per landšaftą, vaizdus, pavidalus.

Dažnai sakoma, kad saulė ir jūra, vėjai, bangos ir srovės, nuolatinė ir laikina jų sąveika daro įtaką žmonėms ir tautoms. Tačiau vien tuo daugelio reiškinių neįmanoma paaiškinti. Pavyzdžiui, kodėl Viduržemio jūros žemėse, kurios didžiujasi savo seniausia demokratija, tiek kartų viešpatavo diktatūra? Daugelis iškeldavo idėją, kad Viduržemio jūros jūreiviai į Naująjį Pasaulį nuplukdė

anarchijos ir tironijos dialektiką, kur ji išvešėjo atitinkamai pagal to žemyno būdą ir dydį, tačiau niekas to neįrodė.

Niekas nepažįsta visų tautų, gyvenusių ir gyvenančių Viduržemio jūros pakrantėse. Niekada nesame tikri, kaip apibrėžti, kas yra tauta: piliečiai ir kraštas, nacija ir valstybė, kartais paimti drauge, kartais atskirai. Apie pajūrio gyventojus sunkiau kalbėti negu apie kitus. Jie patys skirtingai apie save kalba – vienaip tarp savų, kitaip, kai bendrauja su svetimais. Apie kai kuriuos iš jų nėra ką pasakyti. Jų istorija jau parašyta. Niekas nėra aplankęs visų Viduržemio jūros pakrančių. „Pajūrio tautos“, minimos seniausiuose užrašuose, buvo daugelio Viduržemio jūros tautų priešės.

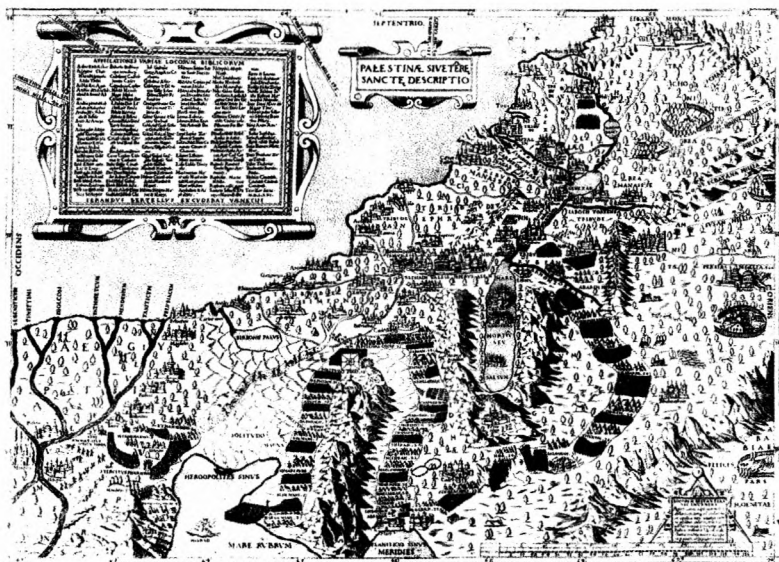
Yra išlikę įvairių duomenų, paprastai nuotrupų, kaip atskiros gentys apsigyvendavo Viduržemio jūros pakrantėse. Kraustymasis iš pietų link vakarų buvo sėkmingesnis negu priešinga kryptimi galbūt ir todėl, kad ėjo įkandin saulės. Kai kurios tautos išnyko amžiams, kitos susiliejo su senbuviais ir prarado savo ypatybes, papročius, kalbą. Jos nugrimzdo praeitin, liko be istorijos. Niekada galutinai nesužinosime, kokie iš tikrųjų buvo pelazgai, ilyrai, sikulai, sardai, liburnai, fokiečiai arba tautos, gyvenusios netoli Juodosios jūros – skitai, chazarai, pečenegai ir daug kitų. Etruskai paruošė išėjimą prie jūros romėnams, kurie juos užkariavo ir išnaikino. Etruskai perdavė romėnams savo jūrinę patirtį, pastatė pirmuosius uostus. Smalsumą nuolat žadina finikiečių ir jų pūniškų paveldėtojų istorija. Be Tyro ir Sidono, didžiųjų Senojo Pasaulio uostų, jie įkūrė naują Kartaginą (*Kart Hadesht* pūnų kalba reiškia „naujas miestas“), Leptis Magną, Tipazą, Esą, net ir Gadesą, dabartinį Kadisą, anapus Heraklio stulpų. Jie nusibraižė pirmuosius jūrinius žemėlapius ant bronzinių plokščių. Prisiminimas, išsaugotas apie jų plaukiojimus po visą Viduržemio jūrą, išliko ilgiau už bronzą.

Prieš atsikeldami į Kanaaną žydai susirėmė su nusimanančiais apie navigaciją filistiečiais, kurių vardu buvo pavadinta Palestina.

Senieji judėjai Viduržemio jūrą vadino Filistijos jūra. Jiems ji atrodė didelė – vadino ją ir Didžiąja. Negyvoji jūra, kuria jiems buvo lengviau atplaukti, buvo nepaprastai sūri, todėl pavadinta Sūriąja arba Karčiaja jūra. Ji taip pat vadinta Dykumos jūra. Genezareto arba Galilėjos ežerą, tyvuliuojantį žemiau jūros lygio ir kertamą Jordano upės gerti tinkamo vandens, vadino Genezareto arba Galilėjos jūra, vėliau ir Tiberiados, galbūt todėl, kad neskyrė jūros nuo ežero. Jo vandenyse žvejota daugiau nei Filistijos vandenyse. Mozė išrinktąją tautą vedė per dykumą. O kai pasiekė pakrantę, jūra prasiskyrė ir jie perėjo jos dugnu, neplaukė. Jona atsidūrė žuvies pilve, ne laivo denyje – hebrajų kalba jo vardas reiškia balandį, o ne žuvėdrą. Senovės žydai buvo susiję su žeme, visų pirma jie dirbo žemę. Aplinkybės juos privertė tapti piemenimis, o ne jūreiviais. Neužvaldžius Didžiosios jūros jiems buvo sunku jos prieigose statyti laivus, todėl juos statė Raudonosios jūros, kurią pavadino Nendrių jūra, pakrantėje. Svetimuose laivuose jie netapo vairininkais. Tremtyje jiems labiau reikėjo rabinų nei kapitonų. Smalsumas juos mažai skatino pažinti naujas žemes, labiau vedė troškimas grįžti į tas, iš kurių jie buvo ištremti. Nuo žilos senovės jų žvilgsnis buvo nukreiptas į vaiskų Viduržemio jūros dangaus skliautą. Jie pažino danguje vieną Dievą ir pradėjo jį garbinti. Siekė likti kuo arčiau pietų, kiek galėdami vengė šiaurės. Jie visada prisiminė ir vylėsi, kad grįš į žemę, nusidriekusią tarp pajūrio ir dykumos, tarp Viduržemio ir Negyvosios jūros.

Žydų tauta senovės laikais buvo ištremta iš faraonų žemės, kur buvo pavergta. Žydai siekė išsilaisvinti ir sugrįžti į savo prieglobstį – Kanaaną. Bet ir čia jų nelaukė nei ramybė, nei laimė. Žydų tauta iš rytų turėjo kraustytis link vakarų, tikėdamasi, jog sugrįš, ji tapo ir rytietiška, ir vakarietiška vienu sykiu, ir drauge netapo nei viena, nei kita. Įvairiose šalyse ši tauta buvo engiama daugiau nei kuri kita. Žydai gynėsi Knyga, papročiais ir apeigomis, kurias gerbė ir puoselėjo. Jie mėgino atrasti save svetimame pasaulyje. „Sventąją Žemę“ pakeitė „ašarų pakalnė“. Žydų tauta išsibarstė į diasporas po Viduržemio jūros pakrantes ir toliau po kitus žemynus.

Fernandas Bertelis: Palestinos, Šventosios Žemės, aprašymas (Venecija, 1563)

Galiausiai jie vėl grįžo į senąją tėvynę, likusią giliai atmintyje kaip „pažadėtoji žemė“. Tuo tarpu joje įsikūrė kiti, šimtmečius nugyvenę pakrantėse tarp dviejų jūrų. Ir Palestinos tauta patyrė tremties kartėlį bei sugrįžimo troškimą. Čia negalima nutylėti apie Izraelį ir Palestiną, atsidūrusius ant kivirčų ir padalijimo ašmenų. Nėra taisyklės, pagal kurią galima nuspręsti, kur baigiasi priklausomybė žemei, kurioje gyveno protėviai, arba nustatyti, kaip ir kada nustoja galios teisė į tą žemę. Beje, tai priklauso ir nuo atminties ir vilties: atminties, vienijančios palikuonis, ir pačių palikuonių vilties, kad vieną dieną jie grįš namo. „Vynuogynas priklauso tam, kas jį pasodina ir puoselėja“, – sakydavo išminčiai. Sugrįžę Izraelio žmonės apsodino dykumos rėžį ir jį išpuoselėjo. Tačiau ir palestiniečiai šimtmečius pragyveno prie Sinajaus ir Karmelio, šalia Didžiosios jūros pakrantės ir Jordano upės vandenų. Ir jie gyveno toje žemėje, dirbo ją ir prižiūrėjo. Su ja susiejo savo atmintį ir viltį. Šalia vienos diasporos,

turbūt amžinos, susidarė ir kita, ilgalaikė. Viena troško sugrįžti, kita turėjo išeiti, kiekviena nešina savo atmintimi ir viltimi, tokia skirtinga, priešinga. Kaipgi galų gale sutaikyti skirtingas teises į vieną žemę? Kai perkeliama riba, kokia ji bebūtų, visada kas nors lieka iš vienos ar kitos pusės. Viena arba kita pusė liks arba bus laikoma pralaimėjusia. Reikia turėti išminties ir geros valios, kad tokį pralaimėjimą įveiktum, ištaisytum. O tos valios ir išminties nėra taip gausu, niekada ir nebuvo. Toje pačioje dirvoje prasikalė du semitiški stiebai – vienas greta kito ir nepakantūs vienas kitam. Pirmasis pasauliui davė Kristų Nazarietį, neišsižadėdamas ir Jehovos tikėjimo, o antrasis – Alacho Pasiuntinį. Dangaus galybei nepavyko nukreipti jų rūstaus žemiškojo likimo. Dykuma jų nepriglaudė. Viduržemio jūra negalėjo jiems padėti.

Nežinia, kokios navigacinės patirties prieš ateidami į Viduržemio jūros pakrantes turėjo arabai. Rytuose ir vakaruose plytinčios jūros ilgai buvo atskirtos. Jų pakrantėse buvo statomi skirtingi laivai, skirtingų pavidalų pastatai. Arabai Viduržemio jūros nevadino savo ar mūsų kaip graikai ar romėnai, tiesiog vadino siriška arba rumeliška jūra. Jų apsistojimo vieta – didžiulis pusiasalis, vadinamas Arabijos sala (*Džazirat al Arab*), čia užsimezgė jų tautos branduolys, tikėjimo centras, istorijos pamatas. Iš Viduržemio jūros jie neplaukė į kitas, nes jau šią jūrą suvokė kaip kitą. Dar senais laikais arabai įrodė, kad gali būti lygūs su kitais. Jie neplaukė toliau Atlanto vandenyno krantų kaip jų varžovai iberai, tačiau pati Arabijos jūra yra Indijos vandenyno dalis. Regis, dviejų okeanų patirties neįmanoma įgauti neišsekinant tautos ar valstybės, užkariautojų arba jūreivių atkaklumo. Tai menamai pavykdavo kai kurioms salų tautoms – jas iš visų pusių supa jūra ir nežinia, kurioje išsigelbėjimas. Galbūt ir tuo Viduržemio jūros salos skiriasi nuo žemyno.

Arabai nėra viena tauta. Būta laikotarpių, kai jie gyveno veikiau greta vieni kitų negu drauge. Jie ne kartu priėjo prie jūros. Tų, kurie keliausi, ir tų, kurie lieka savo gyvenvietėse, žiūros taš-

kas nevienodas – sėšlių arabų ir nomadų skirtingas horizontas. Arabiškos pakrantės pernelyg plačios, kad visi jų gyventojai galėtų susivienyti. O jų sausuma nėra tinkama atsiremti, atsispirti. Tarp pajūrio ir žemyninių teritorijų didžiuliai skirtumai: tarp Sachelio ir Sacharos, tarp jūros ir oazės žmonių, tarp gyvenančių Tel Atlase ir *džebele* [skaldingose dykumose]. Dirvos sausumas ir dykumos troškulys reikalavo kone visas jėgas sudėti į žemę – mažai belikdavo ūpo plaukiojimams. Dykuma nepasiduoda lengviau užvaldoma negu jūra, kopos nuvargina ne mažiau nei bangos. Arabai užaugino nuostabiausius sodus, bet jų uostai nebuvo patys saugiausi. Ant jų laivų plevėsuojančios trikampės burės, kurią perėmė kitos tautos ir pavadino „arabiška bure“, nepaka-ko, kad iš Viduržemio jūros galėtų patraukti į kitas, tolimesnes jūras.

Afrika pagal antikos autorių aprašymus, pavaizduota žemėlapyje, išspausdintame Paduvoje, 1697 m.

Koptai ir jų ryšys su jūra arba plaukiojimais nelabai žinomi. Jų egiptietiški protėviai daugiau pastangų dėjo į Nilo vandenį ir jo deltą. Senovės keliautojai girdėję, kaip faraonų žemėje jūra vadinama *iam*, taip ją vadinusios ir kai kurios semitų tautos. Palikuonys, kuriuos kaimynai pavadino koptais, iki šių dienų išsaugojo šį žodį, tačiau giliau, tamsiau taria balsį: *iom* arba *eiom*. Sutemos fonetika lydėjo jų likimą. Prie jūros jie nerado pakankamai vietos. Pajūrį niokojo jau minėtos „jūros tautos“. Koptai priėmė naują, krikščionišką tikėjimą ir pamėgino jam suteikti savo bruožų – jų tikėjimas paskelbtas erezija. Jie mieliau statė maldos namus negu laivus. Mūrijo vienuolynus vietoj uostų ir dažniau tai darė dykumos paribų negu anapus jūros. Plaukimą koptai pakeitė malda. Kai kurie didžiausi asketai ir žymiausi Viduržemio jūros anachoretai – šventasis Antanas, šventasis Pachomijus, šventasis Makarijus – yra koptų kilmės, senojo Egipto palikuonys.

Berberai nuo pajūrio nustumti į plynaukštę, kalvas ir į dykumą, į Džebelį ir Sacharą. Vietomis jie užsiliko ir prie jūros, bet tarpusavy perskirti ir susimaišę su kitais. Kai kurios jų tarmės išliko bejūrėse įlankose, daug žodžių – salose be pakrančių. Senovės keliautojai tvirtina, kad berberai jūros bijoję labiau nei arabai. Tačiau, nepaisant visko, jie išsaugojo laivo ir vairalazdės, fokstiebio ir jo burės pavadinimus. Ir jūrą jie vadina savo žodžiu – *ilel*. Berberai neturi savo žodžio irklui įvardyti, užtai turi žodį, žymintį irklo laikiklį. Jie buvę irkluotojais svetimose, krikščionių ir musulmonų, galerosėse. Jie negalėjo tapti pajūrio tauta. Kai kurie jų buvę piratais ir garsėję žiaurumu, tad ir kiti su jais elgėsi negailestingai. Kraštas, priklausantis berberams, yra vienas iš nedėkingiausių. Visos tautos, gyvenančios anapus Viduržemio jūros, negalėjo tapti šio regiono tautomis.

Ivairios kilmės beduinų – arabų, berberų, tuaregų ir kitų – sutikdavau keliuose iš Maroko į Libiją, nuo Eritrėjos savanos iki

Sinajaus plokščiakalnio. Man nepavyko jų geriau pažinti. Kur, kodėl jie keliauja? Išsina ar grįžta? Ar jie priklauso kokiai nors tautai, ieško jos, ar ji jiems reikalinga? Ar jų tėvynė ten, iš kur jie leidžiasi kelionėn, arba ten, kur nukanka, o gal pačiame kelyje? Jų sienos – horizontas ir akiratis, jie neturi nei karalių, nei vėliavų. Kalba, kuria jie kalba, priklauso įvairioms aplinkinėms kalboms, bet vis dėlto ji yra jų. Šios kalbos žodis *bedia* – jo šaknis bendra su jų vardu – reiškia vietą, kur prasideda arba pasibaigia dykuma. Regis, jie neskiria pradžios nuo pabaigos. Plaukiojimas jų nepatraukė, pakrantė nesulaikė. Jų uostai – oazės, karavanai – įgulos. Jie orientuojasi pagal žvaigždes kaip jūreiviai. Kopos jiems atstoja bangas, syki joms švelnios, o kitąkart – nuožmios. Jie įkala kuolelius ir ištiesia palapines – kuoleliai atstoja stiebus, o palapinių kraštai – bures. Dykumoje vėjai atšiaurūs kaip ir atviroje jūroje. Naktys ant Afrikos smėlio vėsios ir mįslingos kaip ir virš Viduržemio jūros vandenų.

Beduinai mieliau kyla kelionėn prieš pat saulei leidžiantis arba prieš brėkšmą. Vieta, kur kupranugaris atsiremia priekinėmis kojomis ir sustoja pailsėti, vadinama *al manâkh* – iš čia kilęs ir mūsų „almanachas“, atrama ir poilsis dvasiai. Tas pats žodis reiškia ir atskirų žvaigždžių padėtį. Jis jungia dykumos bekraštybę su dangaus skliauto begalybe. Pranašas nepalankiai žiūrėjo į beduinų klajones, norėjo juos sulaikyti arčiau Medinos. Tačiau dėl vandens stygiaus leido veidą ir rankas iki alkūnių pasitrinti „švariu smėliu“. Netoli įlankos, ilgai vadintos Mažuoju Sirtu (dabar ji vadinama *Gabès*), telkšo sūriavandenių ežerų likučiai, kuriuos vietiniai gyventojai vadina „šot“ (*chotts*) – ten praeinančiųjų pėdos labai nukenčia. Man teko būti beduinų bendrakeleiviu nuo Libijos sienos iki Tuniso oazių. Jie mane pasitiko atlapa širdimi. Pavaišino kupranugarės pienu, tirštu ir sodriu – jo nėra daug ir jis laikomas ypatingiems atvejams. Mačiau, kaip be malų, kupranugario kiziakais kūrenamoje ugnyje kepami papločiai. Negalėjau suprasti pasakojimų, kuriuos po varginančios dienos beduinai porindavo iki išnaktų. Įdėmiai vienas kito klausydavosi ir iš širdies kvatodavo. Visai šalia Viduržemio jūros pakrančių jie

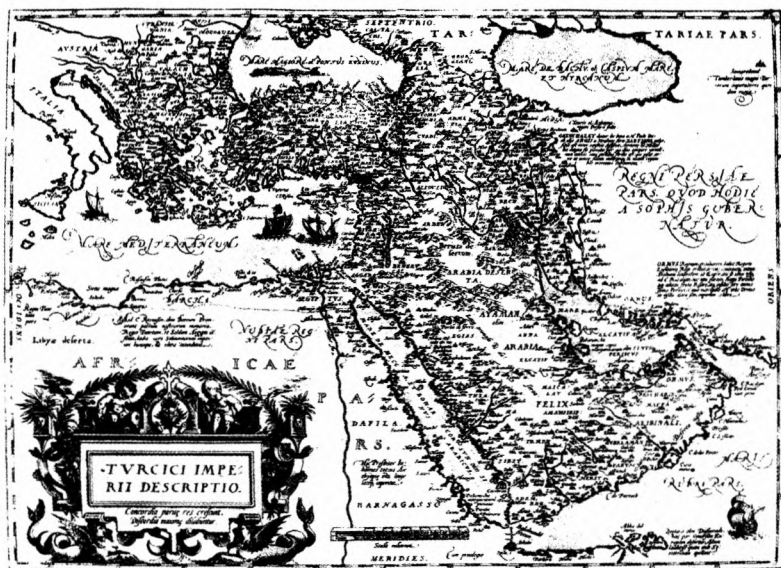

palieka pėdas ir prisiminimus, kuriuos smėlis ir vėjas apipavidalina ir ištrina.

Klajodamas su karavanu po Palestiną ieškojau Jerichono rožės. Arabai ją vadina *zahrat ariha* – „gėlė kvapnioji“. Ji visiškai kitokia nei paprasta „dykumos rožė“, atsiradusi iš suakmenėjusio ir kristalo pavidalą įgavusio smėlio. Jerichono rožė dažniausiai pasislėpusi ir nepastebima. Saulė ją išdžiovina, o vėjas užpusto – dykuma ją išstato saulei ir vėjui, o drauge saugo ją nuo jų. Gėlė susigarankščiuoja ir virsta gniūžulėliu, pasidaro panaši į numirusį vabalą. Nepaisant visokių negandų, ji taip gali išgyventi kad ir dešimt metų. Beduinai jas atpažįsta, surenka, saugo. Jei ne jie, šio augalėlio niekada nebūčiau išvydęs. Kai ši suvytusi gėlė – *zahrat* – galiausiai atsiduria drėgnoje, vandeningoje vietoje, ji prisisiurbia vandens ir išbrinksta. Pasidaro putni ir apimli lyg tamsiaodės Afrikos gražuolės lytis. Jerichono rožė ir jos klajonės įrodo, kad nomadiškas gyvenimo būdas, be kita ko, yra ir Dievo dovana, ne tik Viduržemio jūros kraštų prakeiksmas.

Turkai atkeliavo iš rytų. Jie ėjo saulei iš paskos ir jiems pavyko toli nueiti. Jie kėlėsi per upes valtimis [*čamac*] ir kajakais – šiuos du žodžius jie atsinešė iki pat Balkanų ir paliko juos kaip priesaką slavam. Apie jūros reikalus jie nenusimanė. Iš persų perėmė pavadinimą *deryasi* ir taip ją vadino. Savo žodžiu *deniz* vadino visus vandens telkinius: sūrius, gėlus, upės, ežero ir jūros vandenį. Jiems geriau sekėsi sausumoje – jie jodinėjo žirgais, kūrė stovyklas, kopė į kalnus ir leidosi slėniais. Nežinia, kiek jie skyrėsi tarpusavy, atkakę į savo naują vietą, ir kaip tie skirtumai veikė jų santykį su jūra. Jie dažniau būdavo žemdirbiai negu žvejai, veikiau kariai negu jūreiviai. Jų užkariautos tautos statė jiems laivus. Su arabais jie nuolat kivirčijosi, tačiau perėmė dalį jų mokslo pasiekimų ir amatų. Augino alyvas, vynuoges, sodino figmedžius, granatmedžius ir migdolus tose vietose, kur jūra palanki. „Nenustebkite, kai prieš akis stos platus žydras paviršius“, – prieš pat kelionės pabaigą juos perspėjo senas dainius. Pasiekę Viduržemio jūros pakrantę jie neteko žado.

Mažoji Azija yra veikiau žemyno tęsinys negu pusiasalis. Akmeningų uolų luistai ir skardžiai vietomis sudaro žemyninę dalį visai šalia jūros. Šiaurinę pakrantę dako vėjas ir stingdo šaltis. Pietinė ir vakarinė pakrantės labiau saulėtos, prieinamesnės. Senovės miestai buvo griaujami dar prieš užkariaujant turkams. Tų griuvenų liekanos labiau priklausė vietiniams gyventojams negu atėjūnams. Turkai, suvienyti galybės ir santarvės, ėmėsi žygio į Europą. Paskui juos perskyrė jų pačių praeitis ir dabartis, osmaniška šlovė ir Osmanų imperijos viešpatavimo žlugimas. Turkai patys stebisi ta kadaise turėta galia, juos stiprinusia santarve bei nesutarimais, nesantaika, kuri juos nusilpnino. Jie neišnaudojo turėtų jūros galimybių, nors galėjo tai padaryti – visiems krikščionių laivynams teko susivienyti, idant įveiktų turkus prie Lepanto. Savo valstybėje, vakarinėje Bosforo pusėje – Rumelijoje – jie pasiliko veikiau Balkanų paribyje negu pačiame Viduržemio jūros regione.

Abrahamas Ortelijus „Turkų karalystės aprašymas“
(Antverpenas, 1578)

Siriją pamačiau keliaudamas pro šalį. Paskubomis perkeliavau Libaną. Abu šie kraštai arabiški, tačiau jų gyventojų praeityje būta įvairių, jie persimaišę. Kelią nuo jūros užstoja Ansarijos kalnų virtinė. Iš trijų į Sirijos jūrą – ir čia arabai taip vadino visą Viduržemio jūrą – įsiliejančių upių tik Orontas atveria kelią gilyn į žemyną. Vietiniai gyventojai jį vadina *Nahr al Asi*. Anapus Ansarijos kalnyno žemė netrunka pamiršti jūrą. Ir pajūris, ir sausuma ribojasi su dykuma, kuri bičiuliaujasi su abiem. Visa, kas čia nevirto dykuma, atskleidžia praeitį, tik vietomis primena ir istoriją – kelias nuo Antiochijos iki Alepo (Halebo), stabtelėjimas Beiruto griuvėsiuose (kadaise šitaip buvo griaujami įstabiausi Viduržemio jūros miestai), Damaskas, kuriame buvo kalami aštriausi kardai „dimiskijos“ ir audžiami ploniausi audiniai. O pati dykuma nieko neatveria ir nieko neprimena. Ten, kur ji susiduria su jūra, atima dalį jos spalvos, kvapo, vėjo dvelksmą. Trumpam sustojau Oronto žiotyse, apžėlusiose nendrėmis, jos stiprios ir diržingos kaip ir Nilo. Užlipau ant Tell Kalakho ir Tell Kazelo, vietų, kur vis dar ieškoma nuskendusio uosto, veikiausiai vadinto *Simyrra*. Pajūrio ir kalnuotų vietovių, pakrantės ir dykumos lygumų gyventojų požiūriai skiriasi ir šioje Viduržemio jūros regiono dalyje, gal labiau Sirijoje negu Libanė.

Visi gręžiamės į Graikiją ir kiekvienas ją laikome sava. Tačiau ji priklauso anaip tol ne visiems. Ne visa jos teritorija tįsta palei jūrą, kaip daugelis mano, – šiaurėje yra ir kalnų, ir snieguotų viršukalnių. Jūra skalauja Graikijos krantus, įsigrauzia į juos, bet ne visur vienodai. Tiek pakrantės, tiek jūra yra tokia, kokia buvo anksčiau, salos plūduriuoja savo vietose, Kiklados ir Sporados, Jonijos ir Egėjo jūra – kiekviena plyti savo pusėje, dangus tos pačios spalvos. Tačiau praeitis negrįžta, istorija nesikartoja, dabartis skiriasi ir nuo praeities, ir nuo istorijos. Graikija ir Didžioji Graikija seniai atsiskyrė. Išsiskyrė Heladė su Bizantija. O Bizantija ir Rytų Romos imperija susijungė ne itin sėkmingai. Senoji demokratija buvo veikiau mitas nei tikrovė, tironija veikiau ti-

krovė negu mitas. Lūžių būta siaubingų, praradimai iš sausumos persikėlė į jūrą. Kiekvieną kartą reikėjo sužiūrėti, kas išliko. Patys graikai nuolat klausė savęs, ar jiems liko pakankamai spėkų, kad galėtų žengti į priekį. Ar pavyks tęsti žygį, ar reikia pradėti iš pradžių? Su Graikijos likimu dažnai būdavo tapatinamas Viduržemio jūros kraštų likimas.

Daugelis dalykų, senų ir naujų, buvo vadinami graikiškais, eku-
meniniais vardais – patys vardai negalėjo atstoti daiktų. Kitiems graikų praeitį sekėsi aiškinti įžvalgiau, nei patiems graikams naujesniais laikais. Jie turėjo tarnauti kitiems, net ir tiems, kurie pas juos atvykdavo nusilenkti jų žemei. Lankytojai stebėjosi jų praeitimi ir nesidomėjo dabartimi, sukeisdavo jas vietomis. Ir patys graikai ieškojo savęs daugiau praeityje negu dabartyje. Jie palikdavo savo žemę arba likdavo čia gyventi, nepatenkinti padėtimi – *nostalgia* yra tikras graikų kilmės žodis. Jūroje jie turbūt patyrė tiek pat netekčių kiek ir sausumoje. Salose jie užsilikdavo ilgiau negu pakrantėse. Sumanymai virsdavo prisiminimu apie tai, kas jie kadaise

Abrahamas Ortelijus: Graikija ir Mažoji Azija (Antverpenas, 1479)

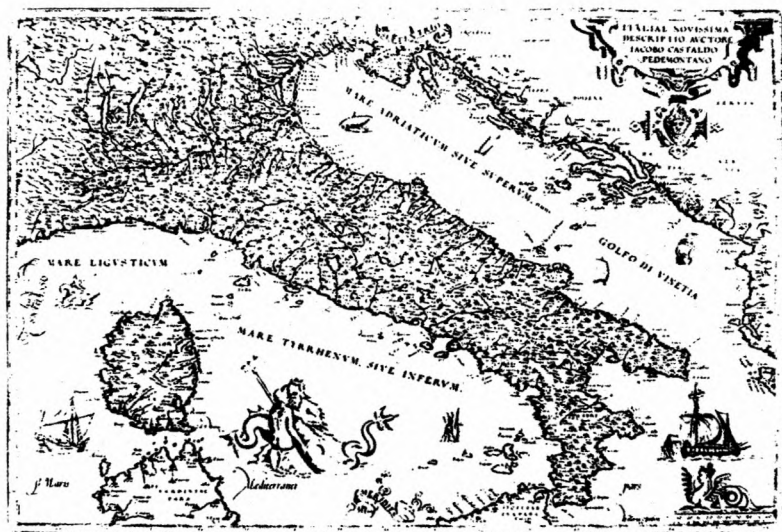
buvo ir kuo galėjo tapti. Asmenybės ir įvykius pakeitė jų istorija. Heladės šlovę perėmė knygos. Graikų kalba išsaugojo ir atmintį, ir istoriją, ir knygas, nors pati pasikeitė. Ar kas nors gali įsivaizduoti Viduržemio jūros šalių praeitį be Graikijos? Galbūt ir pats klausimas kilo iš jos tradicijos, kurioje slypi visi Viduržemio jūros kraštų klausimai?

I talijos pakrančių daugiau, jos visos priklauso Viduržemio jūrai, nors nevienodai. Ir šią šalį jūra dalijo, tačiau kitaip negu aplinkines valstybes. Istorijoje vis pasikartodavo laikotarpiai, kai labiau sekėsi vienai, o ne kitai Apeninų pusei, kai jos susipriešindavo – aukštutinė ir žemutinė jūra (*mare superum* ir *mare inferum*), Adrijos jūra ir Ligūrijos arba Tirėnų jūra, Italijos pietūs, kurie kadaise buvo atviresni ir galingesni už Italijos šiaurinę dalį, ilgai negalėjusią tapti Viduržemio jūros kraštu. Šių dviejų šalių suartėjimą labiau paveikė žemės ruožo siaurumas negu jūros platybė. Išskaidytam pusiasaliui nepavyko sukaupti lėšų ir pajėgų tolimiems plaukiojimams į Naująjį Pasaulį. Žmonės puoselėjo iliuziją, kad pasaulio centras – jų pusiasalis. Viduržemio jūra kurstė tokią regimybę.

Italijos ryšys su jūra glaudesnis negu kitų Viduržemio jūros šalių. Apeninai yra ir pusiasalis, ir sala. Abiejose pusėse daugybė įlankų, kurios kartais būdavo laikomos ypatingomis jūromis. Visa Adrijos jūra kadaise vadinta Venecijos įlanka – *Golfo di Venezia*. Daugelyje vietų kontinentinė žemė prasideda visai prie jūros arba staigiai nuo jos atsiskiria. Pajūrio miestai panėšėjo į mažas valstybes – kartais vieni su kitais elgėsi kaip su užsienio valstybe. Tačiau, nepaisant visko, naujesniais laikais Italija išgarsėjo – pakirdo pati ir Renesansu prižadino aplinkinį pasaulį. Jos padėtis ją ir skatino, ir sekino. Klestėjimo laikotarpiais gretaėjo prekyba ir laivyba, pramonė ir statyba, amatai ir menas, gamyba ir kūrybingumas. Nelabai sėkmingais laikotarpiais dalys skaidė visumą – pilietiniai karai kėlė didesnę pavojų nei išorės priešai, atskirų kraštų pasipūtėliška laikysena ardė susivienijimą, institu-

cijų vangumas stabdė vystymąsi. Italija kartais susivienydavo, eidavo išvien su Roma, kartais – atsiskirdavo, Roma ilgai priklausė veikiau Bažnyčiai, o ne visai Italijai. Išskaidyta šalis perleisdavo pirmenybę kitoms valstybėms – kitos tautos išrado spausdinimo technologiją, pastatė modernesnius laivus, atrado Naująjį Pasaulį. Kolumbas išplaukė ne iš senove dvelkiančios Genujos. Kelionei jį suruošė ne itališki uostai ir ne Šventoji sostinė. Į plaukiojimą jis leidosi iš Paloso, palaikomas katalikų karalių, Ispanijos vienytojų. Lotyniškos burės tiko plaukioti Viduržemio jūra, bet ne vandenynu.

Apie italus dažnai kalbama apibendrintai, gal net daugiau nei apie kitas Viduržemio jūros kraštų tautas, kalbama apie jų pietietišką prigimtį arba audringą temperamentą, kaip lengvai jie iš džiaugsmo būsenos tuoj paskęsta liūdesy, iš juoko puola į pyktį. Kalbos apie Italijos grožybes ir tam tikra literatūros rūšis daugelį suklaidindavo, todėl jie susidarydavo klaidingą įspūdį arba

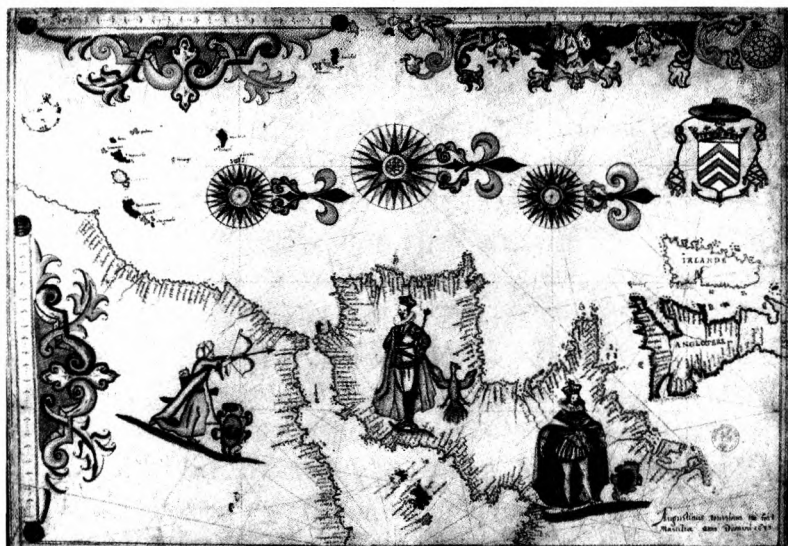
Džakomas Gastaldis: „Naujausias Italijos žemėlapis“ Ortelijaus atlase (Antverpenas, 1570)

neteisingai vertindavo. Labiau žiūrėdavo į tai, ką jiems nurodyta matyti, negu į tai, ką galėjo patys pastebėti. Jie neskyrė pačios praeities arba dabarties nuo įsivaizdavimo apie praeitį ir dabartį. Kiekviename šio pusiasalio lopinėlyje jie ieškojo pragaro, skaistyklos arba rojaus, Romos ir provincijų konflikto, Venecijos ir Genujos susipriešinimo, Neapolio ir Palermo lenktyniavimo, Florencijos ir Sienos prieštaros, kiekviename mieste žvalgėsi gibelinių ir gvelfų rietenų, už kiekvienų durų tikėjosi išvysti Montekius ir Kapulečius, kiekvienoje giminėje išvelgti Medičius arba Bordžijas, kiekviename versle – *mafiją* arba *camorra*. „Tik nepasakokite mums apie Viduržemio jūros kraštus“, – kai kuriuose Viduržemio jūros miestuose atkertama žmogui, tauškančiam apie visuotinai žinomus dalykus.

Iberijos pusiasalis iš tiesų yra labiau žemynas. Jis – Europos tęsinys arba pakraštys, viena arba kita, o gal abu šie dalykai kartu. Pusiasalio gilumoje nusidriekusi žemė nedvelkia Viduržemio jūros regiono dvasia, bet ji skleidžiasi ir ne visose pakrantėse. Ispanai nėra viena tauta, tačiau dauguma jų Ispaniją laiko tėvyne. Pirėnų gyventojai padarė daugiau, kad šalis liktų vieninga, negu likusių gyventojų pasiryžimas. Įvairūs praeities įvykiai jungėsi į visumą, visokios istorijos rutuliojosi viena paskui kitą. Centriniai kraštai nuolat mėgindavo užvaldyti visas žemes, tačiau ne visada sėkmingai. Ispanijos pavyzdys rodo, kaip sunku tai padaryti ir kokią kainą tenka užmokėti. Dvi Iberijos pusės pasidalijo dvi jūras, vienos ir kitos horizontus, abiejų jūrų iššūkius. Vidinėje jūroje sąlygos nebuvo labai palankios. Varžovai iš Apeninų pusiasalio pirmesni pradėjo valdyti jūrą, o ir jų pajūryje tam buvo palankesnės sąlygos. Atlanto vandenynas ilgai atrodė pražūtingas. Jame reikėjo ieškoti išsigelbėjimo. (Kalbėdami apie senus laikus paprastai visą Iberijos pasaulį įsivaizduojame kaip visumą: Ispaniją su Portugalija, vieną šalia kitos, nors tvirtesnės sąjungos tarp jų gal niekada ir nėra buvę.) Ispanija dalį savęs perkėlė į kitą planetos kraštą. Ji pasidalijo ir todėl išseko. Ji parodė, kad moka veikiau užkariauti,

negu išsaugoti tai, kas užkariauta, ir užkariautas žemes padalija netinkamai, gal kaip tik todėl, kad ir pati yra suskaidyta. Naujajame lotyniškame pasaulyje nyko jos lotyniškumas. Ryšiai su Viduržemio jūra negalėjo išlikti tokie, kokių geidė negailestingi valdovai ir narsūs jūreiviai.

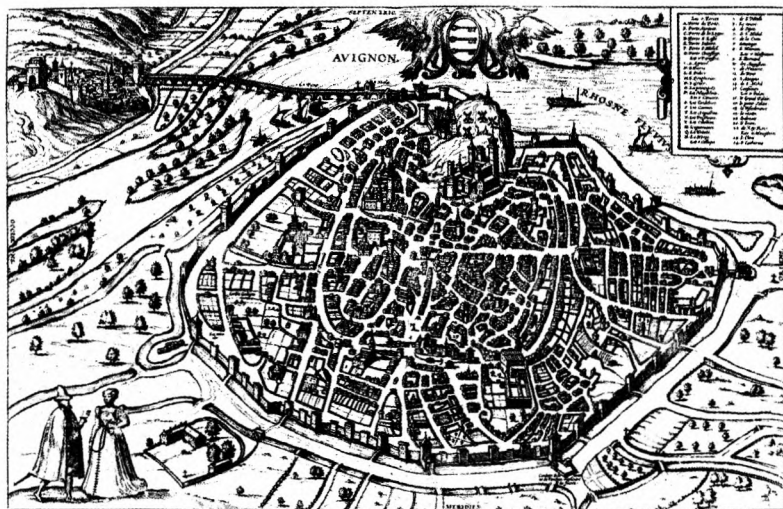
Man daugiau teko būti žemyninėje Ispanijos dalyje negu pajūryje. Skirtumai tarp Kastilijos, Katalonijos ir Galisijos, basų ir kitų kraštų man atrodė kai kuo didesni, kai kuo mažesni negu sutiktiems žmonėms, aiškinusiems apie tuos skirtumus, kartais aistringai, dažnai šališkai. Iberija turi savo Levantą. Apie kaimynines Kataloniją ir Oksitaniją, nusidriekusias per Ispaniją ir Prancūziją, galima kalbėti kartu ir atskirai. Valstybės, kurioms šie regionai priklausė, nepabrėžė jų išskirtinumo. Katalonijoje lankiausi dažniau nei kituose kraštuose. Galima sakyti, ši žemė jau ilgai nuo kažko gyja. Kas to nesuvoks, negalės suprasti šio krašto. Valensija labiau šliejasi prie Kastilijos negu prie Barselonos.

Prancūzija, Ispanija ir Šiaurės Afrika Augustino Rusino „Provansietišame Viduržemio jūros atlase“ (1633)

Balearų salų gyventojai nesieja savęs nei su pirmu, nei su antru kraštu, todėl atsiranda juos laikantių perdėm abejingais. Tačiau salose toks susitapatinimas anaipol nėra svarbiausias. Pajūryje yra daugiau žodžių, kuriais įvardijama lyguma. Lengviau suvokti, ką kiekvienas iš jų reiškia, negu tai, kodėl jų tiek daug: *huertas*, *vegas*, *marismas*, *marinas*, *planas* – tarytum visi norėtų kaip nors išlaikyti savo padėties pusiausvyrą tarp jūros ir sausumos. Kaip ir kitur žemyninės dalies gyventojus saliečiai vadina užgauliais vardais. Valensijoje girdėjau žodį *churros*, nežinau, ar teisingai jį supratau. Kastilijos gyventojai turi dvi žodžio „jūra“ gramatinės gimines: *el mar* ir *la mar*. Filologai primena – o čia kiekvienas šiek tiek filologas, – kad pagal tai galima spręsti, kas kaip žiūri į jūrą. Tokios išvados atskleidžia dvejopą literatūros įtaką krašte, kurio pakrantes skalauja dvi didžiulės jūros – Atlanto ir Viduržemio.

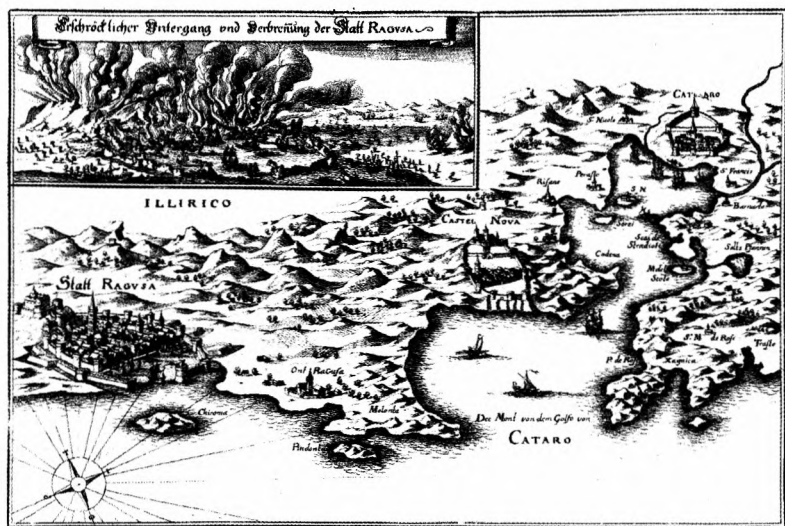
P rancūzija irgi laikosi ant dviejų jūrų krantų. Tiek vienoje, tiek kitoje pusėje ji išsidėsčiusi tik dalinai. Ši valstybė prie žemyno priartėjo anksčiau negu prie jūros pakrančių. Ji labiau priklauso Atlanto vandenynui negu Viduržemio jūrai. Provansas pietuose taip pat skyla į aukštutinį ir žemutinį, jūrinį ir žemyninį. Abi šios dalys priklauso Langedokui, kuris ir pats persiskiria į aukštutinį ir žemutinį. Rusijonas yra tiek Langedoko, tiek Katalonijos dalis. Ronos delta irgi perskirta į du didelius intakus, tarp kurių įsitaisęs paslaptینگasis Kamargas. Kalvose prie jūros gyvenimas kitoks negu kaimyninėse pakrantėse – jis skiriasi labiau, nei reikalautų tarp jų esantys menki nuotoliai. Kalba, kuria miesteliuose kalba gyventojai, taip pat skiriasi. Sakytum, tik mistralis ir jūra visur ošia vienodai. Provansiečiai yra labiau pietiečiai negu pajūrio gyventojai. Prie artimiausių Alpių papėdžių jie oficialiai vadinami „maritimnais“. Šitaip juos pavadino tie, kurių ryšiai su Viduržemio jūra beveik nutrūkę.

Avinjonas (G. Braunas ir F. Hogenbergas, „Civitates Orbis Terrarum“)

Žydrasis Krantas ir Liono įlanka (*Sinus Gallicus*) buvo apgyvendinti prieš Romos laikus. Miestai šiose vietose iškilo dar prieš viduramžius. Nelengva jiems buvo tapti tuo, kuo norėjo. Šią vietovę kirto Karalystės ir Imperijos siena. Pietinius kraštus valdė šiaurinė monarchija. Didikai Provansą dovanodavo kaip kraitį. Prancūzijos karalius pastatydino uostą vietoje, vadinamoje „Mirusiu vandeniu“ (*Aigues-Mortes*). Uostas buvo prastas, kanalas jį jungė su jūra – laikas ir purvas netruko užkimšti šį perkasą. Nei monarchija, nei Respublika neparodė didelio susidomėjimo Viduržemio jūros pakrantėmis. O Imperija neturėjo laiko jomis užsiiminėti. Garsus tyrinėtojas ir jūreivis, gimęs Albyje, išplaukė iš Bresto Britanijoje „Astrolia bija“ ir „Busole“. Vėliavos su lelijų žiedu plevėsavo ant laivų stiebų Tulone ir Marselyje, retkarčiais grasindamos kaimynams, tačiau ne taip bauginančiai, kad Prancūzija Viduržemio jūroje įgytų apčiuopiamos galios.

Balkanų pusiasalis, kaip ir Iberija, ne visas priklauso Viduržemio jūros regionui. Dalmatija tęsia palei jūrą, tačiau rytinė Adrijos pakrantė ne visa priklauso Dalmatijai. Šiaurinėje dalyje driekiasi Kroatijos ir Slovėnijos pajūris, vilnija Triesto įlanka, pietinėje dalyje – Juodkalnija su Kotoro įlanka. Įvairiais laikotarpiais Dalmatija tai susiaurėdavo, tai išplatėdavo, buvo perskirta į Aukštutinę ir Žemutinę Dalmatiją, vadinama *Baltaja* ir *Raudonąja Kroatija* pagal senovinį pasaulio pusių žymėjimą Vakarų ir Rytų spalvomis. Iš pradžių ji buvo tik sausumos dalis, paskui pakaitomis plėtėjo arba siaurėjo. Būta laikotarpių, kai ji tęsėsi nuo Rašos upės Istrijoje iki Mačio Albanijoje. Įvairiais periodais keitėsi jos sienos. Vieną sykį ji susitraukdavo iki kelių miestų vidurio Adrijoje arba aplinkinių salų, kitą kartą jai nuskildavo didžiulis kaimyninis kraštas. Ptolemajo žemėlapių kopijose į Dalmatijos ribas įtrauktos Ilyrijos, Liburnijos ir šiuolaikinės Kroatijos, Slovėnijos bei Bosnijos dalys. Dubrovniko Respublika dažnai būda-

Dubrovnikas prieš ir po didžiojo žemės drebėjimo, apimtas gaisro, kilusio 1667 metais; piečiau: Kotoro įlanka („Theatrum Europeum“, 10 sąsiuvinis, Frankfurtas prie Maino, 1667)

vo atskiriama nuo Dalmatijos, paskui vėl prijungiama. Kvarneras buvo ir liko už Dalmatijos ribų kartu su savo salomis – ne visi šiaurinės Adrijos jūros saliečiai laikomi dalmatais. Praeityje nebuvo tautinių sienų, o valstybinės keitėsi, nes karalystės kūrėsi ir žlugdavo. Retai pasitaikydavo laikotarpiai, kai rytų Adrijos pakrantėje ir žemyne karaliautų tas pats valdovas ir galiotų vienodi įstatymai – paprastai pajūrį valdydavo vieni, žemyninę dalį – kiti. Tačiau daugelis, keliaudami link jūros, beveik visą rytinę pakrantę laiko Dalmatija. O geriau pažįstantys šiuos kraštus ribą brėžia tarp Neretvos upės pietuose ir Zrmanjos upės šiaurėje, ne toliau nuo senojo Senio gynybinės sienos, prie kurios nuo osmanų jungo pabėgę bosniai puldinėdavo Adrijos ir Viduržemio jūra plaukiojančius laivus.

Slavai atkeliavo iš anapus Karpatų iki Egėjo, Jonijos ir Adrijos jūrų pakrančių. Iš pradžių juos vienus nuo kitų labiau skyrė kraustymasis – laikotarpiai, kai jie iš kur nors iškeliadavo ir kur nors atsikeldavo, – nei kiti skirtumai, kurie tarp jų veikiausiai jau egzistavo. Viduržemio jūros klimatas ir saulė, helėniškoji kultūra ir krikščionių šventieji šalia Salonikų įlankos nusėdusioms gentims labiau nei kitoms slavų gentims padėjo apvalyti savo kalbą ir sukurti bendros slavų kalbos pamatą. Palaipsniui ši prokalbė išsiskaidė į atskiras tarmes, tarimus, abėcėles. Pamokslautojai ir rankraščių perrašinėtojai bažnyčiose bei vienuolynuose prie Viduržemio jūros ir atokesnėse vietose Šventraščio žodžius sudėjo į slaviškas knygas.

Pietų slavai atkako į Balkanus kaip žemyno tautos. Mažesnė jų dalis prisiartinė prie jūros ir prisitaikė prie jos. Jų laivai retai palikdavo siauras jūros sąsmaukas. Virš jų dažniau plevėsuodavo svetimos, ne savos vėliavos. Kroatai anksti nusileido prie Adrijos jūros pakrančių ir tolydžio ėmė skverbtis į miestus, apgyventus senbuvų, kuriems savo valdžią primetė Šventojo Morkaus Respublika. Dubrovnikas išsaugojo nepriklausomybę iki pat Napoleono užkariavimo. Galiausiai didžioji rytinės Adrijos pakrantės dalis

liko kroatų žinioje. Dalmatija skiriasi nuo žemyninės Kroatijos: kalnų vora ją atskiria nuo Panonijos lygumos, tarmės – nuo Zagrebo ir Varaždino, papročiai – nuo Slavonijos ir Likos. Nepaisant šios atskirties, naujaisiais laikais atsivėrė keliai iš žemyno link Viduržemio jūros, kuriais siekta sujungti perskirtas dalis.

Serbai ekspansyviai brovėsi iki pat graikiškų pakrančių, jiems pavyko pasiekti net ir salas, tačiau jie neįstengė jose išsilaikyti. Jiems sutrukdė dvi imperijos – Bizantijos ir turkų. Jie liko atskirti nuo jūros, tačiau išsaugojo jos įkvėpimą. Šiaurės vakaruose nuo Balkanų kalnų keterose užsilaikė slovėnai, jie nusileisdavo veikiau į pajūrio miestų apylinkes nei į pačius miestus. Juodkalniečiai ilgai žvelgė į jūros tolius nuo aukštikalnių, trokšdami prieiti prie senų, prieš slavus apgyventų Kotoro įlankos vietovių. Bosnijos karalystė anksti prasiskverbė prie Adrijos, bet pati Bosnija vėlai gavo priėjimą prie jūros. Istorija privertė slaviškuosius makedonus, jaučiančius „ilgesį pietų jūrai“, likti prie ežerų, kurie ypač vasarą primena jūrą. Apie Balkanų ir aplinkinių kraštų tautas dar kalbėsime. Nepamiršime ir bulgarų, priverstų pasilikti prie Juodosios jūros, visai šalia Viduržemio.

Albanai, iš visko sprendžiant, yra senieji Balkanų pusiasalio gyventojai. Sunku nustatyti, ar jų protėviai artimesni ilyrams, ar trakams, jie patys to tiksliai nežino. Dar sunkiau nustatyti, kas iš kur ar iš ko kilęs kraštuose, kur gyventojai patys tarpusavy nesutaria dėl kilmės. Albanų toskai labiau linkę į jūrą negu gegai, vieni yra labiau pajūrio gyventojai, kiti labiau kalniečiai. Tad pajūriečiai nepraleidžia progos patraukti per dantį kalniečius. Skirtumai tarp jų kalbų nedideli, tačiau pakankami, kad kiltų nesusipratimų, kaip dažnai nutinka ne tik Balkanų regione. Žmonės būrėsi į bendrijas, besiskiriančias įpročiais ir papročiais, kuriuos jie saugojo ir perdavinėjo iš kartos į kartą. Jie leidosi prie jūros, atsitolindavo nuo jos, kopė į kalnus, leidosi žemyn, keitė požiūrį į pasaulį pasikeitus jų pažiūroms. Gyvulių augintojai su nomadais tapdavo žemdirbiais, o kai kur ir žvejais. Panašiai pagonys priėmė krikščionybę, krikš-

čionys perėjo į islamą, dalinai likdami tiek stačiatikiai, tiek katalikai. Iš kaimynų jie perėmė laivų ir jūrininkystės pavadinimus, laukams ir ganykloms įvardyti turėjo savų žodžių. Dalis albanų įsikūrė pajūryje, dalis patraukė į kalnus, kur saitai su jūra nutrūks-ta. Jie persiskyrė, nors drauge saugo bendrą atmintį. Albanai jūrą vadina *det*, šis žodis, regis, yra tik jų kalboje. Tik jie šitaip vadina Viduržemio jūrą.

Salos kartais susiformuoja kaip atskiros tautos, valstybės, karalystės. Malta šimtmečiais garsėja savo ordinu ir kunigaikščių buveine, piratų prieglobsčiu, šventojo Pauliaus laivo skendimu ir jo palaiminimu. Ši sala atsikratė svetimo jungo ir pagaliau ant abejotinos ir ginčytinos istorijos pamatų įkūrė savo respubliką. Suformavo savo kalbą iš likučių arabų ir, kas žino, kokių dar kalbų, kurias į salą atnešdavo atėjūnai, užkariautojai, žmonės, išsigelbėję iš skęstančių laivų. Dabartinį Maltos statusą pripažino už ją didesnės valstybės, net ir tos, kurios iki vakarykštės dienos buvo ją užkariavusios ir valdė. O šlovingajam Kiprui pasisėkė mažiau nei Maltai – jis perskirtas ir padalytas į dvi dalis: graikiškąją ir turkiškąją. Kiekviena jų labiau linksta prie kaimyninių valstybių nei prie savo salos. Sicilija taip pat buvo savotiškai sudvejinta, ji vadinta „dviejų Sicilijų karalyste“, iš kurių viena buvo mažiau tikra už kitą. Dar senesniais laikais gyvavo Sardinijos karalystė, o dar seniau – Minojaus karalystė Kretoje. Beveik kiekviena sala, ne tik Korsika, ketino anksčiau ar vėliau atsiskirti nuo valstybės, kuriai priklausė. Tačiau jai nepavyksta atsiskirti nuo pačios savęs. Viduržemio jūros kraštuose iškildavo tokių idėjų, tačiau jos nebūdavo palaikomos.

Juodosios jūros pakrantės paprastai lieka už Viduržemio jūros teritorijos ribų, tarsi su ja visai nebūtų susijusios. Norėjau įsiti-kinti, ar iš tikrųjų taip yra, todėl apkeliauvau man prieinamiausias pakrantes. Bulgarams priklausanti pajūrio atkarpa nepaskatino leisti į nuotykius, į kuriuos pastūmėja piečiau besidriekiančios

pakrantės. Už šios pakrantės stūkso dideli kalnai, balkaniškasis Atlasas, kaip juos vadino senieji geografs, arba *catena mundi*. To krašto gyventojai seniai vadinami „balkandžijomis“. Svarbesni keliai aplenkdamo Balkanų kalnų tarpeklius, romėnų vieškeliai jų vengdavo. Bulgariškos upės vargiai prasimušė pro tuos tarpeklius: Marica, Struma ir Mesta teka link Egėjo jūros, o link Juodosios jūros – Mandra ir Luda Kamčija. Juodosios jūros upės sudaro povandeninę srovę, ji teka per Bosforą – jau minėjome, kad vietiniai gyventojai ją vadina „demoniška“. Dunojaus uostai – Vidinas, Lomas, Rusė – kartais būdavę svarbesni už Burgasą ir Varną. Burgaso mieste slypi kažkokia Viduržemio jūros dvasia, kurios Varnoje gal ir nėra. Pietuose, tarp Primorjės ir Primorsko vietovių, netoli Masleno [nuo „alyva“] kyšulio, taip pavadinto todėl, kad ten auga alyvmedžiai, taip pat sunoksta migdolai, rozmarinai ir geltonasis tabakas, prisirpsta kone visi Viduržemio jūros kraštuose augantys vaisiai.

Vietovėmis, kuriose šiandien įsikūrusi Rumunija, keliavo daugelis tautų ir genčių. Jos paliko pėdsakus Dakijoje, Mezijoje ir Trakijoje, graikų eparchijose, Romos provincijose, Bizantijos temose. Vietiniai gyventojai persimaišė su atėjūnais, taip atsirado romanų kalba su daugybe helėniškų žodžių pajūryje ir slavizmų arimuose. Per šią Balkanų vietą, anot įvairių, ne visada patikimų šaltinių, kėlėsi mįslingieji skitai ir chazarai, avarai, kumanai, pečenegai ir kitos nomadų gentys keistais vardais. Išsikeldavo ir atsikeldavo rumunai arba aromunai, valakai, karavalakai ir cincarai [romaniškos kilmės Balkanų gyventojai], čičiai [Istrijos rumunai], savo bandas jie varydavo ganytis iki pat Istrijos. Rumunijos pusėje Juodoji jūra vos ne vos sušvelnina atšiaurią žiemą. Netoli pajūrio, Muntenijoje, jau driekiasi stepės. Šiame krašte teko girdėti posakį, išreiškiantį tam tikrą požiūrį į jūrą: „žadėti jūrą su druska“ (*marea cu sare*), tai tas pats, kaip žadėti kalnus su slėniais žemyne, gal net daugiau – jei tiesa tai, jog žemyninės tautos duoda pažadus ne taip lengvai kaip Viduržemio jūros gyventojai. Alyvos yra rumunų virtuvės da-

lis, jie kaip ir pietų slavai vartoja žodį „maslina“. Visai neseniai jūros pakrantėje galėjai sutikti graikų arba turkų žvejus, ukrainiečių arba rusų sentikius, pabėgusius iš savo tėvynės. Man pasirodė, kad jie žvejoja daugiau nei patys rumunai. Tačiau rumunai daugiau žvejoja Dunojuje. Ir laivus jie statė ant tos didžiulės upės krantų, čia ateina į galvą miesto pavadinimas Kalafatas. Iš slavų jie perėmė žodį *mreaia* [tinklas] – akivaizdu, jog tas tinklas skirtas žvejybai ne jūroje, o upėje. Dunojaus delta išskaidyta į daugybę srovių ir intakų, užutėkių, seklumų, salelių, akivarų, ši upė sklidina klausimų be atsakymų ir mįslių be sprendimų. Ji užvaldė gyventojus ir sulaikė juos prie savo krantų. Nuo jos nebuvo lengva atsiskirti, pakeisti ją viena iš skurdžiausių Viduržemio jūros pakrante, kuri tiems žmonėms atiteko.

Iš Odesos kilusi dalis mano tėvo šeimos. Ten esu lankęsis keletą kartų. Odesa – pietietiškas miestas, sakyčiau, Viduržemio jūros miestas. Galima teigti, kad primena Genują ar Marselį. Odesa draugauja su Adrijos jūros miestu Splitu – jos Arkadija panaši į Splito Bačvicą. Žydai šiame rusų-ukrainiečių mieste jautėsi saugiau nei kitur, geriau negu Kijeve arba Kišiniove. Iki praėjusio šimtmečio pradžios Odesoje gyveno daug graikų ir lenkų, gruzinų ir armėnų. Odesa buvo kosmopolitinė kaip visi tikri Viduržemio jūros miestai. Netoliese įsikūręs Chersonas, kuris kadaise buvo vadinamas Tauride. Kerčės pusiasalis, skiriantis Azovo jūrą nuo Juodosios, buvo vadinamas kimerų Bosforu. Vasarą čia jūra šilta. Iš žemyno atiteka sraunios upės, todėl Juodoji jūra ne tokia sūri kaip Marmuro. Joje veisiasi tiek jūrinės, tiek gėlavandenės žuvys. Pietinėje pusėje, už Krymo kalvų, vietomis auga alyvmedžiai, sunoksta figos, auginamos vynuogės. Daugiau nei prieš šimtmetį kažkas – sakoma, kad vienas patrakęs rusų kunigaikštis, – pasodino vynuodį iš Madeiros salos ir iš jo vynuogių pagamino vyną „Krymo madeira“. Feodosija tebevadinama helėnišku vardu ir neprarado helėniškų bruožų. Simferopolis – taip pat. Šiame krašte verta pasiklausyti cerkvių chorų – aplinkinių tautų balsų ir derinių.

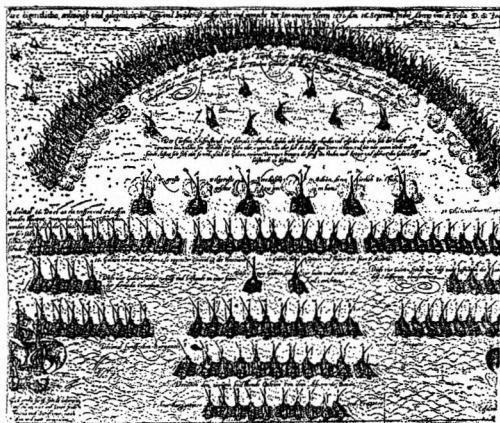

Į Sočį nenukeliavau. Tenyksiems gyventojams pavyko išauginti atsparias žiemai palmes. Koktebelyje tvyksa neįprastų pavidalų ir atspalvių nerijos. Juodojoje jūroje sutikau šaunių žvejų. O štai jūreiviams nepasitaikė progos išsiskirti: nuplaukti į kitus, tolimus krantus. Dainose, kurias dainavo ukrainiečių rapsodai – *kobzarai* – retai užsimenama apie plaukiojimą. Jose išsakoma bangų baimė. Valstybė, kuri valdė iš šiaurės, nelabai tesirūpino savo valdų pietiniais pakraščiais. Ar ši jūra, kurią vadiname Juodąja, Eusinu, Karadeniz ir visaip kitaip, nepaisant visko, priklauso Viduržemio jūros regionui?

Man nepavyko apkeliauti didesnės dalies Gruzijos pakrančių. Daugiau lankiausi šalies žemyninėje dalyje, o ne pajūryje. Jų vynas sausas, figos sultingos, migdolai saldūs. Gruzinių poetai (skaičiau neįprastą jų eilių vertimą į rusų kalbą, atliktą rusų poeto) myli saulę ir jūrą, mėgsta nusileisti pajūrin ne tik į Suchumį ar Kobuletį. Kadaise čia būta auksinės Kolchidės, masinusios narsiausius Viduržemio jūros argonautus.

Vis klausiu savęs apie kiekvieną tautą, kurios ryšį su jūra mėginu įsivaizduoti, kiek tos tautos istorija skiriasi nuo jos ryšio su jūra ir kuo tie du dalykai skiriasi arba supanašėja? Galbūt pagal tai būtų galima nustatyti, kiek kas priklauso Viduržemio jūros regionui.

Jūrų mūšiai laikomi vienais žiauriausių įvykių Viduržemio jūros kraštų istorijoje. Jie gali pasidalyti arba susirungti pagal tai, kas kiekviename jų nugrimzdo į jūros dugną, o kas liko paviršiuje, kiek dalykų nusėdo į užmarštį, o kiek užsilaikė atmintyje. Istorija jų atžvilgiu buvo labiau perspėjanti, nei derėtų – perspėjimus ji rašė didelėmis raidėmis. Prisiminimas apie graikų ir persų mūšį prie Salaminos pergyveno Heladės žlugimą. Kaip teigia graikų istorikai, persai tikėjo galintys pliekimu nuramdyti jūrą ir priversti ją paklusti, tai parodo, kad vienos jūros patirtis negali būti pritaikyta kitoje jūroje. Romėnai su kartaginiečiais kovėsi tiek sausumoje, tiek jūroje. Susirėmimai jūroje neišgarsino kapitonų taip, kaip sausumos mūšiai karvedžius. Adrijos jūroje įvyko mūšis tarp Nere-

Laivų išsidėstymas mūšyje prie Lepanto, Martino Rote-Koluničiaus iš Šibeniko graviūra (Venecija, 1572)

tvos piratų ir Venecijos galerų prie Mikos kyšulio. Ar neretviečiai buvę vien piratai, ar juos taip pakrikštijo nugalėtojai venecijiečiai, sunku nustatyti. Europai ir Azijai lemtingas buvo jūrų mūšis prie Lepanto tarp Šventosios lygos, plevėsuojant popiežiaus vėliavai, ir turkų, kurių vėliavos puikavosi pusmėnuliu, tarp krikščionybės ir islamo, Rytų ir Vakarų. Šiame kontekste paprastai minimas Don Chuanas Austrijietis arba otomanas Ali Paša, daug admirolų: Doria arba Barbarigas, galiausiai Hairedinas – arabiškai *Khayr al Din*, pavadintas „princu iš jūros“ (*Ra'is al Bahr*), Vakaruose žinomas Barbarosos vardu. Sausumos mūšiuose lengviau pasprukti negu jūroje. Nė vienas mūšio dalyvis nemokėjo plaukti – vyrai į kariuomenę paimti iš įvairių kampelių ir sulaipinti į laivą kautis, irkluoti, žūti. Dauguma tų vyrų niekada nėra buvę jūreiviais. Kiekvienas mėginimas sprukti pasibaigdavo nuskendimu. Tačiau literatūrai svarbesnis tas faktas, kad netoli Lepanto ranką susiluošino ispanų rašytojas, kuris ilgus metus sėdėjo įkalintas Šiaurės Afrikoje – kitaip nebūtų parašytas jo veikalas apie nelaimingąjį riterį iš La Mančos. Sakytum, Lepanto mūšis ir šiandien tęsiasi Artimųjų Rytų pakrantėse. Kas žino, gal sultoną al Fatichą, kai jis pasišovė kardu nugalabyti savo admirolą, pralaimėjusį vieną jūrų mūšį,

išmintingas patarėjas atkalbėjo ir šnipštelėjo jam į ausį, kad galbūt Alachas savo pasekėjams dovanojo žemyną, o kitatikiams – jūrą. Mūšį prie Trafalgaro, apie kurį Europoje daugiausia kalbėta ir rašyta, laimėjo labiau prityrę jūreiviai iš erdvesnės jūros. Viduržemio jūra jau buvo praradusi savo pirmenybę, jos laivai paseno, liko apleistos naujos, platesnės burės.

Austrų ir italų mūšyje prie salos Vis dauguma įgulos jūreivių, sutriuškinusių italų laivyną ir paskandinusių garsųjį laivą „Re d'Italia“, kilę iš Dalmatijos ir Istrijos. Kadangi patys austrai nėra pajūrio tauta, tai abi priešininkų įgulos susikalbėjo itališkai arba venecijietišškai. Paleisdami patrankų papliūpas tiek viename, tiek kitame denyje jūreiviai rėkavo ta pačia tarme: *chiappa* arba „čia-paj“ (laikykis, šė tau). Karo enciklopedijos paprastai nežymi tokių komiškų tragedijos epizodų. Nors italų flotilė tame mūšyje neteko 643 jūreivių, o austrai – tik 38, po šios pergalės ištisus dešimtmečius vargiai galėjai rasti dalmatą, ką jau kalbėti apie Istrijos gyventojus, kuris garsiajame mūšyje nebūtų praradęs tolimo giminaičio arba senelio iš tėvo ar motinos pusės. Tai parodo, kad didūs įvykiai išliko ir žmonių atmintyje, ne tik Viduržemio jūros kronikose.

Daugiausia jūrų mūšių – nuožmiausių ir reikšmingiausių, – kuriuose laivai kovėsi su jūra, o įgulos – tiek su jūra, tiek tarpusavyje. Viduržemio jūra nebuvo atlaidesnė už kitas, didesnes jūras. Ja ilgai plaukiojo nedideli laivai – ne tokie suvaldomi ir erdvūs. Lobiai iš „indijų“ atkakdavo pavėluotai ir keisdavo galutinę paskyrimo vietą. Literatūros apie tai itin daug ir ji atskleidžia aibę dalykų. Rašė tiek rašytojai, tiek jūreiviai, dažniau pagal užsakymą negu iš įkvėpimo. Viduržemio jūros kraštai pirmavo literatūroje, tačiau kitose srityse prarado pirmąsias pozicijas.

Naujojo Pasaulio atradimas – ne vienintelė mūsų regiono saulėlydžio priežastis. Kai Europoje budo modernumo dvasia, Viduržemio jūros pakrantės plytėjo išsekintos: Ispanija su Portugalija kentė nuo pralaimėjimų; arabai – nuo patirtų sutriuškinimų; krikščionybė – nuo schizmos ir reformacijos, perskėlusios tikėjimą

pusiau; žydus kankino tremtis ir pogromai; Italija kraujavo nuo vidinių susirėmimų, kurių niekaip nepavyko išvengti; Prancūziją į savo pusę tempė politika, linkstanti prie žemyno; graikus, albanus, rumunus, bulgarus ir likusius pietų slavus pamynė turkų jungas, o pačią Turkiją prislėgė imperijos dalia. Po šlovingos praeities laikotarpių ir Renesanso, nušvietusio dabartį, akiratis „aptemo“, rašė metraštininkai. Vienas didelis Viduržemio jūros ir Europos ciklas baigėsi nelengvai, o kitas prasidėjo niūriai.

Mūsų jūra tampa vis panašesnė į didžiulį amfiteatrą, kuriame ilgai atliekamas tas pats repertuaras, tad žodžiai ir judesiai scenoje dažnai nuspėjami arba iš anksto žinomi. Retorikos, dialektikos, politikos pavyzdžiai kilę iš Viduržemio jūros kraštų, jie tarnavo šimtmečiais, o nūnai išsikvėpę arba pasenę. Centro ir periferijos, kaimynystės ir svetimumo, simetrijos ir asimetrijos santykis įgavo tokių bruožų ir reiškinių, kurie jiems nebuvo būdingi praeityje. Euklido geometrija nekelia abejonių, tačiau jos nepakanka – atrastos kitokios erdvės ir laiko dimensijos, kitokie matmenys. Pernelyg ilgai tekdavo laukti atsinaujinimo. Neretai jis apvildavo Viduržemio jūros kraštų lūkesčius.

Mito tėvynė gimdė mitologijas. Istorijos lopšys nukentėjo nuo istorizmo. Kraštas, kuriame užgimė tragedijos, per kančią atsispirė tragiškoms pagundoms, kurias jam teko patirti. Išminties tėviškė per mažai pasitikėjo savimi, savo išminčiais, kuriuos neretai atmesdavo arba ištremdavo. Senasis pasaulio centras užsiliūliavo savo praeitimi ir nesuvokė Naujojo Pasaulio bei kitų atsirandančių centrų reikšmės. Tikrovės įsivaizdavimas pakeitė pačią tikrovę ir nelabai skyrė vieną nuo kito. *Būties identitetui*, pamatiniam ir pastoviam, sunkiai sekėsi susijungti su *veikimo identitetu*, dažnai bejėgiu arba tokiu padarytu Viduržemio jūros kraštuose.

Viduržemio jūros kultūra nėra vienalytė. Šioje teritorijoje kultūros užsimegzdavo ir skleisdavosi viena greta kitos, daugiau ar

mažiau susijusios arba visai skirtingos. Viduržemio jūros kraštų kultūros giminingos, bet ne tapačios. Kai kurie bruožai panašūs, kai kurie skirtingi. Panašumai radosi iš bendros jūros ir tautų, formų, veiksmų sąveikos jos pakrantėse. O skirtumas sąlygoja kilmę, istorija, papročiai. Tačiau nei panašumai, nei skirtumai nėra pastovūs ar absoliutūs – kai kur vyrauja vieni, kitur – kiti. Pietų įkvėpimą lydėjo mintis apie tremtį. Pavyzdžiu tapo Sizifas. Viduržemio jūros kraštų idėjai ir patiems kraštams vis nepavykdavo susiderinti.

Viduržemio jūros tautų rašmenys išsaugojo senuosius jų pranešimus ir išlaikė juos kaip palikimą. Niekur, nė viename pasaulio kampelyje nėra buvę tokių įmantrių ir tiek daug pranešimų. Jie išraižyti ant akmenų, molio ir bronzos, ant urvų uolų ir paminklų plokščių, papiruso ritinėliuose ir inkunabulų sąsiuvinuose hieroglifais ir alfabetais, tiesiais ir vingiuotais brūkšneliais, apvaliomis, kampuotomis arba pleištiškomis raidėmis, eilutėmis, einančiomis iš kairės į dešinę ar iš dešinės į kairę, besileidžiančiomis iš puslapio viršaus į apačią arba lipančiomis iš apačios į viršų. Jų pavidalai panašūs į pakrančių, salų, įlankų apribus. Raštingieji troško patvirtinti gimimą arba mirtį, išreikšti meilę ar neapykantą, išgarsinti pergalę arba sumenkinti pralaimėjimą, šlovinti karalių arba mels-tis Dievui, pažymėti būtį ir prailginti atminimą. Pranešimai būdavo siunčiami, perduodami ir kitokiais būdais – įvairiais ženklais bei simboliais: uždegta derva ir aliejais švyturiuose, įkirstomis žymėmis medžiuose, mazgais ant virvės, vėliavomis ant fokstiebių, tačiau niekas negalėjo atstoti rašto. Jis Viduržemio jūros praeitį vertė istorija, laikinumą jungė su amžinybe.

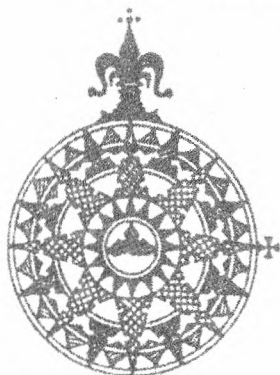
Kiekvienoje atviresnėje vietoje, nuo vaizdo prie vaizdo, nuo vieno įvykio prie kito, ima rutuliotis pasakojimas apie jūrą ir kran-tą, salas ir vienatvę, kūną ir įkalinimą, bangas ir vėtras, upes ir jų žiotis, apie mus pačius: išvykimo ir sugrįžimo ritualus, saulės ir

mėnesienos patekėjimo bei nusileidimo palimpsestus, kasdienybės ir istorijos emfazę bei parodiją, judėjimą ratu ir mūsų mėginimus ištrūkti. Paties plaukiojimo Viduržemio jūra priežastys niekada iki galo neaiškios – tiesą sakant, kas jie tokie, tie, kurie išplaukia, kodėl jie tai daro, ko tikisi?

Žmonės iš šiaurės Viduržemio jūros kraštus dažnai tapatina su pietų šalimis. kažkas juos masina prie mūsų jūros net ir tada, kai jie lieka prisirišę prie kitų jūrų. Galbūt tai „tikėjimas pietų šalimis“, apie kurį kalbėjo nelaimėlis filosofas. „Viduržemiškumas“ ne paveldimas, o įgaunamas. Tai skiriamasis bruožas, o ne pranašumas. Čia turima omeny ne tik praeitis ar legendos, istorija ar tėvynė, atmintis ar priklausomybė. Viduržemio jūra yra ir likimas.

II ŽEMĖLAPIAI

ell Stein a. A.

O. Szöngy

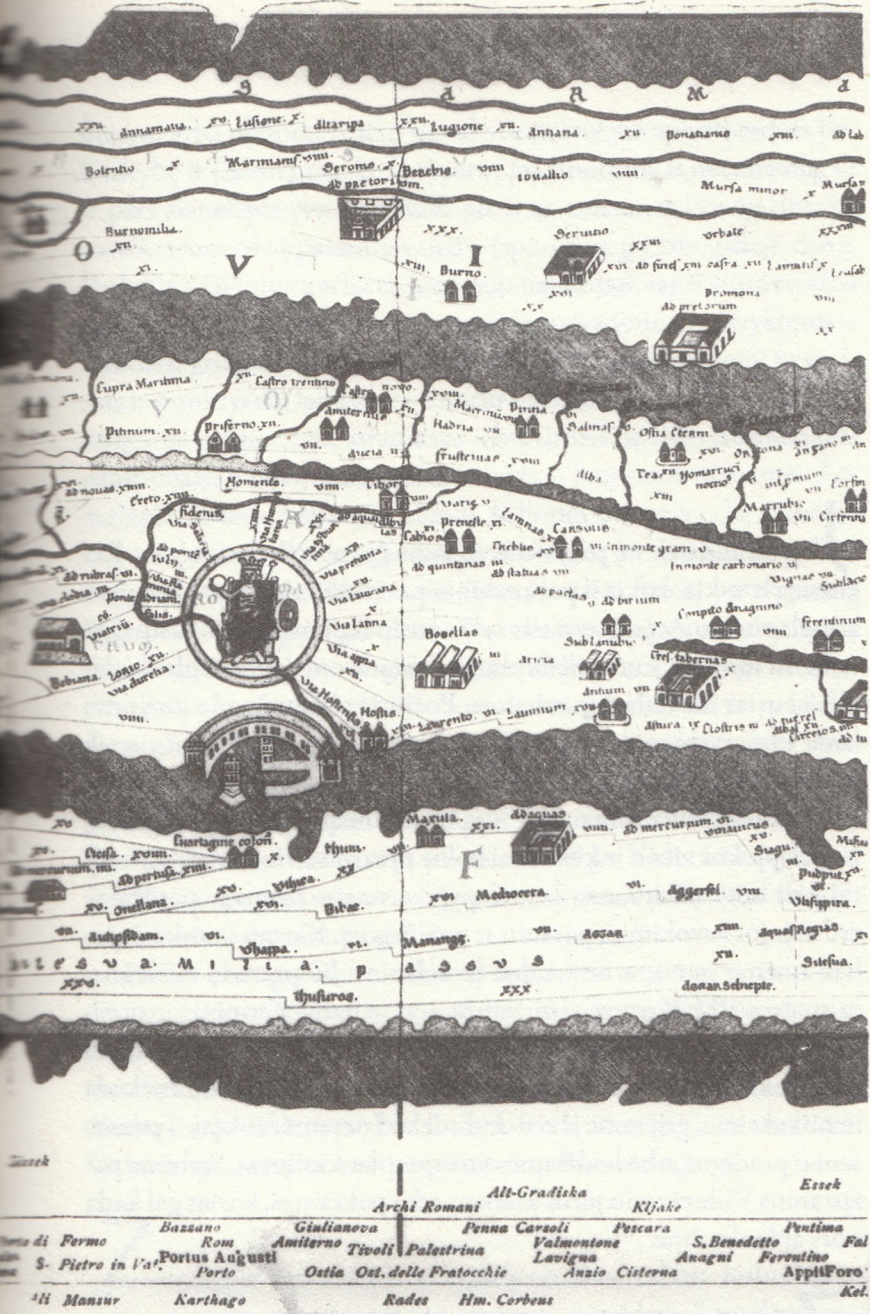
alt-Ofen

Pettau

Zara

Skardin

Gubbio	Ancona	Urbisaglia	Ascoli	Potenza	Fermo	Androdaco
vita Vecchia	Bagni di Ferrara	Chiaruccia	Bagni di Stigliano	Baccano	Narnia	pr. C.
Hr. Bagla	Bu Shater					

Romėniškas kelių žemėlapis „Tabula Peutingeriana“, fragmentas su Roma centre, nubraižytas pagal III arba IV mūsų eros amžiaus originalą

Jūrą atrandame ne patys ir žvelgiame į ją ne tik savo akimis. Re-gime ją ir tokią, kokia ji pavaizduota paveiksluose, pasakojimuose, žemėlapiuose. Atpažįstame ir sykiu susipažįstame su ja. Susipažįs-tame su jūromis, kurių neišvysime, kuriomis niekada neplaukiosi-me, į kurias niekada nepanirsime. Požiūris į Viduržemio jūrą retai kada būna vienareikšmis – šiame brevijoriuje pateikiami ne tik mano samprotavimai.

Mažne visi klausimai apie jūrą ir sausumą vėl iškyla žvelgiant į žemėlapi: kur vieno ir kito riba, kokie jų tarpusavio santykiai, kaip tai gali būti aiškinama. Žemėlapyje suvestos žinios ir patirtis – erdvė ir jos suvokimas, pasaulis ir požiūris į jį. Kartais į rankas mie-liau imame senus, o ne naujus žemėlapius. Jie praradę raiškumą, jų spalvos išblyškusios, seni žemėlapiai panašūs į atmintį ir prisi-minimus. Juose ieškome jūrų, išlikusių tokiomis, kokios jos buvo arba kokios nebėra. Leidžiamės kelionėn ten, kur realiai niekada nenukaksime, grįžtame iš ten, kur niekad nesame lankęsi. Tęsiame seniai pradėtus arba leidžiamės į naujus plaukiojimus. Stebime pa-žįstamus Viduržemio jūros krantus arba pakrantes, kurias gal kada nors aplankysime.

Žemėlapiai yra geometrijos sūnūs. Istorija kartais yra jų sesuo, o kartais – pamotė. Jie susukami ir išskleidžiami, suvyniojami, sudedami vienas prie kito, lyginami tarpusavy, papildomi, nau-

dojami arba plėšomi. Vieni jų, sakytum, trokšta apimti erdvės be-
kraštybę ir pastovumą, kiti krypta į jos ribotumą ir netvarumą. O
ir pats žemėlapis yra savotiškas jūros ar sausumos brevijorius. Jis
pateikia tam tikrą pasaulio vaizdą. Įspraudžia jį į žmogiškąją matą.
Paskatina savininką arba tą, kuris juo naudojasi, tapti žiūrovu arba
tyrinėtoju. Žemėlapiai vietoves paverčia pavadinimais, išvykimus –
ženklais, grįžimus – taškais, keliones ir plaukiojimus žymi krypti-
mis ir punktyrais, lankstus – kontūrais, sausumą ir jūras vaizduoja
linijomis ir figūromis, atradimus – brėžiniais, spalvas paverčia pri-
siminimais, o laivų paskendimo vietas – juodomis dėmėmis. Že-
mėlapiai kviečia keliauti – duoda kelionės orientyrą. Jie tarnauja
keliautojui kaip laidas. „Jie keičia nostalgiją į valią, valią – į liki-
mą“, – šitaip sakė Viduržemio jūros jūreiviai, kurių pasakojimus
šioje knygoje mėginu perteikti. Ties atlasu palinkstame susirūpinę
arba vedini smalsumo ar gal lengvabūdiškumo. Didžiojo žemėla-
pio dvasia kosmopolitiška ir ekumeninė. Meridianai ir paralelės
paneigia prietarus apie artumą ir tolumą, apie paskiras dalis ir vi-
sybę, apie tęstinumą ir pertrūkį. Vedžiojimas pirštu po žemėlapi
išduoda troškimą klajoti. Kartais tai sukuria buvimo visur iliuziją.
Žemėlapiai, ruošiantys mus plaukiojimui po Viduržemio jūrą, ir
žemėlapiai, pagal kuriuos vėliau orientuojamės per patį plaukioji-
mą, beveik visada skirtingi.

Praejo kartografinių unikumų laikai, jau seniai gyvename ko-
pijų epochoje. Originalūs egzemplioriai laikomi bibliotekų ir mu-
ziejų saugyklose. Pasikeitę žemėlapių dydžiai, dizainas, net suvoki-
mas, jų koncepcija. Kartografų klaidos prilygo klastotėms – suklai-
dindavo vairininkus, paskandindavo burlaivius, per juos atradimai
Viduržemio jūroje ir vandenynuose tapdavo melagingi.

Žemėlapis neatskleidžia kraštovaizdžio, tačiau nubrėžia jo
gaires. Skatina mus ieškoti, įsivaizduoti, papildyti. Žemėlapio au-
torius niekada nėra vienas žmogus, kuris atsako už savo darbą. Jam
už nugaros dažnai stovėdavęs užsakovas arba cenzorius, čia įsi-
pindavę santykiai su valdžia arba savininku. Žemėlapių gamyba

reikalauja pagalbinių priemonių ir lėšų – paramos jūroje ir sausumoje, laivyne ir tarp valdininkų. Žemėlapių autorius sukuria ir tam tikrą galią, kurią, besigalynėdamas su erdve ir jos begalybe, ne visada suvokia. Ji, toji galia, slypi anapus žemėlapių, yra jų tikslas ir nauda. Žemėlapių turinys ir paskirtis pernelyg svarbūs, kad juos būtų galima perleisti vien kartografijai. Iš pirmo žvilgsnio jūros atlasai dažniausiai atrodo neutralūs ir be krislo humoro, tačiau jiems irgi būdingas šališkumas ir lenktyniavimas, net ir tada, kai, regis, jie teisingi ir tikslūs. Žemėlapiai priklauso nuo tikrovės, tačiau ir patys gali ją formuoti. Plaukimas palei krantą buvo aiškiausia ir tiesmukiškiausia kartografijos kritika ir jos taisymas. Tai daugelį laivų išgelbėjo nuo sudužimo Viduržemio ir Naujojo Pasaulio jūrose.

Iš pradžių man atrodė, kad buriuojant Adrijos jūra iš įlankos į įlanką, nuo salos prie salos, žemėlapiai nereikalingi. Vėliau lavi ruodamas Egėjo ir Jonijos jūra laivuose, pavadintuose „Hydra“ ir „Dodekanesos“, patyriau, kad be jų neišsiversi. Kitomis jūromis nedaug teko plaukioti. O po vandenynus išvis nesu plaukiojęs. „Hydra“ pavadintas pagal salos, kurioje yra jo prieplauka, pavadinimą. Pirmasis šio laivo vairininkas Jona, kilęs iš Salonikų, be plaukiojimo, turėjo dar dvi aistras: ladino, kalbą, kuria kalbėjo jo protėviai, ir senus žemėlapius, kuriuos kolekcionavo. Jis svajojo, kad sefardų kalba Viduržemio jūros regione taptų *lingua franca*. Apie žemėlapius jis žinojo daugiau negu bet kuris kitas iš mano sutiktų žmonių. Daugiausia iš jo pasisėmiau žinių, kai jaunystėje du kartus plaukiojau Viduržemio jūra, pavasarį ir rudenį.

Prieš tai ir vėliau esu žiūrinęs atlasus ir albumus įvairių šalių bibliotekose. Tų plaukiojimų būta kitokių. Stabtelėdavau taškuose, kur kadaise būta uostų, ieškojau jų, lyginau tai, kas iš jų liko ir kokie jie kadaise buvo: Salona, Akvilėja ir (H)Adrija Adrijos jūroje, Sibaris ir Lilibėjus, Fokaja (nesu tikras, ar visada jų pavadinimus užrašau taip, kaip pažymėta Ptolemajo žemėlapiuose), dvi Cezarėjos, Afrikos ir Mažosios Azijos pakrantėje, taip pat dvi

Ptolemaidės, viena Libijoje, kita Finikijoje, Gražioji Prieklauka Kretoje, šalia Lasėjos miesto, šie uostai minimi Apaštalų darbuose, Tarsas Kilikijoje, žymus Kleopatros vartais, biblinis Taršišas, garsus savo laivynu (tiksliai nežinoma, kur jo būta), Apolonija ir Berenisas iš vienos ir kitos Kirenaikos pusiasalio pusės, Heraklėja ir Feodosija Kryme (iki čia nusigaudavau sausuma), Doras piečiau nuo Karmelio, Apsarosas, iš kurio liko mažutis Osoras sąsmaukoje, perskiriančioje kroatų Creso ir Lošinjo salas (kur esu ilgai dirbęs), Gorgipija [dabartinė Anapa] ir *Germanossa* prie tarpeklio, pro kurį įplaukiama į Meotidės ežerą, kaip senovėje vadinta Azovo jūra, *Cimmerius* arba *Kimmerion*, iškilęs toje jūroje, senoji Himera Sicilijos pakrantėje, galiausiai Kytiros miestas, įkurtas piečiausioje Jonijos jūros saloje Kytiroje. Daugelio uostų pavadinimai pakeisti kaip ir jūrų, kurių pakrantėse jie buvo pastatyti. Kai kurie visai išnyko. Jų istorija nebus parašyta, jei iki šiol tai nėra padaryta. Viduržemio jūros pakrančių gyventojai skiriasi ir pagal tai, ar regi tik savo jūros atkarpą, ar pažįsta kaimyninę pakrantę ir ar visą Viduržemio jūrą jaučia esant savą.

Kalvos, nuo kurių keliautojai ir klajokliai, o kartais ir geografaai arba kartografaai stebi jūros ir žemės sąlytį, vadinamos skambiais vardais: *belvedere*, *mirador*, *panorama*, *miramare*, *faraglione*. Tokias vietas atsimename ir į jas grįžtame. Kai kurias jų išgarsino istorija, jos nulėmė gyvenimus. Jonijos jūros Lefkados saloje nuo kyšulio, kurį venecijiečiai vadino *Santa Maura*, į „gailią prarają“ kūlvirsta puolė poetė Sapfo, neradusi paguodos meilėje, ir Artemisija Pirmoji, Halikarnaso karalienė, praradusi brolių, už kurio buvo ištekinga. Ikaras irgi pradėjo skrydį nuo uolos ir smego į pragarmę. Tarnautojai ir tarnai, kurie nepakludavo Tiberijaus įsakymams, be pasigailėjimo mesti į Tirėnų jūrą nuo aukštų *Villae Iovis* terasų Kapryje. Legendinis karalius Artūras suvirpėjo, išvydęs, kaip bangos putoja ir daužo į Šventosios Viktorijos uolą, stūksančią piečiau nuo Provanso Ekso, netoli Švč. Marijos Nugalėtojos vienuolyno. Daug panašių vietų yra Ispanijos ir Turkijos pakrantėse,

Sardinijos, Korsikos, Balkanų uolynuose. Čia susižavėjimas arba pasiaukojimas randasi ne vien iš padūkimo arba nevilties – egzistuoja tam tikras kvaitulys, svaigulys, kurio Viduržemio jūros kraštų žmonės nedrįso įvardyti, jo nepamatysi žemėlapiuose. Pakrantėje yra vietų, kurias istorija aplenkdamo, įlankų, kuriose ji nesišvartuodavo. O visai šalia iškilę uostai ir miestai, kuriuose gausu įvykių, daug judėjimo ir veikiama ryžtingai. „Yra vietų, kur istorija neišvengiama kaip nelaimė kelyje arba sudužimas plaukiant, vietų, kur geografija provokuoja istoriją... Pamatę tokias vietas žemėlapyje prisiliečiame prie Apvaizdos“, – šią citatą iš vieno poeto veikalo į laivo dienoraštį įrašė vairininkas Jona. Štai tokių vietų ieškojau senuose Viduržemio jūros žemėlapiuose.

Plaukdamas su Romos geologais palei Viduržemio jūros krantus išnagrinėjau žemėlapius, kuriais jie vadovaujasi, anksčiau daugelio dalykų, išskyrus pačios jūros apribus, negalėjau perprasti. Klausiausi pavadinimų, figūrų, metaforų, kurias mokslininkai vartoja, dalydami jūrą į atskirus plotus ir kiekvieną jų įvardydami: „Lotyniškoji arka“ (*Arco Latino*) – nuo Gibraltaro iki Sicilijos, „Adrijos įduba“ arba „kriauklė“ (*Conca Adriatica*) – su išryškintais skirtumais tarp rytinės ir vakarinės pakrantės, „Magrebo priekis“ (*Fronte Magrebino*) šiaurės vakarinėje Afrikos pakrantėje – dalis Maroko, Alžyras, Tunisas, „Libijos–Egipto vingis“ arba „sūkis“ (*Flesso Libico–Egiziano*) – nuo Tripolio iki Kairo, „Vidurio Rytų fasadas“ (*Facciata Mediorientale*) – Šventosios Žemės ir Mažosios Azijos paribiai su artimiausia žemynine dalimi, „Anatolijos–Balkanų tiltas“ (*Ponte Anatolico–Balcanico*) – nuo Turkijos per Graikiją iki Albanijos, Juodkalnijos, Kroatijos ir Slovėnijos. Esama ir kitokių Viduržemio jūros padalijimų. Plaukdami pamirštame šiuos skirtumus, juos prisimename tik priplaukę krantą. Žemėlapių istoriją sunku glaustai pristatyti. Dar sudėtingiau ją išpasakoti. Senieji žemėlapiai neišgali mums atskleisti Viduržemio jūros veido, tik jo raukšles.

Žemėlapiai egzistuoja nuo žilos senovės, tačiau nežinia, kaip jie atrodė pačioje pradžioje. Juose būta logografų įrašų apie vėjo kryptį ir sroves, salas ir rifus, geriamąjį vandenį, pakrantės tinkamumą praplaukiant pro ją arba švartuojantis, tačiau tokių įrašų nedaug teislikę. Turbūt seniausi žemėlapiai nubraižyti ant uolų. Iš įvairiaspalvių akmenėlių sudėlioti į mozaiką. Išraižyti medyje arba įspausti molyje. Skaptu ir rūgštimi žemėlapiai gaminti ant geležinių, varinių ir žalvarinių plokščių. Kartais žemėlapiai būdavo siuvinėjami ant medžiagos, kilimų, gobelenų, o Rytuose ir ant šilko. Žemėlapiai vaizduoti ir ant monetų, sienų, altorių. Pietinėje Viduržemio jūros pakrantėje jie būdavo raizdomi lazdele arba pirštu ant smėlio ir išlikdavo tol, kol sukilęs vėjas smilteles išpustydavo po dykumą. Gerą pagrindą žemėlapiams padėjo popirusai ir pergamentai, rauginta kupranugarių, ožkų, asilų oda; ant jų nubraižyti žemėlapiai ties kaklu staigiai susiaurėdavo. (Vėliau ši vieta būdavo paliekama dedikacijoms ar padėkai užrašyti.) Stebint lauką ariančio jaučio judėjimą, kaip jis pasuka pirma į vieną, paskui į kitą pusę, atsirado terminas *boustrophédon*, tikima, kad šis reiškinys paveikė ne tik rašymo būdą, bet ir žemėlapių sudarinėjimo techniką. Venecijietis Aristagoras atvežė Spartos karaliui Kleomeniui metalinį žemėlapijį ir siekė, kad tasai, vadovaudamasis žemėlapio, pasiųstų savo kariauną su laivynu prieš Persiją. Alkibiadas ant Atėnų rūmų grindų pavaizdavo Kartaginos, Graikijos ir Didžiosios Graikijos išsidėstymą, turėdamas tikslą, kuris jo laikais buvo aiškesnis nei dabar. Kai kurie antikos oratoriai, tarp jų ir pats Kvintilianas manė, kad sakinius ir vaizdus įmanoma perteikti kartografiniame kelionių žinyne itinerarijuje, tačiau retorika nepriėmė topografinių ženklų skandavimo. Statydindamas didingąją Jahvės šventyklą Jeruzalėje Saliamonas įsakė apskritimo formos jūrą išlieti iš sunkaus metalo: trisdešimties uolekčių pločio ir penkių aukščio, iš kiekvienos pusės turėjo būti iškalta po tris jaučius, viską laikančius ir remiančius. Tokią sampratą iš Šventojo Rašto perėmė Viduržemio jūros kraštų krikščionys.

Herodotas savo peripluose rašo, kad keliaudamas po Levantą yra regėjęs varines plokštes, ant kurių išraižytos „visos jūros ir visos upės“ (V, 49), tačiau Finikijos jūreiviai nenorėję jam jų rodyti iš arti. Jau tais laikais žemėlapis buvo strategijos dalykas. Todėl pajūrio tautos (miestai, valstybės, jūros) žemėlapius saugojo ir laikė slaptoje. Senovėje graikai žemėlapi vadino žodžiu *pinax*, šitaip vadinotos ir rašomosios lentelės, astrologinės plokštelės ir tam tikri katalogai. Hekatajas Miletietis (apibendrinimų mėgėjai prie jo vardo prideda apibūdinimą „geografijos tėvas“, kaip prie Herodoto – „istorijos tėvas“) žemėlapius vadina „periodais“, o Apolonijas Rodietis „Argonautikoje“ juos vadina *kyrbeis*: tai tokios piramidės pavidalu sudėtos plokštės, ant kurių būdavo užrašomi įstatymai, testamentai, Homero epai. Viduržemio jūros regiono istorijoje tokią pat vertę turi ir seniausieji žemėlapiai.

Kelionės ir plaukiojimo sąvokos artimos, todėl dažnai sukeičiamos. Pajūrio tautos jas aiškiai skiria, aiškiau nei kitos. Graikiškoji tradicija skiria *periplous* jūroje ir *anabasis* sausumoje. *Periegesis* – keliavimas sausuma ir jūra, taip vadinamas ir tokios kelionės aprašymas. Anaksimandras Miletietis pateikė *oikumene* kontūrus, o Eratostenas iš Kirėnės joje pažymėjo *sfragidas*, panašias į septynis meridianus ir septynias paraleles. Pagrindinis meridianas kirto Rodo salą, žinomą dėl astronominių tyrinėjimų, kurie galbūt susiję su salos padėtimi arba likimu. Eratosteno platumas ir ilgumas, matuotas stadijais ir sieksniais, patikrino Hiparchas, kurį Plinijus pelnytai vadino kraštiečiu, nors jis ir nėra kilęs iš tos salos, o iš Nikėjos. Jis pervardijo „sferas į planisferas“. Peripatetikas Dikearchas iš Didžiosios Graikijos, iš Sicilijos, padalijo pasaulį *diafragma*, kuri tęsė nuo dabartinio Gibraltaro per Mesinos sąsiaurį, kirto Peloponesą,ėjo link Likijos ir Kilikijos Mažonoje Azijoje. Šiuos duomenis vėlesnių laikų mokslininkai patvirtino ir papildė. Pamėginkime šiame kontekste įsivaizduoti ekscentriškąjį Aristarchą Samietį, kaip jis, pagautas įkvėpimo, trečiajame šimtmečio prieš Kristų meta iššūkį senajam pasauliui ir paskelbia, kad Žemė sukasi aplink Saulę, o ne atvirkščiai. Žemėlapių skirstymas į mokslininkų ir jūreivių egzistavo nuo pat pradžių. Pirmiausiai tai sąlygojo skir-

tingas požiūris į jūrą. Tik iškiliausiems Viduržemio jūros kraštų kartografas pasisekdavo išgauti jūreivių sukaupias žinias, tik itin prityrę jūrininkai gerbdavo kartografus.

Jrankiai, kuriais darbavosi kartografai ir jūreiviai, primena figūras: *gnomonas*, naudotas senovės graikų luote, vadinamame skafė, *astrolabija* ir *alemna*, kuriomis buvo matuojami kampai tarp jūros paviršiaus iki žvaigždžių, *kvadrantas* arba *sestantas*, kuriais nustatoma padėtis ir nuotolis, bei *organonas*, kurį pasitelkus atrenkama orbita, lygi arba pakreipta (*ortodroma* arba *loksodroma*). Tais laikais žmonės plaukiojo be busolės, vadovavosi ženklais arba plaukė aklai, pasikliaudami sėkme, jie tikėjo, kad vidurys arba „pasaulio bamba“ (*omphalos*) yra Apolono garbinimo vietoje Delfų šventykloje, čia kelionių aprašinėtojas Pausanijas ją regėjęs „išskobtą baltame marmure“. Kiti tikino, jog tikrasis vidurys yra šalia Rodo salos, arba Jeruzalėje, Mekoje arba dar nežinia kurioje šventykloje. Šitokia yra pasaulio ir jūros samprata Viduržemio jūros kraštų žemėlapiuose ir žmonių atminty.

Periplai dažnai panašūs į kelionių aprašymus, jie virsta pasakojimais net tada, kai istorija juos patvirtina, o mokslas pripažįsta. Faraonas Nekas, valdęs greičiausiai septinto ir šešto šimtmečių iki mūsų eros sandūroje, pasiuntė finikiečių jūreivius apiplaukti Afriką, kai įsitikino, kad veltui paaukojo tūkstančius vergų, kasusių sąsmauką, skiriančią dvi jūras. Jūreiviai leidosi į plaukiojimą iš Eritrėjos pusės ir grįžo po trejų metų, pro Heraklio stulpus įplaukę į vidinę jūrą, iš šios Egipto pusės. Herodotas apie tai pasakoja ketvirtoje „Istorijos“ knygoje (42), santūriai žavėdamasis. Prieš dvidešimt kelis šimtmečius Skilaksas Kariandietis (*Scylax Caryandensis*), tarnaudamas Persijos valdovui, apiplaukė pietines ir rytines jūras ir nukako iki pat Indijos. Jo pasekėjas, žinomas *Pseudo-Scylax* vardu, keliavo Euksino ir „Hadrijos“ [Adrijos] jūromis; apie Adrijos jūrą jis paliko daug vertingų duomenų, nors ir ne visi

Abraomo kelionė į Kanaaną, kurią pagal Senąjį Testamentą žemėlapyje nubraižė prancūzų kartografas Filipas de la Ru (išleista Paduvoje 1669 m.)

jie patikimi. Maždaug penki šimtaisiais metais prieš krikščionišką skaičiavimą kartaginietis Hanonas (*Hannon*) pro Gibraltaro sąsiaurį (kaip šį sąsiaurį vadino pūnai, nėra žinoma) išplaukė „šešiom dešimtīm laivų, irkluojamų penkiom dešimtīm irklų“ ir „trim dešimtīm tūkstančių vyrų ir moterų“, pasuko į Afrikos pietus, atrado nežinomas salas (tarp kurių yra sala Kerne, kuri ir šiandien nežinoma), jis regėjo lotofagus ir antropofagus, girdėjo tamtamų dundėjimą, nuo Afrikos uolų atsklindantį iki jo laivo denio, stebėjo gorilas ir „ugnies versmes“, besiveržiančias iš vulkano, kurio pavadinimo taip pat nežinome. Ketvirtame šimtymetyje prieš Kristų finikietis Pitėjas (*Pitheas*), kilęs iš senosios graikų kolonijos Masalijos (Marselio), kelionėn taip pat išplaukė pro Gibraltaro vartus, jis pasuko šiaurės kryptimi (šiuo keliu jau buvo plaukęs kartaginietis Himilkonas, jis ieškojo Kasiteridės salų), apiplaukė Britaniją ir Ai-

riją, matyt, ieškodamas gintaro ir alavo, iš anos Skandinavijos pusės išvydo „tolimiausią Šiaurę“, laikytą pasaulio pakraščiu. Žymių periplų būta ir daugiau: apie juos XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pradžioje įdomiai ir patraukliai rašė mokslininkas ir jūreivis Nilsas Adolfas Erikas Nordenšeldas veikale „Periplas“, parašytame švedų ir anglų kalbomis. Pasakojimų apie plaukiojimus senovės laikais klausydavomės dar vaikystėje, jie įamžinti pirmuosiuose žemėlapiuose, kurių nežinome ir nesame regėję, kuriuos preciziški mokslininkai vadina „mentaliniais žemėlapiais“, juose išbraižyti mūsų sapnai apie Viduržemio jūrą.

Gal jūros kelius nelengva užtvirtinti būtent todėl, kad jie persipina su kelionių aprašymais. Žemėlapiai, ant kurių jie pažymėti, galėjo būti falsifikuoti, o užrašai, kuriuose jie aprašyti, išgalvoti. Pitėją užsipuolė istorikai ir žemėlapių sudarytojai: Strabonas netikėjo, kad jis priėjo vietą, kur „tropikai virsta poliariniu ratu“, o dirva tokia, jog „negali ja nei vaikščioti, nei plaukti“, Polibijas irgi vadino jo periplus pramanu. Tačiau juo patikėjo Hekatajas ir Eratostenas, kurie, matyt, patys panašiai įsivaizdavo Žemę, taip pat Herodotas su Plinijumi, kurie buvo ne vien istorikai, pagaliau patsai Aristotelis. Išminčiai sakė, kad tarp galimo ir negalimo egzistuoja riba arba, kaip teigia kai kurie teoretikai, ji ryškėja tarp istorijos figūrų ir pasakojimo formos. Didieji periplai įveikdavo tą ribą, todėl jie priskirti prie įžymių veikalų. Hanono plaukiojimas buvo iškaltas įžado plokštėje semitų-pūnų kalba Molochos šventykloje Kartaginos centre, paskui ši šventykla buvo išgrobstyta, o plokštė suskaldyta, tačiau įrašas, išverstas į graikų kalbą, nedingo. Žemėlapis, kurį nubraižė praktiški kartaginiečiai, neišliko nė viename Viduržemio jūros krašto archyve.

Salos nėra vien žemė, skalaujama jūros, daugiau ar mažiau atitolusi nuo žemyno. Seniau pirmuosiuose žemėlapiuose jos žymėjo erdvės ribas: *Ultima Thule* šiaurėje, *Insulae Fortunatae* vakaruose,

didžioji *Taprobana* (Ceilonas) rytuose, Australijos juosta pietuose. Diodoras Sicilietis perrašė Euhemero iš Mesenės, kuris mini ant pasaulio krašto plūduriuojančią salą *Pankaia*, dingusio veikalo ištrauką. Ir universumas – *Oikumenė* – paveiksle vaizduojamas didžiulės salos pavidalu. Viduržemio jūros kraštų rašytojai rašė apie laimingas salas, kurių neapiplaukė jūreiviai, nepažymėjo žemėlapių braižytojai: Achilas Tatijas, Jamblichas Chalkietis, Ksenofontas iš Efeso, Heliodoras, Džuba Jaunesnysis (lengviau prisimenu šiuos skambius vardus nei kitus, gal ne mažiau svarbius). Jų būta daugiau, kūrybingų. Apie juos mažai nežinoma, nors kitados jie buvo garsūs. Jų aprašymais remiasi geografijos ir kartografijos mokslas, žvelgdamas per realizmo ir ironijos prizmę: tokių salų nėra nė vienoje jūroje, nė viename žemėlapyje. Romano kritika iš pradžių atsirado kaip geografinė ar kartografinė kritika. Dėl jos atsiradimo turime būti dėkingi saloms. Tokių kritikų lieka vis mažiau, ypač ten, kur žmonės labiausiai linkę dėkoti – pajūryje, šalia Viduržemio jūros bangų.

Aprašymai, į kuriuos kartografai atsižvelgdavo ir panaudavo braižydami žemėlapius, užrašyti šventose knygose. Greta dieviškos ir pranašiškos ištarmės Senajame Testamente yra toks Viduržemio jūros kelionių aprašymas: „Izraelitai iš Ramzio leidosi kelionėn Sukoto link... Egiptiečiai užklupo izraelitus, apsistojusius prie jūros prie Pi-Hahiroty... Jie ėjo gilyn į Šūro dykumą. Tris dienas keliavo dykuma, nerasdami vandens. Atėję į Marą, Maros vandens gerti negalėjo, nes jis buvo kartus... Paskui jie atėjo į Elimą, kur buvo dvylika vandens šaltinių ir septyniasdešimt palmių. Jie apsistojo ten prie vandens... Pasiekę Eškolo slėnį, nusikirto ten vynmedžio šaką su viena vynuogių keke, kurią ant karties nešė du vyrai. Jie nešėsi ir granatmedžio obuolių bei figų... Atsimename žuvis, kurias Egipte dykai valgydavome, agurkus, melionus, porus, svogūnus ir česnakus. Mūsų stemplės susitraukė! Visiškai nieko nėra! Vien maną temato mūsų akys. Mana buvo panaši į koriandro sėklas, ir jos spalva buvo tarsi bdelio sākų“ (ištraukų, paimtų iš Išėjimo ir Skaičių knygų, montažas). Toks aprašymas tapo pavyzdžiu. Tiek kelionių aprašymai,

ties Viduržemio jūros žemėlapiui buvo sudarinėjami remianti šiuo pasakojimu.

Viduržemio jūros regionas nėra vien jūra ir sausumos pakraštys, tai dažnai pagrįstai primenama. Šioje knygoje tai irgi paminėta. Graikai apleido sausumos kelius ir tai jiems atsirūgo: be jų ne lengva buvo išsivaduoti iš senųjų amžių. Romėnai savo kelių dėk užvaldė daugiau jūrų nei graikai, nors patys nebuvo pajūrio tauta. Romėnų žemėlapiai visų pirma yra *itinerarijai*. Karinio mokslo mokytojas Vegecijus juos padalijo į *itineraria adnotata* (arba *scripta*) ir *itineraria picta*. Jie buvo vienodi, tačiau praktiški. Juose labiau vyravo erdvė ir nuotoliai, negu pavidalas arba papuošimas. Žemėlapiams įvardyti nesugalvotas specialus terminas, jie vadinti *tabulae* arba *mensae* (pavadinimai padeda nustatyti, kuriai rūšiai daiktai priklauso). Štai ilgas ritinėlis, vadinamas „Peutingeriana“ turbūt pagamintas pagal originalą iš imperatoriaus Karakalos laikų, o vėliau išbaigtas, parodo imperiją nuo Atlanto iki Mažosios Azijos: jame pažymėti sausumos, bet nėra jūros kelių. Jūrų simbolizuoja du pilkšvai žali ruožai, vietomis jie veik rudi lyg žemės vienas tų ruoželių – Adrijos, kitas – Viduržemio jūra.

Romos keliai sijo su jūra: *via Ostiensis* ir *via Portuensis* leido si tiesiai į Amžinojo miesto uostą Ostiją, *via Appia* vedė į pietus: *via Aurelia* – į vakarus, *via Flaminia* – šiaurės linkme, o *via Valeria* ir *via Salaria*, kuria sabinai gabendavo druskos maišus, vedė prie Adrijos jūros, *via Severiana* ėjo palei Tirėnų pakrantes, o *via Julia Augusta* jungė Apeninų pusiasalį su Provansu ir Katalonija: *via Flavia* vedė į Istriją ir Dalmatiją su mažiau žinomais šalutiniai keleliais iki Kotoro įlankos, Juodkalnijos ir Albanijos. Žymioji *via Egnatia* nutiesta iš ambicingos paskatos – priartinti Romą prie Graikijos. Į Iberijos pusiasalį svaigiais posūkiais ir išpūdingais tiltais veržėsi *Argentea*, *Maxima* ir *Augusta*. Keturi tūkstančiai mylių užpiltų ir išgrįstų kelių vingiavo šiaurine Afrikos pakrante per dykumos limą palei Sirto įlanką iki Sirijos, nuo Libano iki libiškojo Tripolio, nuo Marmarikos iki Nendrių jūros. Palestino

ir Mažosios Azijos vieškeliai taip pat tiesti palei jūrą (*via maris*), sausumoje jie jungė pajūrio miestus: Sidoną ir Tyrą, Biblą, Beirutą ir Antiochiją prie Oronto, Pergamą, Miletą, Efesą ir Smirną iki pat Bosforo, kur iš kitos pusės atvinguriuoja *via Egnatia*, ji puikiai matyti „Peutingerianos“ atlase. Per Akvilėjos uostą, kuris barbarams puldinėjant ėmė grimzti į upės dumblą, ėjo penki svarbūs keliai, tarp jų ir „gintaro kelias“ – Adrijos jūros pasididžiavimas. Trajano legionieriai prakirto Kazano tarpekį Dunojuje, dabartiniame Džerdapo [Geležinių vartų] nacionaliniame parke, šitaip jie vėl prasibrovė prie jūros. Apie tai byloja *Tabula Traiana*, iškalta uolos luite, kybančiame virš upės pakrantės; paminklas išliko iki šių dienų. Apolodoras Damaskietis monumentaliu reljefu ant milžiniško Trajano forumo kolonos įamžino imperatoriaus žygio etapus: anabasis virto žemėlapiu. Agripas įsakymu imperijos, kuri aprėpė Viduržemio jūros pakrantes, sienos buvo iškaltos ovalioje plokštėje, kuri eksponuojama Romoje prie Forumo. Šitaip atsirado marmurinis Viduržemio jūros regiono žemėlapis.

Krikščionybė neskaitino laivybos. Senajame Testamente nerodomas prielankumas „tautomis nuo jūros“, kurios susiremdavo su žydų tauta. Pranašai baugino nusidėjėlius tokiomis jūrų pabaisomis kaip Leviatanas arba Rahabas. Danielius regėjo, kaip „keturios milžiniškos pabaisos išlindo iš jūros“, o Apreiškimo autorius išvydo „žvėrį, turintį dešimt ragų ir septynias galvas“. Daugdievyستę išpažinęs Homeras irgi aprašinėjo jūros baisybes, tačiau nepamiršdavo ir jos grožio: šalia nuožmių sirenų jis matė ir gerąsias nimfas, nereides. Krikščionybė nepriėmė pajūrio gyventojų nuogybės, kuri kėlė geidulius ir stūmė į nuodėmę. Vakarinėse Viduržemio jūros pakrantėse viduramžių geografsai krikščionys nepažinojo Ptolemajo.

Senajame Testamente Jozuė prašė, kad saulė atsistotų virš Gibeono, idant galėtų užbaigti pergalingą mūšį prieš amoritus: „Saulė sustojo“, anot Šventraščio (Joz 10, 13). Ji judėjo virš žemės plokštumos, lygios ir nejudančios. Pranašo gestą reikėtų paversti

metafora, tarytum egzozetai (kurie ne visada linkę metaforizuoti) būtų priėmę faktą, kad žemė vis tik sukasi. Šventasis Augustinas savo autoritetu nuginklį antipodo egzistavimą: paskelbė tai „absurdu“. Bažnyčios tėvai tikėjo T-O žemėlapiu, kuriame laiba „T“ raidės koja simbolizuoja Viduržemio jūros kraštus, įspraustus tarp trijų žemynų, o raidė „O“ – vandenyno upę, juosiančią žemės plokštumą; pagal Šventąjį Raštą joje yra pasaulio vidurys – Jeruzalė, rytiniame pakraštyje pa-

vaizduoti Gogas ir Magogas, kuriuos pranašas Ezechielis prakeikė kaip blogio įsikūnijimą. Raidėms „T“ ir „O“ suteikiama simbolio reikšmė: vieni „T“ aiškino kaip žodžio *Theos*, o „O“ – kaip *Okeanos* inicialą. Pasauliečiai šias raides aiškino kaip pavadinimo *Terrarum Orbis* trumpinį. Pasaulietiškoje (arba humanistinėje) nomenklatūroje šis žemėlapis kartais vadintas Saliustijaus, jis funkcionavęs kaip mūsų Afrikoje aprašymo iliustracija, anot šio romėnų istoriko veikalo. Kai kurios tokių žemėlapių atmainos buvo visiškai pritaikytos prie bažnytinės pasaulėžiūros: Beatas iš Liebanos Sent Severo abatijoje „Apokalipsės komentaruose“ laikosi tėvo Izidoriaus Seviliečio „Etimologijos“ ir Rytus su Jeruzale vaizduoja pačiame viršuje, Herefordo katedros žemėlapijo viršutinėje dalyje, virš jūros, pavaizduotas Paskutinis teismas, Ebstorfo vienuolyne saugomame pergamente raidė „T“ nupiešta kryžiaus su Nukryžiuotuoju pavidalo, o Viduržemio jūra pavadinta *Mare Strictum*: žemėlapiuose ji tiesiog suspausta tarp kitų objektų, o protorenesansinėje dailėje – blankios spalvos. Tik rankraščių miniatiūros

giones quarū breuiter nomina et situs
a paradiso ¶Paradisus est locus in or

T-O krikščioniškas pasaulio
žemėlapis, išspausdintas Izidoriaus
Seviliečio veikale „Ethymologiae“
Augsburge 1472 m.

kiek skiriasi – jose sodresnė ne tik dangaus, bet ir jūros spalva, tačiau ši tapybos rūšis neapėmė viso Viduržemio jūros regiono ir nepajėgė keisti pasaulio sampratos.

Krikščionybės požiūris į jūrą sudėtingas ir kai kuo net prieštaringas. Senojo Testamento pasakojimai jai nepalankūs. Jahvė „sudraudžia jūrą ir ją nusašina“ (Nah 1, 4). Bangų ošimas pirmiesiems pranašams priminė nepaklusnumą arba maištą: „Koks užmas nesuskaitomų tautų“, kurių „šniokštimas tarsi marių mūša“, – sakė Izaijas (17, 12); „Žiaurūs ir nežinantys pasigailėjimo – tarsi jūros šniokštimas jų užesys“, – tai Jeremijo žodžiai (6, 23). Psalmėse daugiau jūros baimės, negu jai reiškiamos meilės, kreipiamasi į Dievą: „Tu nutildai jūrų šėlsmą – audringas bangas ir sąmyšį tautų“ (Ps 65, 8). Šventasis Jonas, Domicianui viešpataujant vergavęs Patmoso akmenų skaldyklose, Apreiškimo knygoje regėjo, kaip jūra „pavirto krauju“ ir laivai buvo sunaikinti (8, 8–9): kai po Paskutinio teismo atsirado naujas Dangus ir nauja Žemė, išlaisvinta nuo nuodėmių, „jūros taip pat nebeliko“ (21, 1). Apaštalai buvo žvejai, tačiau jie žvejojo ežere. Kristus žengė audringų Genezareto vandenų paviršiumi (Mt 14, 22–30). Tačiau šventasis Paulius išplaukė į atvirą jūrą iš Šventosios Žemės ir keliavo į Amžinąjį miestą, jis nenusigando Adrijos jūroje siautėjusios audros ir laivo sudužimo netoli Maltos (Apd 27, 4–44). Šventasis Jeronimas, kilęs iš Stridono miesto, iš kurio Ilyrijoje neliko nė griuvėsių (šis miestas greičiausiai stovėjo tarp Dalmatijos ir Noriko), savo Biblijos vertime, pavadintame „Vulgata“, siekė skaidrumo, kurį pažino Adrijos jūros įlankose. Šventasis Augustinas, gimęs Tagastėje netoli lygių Afrikos paplūdimių, neslėpė meilės jūrai: „Taip mes vaikai, gimę ir užaugę prie Viduržemio jūros krantų (*apud mediterraneos*), pamatę vandenį mažoje taurėje, jau galėjome įsivaizduoti jūrą“ (*Epist.* VII, 3.6). Tikėjimas neišsižadėjo Viduržemio jūros, tačiau prisibijojo jos rūstavimo ir maištingumo.

Tiek keliautojai, tiek kelionės ir priežastys, dėl kurių leidžiamasi į kelionę jūra ar sausuma, skiriasi. Skiriasi ir pačios išvykos – kai

kurios tikslingos ir turi nustatytą atvykimo vietą, kitos betikslės ir neturi galutinio kelionės taško. Vieni trokšta atrasti ką nors nežinoma, kiti – geriau pažinti save. Kelionių kryptys taip pat nevienodos: tiesios, sukančios ratu, nevingiuojančios arba aplinkinės. Retai pasitaiko žmonių, kurie iškeliauja ketindami aprašyti tai, ką išvys, arba pažymėti tai žemėlapyje. Tarp jų galbūt itin retai pasitaiko tokių keliautojų, kurie svetimame krašte paima sėklą ir gyvašakę, rūpinasi ja kelionėje ir plaukiojime, stengiasi ją išsaugoti ir pargabenti ten, iš kur leidosi kelionėn, kur tokios sėklos ir augalai neauga. Prireikia daug narsos ir pasiaukojimo, kad iškeliautum į tolimus kraštus vienas arba su karavanu, kad nepatikimu laivu priplauktum prie nežinomo kranto. Sunkios mintys slėgė jūreivius, ištisom dienom, savaitėm kartais ir mėnesiais spoksančius į beribę atvirą jūrą, kuri sykį pasirodo romi ir žavinti, o kitąsyk – audringa ir pražūtinga. Bet nepaisant sunkumų ir pavojų, jūreiviai jautė Viduržemio jūrą esant savą ir mums padėjo ją suvokti kaip savą.

*Apaštalo Pauliaus kelionės aprašymas pagal Naująjį Testamentą
Abrahamo Ortelijaus veikale, išleistame Paduvoje 1697 m.*

Ptolemajus „Geografijos“ įžangoje pabrėžia „kelionių istorijos ir duomenų, gautų iš tų, kurie kruopščiai tyrinėja vietas“, svarbą. Apie keliautojus, keliavusius sausuma ir jūra viduramžiais ir naujesnių laikų apyaušry, prabyla knygos, parašytos pačių keliautojų arba jiems skirtos. Jų vardai minimi su pasipiktinimu ar nepatikliai, reiškiant susižavėjimą arba pašaipą. Vienas pirmųjų yra Kosmas, Bizantijoje vadintas Indikopleustu (*Indikopleustes*); iš pradžių jis buvo pirklys ir nuotykių ieškotojas, paskui priėmė krikščionybę ir tapo vienuoliu Sinajaus kalne, jis buvo sumanęs savotišką pasaulio žemėlapi, kurį nubraižė pagal šventojo Pauliaus tabernakulį. Žinomas (šiuo atveju mums ne tiek svarbi chronologija) ir tėvas Rubrukas, ir Odorikas Pordenonietis, Džovanis da Plano Karpinis ir Bartolomėjus iš Kremonos. Yra ir daugiau dėmesio vertų veikėjų: presbiteris Jonas, kurį legenda pasodino ant „trijų Indijų“ sosto, Kyriakas iš Ankonos, pirklys ir humanistas, perrašinęs rankraščius ir perbraižinęs antikos paminklų, seras Džonas Mandevilis, brolis Maringolis iš Mažųjų brolių ordino, rabinas Benjaminas iš Tudelės, kuris apvažiudavo žydų diasporą ir ją rūpinosi, Liudvikas Vartema arba Luisas Bartema, turintis du vardus ir pavardes, italas ir portugalas, reikalui esant krikščionis arba musulmonas, taip pat legendinis Brendanas, airių šventasis ir jūreivis, kuris plaukiojo ne tik po vandenyną, bet ir, labai tikėtina, po Viduržemio jūrą.

Nežinia, kur riba tarp kelionės ir paskiro žmogaus piligrimystės arba tarp žygio ir tautų kraustymosi. Barbarų žygius, panašius į tuos, kai buvo niokojami pajūrio miestai, kai kurie istorikai kilnia-dvasiškai vadina „tautų kraustymusi“. Daugelis keliavo ir išplaukė iš Viduržemio jūros krantų, trokšdami pasiekti kitus tolimus kraštus. Anot vieno aiškintojo, kurio žodžius cituoju iš atminties, Markas Polas žengė iš „laiko statikos į erdvės dinamiką“. Jis aprašė Zipango salyną tolimiausiuose rytuose, kuris netruko atsirasti žemėlapiuose nelyginant kelrodis ar emblema, pritaikytas įvairių kalbų tarimams: *Zipangu*, *Cipango*, *Zapango*, *Nippon* ir kt. Kelionių ir žemėlapių istorija negali būti atskirta. Kolumbas, ruošdamasis kelionei, rėmėsi Ptolemajo „Geografija“, kardinolo Pjero

d'Alji traktatu „Imago Mundi“ ir Marko Polo kelionių aprašymais. Dantė „Pragare“ Odisėją nukreipė per Heraklio stulpus dar prieš Kolumbą: „į neliestą žmogaus pasaulio dalį“ (XXVI, 117) [Dantė. „Pragaras“, Vaga, 1968, vertė A. Churginas, p. 188]. Svajonė link Naujojo Pasaulio ėmė pleventi anksčiau, nei ispanų karavelės pakėlė bures. Vandenynas jau nebuvo suvokiamas kaip Viduržemio jūros tęsinys.

Šventasis Liudvikas, prancūzų karalius, plaukdamas palei Sardinijos krantą į Tunisą su kryžiuočių žygeiviais, nustebo pirmą sykį išvydęs (kažkur netoli Kaljario, istorikai žino tikslią vietą) žemėlapi, ant kurio nubraižytos jūros ir krantai. Viduramžių saulėlydyje kapitonams drauge su busole į rankas pateko nauji jūreiviški arba navigaciniai žemėlapiai, pavadinti portulanais: *portolano*, *carte de marear* arba *carta nautica*, *roteiro* arba *routier*, pavadinimų būta daugiau, skirtinguose uostuose vis kitokių. Luksoro arba Katalonijos atlase, Pizos žemėlapyje, genujiečio Pietro Viskončio, brolių Piziganų iš Venecijos, Andželino Dulčerto iš Balearų salų žemėlapiuose plaukiojimų kryptys tapo aiškesnės, nuotoliai tikslesni, žymos patikimesnės. Atsirado ir vėjų rožė, ji vaizduota įvairiomis spalvomis, priminė žvaigždę, iš pradžių su aštuoniais spinduliais, paskui jų piešta daugiau, pirma tokia rožė nubraižyta Maljorkos saloje. O pietinėje Viduržemio jūros pakrantėje žemėlapių ir kelionių aprašymų likimas kitoks.

Arabai ir be žemėlapių persikeldavo iš vieno kranto į kitą, jie užvaldydavo jūrą, nugalėdami sausumoje. Judėjo iš rytų į vakarus, nuo Mašreko iki Magrebo. O tai žydų diasporos, krikščioniškosios evangelizacijos, įvairių žygių arba tautų, kurios sekė įkandin saulės, galbūt kaip tik todėl joms sekėsi labiau nei kitoms, kraustymosi iš Artimųjų ir Tolimųjų Rytų kryptis. Arabai užkariautojai užėmė Ifrikiją, Iskanderiją, perėjo į šiaurinę Viduržemio jūros pakrantę. Su Aristotelio ir Ptolemajo veikalais jie susipažino anksčiau už krikščioniškąją Europą, nors Aleksandrijos biblioteka ir sudeginta. „Geografija“ į arabų kalbą išversta iš graikų ir sirų kalbų

anksčiau nei į kitas kalbas. Didysis veikalas virto „Almagestu“. Iš visko sprendžiant, geografas al Masudijus yra regėjęs dingusius Marino iš Tiro žemėlapius, iš kurių mokėsis ir pats Ptolemajas. Al Batanijus priėmė Ptolemajo požiūrį. Al Chorezmis jį papildė. Al Birunijus žengė toliau, jis – Galilėjaus pirmtakas. Žemėlapių sudarymo žinios iš rytinės ir pietinės Viduržemio jūros pakrantės pasklido į vakarinę ir šiaurinę.

Nežinia, kiek arabai buvo įvaldę jūrą ir jūrininkystę ten, iš kur atkako. Tačiau Viduržemio jūros kraštuose jie mokėsi sparčiai ir veikė sėkmingai. Sutriuškino Bizantijos laivyną prie Fenikso kyšulio. Grasino Genujai ir Venecijai. Viešpatavo Ispanijos ir Katalonijos pakrantėse, įbaugino prancūzus. Užėmė Sicilijos žemes. Įrankius, kuriais naudojosi, dalinai patys išrado ar patobulino, dalinai perėmė iš kitų arba pasiglemžė jėga. Arabai turėjo savo astroliabiją (vadino ją *astrulab* arba arabiškai *kamal* ir *safinah*). *Alidade*, kurią Sirakūzuose patobulino Archimedas, jūreiviai nustatydavo laivo padėtį ir plaukimo kryptį žvaigždžių bei saulės atžvilgiu. Al Kokandis padirbino sekstantą, pavadintą *suds al fakhrī*. Azimutas – arabiškas žodis, kurį mes pasiskolinome, jo šaknyje glūdi žodis *sumt*, reiškiantis kelią. Tos pačios šaknies ir žodis *zenit*, vartojamas visoje kalbose. Venecijiečiai iš arabų perėmė žodį *arsenal* ir juo pavadino garsų pastatą lagūnoje. Tos pačios kilmės ir *darsena* prie uosto Genujoje, šalia senosios laivų statyklos, taip pat ir *la Vieille Darse*, kurią Henrikas IV pastatydino Tulone. Senojoje Barselonos prieplaukoje pastatytos keturios *darsenos*, gražiausia ir didžiausia pavadinta San Beltran, ji driekiasi priešais uosto administracijos pastatą ir didžiulį Kolumbo paminklą. Arabų laivų statytojai anksčiau už kitus ėmė naudoti dervą (*al katran*). Visi Viduržemio jūros laivynai, o jų pavyzdžiu ir visi kiti, perėmė arabų titulą *admiral*. Romėniški skaičiai visame pasaulyje pakeisti arabiškais. Arabiškai *cifra* reiškia nulį, jis pakeitė kitas skaičiavimo sistemas. Arabų kilmės ir algebra (*al džabr*). Nežinoma, ar arabai pirmiau už kitus Viduržemio jūros kraštų gyventojus, net ir už jūreivius iš Amalfio, ėmė naudoti busolę. Jie šį prietaisą vadino *dirah* arba *dayra*, ratas arba apskritimas. Senose istorinėse knygosė minimas

tam tikros rūšies kompasas, praktiškas ir paprastas, jį arabai naudojo jau XI amžiuje: vandens sklidiname inde, pastatytame laivo pirmagalyje arba paskuigalyje, į nendrę įsmeigta magnetinė adata plūduriuodavo ir virpuliudavo, šitaip galiuku rodydama šiaurę. Rytinėje Afrikos pakrantėje prisišvartavęs plaukiotojas iš Europos ieškojo piloto plaukiojimui į Indiją. Šitaip arabas Achmedas Ibn Madžidas stojo prie didžiulio Vasko da Gamos burlaivio vairalazdės. Apie jūrininkystę jis nusimanė ne menkliau už tuometinius Luzitanijos ir Ispanijos jūreivius, Naujojo Pasaulio užkariautojus. Ibn Chaldunas užrašė, kad visos Rumelijos, t. y. Viduržemio jūros, pakrantės nubraižytos žemėlapiuose, tačiau juose nėra Atlanto vandenyno krantų. Žemėlapius arabai vadino *as sahifa* (taip juos vadino ir Ibn Chaldunas), *as sura*, *tarsim*, *deftar*; graikų kalbai jie turi būti dėkingi už terminą *kharita*, lotynų kalbai – už *tavla* (arba *tabla*). Tokia terminų gausybė savaime iškalbinga. Minėtas inventorius taip pat patvirtina ir papildo šį pasakojimą apie arabų veiklą Viduržemio jūros šalyse.

Arabai keliautojai gal daugiau nei kiti talkindavo kartografams. Jiems artimesnė sausuma negu jūra, jie mieliau keliavo pėsčiomis, negu plaukiojo. Arabai keliaudavo karavanais, ant kupranugarių gabendavo krovinius, atsikvėpdavo užvažiuojamuosiuose nakvynės namuose ir užieigose. Tikintieji meldavosi penkis kartus per dieną, o kelionėje – tris, jie pasisukdavo į Meką: į rytų pusę, kai apsistodavo vakaruose, ir į vakarų pusę, kai apsistodavo rytuose, įsivaizduodavo nuotolį iki Kaabos ir įsitaisydavo savo šventyklos kryptimi. Per tokią maldą užsimezga, yra kuriamas savitas pasaulio suvokimas, atsispindintis kelionėse ir žemėlapiuose. Religinis palikimas sujungė pirmųjų musulmonų kelionę į Abisiniją, persikėlimą iš Mekos į Jasribą, *hidžrą* į Mediną, nuo kurios skaičiuojami islamiškieji metai, piligrimystę į Kaabą – *hadžą*. Korane, o ir apskritai arabų kalboje, yra daug kelio pavadinimų: *seir*, *tarik* arba *tarikun*, *sebil*, *sefer* arba *seferun* (iš tos pačios semitiškos šaknies kilęs Ispanijos sefardų pavadinimas – „keliaujantieji“). Sprendžiant iš senų arabiškų užrašų, plaukiojimas – *mellah* – dažniau suvokiamas kaip kelio atkarpa, o ne visa kelionė. *Rihla* yra ir pats kelias,

*Apvalus pasaulio žemėlapis,
nubraižytas al Idrisijaus XII a.
Sicilijoje: pietūs – viršuje, šiaurė –
apačioje*

ir kelionės aprašymas. Ši literatūros rūšis suklestėjo labiau nei kuri kita. Ja rėmėsi geografija ir kartografija, mokslas ir literatūra. Joje išsiteko almanachai, kalendoriai, gramatikos, zodiakai, horoskopai, visa, kas susiję su kelionėmis ir pasakojimais. Prie jų priskiriami ir Viduržemio jūros žemėlapiai.

Erdvė, kurią arabai užėmė ir po kurių pasklido, nelengvai įveikiama. Arabų keliautojai skverbėsi ir tolyn už jos ribų. Toliausiai nu-

keliavo iš Valensijos kilęs Ibn Džubairas ir Ibn Batuta iš Tanžero (miesto, kuris kaip ir Kadisas ar Lisabona, nors ir įsikūręs Atlanto vandenyno pakrantėje, veikiausiai priklauso Viduržemio jūros regionui). Arabiškas *rihlas* sunku perpasakoti. Ibn Batuta, be kita ko, aprašė švyturį ir ketverius miesto vartus, pastatytus Aleksandrijos uoste: „Bab-es-Sedra arba Laukinio zizifo vartai, Bab-er-Refid arba Teisuolio vartai, Bab-el-Bahr arba Vartai nuo jūros pusės ir Bab-el-Ahdar arba Žalieji vartai, kurie atidaromi penktadienį, kad žmonės galėtų aplankyti kapus. Iskanderija žėri it deimantas. Jos žerėjimas sklinda į vakarus. Savyje sujungia visas grožybes, nes driekiasi tarp Rytų ir Vakarų.“ Kadaisė šie žodžiai kaligrafinėmis raidėmis buvo užrašyti ant seno Viduržemio jūros miesto sienos. Nuo jos nurašyti ir šia proga išversti. Aš perėjau Aleksandrijos kranto pakraščiu, basas vaikštinėjau po jos paplūdimius: el Mamurą, al Mandarą, al Asafrą, el Ibrahimiją ir kitus, kurių pavadinimų nebeprisimenu. Pėsčiavau iki pat Kaitbėjaus (*Quait*) mameliukų tvirtovės, sumūrytos ten, kur senovės laikais milžiniškas švyturys nušviesdavo įlanką. Dairiausi senų vartų, kuriuos aprašė Ibn Batuta.

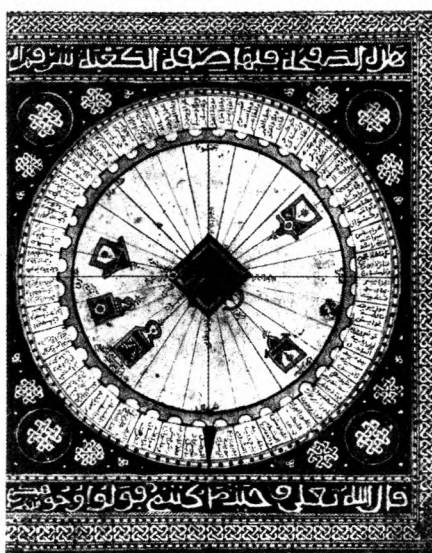
Jų nebėra. Nelikę nė miesto sienų, tik vienas kitas pamatinis akmuo. Neradau ir Aleksandrijos, aprašytos „Aleksandrijos kvartete“, jei tokia iš viso kada nors egzistavo už rašytojo vaizduotės ribų. Aptikau tik nežymius dekadentiškojo Kavafio miesto, kuris kadaise „laukė barbarų“, pėdsakus. Šiandien barbarai pavydi senajai Aleksandrijai. Tokia daugelio Viduržemio jūros kraštų sostinių dalia.

Arabiškos tradicijos aiškintojai pabrėžia skirtumą tarp kelionių po svečias šalis ir po savo kraštą. Todėl Ba-

tutos kelionę aplink pasaulį jie skiria nuo Ibn Arabijaus sufistinės kelionės: jis iš Ispanijos pakrantės, iš gimtosios Mursijos mintimis keliavo pas Alachą, siekdamas šviesos (*nur*), skaistesnės už tą, kuri švietė jo prieglobstyje, jis ieškojo „raudonosios siero“. Dievo keliai kertasi su pasaulietiškaisiais, kaip jūra susilieja su dykuma. Pranašai mini ir dykumos jūrą. Korano sura moko, kad keliaujantieji per pasaulį „širdimi suvokia tai, ką reikia suvokti“ (22:46) [autorius laisvas ištaros vertimas].

Be šių keliautojų nebūtų atsiradę arabiškų žemėlapių, kurie kitados buvo įstabiausi Viduržemio jūros kraštuose.

Tačiau jiems teko nusileisti. Korane minimos dvi jūros, viena nuo kitos atskirtos pertvara. „Septynias jūras“ randame tik metaforose. „Saulė ateina“ (36:38), Alachas išlygino, „paklojo“ žemę (88:20). Taigi kitoje pusėje nėra antipodo, jo nerandame ir Biblijoje – žemėlapis, kaip ir tas iš ankstyvosios krikščionybės laikų, turi atspindėti tik vieną pusę. Tačiau pranašas pasveikino praplau-

Al Šarfis: Kaaba pasaulio viduryje, Tunisas XVI a., Sfakso kartografijos mokykla

kiančius laivus. Jis patarė misti viskuo, kas laikosi jūroje, ir puošti tuo, kas joje randama, velėti jūros vandeny, kai nėra gėlo. Ragino užvaldyti jūrą ir priminė, kad mūšis, laimėtas jūroje, vertas dešimties mūšių sausumoje, tai patvirtina daugybė *chadžių*. Norint nugalėti jūroje, užkariauti Viduržemio jūros valstybes, reikėjo jūrinių žemėlapių.

Arabų kartografas pietus vaizdavo žemėlapio viršuje, o šiaurę – apačioje, tai atitiko jų pasaulio suvokimą. Pagrindinį meridianą jie brėžė šalia Mekos, kaip reikalavo jų tikėjimas. Žemėlapiuose vaizduodavo ir *Jedžudžą* su *Medžudžu* (bibliniai Gogas ir Magogas), kaip įsakė religijos griežtumas. Arabiškuose žemėlapiuose nepavaizduotos jūrų pabaisos, Korane jos nepaminėtos. Tarp arabų būta puikių kartografų, čia neįmanoma suminėti visų jų vardų. Žinomiausias, Idrisijus, turėjo dvi pravardes: Sicilietis (*al Sakali*), pagal salos, kurioje parašė savo veikalą, pavadinimą ir Kordobietis (*al Kortubi*), pagal miestą, kuriame išsimokslino. Jis gimė prie pat Gibraltaro sąsiaurio Seutoje, kurią arabai vadina Sehta. XII amžiuje Palerme, globojamas normanų karaliaus, jis braižė žemėlapius, „Kelionės vadovas trokštančiam apvažiuoti pasaulį“ – tokia jo žymiosios knygos paantraštė. Savo kvietimą keliauti kartografas iliustravo ir pavadino „Džiaugsmo sodai“, tai nuostabiausi arabiški sodai, kokius man kada nors tekę regėti. Idrisijus sudarė didžiulį sidabrinį žemėlapi, pavadintą „Rodžerio lenta“, ji trijų su puse metro ilgio ir metro su puse pločio, deja, susiklosčius nepalankioms aplinkybėms žemėlapis lūžo pusiau. Idrisijus priklausė įvairioms kultūroms, pažinojo graikų ir lotynų šaltinius, taip pat Artimųjų Rytų tradicijas. Iš Ptolemajo perėmė žinias apie klimato juostas ir kiekvienai jų priskyrė spalvą. Viduržemio jūros regiono ratas pagal jį priklauso „ketvirtajai klimato juostai“, kurioje vyrauja tokios spalvos: žalia, mėlyna kaip jūra, geltona kaip dykuma, raudona nuo visiškai šviesios iki sodriai tamsios – tokie saulėtekiai ir saulėlydžiai virš jūros ir dykumos. Atlanto vandenyną kartografas nuspalvino tamsia spalva – arabai jį vadina Tamsos jūra (*Bahr al Zulumat*). Idrisijaus žemėlapiai jau nebelaikomi tiksliais, tačiau jie įstabūs. Vi-

duramžiais mūsų regione jie neturėjo varžovų, Idrisijaus menas vadinamas mudecharišku.

Arabai paskatino eismą Viduržemio jūros pakrantėmis, tačiau neužvaldė jūros kelių. Taip susidarė dvilypė padėtis, ji nepalankiai veikė net ir tada, kai arabai užkopė į galios viršūnę. Vėliau, kai jie tarpusavyje susiskaldė, kai juos nusilpnino rekonkista, galiausiai sutriuškino turkai, arabai liovėsi pirmavę ir kartografijos srityje: jų požiūris į jūrą žemėlapiuose ėmė dvelkti nykimu. Jūreivis Sinbadas laimės ieškoti leidosi į kitus kraštus, jis išgarsėjo septyniomis kelionėmis nuo Bagdado ir Omano jūros iki rojaus salų Indijos vandenyne. Šiuose plaukiojimuose visos jūros susilieja į vieną arba kiekviena yra kitokia: Sinbadas veikiausiai prisišvartavo ir kuria-me nors Viduržemio jūros uoste prie panašių vartų, kokius aprašė Ibn Batuta. Apie tai turėjo žinoti arabų kartografai, juk jie žinojo aibę dalykų. Al Mukadasijaus nubraižytame Sirijos ir Palestinos žemėlapyje matome Saidą, senovės Sidono likutį, Surą, tai viskas, kas liko iš Tyro, Latakijos, vietoj senosios Laodikėjos. Dešimtame šimtetyje pagal hidžrą, šešiolikto amžiuje pagal krikščionišką kalendorių, Tunise Sfakso mieste al Šarfis pamėgino atgaivinti žemėlapių sudarinėjimo tradiciją: vienas gražiausių jo žemėlapių (kurį radau perbraižytą ant kupranugario odos Kairuane) vaizduoja Kaabą pasaulio viduryje. Šiame arabiškame pasakojime, perkrautame detalių, kurias turbūt įpynę rytiečių pasakininkai, galima įžvelgti pamokymų, aktualių visam Viduržemio jūros regionui.

Prieš pat Naujojo Pasaulio atradimą geografsi pagaliau rado Senąjį – Ptolemajo žemėlapiuose. XV amžiuje į Romą ir Florenciją atvyko bizantietis Manuelis Chrysoloras, jo vardą rašau taip, kaip jis buvo dažniausiai užrašomas Europos sostinėse, kuriose mokslininkas lankėsi. Paleologų rūmai išsiuntė jį į diplomatinę misiją, siekdami atkreipti Europos dėmesį į gresiantį pavojų iš Rytų. Chrysoloras, be kitų dalykų, užsiiminėjo ir geografija. Iš Konstantinopolio jis atsivežė Ptolemajo „Geografijos“ rankraštį ir 27 žemėlapius

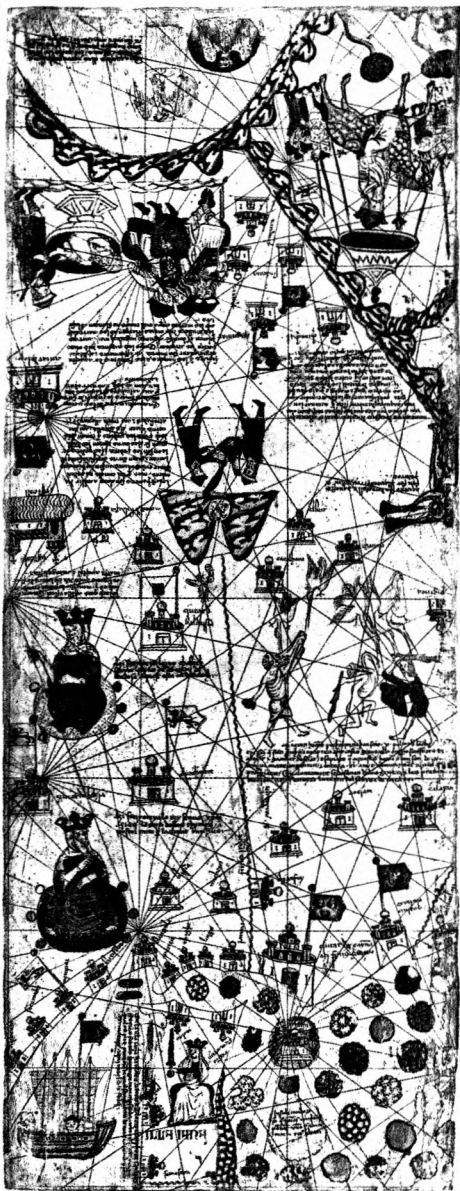

u 7 „klimato juostomis“. Mokslininkas pradėjo versti veikalą į otynų kalbą, tačiau jį pakirto liga. Vertimą tęsė jo mokinys Jakovas Angelas. Paryžiuje laikomas anais laikais tapytas Chrysoloro portretas. Jo didelė kakta, pavargęs žvilgsnis, rankose – knyga, veide igo, greičiausiai džiovos, nuo kurios mokslininkas mirė 1415 metais Konstance, požymiai. Jį pažinoję žmonės liudija, kad jo buvusi paprasta atmintis, o jis pats – šaunus oratorius: vienodai aistringai kalbėdavęs tiek apie Platoną, tiek apie Ptolemą. Apie jaunąjį Angelą žinoma mažai. Kai kurie tyrinėtojai spėja, kad jo santykių su Chrysoloru būta itin švelnių. Savo vertimą Angelas dedikavo popiežiui Aleksandrui V, iš to galima spręsti, kad tai įvyko maždaug 1410 metais. Popiežius atleido jam nuodėmes ir palaimino. Taip pat minimas mecenatas vardu Palas Strocis, kuris, spėjama, dar prieš atvykstant Chrysolorui Florencijoje įsigijo „Geografijos“ ankrastį, tačiau šiuo atveju tai nėra svarbiausia. Kartografijos istorija Viduržemio jūros kraštuose atskleidžia daugiau panašių scenų – kartais žemėlapiai pasitarnaudavo vietoj uždangos.

Ptolemajo veikalo vertimas, skirtas popiežiui, išplito per nuotraškus, o vėliau, po Gutenbergo išradimo, išspausdintas kone visuose Europos centruose su papildomais komentarais, žemėlapių įrašymais, naujomis „tabulomis“ (*tabulae modernae*). Prie to prisidėjo daug mokslininkų. Kardinolas Nikolajus Kuzietis, tikrasis vardas Nikolaus Krebs, teologas ir geografas, papildė Vidurio Europos, kurią laikė esant artima ir linkusia prie Viduržemio jūros regiono, topografiją – toks požiūris ir šiandien galėtų pasitarnauti varstymams apie Vidurio Europos ir Viduržemio jūros regiono ribas.

Žemėlapiai, kuriuos atsivežė Chrysoloras, bespalviai ir blausūs. Manoma, kad tai galėjo būti kopijos, darytos mechaniko Agodaimono iš Aleksandrijos, apie kurį nedaug ką nežinome. Tuos žemėlapius reikėjo nuspalvinti, atgaivinti. Čiunkvečento laikotarpiu į tapybą įvestos *vedutos*, ant kurių jūrai teko daugiau erdvės, šraiškingesnių spalvų; šis tapymo būdas pritaikytas sudarinėjant žemėlapius. Projekcijos klausimai buvo keliami ir sprendžiami lygiai su perspektyvos klausimais. Kartografai ir dailininkai

dirščiojo vieni į kitus: Albrechtas Diureris dirbo prie išleisto Ptolemajo veikalo, Martinas de Vosas talkino rengiant Ortelijaus „Theatrum Orbis Terrarum“; Holbeinas Jaunesnysis bendradarbiavo su įvairiomis kartografų dirbtuvėmis; Mantenija nutapė žemėlapią ant Mantujos rūmų, kurie vėliau sugriuvo, sienos; Leonardas da Vinčis Cezariui Bordžijai nubraižė Imolos žemėlapią, neįprastu būdu sujungdamas kartografinę projekciją su tapybos perspektyva. „Katalonijos atlaso“ kūrėjas Abrahamas Kreskvas jau anksčiau kartografijos amatą susiejo su miniatiūros menu: greičiausiai būtent jo mokykloje sukurta garsioji „Hagada“, kurią sefardai iš Barselonos atsivežė į Balkanus, į Sarajevą. Kvarneryje Košliuno vienuolyne, įsikūrusiame mažoje salelėje, prisišliėjusioje prie pat Krko salos, kur saugomas retas seno Ptolemajo veikalo

Scenos iš Kataloniškojo atlaso, sudaryto Abrahamo Kreskvo dirbtuvėje, Palma de Maljorka, 1375 m.

leidimo egzempliorius, aptikau ypatingas penktos ir šeštos „tabulos“ kopijas (ant jų pavaizduotos rytinė ir vakarinė Adrijos jūros pakrantė), kurias, sprendžiant iš būdingų tamsiai mėlynų spalvų, XV amžiuje užbaigė Frančeskas Berlingjeris iš Florencijos – jo vardą retai kas beprisimena. Laivų kapitonai Italijoje ir Dalmatijoje, Venecijos salų valdytojai, patricijai įvairiuose Viduržemio jūros kraštuose matomiausiose savo namų vietose kabino įrėmintus žemėlapius – šalia Nukryžiuotojo, *ex voto* arba šeimos portretų, šitaip reikšdami pagarbą jūrai ir pasididžiavimą jūrininkyste.

Apie kartografus mažai žinoma, kaip ir apie keliautojus. Pavaizduoti jūrą ir sausumą, ištyrinėti pasaulį nėra paprastas užsiėmimas – žmonės, kurie tuo užsiima, išskirtiniai. Džakomas Gastaldis, pagal specialybę inžinierius, paliko Pjemontą dėl darbo Venecijoje, o Pietras Kopas (kroatai jo vardą rašo Petaras Kopičius) iš Venecijos išvyko į Istriją, kur sudarė tiksliausią pusiasalio žemėlapi. Murane šventojo Mykolo vienuolyne kamendulis vardu brolis Mauras nusiuntė savo sudarytą žemėlapi į Lisaboną karaliui Alfonsui I, Venecijos varžovui. Marija Vinčenzas Koronelis iš Mažųjų brolių ordino įsteigė pirmą pasaulyje geografo draugiją („Argonautai“), o būdamas oficialus Šv. Morkaus Respublikos kartografas pagamino Karaliui Saulei kelis didžiulius gaublius, kuriuos šiandien galime išvysti Versalyje. Florencijoje ir Genujoje veikė kartografų dirbtuvės, jų būta ir kituose italų miestuose. Prie Italijos šlovės prisidėjo ir svetimšaliai: du iškilūs kartografai, dirbę šioje valstybėje, prie savo lotynizuotų vardų prirašydavo *Germanicus*. Kuklus Dubrovniko gyventojas Vickas Demetrijas Volčičius, įkūręs kartografijos mokyklą Livorne, lotyniškai pasirašydavo Volcius. Toliau nuo Viduržemio jūros pakrančių sukurta šedevrų: nuo Behaimo gaublio iki Merkatoriaus atlaso.

Geografijos istorijoje įrašyta begalė vardų, kurių sąrašas būtų nepaprastai ilgas. Tarp jų negalima pamiršti Pirio Reiso, Osmanų imperijos kartografo, garsiojo *Kitab-i Bahriye* autoriaus. Jūros mūšyje prie Valensijos (1501 metais) kapitonas Kemalio, be daugelio kitų

dalykų, iš ispanų burlaivio pagrobė ir žemėlapius, panašius į tuos, kuriuose buvo pažymėti andainykščiai Kolumbo atradimai. Kapitanas juos padovanojo savo sūnėnui Piriui, jų pagrindu nubraižiusiam pasaulio žemėlapi, tačiau iki mūsų dienų išliko tik vakarinė jo dalis. Šitaip Azija nuo Viduržemio jūros krantų regėjo Ameriką. Tai įvyko valdant Suleimanui Puikiajam, vadintam Kanuniu. Tais laikais būta didžiųjų kartografų. Plaukiojimuose susitinkame ne su tais, kuriuos reikėtų sutikti, o su tais, su kuriais suveda aplinkybės. Pagrindiniai keliai iš Viduržemio jūros vedė į kitas pakrantes – vaizduotė vis smarkiau veržėsi į vandenynus, žemėlapiai – taip pat.

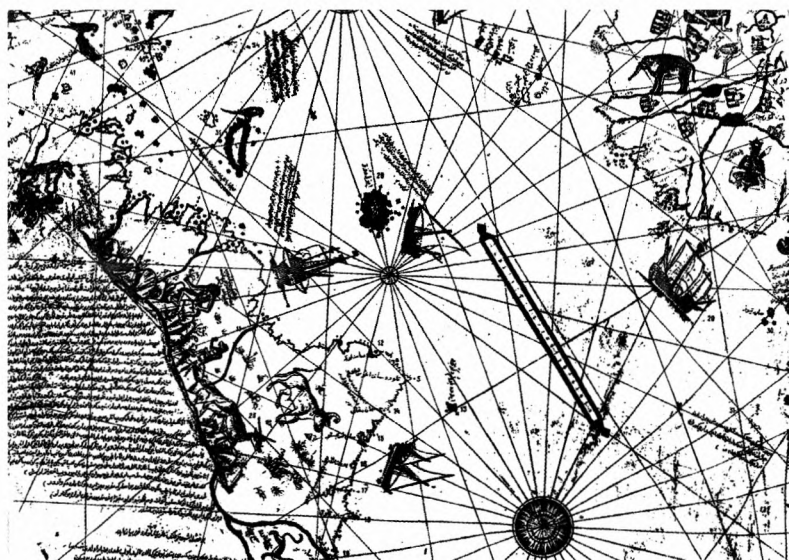
Pirmų didžiųjų plaukiojimų užrašai atskleidžia, kaip laivuose plaukiantys žmonės stebėjosi, jog atrasti krantai kitokie, tarsi būtų tikėjęsi atrasti tas pačias pakrantes. Ko gero, žmonės, į plaukiojimus leidęsi nuo Viduržemio jūros krantų ieškoti kitų jūrų, jose

Tirėnų ir Adrijos jūra penktoje Ptolemajo lentelėje, kurią perdirbo ir papildė Pietras Andrea Matiolis („Geografija“, Venecija, 1548)

atsidūrę dairėsi Viduržemio jūros. Jiems paprasčiau įsivaizduoti nuotolį negu erdvę. Jie negalėjo įsivaizduoti bekraštybės, manė, kad ji – anapus žemiškojo pasaulio. Laiką plaukiojai privalėjo kęsti ir apleisti. O poreikis išplaukti nugalėdavo sugrįžimo netikrumą. Laukimas pergaldavo nerimą. Troškimas įrodyti, kad seni įsivaizdavimai, legendos ir tikėjimai – Atlantida, Hesperidės, aukso vilna, Eldoradas, Arkadija, Edenas – egzistuoja, skatino potroškę atrasti naują pasaulį. Kolumbas žinojo vardus miestų ir žemių, tikrų ir išgalvotų, minimų šventose ir pasaulietiskose knygosė, apokrifuose, senuose alfabetuose: Tarsis, Ofiras, Saba ir Sepfora, Pankaja (*Panchaia*), Taprobana ir tolimiausia Šiaurė, Kolchidė, Katajus (*Catay*) ir Cipangas, „indijos“ ir „trijų Indijų sostinės“, kuriose veikė legendinis presbiteris Jonas, o netoli jų riogsojo Gogas ir Magogas, driekėsi žemės rojus. Po pirmųjų patirčių didysis plaukiotojas įtikėjo, kad pildosi „tai, ką pranašavo pranašas Izaijas“, o ne tuo, ko jį mokė „mokslas ir žemėlapiai“ (pateikiu jo paties žodžius). Kolumbas leidosi kelionėn į „indijas“, tikėdamas, kad „artėja“ Senojo Pasaulio „pabaiga“, kurią skelbė Biblijos pranašai. Viduržemio jūros valstybės priėjo antrojo savo istorijos periplo pabaigą – aušo naujas amžius. Į tai derėtų atsižvelgti kalbant apie Viduržemio jūros regiono ribas: kartais jos nustumiamos iki atokiausių krantų. Tik atradus Naująjį Pasaulį ir jo jūras pradėta kitaip žiūrėti į savo pasaulį ir jūrą. Mes, neišplaukę į vandenynus ir likę ištikimi Viduržemio jūrai, to nepatyrėme.

Viduramžių *Imago Mundi*, senas diskas su trimis žemynais ir dviem jūromis, apjuostomis vandenyno juosta, savaime suskilo. Reikėjo ne tik aprėpti atrastą erdvę, bet ir rasti naują jos suvokimo būdą. Merkatorius į žemėlapi įvedė Atlaso figūrą, šitaip atskirdamas mokslą nuo mito: „Odisėjoje“ titanas Atlasas ant pečių laiko stulpus, „kurie skiria dangų nuo žemės“; Merkatoriaus „Atlase“ pasaulis yra kosmoso dalis, tačiau pats yra visuma. Prancūzų kartografams nepavyko praplėsti vardo *Neptūnas* reikšmės, kaip buvo padaryta su vardu *Atlasas*, išėjo perdėm anekdotiška. Didžiųjų

Pasaulio dalis Pirio Reiso, Suleimano Puikiojo kartografo, žemėlapiuose su užrašais parašėse (1513)

kartografinių veikalų pavadinimai atskleidžia kitokio pasaulėvaizdžio ieškojimus: *De Summa Totius Orbis*, *Civitates Orbis Terrarum*, *Speculum Orbis Terrarum*, *Spiegel der Zeevaert*, *The Mariners Mirror*, *Theatrum Orbis Terrarum*, *Teatro del Cielo e Terra*, *Teatri Europei*, *Théâtre François*, *Liber Chronicarum*, *Universalis Cosmographia*, *Cosmographicae Meditationes de Fabrica Mundi et Fabricati Figura*. Veidrodžio (*speculum*), scenos (*theatrum*) ir rato (*orbis*) metaforos liudija apie epines Renesanso ambicijas pavaizduoti pasaulį kaip sceną, įvykį arba pasakojimą: šios knygos pradžioje minimi būtent šie terminai. Viduržemio jūros regionas jau nebėra pasaulio vidurys, o tik jo skiltis – prireiks nemažai laiko, kad jis pats save šitaip suvoktų ir priimtų.

Naujų žemių atradimus lydėjo naujų žvaigždžių atradimai. Archipelagai dangaus skliaute ir atviroje jūroje panašūs vieni į

kitus. Jūreiviai keitė Žemės žemėlapius, astronomai – kosmoso. Revoliucinius „kuklaus lenkų kanauninko Koperniko“ aiškinimus – *De Revolutionibus Orbium Coelestium* – patvirtino „naujasis mokslas“ ir Galilėjus. Jūros ir žvaigždžių keliai Viduržemio jūros kraštuose visada susiję – plaukiant jūra akys visada krypdavo į dangų.

Kartografijos neofitams daro įspūdį didžiuliai sieniniai žemėlapiai – troškimas, poreikis arba ketinimas tų, kurie šitaip išgaubia pasaulio „veidrodį“, „teatro“, kuriame vyksta pasaulio įvykiai, sceną arba uždangą, „ratą“, kuriuo pasaulis rieda. Yra daugiau vietų, kur tokie žemėlapiai prieinami ir šiandien: *Galleria delle Carte Geografiche* Vatikane, pagaliau garsusis *Terza Loggia*, kuriam pagaminti popiežius Pijus IV (Medičis) pasamdė geriausius meistrus: netoli Laterano dvaro, kurį tuometinis popiežius nurodė papuošti kartografinėmis freskomis; *Palazzo de Caprarola*, Farnesų šeimos vasarnamis netoli Romos, kuriame Antonijas Varezė ištapė sienas (čia daugybė pasaulietiško motyvų); *Palazzo Vecchio* Florencijoje, *Palazzo Ducale* Venecijoje, Herefordo katedros altorius, sunaikintas per Antrąjį pasaulinį karą; mozaika Madaboje su Šventosios Žemės kontūrais ir Egipto dalimis ant buvusių bizantiškos bazilikos grindų. Tokiuose piešiniuose kartais ne tiek svarbi jūra, kiek troškimas ją užvaldyti. Nacionalinėje Vienos bibliotekoje saugomas gobelenas, ant kurio pagal flamandų meistro Vermejeno kartoną pavaizduota kelionė jūra nuo Genujos iki Tuniso: Karolio V

Kolumbo pieštas Espanjolos salos eskizas su manuskriptu (1492)

žygis prieš tunisiečius. Sultonas Mechmedas II, užėmęs Konstantinopolį, užsakė graikų geografui Georgijui Amirukui pagaminti Ptolemajo žemėlapių reprodukcijas su legendomis graikų ir arabų kalbomis. Sultonas pageidavo, kad šie motyvai būtų panaudoti audžiant kilimus Anatolijoje, jie, deja, neišliko. Garsiuosiuose prancūziškuose gobelenuose (tuose iš Bovė) irgi pavaizduotos jūros, bet jų mažiau nei sausumos, daugiau Atlanto vandenyno, negu Viduržemio jūros vaizdų.

Tačiau klaidinga būtų kartografiją sieti su epu ar drama. Tarpais joje išryškėja ir nusižeminimas, ir ironija. Žodis *mappa* iš pradžių reiškė paprastą audinio gabalą, kuriuo buvo mojuojama cirke: galbūt šis žodis kilęs iš pūnų kalbos, tikslį jo kilmę nežinoma. Žemėlapiuose ilgai gyveno biblinės pabaisos, ypač tose jų vietose, kur pavaizduotos svetimos arba nežinomos jūros: milžiniškos žuvys iššieptais nasrais, pašiauštais pelekais, panašios į biblinį Leviataną arba Rahabą. Šiuo požiūriu Merkatoriaus darbas yra lemiamas: jis išvaro velnią iš žemėlapių. Jūros pabaisų dar galime aptikti jo „Atlase“, tačiau tik tuose puslapiuose, kuriuos kūrė Hondijus arba gal kas nors kitas. Matėme, kad antikos laikotarpio geografija yra romano kritika. Merkatorius ją pastūmėjo iki vaizduotės kritikos. Volteras šį mokslą pavadino tuštybės kritika. Prancūzų kartografai racionalistai (vyresnysis ir jaunesnysis Kasiniai, kilę iš pietų) šioje srityje parodė griežtumą ir saiką. XVII amžiaus pradžioje popiežius Paulius V enciklikoje pamėgino sutriuškinti naujas idėjas apie žemės apvalumą ir užtarti senąjį Šventraščio aiškinimą. Apšvietos amžius oponavo krikščioniškam požiūriui, taip pat ir musulmoniškam. Nuo XVIII vidurio pagrindinis meridianas pravescas per Grinvičą, toli nuo Jeruzalės ir Kaabos. Žemėlapis tapo pasaulietiškas, kaip ir požiūris į pasaulį, ne tik į Viduržemio jūrą.

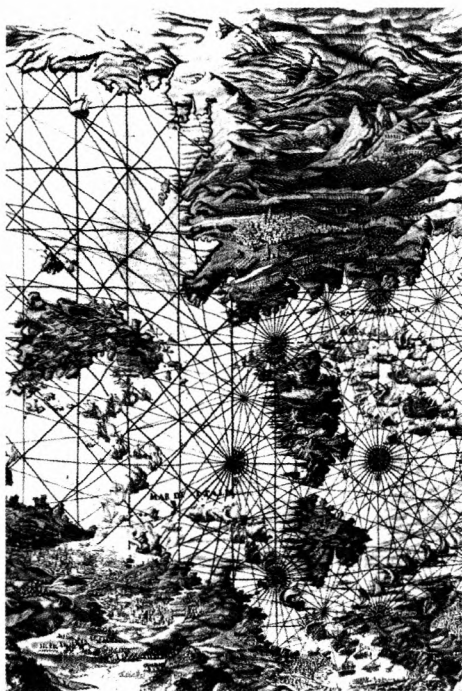
Didieji žemėlapiai atsirasdavo palaikant galiai ir valdžiai. Tai patvirtina dedikacijos ir pripažinimas ant jų herbų ornamentų, padėkos žodžiai už paramą ir globą. Kartografija laikyta valstybine arba tarnybine paslaptimi nuo finikiečių iki Bizantijos laikų, gal

net nuo anksčiau, na, o vėliau tai neabejotinai. Ptolemajo žemėlapius iki Chrysoloro misijos griežtai kontroliavo Osmanų imperija. Apie ispanų ir portugalų žemėlapius nedaug žinota, ir šioje knygoje nedaug apie juos rašoma. Didžiųjų jūrinių valstybių politika būtent šito ir siekė, taip ir išėjo. Baskas Chuanas de la Kosa, lydėjęs Kolumbą, ant asilo odos nubraižė Naujojo Pasaulio žemėlapi. Jis irgi buvo slepiamas, bet ne taip kaip kiti žemėlapiai. Įsivaizduokime didįjį tarptautinį geografų suvažiavimą, kurį portugalų kunigaikštis Henrikas, vadintas Jūrininku, sušaukė Sagrese, prie Šventojo Vincento kyšulio, pačiame Europos pakraštyje, ant didžiųjų atradimų slenksčio. Jis suvokė, kad be žemėlapių žlugs žemė, besidriekianti žemyno paribyje: kontinentiniai kraštai jai priešiški, be to, spaudžia vandenynas. Luzitaniečius gelbėjo jūrininkai ir kartografai. Jų valstybė įsteigė specialią tarnybą, prižiūrėjusią kartografijos sritį, ji vadinosi *Casa de India*. Sevilijoje Kastilijos valstybininkai įsteigė analogišką instituciją – *Casa de Contratación*, ši tarnyba tvirtindavo žemėlapius (*patrón general*) ir jų tikrumą. Šitaip valdžia cenzūruodavo plaukiojimus, ji troško kontroliuoti ir pačią jūrą. Net ir nykštukinė Dubrovniko Respublika pamėgino primesti cenzūrą rytiniams Adrijos jūros pakraščiams, o Venecija – visai Adrijos jūros pakrantei ir dalinai Viduržemio jūrai, nepaisydama Genujos ir Bizantijos, arabų kalifų ir turkų sultono. Valstybės, užleidusios kartografiją, nepasižymėjo didžiais jūriniais pasiekimais: kas turi žemėlapi, užvaldo jūrą; tas, kurio žemėlapis tobulesnis, daugiau užkariauja. Politika dažniausiai tiesiogiai veidavo žemėlapių atsiradimą. Ji žvelgė į jūrą iš savo kampo ir siekė, kad kiti į ją žvelgtų taip, kaip jai naudinga. Vis dėlto Viduržemio jūros kraštų politika buvo partikuliarinė, jai nepasisiekė užmaiti cenzūros apynasrio vandenynams. Troškimas turėti, užvaldyti skatino braižyti žemėlapius, tačiau ir patys žemėlapiai sužadindavo panašius potroškius. Besiformuojančios tautos sykį į žemėlapi žvelgė kaip į veidrodį, kitąsyk – kaip į programą. Viduržemio jūros kraštų istorija nulemdavo žemėlapių pobūdį, patys žemėlapiai patvirtindavo jų istoriją.

Venecijiečių ir olandų kartografijos aukso amžių nulėmė daug veiksnių. Mums žinomi ne visi. Tiek Venecijos gyventojai, tiek olandai rėžis po rėžio glemžėsi žemę iš jūros, vieni *barenomis* įtvirtindami lagūną, kiti pylimais atitverdami polderius. Matyt, taip susiklostė ypatingi santykiai, kurie pasireiškė ir sudarinėjant žemėlapius. „Geografijoje“ Ptolemajas kaip atskirą discipliną išskyrė *chorografiją* – brėžinius ir aprašymus vietovių bei gyvenviečių, stebimų iš laivo arba nuo kranto, fokstiebio arba kalvelės, kūpsančios pakrantėje, iš šono, iš viršaus, iš paukš-

čio skrydžio. Renesanso laikais tokių žemėlapių sudarymas buvo skatinamas ir palaikomas. *Chorografinius* žemėlapius braižė geografai ir spaustuvininkai, vario raižytojai ir leidėjai, dirbtuvių ir *botteghe* [krautuvėlių] meistrai įvairiuose Italijos kampeliuose, ypač Venecijoje. Žiūrinėju jus Šv. Morkaus bibliotekoje, pirkau specializuotuose knygynuose, ieškojau privačiose kolekcijose. Susipažinau su kai kurių autorių žemėlapiais: Džovanio Andrea Vavasorio, kuris išspausdino pirmą Adrijos jūros žemėlapi, jau minėto tėvo Koronelio, o per juos su Bordonės ir Rosačio, Balinio, galiausiai su Kamočio (*Camoccio* arba *Camutio*, jis savo vardą rašydavo įvairiai). Jų žemėlapiai kartais plaukiojimo pradžioje, kartais pabaigoje parodo požiūrį į jūros ir kranto santykius. Didieji

Karolio V jūros žygis nuo Genujos iki Tuniso, pavaizduotas ant gobeleno, pagaminto pagal flamandų tapytojo Vermejeno 1535 metų brėžinį

tapytojai atidavė duoklę kartografijos meistrams. Tarpusavy jie dalijosi troškimu atrasti naujus pasaulius. Kai kuriuose nuostabiau-siuose Vermero kūrinuose virš jo paslaptinių gražuolių galvų atpažįstame pavaizduotus šiuolaikinius žemėlapius (pvz., „Moteris su ąsočiu“). Jo paveiksle „Astronomas“ pavaizduotas Hondijaus gaublys. Rubensas ir Velaskesas, kiekvienas jam būdinga maniera, nutapė Demokritą, džiaugsmingai apsikabinusį arba rodantį gaublį. Tiepolas į savo „Olimpą su keturiais žemynais“ irgi įterpė pusę didžiulio gaublio, panašaus į Koronelio, – freska vietomis apšviesta ryškia Venecijos ir Viduržemio jūros šviesa.

Kamočio dirbtuvėje, kurią puošė piramidės ženklas (ant jo dirbtuvių dažniausiai puikuodavosi užrašas *Al Segno della Piramide*), dirbo ir dalmatai Natalis Bonifacijus (Božas Bonifačičius?) ir Martinas Rota (Martinus Koluničius iš Šibeniko, taip jį vadina kroatai). Jie veikiausiai džiūgavo, kad jų neištiko daugelio kroatų (*schiaconi*) likimas, kurių kalbą jie suprato, o šūkumus galėjo nugirsti sklindant iš galerų kaimyniniame uoste, kartais gal ir prie Šv. Morkaus bažnyčios arba Dožų rūmų. Toje pačioje dirbtuvėje graikas Zenonas (jis pasirašydavo Domeniko Zenojaus vardu), sudarė kelis vertingus žemėlapius, tarp jų ir tą, kuriame pavaizduotos Ispanijos pakrantės. Šį žemėlapiį išvydau svetingo kolekcininko iš Valensijos namuose. Zenono vardas išliko ir Venecijos teismų archyvuose. Čia jis atsidūrė dėl, matyt, nepadorių brėžinių su to meto poeto eilėmis, kuriose pastarasis stebisi ant didžiulės kriauklės jūros fone stovinčios Afroditės nuogybe; baudą auksu sumokėjo ir braižytojas, ir leidėjas Kamočis. Cenzūra iš kartografo reikalavo visų pirma būti kartografu. Tikėkimės, kad pasakojimams apie panašias kebeknes rasis vietos kitoje knygoje, galbūt kieno nors romane apie kartografų darbą ir nuotykius Viduržemio jūros šalyse.

Dalį šių pastabų užrašiau laive „Dodekanesos“, plaukiodamas po salas ir jų urvus. Turbūt patys patraukliausi kelionių aprašymai yra *izolarijai*. *Chorografiniuose* žemėlapiuose salų pavidalai dažnai

iškreipti, kartais tyčia, vienur jie išdidinti, kitur sumažinti. Sakytum, braižytoją labiau domina detalės, o ne visuma, galbūt todėl, kad daugelis salų yra iš visumos išskirtos detalės. Beje, salos ne tik pačios keitėsi, kartais joms tekdavo pakeisti ir pavadinimą. Senuose Viduržemio jūros kraštų žemėlapiuose labai lengva pasiklysti tarp pavadinimų ir formų.

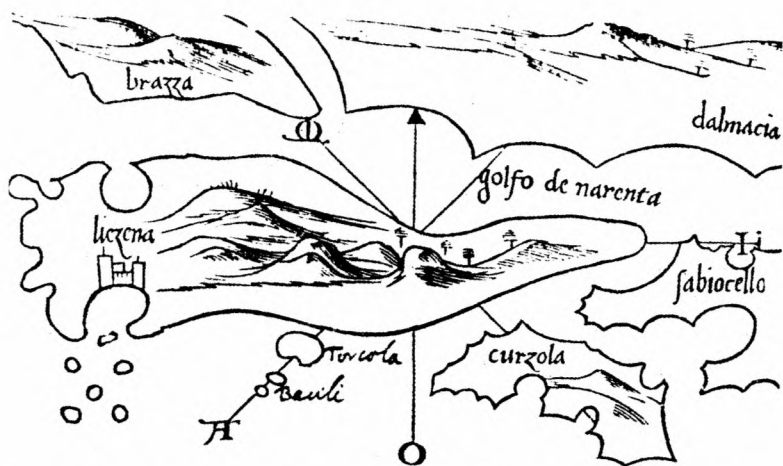
Izolarijai – ypatinga kartografijos ir tapybos, geografijos ir literatūros rūšis. Tai – šaltiniai, padėję man įsivaizduoti, kokios buvo pakrantės, kurių nepriplaukiau. Seniausias žinomas *izolarijus* atsirado XIII amžiaus pabaigoje, jo pavadinimas *Il Compasso da Navigare*. Teko palaikyti rankose ir apžiūrėti dar kelis: Bartolomėjo da li Sonečio *Isolario*; Kristoforo Buondelmončio *Liber Insularum Archipelagi*; Benedeto Bordonės *Isolario*; Kamočio *Isole Famose*; Tomo Porsačio *L'isole più Famose del Mondo*; Koronelio (jo vardo nevalia praleisti) *Isolario* ir *Mari, Golfi, Isole*. Henrikas Martelas Germanas ir Mateusas Merianas, nors ir nėra kilę nuo mūsų jūros, įsivaizdavo ir braižė Viduržemio jūros salas. Merianas Veneciją parodė kaip išskirtinę salą aiškiau ir galbūt įtikinamiau nei kuris nors kitas *chorografas*. Atrodo, kad į Veneciją jis žvelgė iš paukščio skrydžio, nors aplink nėra jokios aukštumos, ant kurios būtų galima užkopti, išskyrus Šv. Morkaus bazilikos varpinę. Šis pavyzdys rodo, kaip svarbu skatinti ir priimti žvilgsnį iš šalies, iš Vidurio Europos, iš žemyno gilumos. Įkvėpimas, ateinantis iš salų, nėra atsitiktinis arba proginis. Naujieji laikai labiau sureikšmino savitumą – salos yra savitos. Kai pasaulio vidurys nusistūmė nuo mūsų jūros ir ji pati nustojo buvusi centrine jūra, *izolarijuose chorografai* nostalgistiškai priminė, kad Viduržemio jūros salos užvis gražiausios.

„Odisėja“ turbūt parašyta naudojant kokį nors *izolarijų* arba portulaną, jį poetas turėjo prieš akis arba atmintyje, kaip jūreiviai laiko žemėlapius ir atlasus. Šitaip atsirado įvairių rūšių ir žanrų kūrinių apie jūrą, kuriuos ilgai minėsime, prie kurių vis sugrįšime. Antikos saulėlydyje Salinas surinko daugybę „stebuklingų“ pasakų, įvykių ir scenų, kurios audrino labiau geografų nei rašytojų vaizduotę. Antai Renesanso klestėjimo laikais Džambatista Ra-

musijus paskelbė tris didžiules knygas „Apie plaukiojimus ir keliones“ (*Delle Navigazioni et Viaggi*) su jas papildančiais žemėlapiais. Jo veikalas išleistas daugiau kartų negu Ptolemajo „Geografija“ – vaizduotė ir mokslas visada rungtyniavo. Didžiųjų atradimų laikais Ispanijoje suvienyti moksliniai ir jūriniai veikalai: Fernandeso de Ensiso *Summa de Geographia* ir Pedro de Medinos *Arte del Navigare*. Viskontis Madžiolas pagamino įdomią „planisferą“, šiandien saugomą Fane, joje, be kitų dalykų, matome kupranugarius, dramblius, antilopes. Romoje Bartolomėjas Krešcentijus į dienos šviesą ištraukė „Viduržemio jūros navigaciją“ (*Nautica Mediterranea*), kurioje aprašyta beveik viskas, kas buvo žinoma apie laivus ir laivų statybą: nuo medienos, geležies, lynų ir dervos rūšies iki „navigacinių planisferų arba žemėlapių“, nuo vėjo ir vėjų rožės iki „kapitonų ir jūreivių temperamento“. Jis gyrė Dubrovniko kapitonus, tarp jų tuometinį Dubrovniko valdovą Nikolą Sagrį, dabar tėvynainiai jo vardą mieliau užrašo Nika Sagroevič, nors jis pats

Hvaro miestas Hvaro saloje su Paklinskio salelėmis G. F. Kamočio rinkinyje „Isole Famose“ (XVI a. pab.)

Hvaro, Bračo ir Korčulos salų kontūrai Benedeto Bordonės „Isolario“ (Venecija, 1547)

šitaip nepasirašinėdavo. Tokiuose veikaluose pastebimas polinkis klasifikuoti, dalykas, kurį viduramžiais puoselėjo maištingumo dvasios apimti rašytojai, kitaip, regis, neįmanoma rašyti apie Viduržemio jūros šalių kraštutinumus.

Salų pavidalai ir figūros *izolarijuose* ir portulanuose kartais yra neproporcingai sumažinti, kartais gremėzdiškai išdidinti – įlankos, kyšuliai, reljefas. Šis reiškinys negailestingas ir salos, kur tam tikri dalykai stebina arba jaudina, gyvūnijai. Pavyzdžiui, rasta gyvūnų kur kas mažesnio ūgio nei tos pačios rūšies atstovai iš gretimų pakrančių: katės dydžio antilopė Balearuose, miniatiūrinis elnias Kretoje, hipopotamas neūžauga Kipre, dramblio skeletas ne ką didesnis už avį, jis rastas ne kur kitur, o Sicilijoje; o štai Sardinijoje visai neseniai būta tokių graužikų, kurie galėtų nugraužti pusę žmogaus pėdos, ir driežų, panašių į krokodiliukus. Tokius sumažėjimus arba padidėjimus galbūt galima paaiškinti tuo, kad paskiros salos yra linkusios pačios save sumažinti iki mažiausio dydžio arba išpūsti iki žemyno apimties. Viduržemio jūros kraštuose radau ne vieną *izolariją*, ne vieną portulaną, kuriuose galima įžvelgti tokią tendenciją.

Didesniuose jūriniuose žemėlapiuose kartais žymėti ir švyturiai. Jie statyti šalia priplaukų arba kur nors netoliese, kad būtų galima saugiau priplaukti prie kranto ir prisišvartuoti. Švyturiai pastatyti kyšuliuose, ant uolų, salelėse, vietose, kur būtina įspėti dėl pavojaus. Vieni švyturiai nutolę ir vieniši, iki jų galima nusiirti tik valtele. Kiti stūkso sausumoje, miesto prieigose. Kartais prie švyturių rengiamos šventės, vakaronės, taip mėgstamos Viduržemio jūros kraštų gyventojų.

Istoriniuose žemėlapiuose švyturiai užima svarbią vietą. Aleksandrijos švyturys – vienas iš septynių pasaulio stebuklų. Savo šviesą jis šimtmečius skleidė jūros tolybėn, kol jį nuvertė žemės drebėjimai. Apvalus *tolos* jo viršuje pasitarnavo kaip pavyzdys bazilikoms ir ankstyvoms romaniškojo stiliaus cerkvėms mūryti. Nežinia, koks buvo tas milžiniškas lėšis, kurį, anot pasakojimo, padirbino Archimedas, siekdamas sustiprinti ir toliau paskleisti šviesos spindulius. Venecijoje išsaugotas turbūt vienintelis patikimas to didžiulio bokšto planas – rytiniame Šventojo Markaus bazilikos skliaute, Dzeno koplyčios mozaikoje. Rodo salos kolosas irgi buvo ne tik pasaulio stebuklas – jį taip pat galėjai užmatyti iš tolybės, jis nušviesdavo kelią vairininkams kelyje į Mažąją Aziją ir Palestiną. Šlovingi buvo Helesponto ir Bosforo švyturiai. Istorikai mena ir švyturį, stovėjusį netoli Mizeno kyšulio, kur vyko jūrų mūšiai tarp Romos ir Kartaginos, švyturį, stovėjusį Mesinos sąsiauryje prie negandas lemiančios Scilės, o dar švyturys Brindizyje, toje vietoje, kur iš Apeninų pusiasalio pereinama į Balkanų, taip pat du didžiuliai Pirėjo ir Munikijos švyturiai, kurie apšviesdavo Atėnų prieigas. Ostijoje galingas švyturys vainikavo Romos uostą, kurį įtvirtino Germanikas, o baigė statyti Liucijus Aurelijus Komodas. Nūnai iš šio švyturio tik pėdsakai belikę, o kadaise, kaip byloja Svetonijaus aprašymas (20, 3), jį galėjai lyginti su Aleksandrijos milžinu. Yra daug statinių, kartografija saugo tik blankų jų prisiminimą. Varinėse, sidabrinėse ir auksinėse monetose, kaltose valdant Domicianui, Trajanui ir Adrianui ir išplitusiose po visus Viduržemio jūros kraštus, įspausti jų atvaizdai.

Kadaise švyturių smaigaliuose degintos smalingos malkos ir bertos mineralinės druskos, kad liepsna būtų stipresnė ir kuo ilgiau švytėtų. „Iliadoje“ Homeras mini laužo liepsnas aukštumose, „degančias skaisčias“ (XIX, 376) [Homeras. „Iliada“, Vaga, 1981, vertė A. Dambrauskas, p. 302]. Ugniai palaikyti naudotas ir aliejus: sezamų – rytinėje mūsų jūros pakrantėje, alyvų – vakarinėje. Švyturių statytojai dažniausiai naudojo akmenis, kartais – plytas, o naujaisiais laikais – cementą arba metalą. Būta specialių, mums nežinomų, ženklų arba kodų, kuriais perdavinėti pranešimai ir svarbūs perspėjimai tam tikru atstumu nuo vieno iki kito švyturio. Jų dėka išgelbėta daug Viduržemio jūros miestų.

Švyturiai pažymėti ir miestų žemėlapiuose, kuriuose šie statiniai nurodomi kaip orientyras: „iš šitos švyturio pusės“ arba iš kitos – „arčiau švyturio“ arba atokiau. Literatūroje aprašomi „šviesos namų“ sargai, atsiskyrę nuo žmonių ir gyvenimo šurmulio, atsidavę savo pašaukimui. Kartais su jais gyvendavo visa šeima. Apulijoje, prie Gargano kalno uolų, esu sutikęs vienintelę moterį Viduržemio jūros kraštuose, kuri viena saugojo švyturį.

Esama žemėlapių, kuriuose nubraižyti vienuolynai. Paprastai, kaip ir svarbiausios bažnyčios, jie pažymėti kryžiumi arba, musulmonų kraštuose, pusmėnuliu su žvaigžde. Mūsų laivas pernelyg trumpai stabtelėdavo tose vietose, kur gyvena anachoretai arba cėnobiai, asketai, dervišai. Vietos, kuriose įsikūrę katalikų ir stačiatikių vienuolynai arba tekijos, kruopščiai rinktos. Tai aukštumos, nuo kurių matyti atvira jūra, pakraštys dykumos, panašios į jūros tolybę, nedidelės salelės arba dar mažesnės, greta plūduriuojančios salikės, ten, kur, rodos, dangaus skliautas artimesnis, tikėjimas stipresnis, o malda labiau pakylėta. Toks yra Šventasis Kalnas (*At-hos*) viename iš trijų Chalkidikės pusiasalio „pirštų“ Egėjo jūroje. Kai kurie graikų vienuolynai ne atsitiktinai vadinami *meteorais*. Kapadokijoje, kadaise priklausiusioje Heladei, paskui persams, romėnams, dabar ji priklauso Turkijai, neįprastose uolose ir grotose išskobtos vienuolyno celės, pastatyti altoriai, nutapytos freskos.

Karanlik Kiliso bažnyčioje tikintieji meldžiasi tamsoje. Iki Kipre esančio Kikoso vienuolyno, sklidino ramybės ir pamaldumo, į kurį kaip ir į Šventąjį Kalną moterys neįleidžiamos, reikia ilgokai kopti Trodo kalno papėdė. Į koptų bažnyčią Debre Damo Etiopijoje, esančią šalia dykumoje dunksančių uolynų, pakylama lipant virve. Panašiai teko rabždintis virš putotos jūros iki švyturio, vadinamo „Juodieji akmenys“ (*Pierres Noires*) Prancūzijoje. Kas nori geriau pažinti Viduržemio jūros švyturius, neturėtų aplenkti vienuolynų.

Katalikiški vienuolynai, pastatyti Europos pakrantėse, aprašyti ir ištyrinėti, nėra reikalo jų vėl vardyti. Italijoje kai kurie vienuolynai yra tapę muziejais, jie prieinami kiekvienam lankytojiui. Malonu atsipūsti kuklioje Kjaravalės Fiastros cistersų abatijoje arba Sicilijoje, prie Palermo, benediktinų abatijoje *San Martin delle Scale*. Kas žino, kiek dar liko benediktinų, atsidavusių salai. Šventojo Benedikto regula mus moko, kaip saikingai vartoti duoną kasdieninę „darbuose ir dienos“. Anatolijoje, netoli kadaise šlovingo Konijos miesto, pavadinto pagal graikų Ikonijų, musulmonų dervišai pasninkauja, meldžiasi ir melsdamiesi šoka tekijoje, kurią įkūrė poetas Mavlana Džalal ad Dinas Muhamadas Rumis, pakantumo ir gailestingumo šalininkas. Mačiau jo karstą, nuklotą Anatolijos rožėmis, mėlynomis tarytum jūra. Toli prie Irano išliko galbūt vienintelis Zaratustros, kurio mokymas senovėje buvo pasiekęs ir Viduržemio jūros krantus, garbintojų vienuolynas, jis vadinasi Ateškade. Dubrovnike, pranciškonų Mažosios brolijos kluatre, išsaugota viena seniausių vaistinių, joje laikomi kostuvai ir visokių spalvų indai bei vaistų receptai iš Viduržemio jūros kraštuose augančių žolių. Kroatiškojoje Adrijos jūros dalyje, mažos Košliuno salos, kuri plūdinėja Puntarska Draga atsiautoje kone prisišliejusi prie Krko salos, benediktinų vienuolyno bibliotekoje išsaugotas, kaip jau minėta, senas Ptolemajo „Geografijos“ leidimas. Čia pirmą kartą išvydau Ptolemajo sudarytas Viduržemio jūros *tabulae*.

Jūrų institutai saugo žemėlapius, kuriuose pažymėtos „avarijų, laivų sudužimo, jų nuolaužų zonos“. Plinijus Vyresnysis pavojinčiausia laikė Charibdę Mesinos sąsiauryje, kuri „ryja ir spjau do jūrą tris kartus per dieną“ (II, 112). Kartografas paprastai labiau domina skendimo vieta arba priežastis, o ne laivo kilmė arba savininkas. Jūros gelmėse visos vėliavos liaujasi plevėsavusios. Nuskendęs turtas – ką čia beslėpsi! – žadina daugiau smalsumo, negu įgulos, kurią prarijo Viduržemio jūros vanduo, likimas.

Niekas nežino, kiek duženų jūros dugne, jų neabejotinai daugiau nei paviršiuje plaukiojančių laivų. Sakoma, kad toje žuvusių laivų flotilėje jų daugiau nei milijonas. Podraug nugrimzdo ir istorija. Šiame didžiuliame muziejuje vieninteliai lankytojai – žuvys, jūrų arkliukai, medūzos, kartais ir koks ryklys paneria, mėgindamas pasiekti laivo viduriuose slūgsantį turtą. Viduržemio jūros laivai, paskendę kitose tolimose jūrose, yra mūsų palikimo dalis: pavyzdžiui, Kolumbo „Santa Marija“ paskendo 1492 metų gruodžio 24 dieną, per Kūčias, Naujojo Pasaulio pakrantėse, kažkur netoli Haičio, kurį didysis plaukiojas pavadino Espanjola. Tiksliai nežinoma, ar tas laivas buvo karavelės modelio kaip „Nina“ arba „Pinta“, ar krovininis karakas, Viduržemio jūros istorikai dėl to nesutaria.

Aptikus seniausias duženas visada randama dar senesnių. Marselio uoste, kuris įmanydavo paskandinti viską, ką užsimanęs, ir išlaikyti ant vandens paviršiaus visa, ko jam prireikdavo, iš dumblo ištrauktas laivas „Lacydon“. Išsilaikė jo korpuso, kilio ir denio dalys, medinės detalės iš žaliojo ąžuolo, uosio ir Libano kedro, net ir iš Alepo pušies. Šis laivas veikiausiai paskendo jau po garsiojo pūnų laivo, nukentėjusio per vieną iš jūros mūšių tarp Romos ir Kartaginos netoli Egadų salų. Dabar laivas saugomas kaip trofėjus ir rodomas praeiviams Sicilijos uostamiestyje Marsaloje. Šis trofėjus primena senovišką finikiečių laivą, pavaizduotą ant bareljefo karaliaus Sinaheribo rūmuose Ninevijoje. Prie dabartinės Turkijos pietryčių pakrantės, kadaise buvusioje Likijoje, netoli griuvėsių, likusių iš miesto, vadinto *Apelae*, yra Kašas ir Ulu Burunas. Čia skendėjo seniausios iki šiol rastos laivo nuolaužos, gausybė

brangenybių, atskleidžiančių Rytų ir Vakarų ryšius – vienoje skrynioje gulėjo papuošalas iš Baltijos jūros gintaro ir auksinis skarbėjas iš Egipto su Nefertitės vardu. Be poetų liudijimų, neturime kitų duomenų apie nuolaužas graikų laivyno, plaukusio iš Trojos karo ir sudužusio prie Kaferėjo kyšulio Eubojoje. Tremtyje Ovidijus prisimena tą tragišką įvykį (*Ibis*, 238). Naujesnėse jūros gelmių kapinėse žemėlapiai pažymi *Baie de Giens* netoli Jero, šalia smėlėto *tombolo* (pervalko), vienintelio mūsų jūroje. Indų šukių rasta Egėjo jūros įlankoje, kurią vietiniai žvejai vadina – jei gerai supratau jų tarimą – *Sorce Limani* (Žvirblių įlanka). Palei Tuniso krantus, šalia Mahdijos, nuskendo graikų laivas su įspūdinga senų skulptūrų kolekcija, kuri papuošė Bardo muziejų Tuniso mieste. Kerkyroje, prie miestelio, pavadinto Paleokastritsa, be kitų dalykų, rastas ir didžiulio banginio korpusas, primenantis laivo kilį. Jo griaučiai eksponuojami kaimynystėje įsikūrusiame Šventojo Spiridono vienuolyne drauge su ikonomis, freskomis ir relikvijomis. Čia iš pietų pučia baisios vėtros, iš vakarų – pavojingi vėjai. Šalimais vandenyje daugelyje vietų aptiktos fokstiebio, vairo, denio nuolaužos. Iš visko sprendžiant, būtent šioje vietoje galėjo būti paplūdimys, į kurį, laivui sudužus, išplaukė Odisėjas ir, ant kranto atsipeikėjęs, išvydo „baltarankę“ (VI, 267) Nausikają. Viduržemio jūros duženos dažnai vadinamos moteriškais vardais lyg našlės: *Anticystera* (Graikija), *Mahdia* (Tunisas), *Marzamenni* (Sicilija).

Rytinėje Adrijos jūros pakrantėje galima nesunkiai nunerti iki dviejų neįprastų laivo nuolaužų: vienos graikiškos, kitos romėniškos, jos skendi įlankoje priešais Cavtato miestelį, abiejose yra gerai išsilaikiusių amforų. Jūros dugne paskutinį prieglobstį rado daug turtų, kurių niekada nepasieks tie, kurie labiausiai jų trokšta. Įgulos narių vardai nežinomi, laivų pavadinimai pamiršti, tiek vienus, tiek kitus atstoja lūžgaliai, vardai ir pavadinimai miestų, prie kurių jie nugrimzdo jūros dugnan: Marselis ir Marsala, Ulu Burunas ir Tombolas. Šitaip nelaimės sukuria pavadinimus Viduržemio jūros atlasuose.

Strateginiuose žemėlapiuose pažymėtos vietos, kuriose sumūrytos gynybinės sienos, pilys, tvirtovės. Pastarųjų galbūt daugiau pasakojimuose negu atlasuose. Uostus ir miestus jos gynė nuo piratų ir užkariautojų, plėšikų, kurie užpuldavo iš jūros ir sausumos, siaubdavo ir grobdavo. Šias tvirtoves mūrijo galia ir išmanymas, tuštybė ir šlovė. Šie statiniai būdavo aukštumose, nuo kurių toli matyti, patogu stebėti. Jie skiriasi pastatymo būdu ir svarbumu tų, kurie jas pastatė: Venecijos tvirtovės yra turto ir atsargumo vaisius, jas įtvirtinant naudota Bizantijos patirtis ir formos; Genujos tvirtovės statytos be papuošimų, pabrėžiant jų paskirtį; Pizos statytojai retai leidosi vedami vaizduotės, mat prisibijojo grėslaus kaimyno iš Ligūrijos; normanų pastatai masyvūs ir tvirti, tai sykiu ir tvirtovės, ir dvarai; katalonų ir ispanų pilys dvelkė arabeskomis; prancūziški bastionai dažniausiai nusižiūrėdavo pavyzdžius iš žemyno, taip pat atrodė ir Austrijos pastatai, kai ji nusileido prie jūros; Afrikos pakrantėse tvirtovės pakaitomis statė užkariautojai ir vietiniai gyventojai – arabai žinojo, kad dykuma patikimesnė už krantą. Akmenys kruopščiai atrinkinėti, o kartais būdavo vežami iš tolimų kraštų: į Veneciją – iš Istrijos, į pietų Italiją – iš Lečės Kurso apylinkių, į Dubrovniką – iš Korčulos salos, į Sporadas ir Kikladas – iš geriausių graikiškų salų akmens skaldyklų. Žemėlapiuose retai pažymėtos Viduržemio jūros regiono akmens skaldyklos.

Ypatinguose archyvuose, kurie mažai kam prieinami ir greičiausiai jų niekas netyrinėja, yra žemėlapių, kuriuose pažymėti senoviniai teatrai. Jie pastatyti aukštumose, prisiglaudę prie kalnų papėdžių, turi puslankio formos (*hemiciklio*) sceną ir prosceniumą, iškaltą uolos luite, eilėmis išdėstytus akmens suolus, parterius, galerijas. Tokių teatrų yra visose pakrantėse, net ir giliau žemyne. Visų pirma juos statė graikai, paskui romėnai, vėliau tautos, kurios laikėsi graikų ir romėnų tradicijos. Jie verti savo vietos Viduržemio jūros regiono kartografijoje.

Teatrai ne visada statyti miesto arba uosto centre, matyt, kad išvengtų įtakos, kurios centre turėjo valdžia. Dionizo teatras iš

pradžių buvo įsikūręs „pelkynėje“ (*en limnais*) Atėnų priemiestyje. Sirakūzuose teatras buvo pastatytas atokiai nuo uosto, nors jo scenoje kai kurios Aischilo premjeros įvyko anksčiau negu Heladėje. Šalia jūros ir sausumos kelių, jų suėjimuose ir kryžkelėse, nubraižytuose žemėlapiuose kai kur pažymėti ir teatrų puslankiai. Be tų, kurie dažnai minimi ir gerai žinomi, dėmesio verti ir tie, kurie seniai nugrimzdo užmarštin: Sagalase, Termese, Aspende arba Cezarėjoje. Šalia teatrų, kuriems istorija skyrė daugiausia erdvės, pavyzdžiui, Korinte, Milete, Pergame, Tripolitanyje (Leptis Magnoje), reikia prisiminti ir tokius sugriautus bei apiplėštus kaip Mantijos ir Eretrijos, Dugos (*Thugga*) Tunise ir Timgado (*Thamugas*) Alžyre, Palmyros anapus Sirijos tyrų, smėliu užpustytos Pataros Likijoje. Aplankiau Stobį Makedonijoje prie Juodosios upės, Vardaro intako, šaltinio; mačiau liekanas Heraklėjos (*Heraclea Lyncestis*), pro kurią ėjo *via Egnatia*; Skupi, dabar Skopjė, sugriuvo kartu su teatru per 518 metų žemės drebėjimą; senovės Lychnidus, dabartinis Ochridas, garsus savo vienuolynu ir šalia tyvuliuojančiu ežeru, kurio vanduo neišprastai žydros ir sykiu žalios spalvos. Visi tie griuvėsiai stirkso vandens paviršiuje lyg nuolaužos jūroje. Adrijos jūros sala Vis (senoji *Issa*) ir joje įkurtas miestas tuo pačiu pavadinimu buvo kolonija gerokai didesnės salos ir miesto: Sicilijos ir Sirakūzų. Nostalgiski sirakūziečiai nedideliame pusiasalyje, kurį slavai pervadino Pirovu, atgręžtame į pietus ir pietų vėjui, pastatė teatrą, panašų į tą, kurį paliko tėvynėje. Jis senesnis kone už visus likusius teatrus, įkurtus kaimyniniuose miestuose: Salonoje arba Naronoje, Zadare arba Puloje, net ir Hvare. Seniausi teatrai statyti iš akmens – Atėnuose akropolio pašonėje, Pompėjaus ir Marcelo Romoje, teatras Epidaure Argolidės pakrantėse, didysis ir mažasis teatrai Pompėjoje, kurių nesunaikino lava ir pelenai, nepaisant visko, jie išliko geresnės būklės nei kiti. Kai kurie teatrai statyti ir iš plytų, o sunkmečiu rėsti net ir iš medžio nelyginant laivai. Kasinėjant rasta daiktų, naudotų scenoje ir užkulisiuose, kaukių ir papuošalų, menadžių, silenų, satyrų. Kai kur išliko ir viena kita epitafija, panaši į Sisake, senovėje vadintame Siscija,

ant trečiojo mūsų eros šimtmečio pabaigoje mirusio aktoriaus Leburno, pavadinto *magister mimariorum*, kapo išlikusiąją: „Scenoje miriau daug kartų, bet šitaip dar niekada“ (CIL, III, 3480). Aktorių kaip ir jūreivių kapai nepažymėti žemėlapiuose: visa Viduržemio jūros teritorija – jų panteonas.

Naujesniais laikais geologinių žemėlapių atsirado daugiau, jie įvairesni. Juose parodyti žemės sluoksniai, sudėtis. Jūros gelmė juose pažymėta mėlyna spalva: čia šviesesnė, čia sodresnė. Nubraižyti rifai, į kuriuos laivas gali sudužti, seklumos, į kurias gali įsirėžti, povandeninės uolos, galinčios laivą paskandinti. Gyvenviečių ir uostų, gatvių ir paminklų statytojai rūpinosi akmenimis, jų atgabenimu, pervežimu, panaudojimu. Mūsų pajūryje daug akmens rūšių – pagal svarbą akmens vieta iškart po jūros. Akmenys skiriasi amžiumi, atsparumu ir grožiu. Marmuras, porfyras, granitas ir bazaltas retesni ir labiau vertinami. Klintys arba skalūnas, kaip gipsas ir brekčija, travertinas, tufas ir smėlis, glūdi visur: uolynuose, nuosėdose, iškilumose arba akmens plokštėse, vientisas arba gabaliukais, baltas, pilkas, pageltęs. Kadaisė akmens laužyklos buvo visuomeninis turtas, priklausė miestui, kraštui, bažnyčiai. Kai kurios jų priklausė valdovams ir karaliams. Valstybė imdavo mokestį už jų naudojimą (*apo lithu*). Efese jas globojo Artemidė, Dzeuso dukra. Nemažai akmens laužyklų išgarsėjo, jos paminėtos istorijose, žemėlapiuose, jas aprašė Viduržemio jūros kraštų, graikų, romėnų, arabų gamtininkai.

Marmuras žinomas nuo seno, ypač marmuras iš Paroso salos – *lapis Parius*. Šį marmurą, pasak Pausanijo (I, 33), skulptorius Fidijas laikė nepakeičiamu. Garsėjo ir akmuo iš Pentelikono prie Atėnų – *marmor Pentelicum* – jis tvirtas ir pasiduodantis apdorojimui. Iš jo pastatytas Partenonas ir propilėjai; šį marmurą savo skulptūroms pasirinko Praksitelis. Nakse, vienoje iš Kikladų salų, šimtmečiais naudotas *marmor Naxium*, o Atikoje ant Himeto kalno – *marmor Hymettium*, šitaip jį vadina Strabonas (IX, 21). Iš senosios Eubojos buvo gabenamas *marmor Carystium*; sluoksniuotas, pelenų spalvos.

Pavadinimus rašau ne graikų, o lotynų kalba, ji žinomesnė Viduržemio jūros kraštuose, kur užrašinėju šias eilutes.

Prokonesas, esantis Marmuro jūroje, taip pat išgarsėjo marmuru – *lapis Proconnesius*. Anot architektūros žinovo, koks buvo Vitruvijus (*Arch.* II, 8–10), iš šios salos marmuro pastatyti Mauzolo rūmai Halikarnase, jie tapo pavyzdžiu visiems mauzoliejams ir nuo šio vardo kilo bendrinis tokio pastato pavadinimas. Verta paminėti ir Frygijos akmenį iš Anatolijos (*marmor Phrygium*), grūdėtą ir rausvą, taip pat numidiškąjį (*marmor Numidicum*), tamsų ir dėmėtą, kurį naudojo finikiečiai visai netoli Kartaginos. Seni šaltiniai mini ir *marmor Taenarium* iš Lakonijos pietrytinėje Peloponeso dalyje, šviesiai pilkas plokštes iš Chijo salos – *marmor Chium* – kuriuo apkaltas Romos Forumas. Marmurą Kararoje dar prieš romėnus kasė etruskai, o paskui ir toskaniečiai – jis garsėja šviesiais ruoželiais, vadintais *cava di Michelangelo*, iš jo išskaptuota *La Pietà* Šventojo Petro bazilikoje Vatikane ir Dovydas centrinėje Florencijos aikštėje. Augusto laikais šiuo akmeniu kloti Amžinojo miesto fasadai. Apolodoras Damaskietis, graikas iš Sirijos ilgai ieškojo didelių marmuro plokščių Trajano kolonai iškelti, marmuras turėjo būti pakankamai kietas, kad atsilaikytų prieš laiko dantis, ir švelnus, kad jame būtų galima išskaptuoti figūras ir įvykius: du šimtus metrų sraigtiško bareljefo, kuris šlovins imperatoriaus žygdarbius Dakijoje ir papuoš Viduržemio jūros sostinę.

Iš tolimojo Luksoro į Viduržemio jūros pakrantes gabentas taurasis rožinis granitas. Ramzio II statula tikrai buvo raudona, tūkstantmečiai jos nenublankino. Didžiulė Aleksandrijos švyturio durų stakta, neseniai aptikta jūroje, iškalta iš to paties akmens. Bazalto parsivežti keliauta net į Etiopiją, todėl metraštininkai jį pavadino *lapis Aethiopicus*. Sunku ir brangu buvo jį gabenti ir sausuma, ir jūra. Už jo gavybą ir pristatymą daugelis sumokėjo savo gyvybe. Bazaltas gabentas laivais į Akvilę, Raveną ir dar kai kuriuos uostus, kur laukdavo garbių užsakovų. Porfyras vežtas iš Tesalijos, tai – tamsus *lapis atracium*, ir iš Peloponeso – kiek šviesesnis *lapis porphyritus*. Kokybiškiausias akmuo gabentas iš toli, dažniausiai iš Afrikos dykumų, net iš Raudonosios jūros pakrančių. Porfyrą vilk-

davę kupranugariai, tempdavę vergai, laivai su šiuo kroviniu skėsdavę, galbūt todėl jis pavadintas „karališkuoju akmeniu“. Tais laikais dykuma daugelyje vietų panėšėjo į savaną. Ją puikino akacijos ir šilkmediniai fikusai, ten laigė greitakojės antilopės ir vienas kitas pabėgęs kupranugaris. Džebel Dukane, Egipte, rasta viena raudoniausių porfyro rūšių, kurią Plinijus vadina „purpurine“ (XXXVI, 7). Iš šios porfyro rūšies kalti sfinksai, stulpai, statulos, aukurai, obeliskai ir sarkofagai. Niekas nežino, kur ir kaip dingę porfyro sarkofagai, į kurių buvo sudėti Diokleciano palaikai: gal jis buvo nusviestas į jūrą kur nors netoli Splito krantinės arba gal „valakai“ ar „morlakai“ nuvilko į Dievo užmirštą kampelį, į Dalmatijos Zagorą? Paskutinį kartą jį matė Sidonijus Apolinaras, matyt, praėjus dviem šimtmečiams po imperatoriaus, kuris uoliai vijo krikščionis ir sugalvojo sau pravardę *Iovius*, mirties. Gailestingesnio likimo sulaukė raudono granito kolonos, kurias imperatorius atsigabeno iš Asuano. Jei neklystu, jo rūmų, kuriais didžiuojasi Adrijos ir Viduržemio jūra, o ypač Splitas, peristilyje jų būta dvidešimt.

Lacijuje, ypač prie Tibro, buvo išgaunamas puikus travertinas, iš kurio pastatytas Koliziejus, o vėliau Kidži, Montečitorio ir kiti rūmai. Penktoje savo „Geografijos“ knygoje Strabonas aprašė, kaip ši akmenį galima pervežti sausumos ir upės keliu iki Romos. Vienur šis akmuo kietas ir atsparus, kitur – skalus ir nepatikimas. Tokie statytojai ir skulptoriai kaip Berninis ir Borominis rungtyniavo, kuriam teks geresnis luitas, kad galėtų jame iškalti barokines figūras. (Stendalis „Pasivaikščiojimuose po Romą“ apgailestavo, kad dalis Romos pastatų sumūryta iš tokio akmens, o ne iš geresnio, kokį matęs Istrijoje.) Iš balto Istrijos akmens pastatyti venecijietiški rūmai ir bažnyčios bei didžiulis amfiteatras Puloje, pavadintas Arena. Taurusis akmuo iš Dalmatijos Bračo salos panaudotas ne tik statant Diokleciano rūmus, bet ir Baltuosius rūmus anapus vandenyno. Iš šio akmens kroatų skulptorius Meštrovičius netoli Dubrovniko, ant iškilusio kyšulio prie Cavtato, pastatė mauzoliejų. Iš akmens su ryškiomis gyslomis, slūgsančio Korčulos saloje, pastatytos gynybinės Dubrovniko sienos ir tvirtovės – Minčeta, Revelinas ir Lovrijenacas. Iš antracitinio granito, kasamo Jablanicoje

Neretvos upės pakrantėje, vadinamo gabru, ant Lovčeno kalno gaugaro virš Kotoro įlankos pastatytas paminklas juodkalniečių poetui Negošui. Viduržemio jūros kraštuose, regis, lengva pereiti iš geologinio žemėlapių į geografinį, iš geografinio peršokti į istorinį, o iš istorinio žemėlapių pereiti prie pačios istorijos.

Esama daug klinčių rūšių: glotnaus ir gruoblėto paviršiaus, su „nervais“ viduje ir grūdeliais iš išorės, su dėmėmis, gijomis arba sprogymėmis, visokių spalvų, sudėties, amžiaus. Geriausios ir tvirtiausios klintys panėši į baltą marmurą, todėl lengva supainioti. Net ir žvitori Plinijaus akis apsigavo Šventojo Elijo akmens kirtykloje netoli Trogiro: *Tragurium marmore notum*, užrašė mokslininkas (III, 141), tačiau marmuro ten nėra ir niekada nėra buvę. Eretikai bogomilai marmuru vadino kuo paprasčiausius akmens luitus, kuriuos tašydavo ir kaltu iškaldavo gailius testamentus. Kvarcas, saulėje žibantis ir tviskantis, naktį tampa panašus į klintį. Jo pasitaiko rausvose uolose, dažnai stūksančiose karstinėse vietose, tarytum akmuo būtų susituokęs su rūda. Raudoniausi akmenys išsisklaido po karstinės daubas ir virsta raudona žeme, sausa ir derlinga. Beveik visose pakrantėse vulkanai išspjovė lavą ir magmą, iš kurios susiformavo sunkios, tamsios plokštės. Romos imperijos vergai baisiai vargdami jas skaldė, kad išklotų visus Viduržemio jūros šalių vieškelius.

Juoda plokštė, rasta prie jūros Rosetyje, miestelyje, kurį arabai vadina Rašidu, padėjo Šampoljonui iššifruoti hieroglifus. Juodas marmuras nuo užmaršties išgelbėjo karalienės Nefertitės grožį. Keturis tūkstantmečius juodame sarkofage gulėjo faraono žmonos ir Anhensenpepės paveldėtojos mumija. Juodasis akmuo *al chadžar al aswad*, dar vadinamas „Alacho ranka“ (*jamin Allah*), kurį, pasak religinio padavimo, Džibrailas (Gabrielius) atgabeno Ibrahimui (Abraomui), kad tas Mekoje pastatytų Kaabą, veikiausiai yra meteorinės kilmės. Sakoma, kad kadaise ši šventovė buvusi balta, bet pajuodo nuo netikėlių nuodėmių. Kaip byloja islamiškas padavimas, jis nukrito visai šalia Viduržemio jūros kranto iš paties rojaus.

Brangakmenių radimviečių paprastuose žemėlapiuose niekas nežymėdavo. Jų slūgsojimo vietos pažymėtos specialiuose geologiniuose žemėlapiuose. Brangakmeniai saugomi išduose ir seifuose. Tačiau šie akmenys vis dėlto padarė savo įnašą, išgarsėjo. Kalba neįvardijo kai kurių spalvų – brangakmeniai suteikė joms savo pavadinimus: smaragdas, opalas, rubinas, turmalinas, akvamarinas ir kiti. Deimantas tvirtesnis už marmurą arba bazaltą. Oniksas, nefritas arba agatas, lazuritas, šviesus alebastras ir tamsus obsidianas pritraukia grožį ir aistrą. Kai kurie jų simbolizuoja ilgaamžiškumą, o gal ir amžinybę. Šioje knygoje nėra pakankamai vietos viskam aprašyti. Karavanai iš tolimų kraštų atgabendavo brangakmenius į mūsų pakrantes, kur jie buvo meistriškiausiai apdorojami ir brangiausiai parduodami. Ne visi brangakmeniai nusėdo Viduržemio jūros kraštuose.

Ochra, nors ir nėra brangakmenis, taip pat davė pavadinimą kelioms spalvoms, ypač rudai oranžiniam ir raudonam atspalviui. Ji santykinai minkšta, kartais net skysta. Ochra naudota medicinoje, tačiau labiausiai pasitarnavo tapybos mokykloms, ypač itališkoms, ochra vadinta *terra di Siena*, *terra di Umbria*, *rosso di Verona*. Mažiau žinoma, kad senais laikais ochra naudota statant laivus. Laivai su trimis irklų eilėmis – *triremos* – dažnai būdavo nudažomi ochros tepiniu iš Chijo salos. Kelis šimtmečius prieš krikščionybę Atėnai šią akmens rūšį laikė savo monopolyje graikiškojoje Viduržemio jūros regiono dalyje.

Žemynų ribas žymi nematomos plokštės, dunksančios jūros dugne išilgai pakrantės. Vietomis akmens sudėtis ir išvaizda kinta. Pietinėje dalyje nuo Zamaleko salelės vidur Nilo link Maltos ir Džerbos iki pat Kanarų salų ochra nusidažė gelsva dykumos spalva. Vakarų pusėje nuo Rodo iki Kadiso ir galbūt iki pat Azorų salyno ji, galima sakyti, išblukusi arba balta. Uolos, panašiai kaip žmonių oda, turi savo pigmentą. Jos suteikia spalvos apšvietimui, nuspalvina šešėlį tekant ar leidžiantis saulei, perduoda spindesį arba melancholiją. Per visą Viduržemio jūros regioną tįsta vėrinys iš akmenų arba iš smėlio, kuris yra ne kas kita, o suskaldytas akmuo.

Nedaugelis žvilgteli į botaninius ir fitologinius žemėlapius, kuriuose nubrėžtos Viduržemio jūros regiono augalijos ribos. Tiems, kurie neišmano, jie kelia daugiau klausimų, negu pateikia atsakymų. Spygliuočiai prie jūros vietomis sugyvena su lapuočiais, kitur juos slopina. Skroblas ir makija sugyvena geriau. Makija karstinėje dirvoje gali išgyventi veik be vandens. Žemėlapiuose to nepamatysi. Kodėl vynmedžiui pavyko prisitaikyti prie žiemos ir šitaip nutolti nuo pakrantės, o figmedžiui, granatmedžiui arba migdolui – ne? Kur šaltukas sustabdo ir atbaido alyvmedį, mirtą, citrinmedį ir apelsinmedį? Arba į kokį aukštį pajūryje užsiropščia šalavijas, levanda ir bazilikas, rozmarinas, pankolis ir čiobrelis? Iki kur siekia palmės šiaurės ir pietų pakrantėje? Kokios ir kiek vešlios dygiažolės ir krūmynai. Pinijų, kurių lajos primena karūnas, augančių Romos kalvose, nerasime Marselyje ir Malagoje, Splitė ir Smirnoje. Palestinoje ieškojau žolelės, kuri Talmude vadinama *samtra*. Mane patraukė jos pavadinimas ir ją gaubianti paslaptis. Rabinai teigia, kad šis augalas egzistuoja. Tuo galima tik tikėti. Šios žolės neradau Sinajaus papėdėse, nepažymėta ji ir Viduržemio jūros žemėlapiuose – nei botaniniuose, nei religiniuose.

Keliautojų ir jūrininkų liudijimai bei tyrinėjimai atskleidžia norą arba poreikį išpasakoti visa, kas pamatyta, atrasta ir patirta, tai turi būti užrašyta laivo dienoraštyje arba žemėlapyje. Tie, kurie deda daugiausia pastangų į kelionę ir plaukiojimą, ne visada spėja užrašyti, kur lankėsi, kaip ir ką sužinojo. Pati kelionė jiems dažnai svarbesnė už kelionės užrašus. Markas Polas tik įkalintas ėmė diktuoti prisiminimus Rustičeliui (Rusticianui), literatui iš Pizos, kuris užrašinėjo ganėtinais padrikais, be to, kalba, kurios gerai nemokėjo. Ibn Batuta irgi nespėjo užbaigti savo *rihlos* – jis kalbėjo į plunksną Ibn Džuzai al Kaldijui, kuris, kaip mano mokslininkai, kai kuriuos skyrius stilizavo vedinas asmeninių literatūrinių ambicijų. Kolumbas rašė laiškus, kuriuose beveik nėra aprašymų. Šie laišškai visų pirma skirti tiems, nuo kurių priklausė jo plaukiojimai, kurie padėdavo juos įgyvendinti ir rėmė. Laivo dienoraštis, rašytas

Kolumbo, skurdus. Tiesą sakant, amžininkai su juo net nebuvo susipažinę. Daugiau ir sklandžiau rašė Kolumbo bendrakeleivis Chuanas de la Kosa. Pareigą protokoluoti kapitonai perleisdavo padėjėjams. Magelanui užrašus prancūzų kalba vedė Antonijus Pigafeta, kilęs nuo Viduržemio jūros. Menu, kaip jis aprašė aštriadantę žuvį, jos desperatiškus traukulius, paskutinį mėšlungio priepuolį. Vaską da Gama plaukiojimuose lydėjo istorikas Žuanas da Barosas – be jo portugalų šlovė tikrai būtų menkesnė. Esama daugiau tokių pavyzdžių. Didieji keliautojai visiškai atsiduodavo kelionėms, visa kita nelabai jiems rūpėdavo. Ši aistra akivaizdi ir žemėlapiuose, senuose ji labiau matyti negu naujesniuose, pirmiausia tai pasakytina apie Viduržemio jūros kraštus – šitaip jūra, atspindėta žemėlapyje ir banguojanti tikrovėje, tampa vieniu.

Aistra, kurios pagauti sudarinėtojai braižė žemėlapius, neblogai žinoma. Mažiau žinome apie švelnumą. Ponia de Skiuderi yra autorė klasikinio „Švelnumo žemėlapiu“ (*Carte du Tendre*), kurį vertėjai kartais vadina „Širdies žemėlapiu“. Tai savotiškas romanas-portulanas, kuriame panaudoti atvaizdai, tekstai, patarimai. Šio kūrinio paantraštė „Romos pasakojimas“ (1654). Vietos, pažymėtos pagrindiniame žemėlapyje, pavadintos neįprastais vardais: „Netikėjimas“, „Nerūpestingumas“, „Išpuikimas“. Neištyrinėta „Polinkių upė“ suteka į pasišiaušusią jūrą, kurią autorė pavadina „Pavojingąja“. Viduryje gan didelė „Abejingumo sala“. Netoliese – tiksliai ten, kur švelnumas virsta aistra – pažymėtas toponimas *Terra Incognita*. Čia minimi ir Heraklio stulpai, stūkstantys Viduržemio jūros šalių paribį, jie simbolizuoja kelionę, išvykimą, gal net išsiskyrimą.

Kadastriniai žemėlapiai, saugomi pajūrio miestų savivaldybių archyvuose, patvirtina esant tam tikrus žemės ir jūros santykius. Nuosavybė, pažymėta tuose žemėlapiuose, priartėja prie kranto iki pat jūros slenksčio, užima didesnę ar mažesnę laisvą plotą, lengviau

ir sėkmingiau sąveikauja su aplinka. Ten, kur santykiai tarp jūros ir pakrantės nėra aiškūs, vėjingose ir audringose vietose išsidėstę sklypai dažnai keičia savininkus, kai kurie sklypai apleisti, matyt, ir iš baimės, kad jūra gali juos išardyti arba užtvindyti, pasiglemžti iš šeimininko. Ant kai kurių žemėlapių (tokius aptikau mažame Trogiro miesto muziejuje netoli Čipiko rūmų) kadastro braižytojai skirtingomis spalvomis nuspalvino žemėlapių kontūrus ir paviršius. Nemanau, kad tai padaryta iš dyko buvimo. Priežastys turbūt kitos: reikėjo paryškinti erdvės padėtį jūros atžvilgiu, valdų padėtį Viduržemio jūros atžvilgiu.

Atvirlaiškiai ir atvirukai su paveikslėliais (jūros, plaukiojimo, gamtovaizdžio motyvais) saugomi tėvų ir protėvių lagaminuose ir skryniose kartu su senomis nuotraukomis – nespaltotomis, rusvomis, sepijos atspalvio. Juos nelengva išskirstyti, tačiau vertėtų – jie taip pat supažindina su jūra ir pajūriu, primena apie ją. Jie nublukę kaip ir seni žemėlapiai. Atvirukai primena apie tai, kaip seniau vaikščiota prie jūros, ilsėtasi, trokšta nuotykių, kokių būta krantinių arba molų, prisišvartavusių laivų (dabar jau ir jie varomi garo mašinomis), vaizdų: paplūdimių, įvykių uoste, pasakojimų apie maudynes įlankoje. Fotografijos nėra tas pats kas žemėlapiai (apie tai primena ir pabrėžia kartografs), tačiau kartais juos pavaduoja arba papildo. Nuotraukose žiūrinėjame, kokia yra jūra ir kur ji išplinta, susipažįstame su ja ir drauge atpažįstame. Šeimos nuotraukų albumai daugeliui mūsų buvo pirmieji Viduržemio jūros atlasai: jūros paveikslas prieš susitinkant su ja pačia.

Vikontas Ferdinandas Marija de Leseptas susipažino su pirmaisiais fotografais. Jis panūdo, kad ir jie stebėtų Sueco kanalo kasimo darbus. Prie Karčiųjų, Bala ir Timsa ežerų, Bur Saido ir Izmailijos statybvietėse tuometinės kuklios kameros pačios negalėjo atlikti savo funkcijos. Jūrų muziejuje Paryžiuje eksponuojami paveikslai, panašūs į nuotraukas: „Šešta statybvietė prie Izmailijos“, „Viduržemio jūros vandenys susijungia su Timsos ežeru“ ir kiti vaizdai, vertingesni kaip dokumentai nei kaip tapybos kūriniai. Šiuose

paveiksluose puikiai matyti kanalas, sąsmaukos atkarpos, kurias senovėje gilino faraono Neko vergai arba Ptolemajo II Filadelfo pavaldiniai, grioviai, kurie vėliau Abasidų kalifo Abu Džafaro al Mansūro įsakymu užrausti ir užpustyti tyrlaukių smėlio. Lesepto draugas Saidas Paša, kurį Osmanų imperija paskyrė Egipto valdovu, be kitų dalykų, turėjo įveikti ir tikėjimo kliaudas. Alachas, parašyta Korane, pastatė „pertvarą tarp jūrų“ (55:20). Kai kanalas galiausiai buvo prakastas, vidinė jūra tapo sąsiauriu – praėjimu tarp dviejų vandenynų. Žmogaus ranka pakeitė ir Viduržemio jūros žemėlapi, ir jos vaizdinį.

Ungurių keliai ir judėjimas jais glūdi instinkte, kuris tam tikra prasme yra jų žemėlapis. Ungurio kūnas pailgas ir judrus, o galva, lyginant su kūnu, smaila ir maža. Kas žino, kuriame jų smegenų taške ar kūne galėtų būti išraižytas žemėlapis? O jis tikslus ir ilgalaikis. Šios gyvatiškos žuvis įveikia tūkstančius kilometrų sūriais ir gėlais vandenimis, nuo vandenyno iki mūsų jūros pakrančių, upių žiočių ir ežerų, tyvuliuojančių prie jūros. Unguriai atplaukia į vietas, kuriose gyvena jų protėviai, ir grįžta ten, iš kur išplaukė. Tai viena iš Viduržemio jūros paslapčių, kurių neįstengia įminti pati kartografija.

Senovės medicinos – graikų, romėnų, arabų, Europos – centruose sudarinėti specialūs žemėlapiai, kuriuose pažymėti užkrato ir pandemijų, ypač niežų, maro ir juodojo maro židiniai. Gaila, bet tokio žemėlapio neradau nei Salerne, nei Monpeljė – senuosiuose Viduržemio jūros regiono medicinos centruose. Pajūryje niekada nepasiseka rasti visko, ko ieškai. Viduržemio jūros kraštuose pirmiausiai aptinkame tai, ko nesitikėjome išvysti.

Tarp įvairių tylėjimo rūšių egzistuoja ir žemėlapių tylą: zonos, kurias jie praleidžia, atradimai, kurių neparodo, valdos, kurių nepripažįsta. Turiu omenyje ne tik technines priežastis. Nors šiaip tylėjimas nėra Viduržemio jūros šalių bruožas.

Epochoms genant viena kitą, mainėsi ir žemėlapių spalvos. Tiksliai nežinoma, kaip spalvinti seniausi žemėlapiai. Jų spalvos išbluko arba užgeso. Tai turbūt priklauso nuo pagrindo, ant kurio

užtepti dažai. Iš Ptolemajo „tabulų“ mus pasiekė tik juosvai balsvi brėžiniai, kurių lapai gerokai išgelte, suvytę. Ne vienas meistras buvo pasišovęs gražinti joms spalvas, atgaivinti. Meistrai puošdavo jas geltonplaukių renesanso stiliaus vaikų atvaizdais, tuos vaikiukus vadino *putti*, jie panašūs į angelus – iš jų lūpų sklido į putas ir liepsneles panašus dvelksmas. Pasibaigus viduramžiams žemynai vis labiau skyrėsi spalviškai, tai priklausė nuo pačių kartografų kilmės, užsakymų, kartais ir nuo užduočių, kurias jiems pavesta atlikti. Afrika dažniausiai gelsva ir geltonai rusva kaip jos tyrai ir smėlis. Tik daiktais Tel Atlaso džebelį tamsesnis, rusvas. Mažoji Azija paprastai ruda ir geltona. Šventoji Žemė išsiskiria iš aplinkinių žemių – indigo spalva jau nuo senovės įsitvirtino jos atvaizde. Prie Mekos ir Medinos kartais puikuojasi pusmėnulis su žvaigžde. Europa pajūryje šviesesnė, žemyninė jos dalis tamsesnė, o vidurys įvairiaspalvis. Pati jūra kai kur šviesiai mėlyna, ypač seklumose, daiktais, kur gelmė ir atvira jūra, ji mėlyna ir matinė. Salos taip pat nuspalvintos skirtingai: jų spalva kartais pakeičia pavadinimą ir pasitarnauja kaip vietovardis. Bluki sala yra nesvarbi, balta – nepastebima, tiek viena, tiek kita vadinama apibendrintu pavadinimu – *terra incognita*. Ryškiai nudažytos salos primena brangakmenius. Paprastai jos užapvalintos, lygios, simetriškos. Tuo tarsi norima pasakyti, kad jose arba šalia jų būta lobų, galbūt koralų arba aukso vilnų. Salelės, kurių apribai vingiuoti, smailūs arba kampuoti, slepia tam tikrą pavojų, kaip antai mitiškas labirintas, Dedalas, Polifemas, kas žino, kokių dar dalykų ten glūdi. Dažnai kartografai braižo elipses, apskritimus ir kvadratėlius, suteikia jiems prasmės, kurios nežinantieji negali išsyk įžvelgti. Maži ir dailūs archipelagai žada išsigelbėjimą, o suslėgti ir lėkšti įspėja, kad ten nepatartina plaukti. Tam tikrose vietose matyti juodi taškai, dėmės, juoduliai. Paprastai tai nėra tikros salos, o uolos, rifai, akmenynai. Prie jų suduždavo laivai, jūreiviai negalėdavo ant jų išsilaipinti, o jei pasisėkdavo, tai tuose akmenynuose jie nerasdavo gėlo vandens ir neišgyvendavo. Vien ožkos čia išgyvuoja, vienas Dievas žino, kaip jos atsirado ant šitų stačių Viduržemio jūros uolų: ryte jos nulaižo rasą nuo skurdžių vainiklapių ir žolelių, nuo

plataus agavos lapo ir šitaip numalšina troškulį, kankinantį ir sekiantį jas kiauras dienas saulėkaitoje.

Žemėlapių ir portulanų braižytojai ne visada plaukiodavo jūromis ir prisišvartuodavo uostuose. Kai kurie pasitenkindavo keliautojų ir nuotykių ieškotojų paliktais užrašais, veikalais, kuriuos išsaugojo istorija ir geografija. Literatūrinis paveldas išsaugojo laišką, pavadintą *Itinerarium*, kurį 1358 metų pavasarį Petrarka parašė lotynų kalba ir nusiuntė savo draugui Džovaniui Mandeliui. Laiško autorius prisipažino, kad nedrįsta lipti į laivą ir išplaukti juo į piligriminę kelionę į Šventąją Žemę – bijo jūros. Tačiau panūdęs lydėti draugą „dvasiškai“ (*nichilominus te animo comitabor*, p. 7), jis aprašė jūros kelią, kurio niekada neįveikė, plaukiojimą Viduržemio jūra, kurio niekada neįgyvendino.

Poetas leidosi kelionėn iš Genujos, plaukė Tirėnų jūra, paskui palei Ligūrijos, Toskanos ir Poncos pakrantes, praplaukė pro Elbą, kurią vadina Ilva, pro Iskiją, kurią užrašo kaip *Iscla*, primindamas, jog kadaise ji vadinta Inarima. Pamini Sicilijos pakrantes, palieka „Etną iš dešinės“. Aplenkia miestus ir gyvenvietes: *Scalea* ir *Motona*, *Malea* arba *Corona*, kurie taip nebevadunami. Paskui pasuka vairalazdę link Peloponeso ir Korinto, Kikladų ir Sporadų, Jonijos ir Egėjo jūros, kad galiausiai pasiektų rytinę Viduržemio jūros pusę.

Petrarka mini ne tik salas, uostus arba miestus, bet ir tvirtoves, vadintas Melorija ir Motrone, ir Pizos bokštus, kurie vėliau nugriauti, medinius švyturius – Mesinos, Mizenos, Aleksandrijos – kurie jau seniai nebešviečia. Priartėjo prie upių ir jų žiočių, prie Averno netoli Kumų, Liesosios ir Ledinės (*Gelidum*) upės, kurios jau išgremžė naujas vagas ir pakeitė pavadinimus. Kaip ir portulanų autoriai poetas kalba apie vėjus, jų prigimtį ir jėgą. Lygina pavadinimus, kuriuos vartoja jūreiviai (*nautae*), su tais, kuriuos vartoja prastuomenė (*vulgus*), skiria juos nuo pavadinimų, išlikusių klasikinėse legendose. Laiške minimos istorinės ir mitinės vietos: Mizenos (*Misenum*) kyšulys Kampanijos kranto paribyje, jis pavadintas garsaus frygų trimitininko, plaukusio su Enėju ir netoli šios vietos

nuskendusio, vardu, įlanka ir miestas Baja, taip pat Kampanijoje, kur romėnai mėgdavę užsukti dėl pasimaudymo gydamosiose versmėse, Kumus, taip pat vadinamus *Herofile*, kur kitados rezidavo Vergilijaus sibilė, Gaeta, slepianti šventojo Erazmo karstą, be kitų žymių Viduržemio jūros kraštų vietų, garsioji Rodo riterių ligoninė ir Šventosios Katarinos vienuolynas Sinajuje.

Autorius stebisi, kad tokias vietas „apleido istorikai ir ypač poetai“. Pastaruosius jis pateisina: gal kaltas ne tik „nerūpestingumas“ (*desidia*), sako Petrarka, o tai, kad „tų vietų turtai nėra pakankamai ištirti ir pažinti“ (p. 19). Pabaigoje jis primena savo bičiuliui, kad ir jis pats „ne istoriją rašo, o tik aprašinėja vietas“ (*neque enim scribo nunc historiam, sed loca describo*, p. 13). Tai tikras portulanas, parašytas ne plaukiojant, o remiantis perskaitytomis knygomis, išbrandintas „širdyje“. Nedaug keliautojų, ypač rašytojų, o ką jau kalbėti apie poetus, susigundė aprašyti arba apdainuoti Viduržemio jūros pakrantes, kurių neapiplaukė, nes nepasitikėjo bangomis, slėpėsi nuo vėtrų, bijojo jūros.

Senų žemėlapių kolekcininkai susitinka įvairiomis progomis. Dalyvavau jų susibūrime Amalfyje. Šiame mažame šlovingame pajūrio miestelyje minėtos Leo Bagrowo, emigranto iš Rusijos, turbūt iškiliausio dvidešimto amžiaus kartografo, mirties metinės. Tikrasis jo vardas Leonidas Bagrovas, jis gimė 1881-aisiais Petrograde, mirė užsienyje 1957-aisiais. Su juo susipažinau mažne atsitiktinai, jo gyvenimo saulėlydyje. Dėdamas milžiniškas pastangas jis leido kartografinį laikraštį „Imago Mundi“ ir kėlėsi gyventi iš vieno krašto į kitą lyg koks nomadas. Jo garbei surengta paroda „Vėjų rožės“ ir diskusija apie jas, iš jos kai kuriuos dalykus panaudojau ir savo laivo dienoraštyje. (Lyginamąjį vėjų rožių paveikslą, paskelbtą minėtame laikraštyje, taip pat paėmiau iš tos parodos.) Diskusijoje pasisakė daug dalyvių, nuo mokslininkų iki savamokslių, panašių į tuos, kuriuos sutikote šioje knygoje. Tiek vieni, tiek kiti priėjo išvadą, kad negalima tvirtinti, jog amalfiečiai pirmieji vėjų rožes nubraižė žemėlapiuose, kaip mano Bartolomėjas Kreš-

čentijus. Labai tikėtina, kad šis dalykas, kaip ir busolė, jiems pažįstamas seniau negu jų varžovams iš Neapolio ir Taranto įlankos. Nėra įtikinamų įrodymų, kad amalfiečiai vėjų rožės perėmė iš arabų (Idrisijaus žemėlapiuose jų dar nėra) arba iš normanų, tačiau šito fakto neįmanoma ir paneigti. Garsiajame Pizos žemėlapyje, portulane, nubraižytame ant pergamento XIII amžiaus pabaigoje, pavaizduoti du kryptių susikirtimo taškai: vienas – netoli Sardinijos, kitas – prie Rodo, tačiau tai dar nėra tikros vėjų rožės. Nordenšeldas „Periple“ irgi tvirtina, kad seniausiuose portulanuose nėra vėjų rožių. Regis, 1375 metais Katalonijos atlase pasirodžiusi vėjų rožė yra pirmoji mums žinoma. Tuo laikotarpiu žydų diaspora, prieš juos išvarant iš Iberijos pusiasalio, palaikė glaudžius ryšius su Afrikos ir Mažosios Azijos uostais, ypač su Jafa ir Haifa. Senovės civilizacijų žmonės pasaulio šalis žymėdavo tam tikromis spalvomis. Pasak kai kurių šaltinių, chazarai šitaip žymėdavę vėjus. Galbūt vėjų rožių spalvos tolimai syja su pasaulio pusių žymėjimu? Iš pradžių tos rožės Viduržemio jūros kraštuose pieštos dažniausiai juoda, raudona ir žalia spalvomis, paskui atsirado kitos, pereinamosios arba sutartinės spalvos, jos labiau pritaikytos regėti, negu atminti.

Vėjų rožė apdainuota poemoje *La Sfera*, kurią sukūrė ir iliustravo florentietis Gregorijus (Gorijus) Datis arba jo brolis Leonardas, ginčas dėl to, kas iš jų dviejų yra tikrasis „Sferos“ autorius, čia nesvarbus. Yra manančių, kad vėjų rožė yra emblema, tačiau ji nėra vien emblema. Kiti sako, jog tai metafora, tačiau vėjų rožė nėra tik metafora. Seniai žinomi kūriniai pirmtakai: *Romėniškas fragmentas* iš marmuro, saugomas Prahoje, jis padalytas į dvyliką ar šešioliką vėjų; *Vėjų bokštas* Atėnuose su Androniko laikrodžiu, virš kurio kyla Tritono figūra; plokštė, kurią archeologai iškasė Mažosioje Azijoje prie Siparo, joje pavaizduota banguojanti jūra su keturiomis milžiniškomis žvaigždėmis ant vandens paviršiaus; Romos gyvenvietės Tuburbo Majaus netoli Kartaginos griuvėsiuose rasta mozaika, kurioje pavaizduoti du apskritimai su įvairiaspalviais spinduliais. Įvairiose vietose ir skirtingu laiku kalbėta apie vėjų rožių simbolius ir ženklus, apie jų pavidalus ir reikšmę, apie astrologinius ir kalendorinius įrašus šalia jų, apie padalijimą į 4, 8, 16, 32 skiltis apskritime arba į 12

ir 24 skiltis, o tai jau nėra vien geografinis, bet ir laikinis padalijimas. *Kompaso rožės* arba vėtrungės po gaubteliu su pažymėtomis pasaulio pusėmis po stiklu ir magnetine adata veikiausiai atsirado šiaurės jūrose. Ilgus metus jas tyrinėjo tolimųjų plaukiojimų kapitonas Albertas Šiukas ir aprašė savo veikaluose. Vėjų rožėse raidė T jau nebeteko tos reikšmės, kurią turėjo T-O žemėlapiuose, ji tiesiog reiškia

1380? (Combitis)

1384 (Pinelli)

1422 Leon. (Goro) Dati

1426 Girolidis

1436 Andrea Bianco

1455 Bartol. Pareto

1470 Gr. Benincasa

1512 Maiolo

1556 Eufredutius

1562 Gastaldi

1375 Catalan Atlas

1462/68 Petrus Roselli

1456 Bertran and Ripol

1482 Jac. Bertran

1486 Arnaldus Domenech

Anon. New York

1511 Pilestrina

1502 (Cantino)

(1505) Pedro Reinel

1517? Indian Ocean Munich

Portug. Anon. Dijon

1527/29 Spanish World Maps Weimar

Amalfyje eksponuojamos IV–XVI a. vėjų rožės, išspausdintos leidinyje „Imago Mundi“ (VII, Stokholmas, 1950)

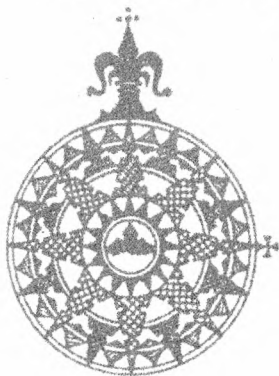
tramontana, t. y. „šiaurė“. Šiaurė vienur pažymėta smaigu arba strėlike (pavyzdžiui, pas Gastaldį), kitur – Šiaurinė žvaigždė (*Stella polaris*). Dažnai pieštas heraldinis ženklas su lelijų žiedu (*fleur de lys*). Po kryžiuočių karų šis ženklas reiškė pagarbą Prancūzijos karūnai, didžiausias nuopelnas – pajūrio gyventojų iš Akvitanijos. Rytinėje rožės pusėje nubraižytas kryžius – jis nukreiptas į Šventąją Žemę ir Jeruzalę, į pasaulio centrą pagal krikščionišką mokymą, Viduržemio jūros kraštų šventovę.

Įvairiaspalvės vėjų rožės skiltys vadinamos pagal formą – *rombais*. Rombai su pagrindinių vėjų inicialais sudaro apskritimą, kuris Italijoje vadinamas *rosone* – tuo pačiu žodžiu vadinamas ovalus, spalvotas vitražinis langas katedroje. Naują, tikslų žemėlapių sudaryti sunkiau, negu pastatyti katedrą. Rožių vainiklapiai, išlendantys už skritulio, kartais vaizduojami kaip dantys. Šis papuošimas vadinamas *feu de joie* – tai galima būtų išversti „džiaugsmo laužas“. Renesanso kartografsai ėmė mažiau piešti vėjų rožių arba visai jas praleidinėti, matyt, siekdami sumažinti okultinę reikšmę, kurią joms suteikė prietariai. Tačiau rožės vėl grįždavo į žemėlapius – jų reikėjo jūreiviams, kurie tikėjo, kad kaip amuletas arba figūra laivo priekyje šios rožės neša laimę arba apsaugo. Tad neverta kapstyti, ar vėjų rožė atsirado Viduržemio jūros kraštuose, ar kur kitur...

Amalbio navigacijos bibliotekoje yra svarbių kartografinių knygų. Aptikau ir Zacharijo Lilijaus, greičiausiai graiko, veiklą, išleistą 1493 metais Florencijoje, pavadintą *Orbis Breviarium*. Taigi, deja, nesu pirmas geografinėje, istorijoje arba literatūroje sugalvojęs panašų pavadinimą. Praėjusių šimtmečių teologai perspėdavo tokių knygų autorius, kad šie privalo atsisipirti pagundai ir iš paprasto brevijoriaus nedaryti evangelijos. Zacharijas Lilijus šiai pagundai neatsispyrė, tikriausiai tokių autorių būta ir daugiau. Prie šios biblinės jūros pakrantės galbūt sunkiau susivaldyti negu kitur. Tad grįžtu prie pasakojimo apie žemėlapius pradžios – kuomet daugiau sužinojome apie mūsų jūrą, tuo mažiau į ją stebėjimės vieni. Viduržemio jūra nėra vienatvės jūra.

III GLOSARIJUS

Viduržemio jūra ir miestai: Marselis, Genuja, Neapolis ir Tulonas
portulaniškame ir chorografiniame Fransua Olivjė žemėlapyje
(Marselis, 1662)

Glosarijai yra ypatinga rūšis – filologinė ir literatūrinė. Juos galima palyginti su ankstyvomis satyromis: *satura* kadaise vadin-tas dubuo arba lėkštė, prikrauta visokių pietietišκών vaisių ir siūlyta pasivaišinti – *lanx satura*. Tik vėliau, ypač Horacijaus ir Juvenalio eilių (*saturae*) dėka, satyra įgavo tokią reikšmę, kuria vartojama ir šiandien. Kai kur išliko ir senoji šio žodžio reikšmė: geidulingajame Petronijaus „Satyrikone“ arba XVI amžiaus pabaigos pervers-miškame „Menipo satyros“ žanre. Ne vienas žodynų sudarinėtojas siekė parodyti arba patvirtinti, kad egzistuoja Viduržemio jūros regiono *koinė*. Tačiau tai įrodyti pavyksta retai. Paprastai yra duo-menų apie malonų klimatą, palankius vėjus, nedidelius potvynius, patogius uostus arba trumpus nuotolius nuo vieno miesto iki kito, jūros baseino ilgis, kaip mums primenama, siekia vos du tūkstan-čius mylių, plotis – daugiausiai keturis šimtus. Nei mūsų jūros dy-dis, nei apimtis, nei amžius nėra ginčytinas. Puikiai žinoma, kaip Senojo Pasaulio jūreiviai ja plaukiojo, o kiti nusigandę žvilgčiojo į atvirą jūrą. Viduržemio jūros kraštų istorija jau parašyta.

Augustinas Jalas, patyręs jūreivis ir užsidegęs mėgėjas, sudarė „Navigacinį glosariją“, du didžiuliai jo tomai išleisti 1848 metais Paryžiuje, leidimą parėmė Jūrininkystės ministerija, nors autorius labai išsiplėtė ir paleido į darbą vaizduotę. Šio poliglotinio darbo įžangoje pabrėžiama, kad į glosarijus „gali būti įtraukta daugybė smulkių dalykų, kurių neįmanoma sudėti į detaliausius aprašy-mus, prismaigstytus visokiausių pastabų“ (p. 9). Pateiktos glosos,

išdėliotos ant senos lėkštės, kartais padeda iš istorijos išrutulioti pasakojimą. Norėčiau ne tik nukreipti jus į šaltinius, iš kurių semiausi medžiagos, bet ir pristatyti bendrakeleivius, kuriuos sutikau plaukiodamas Viduržemio jūra, žmones, kurie man padėjo, patarė, gelbėjo.

Šis periplas padalintas į tris skirsnius. Pirmajame daugiau aprašymų, antrajame – atvaizdų, o trečiajame sudėtos sąvokos: brevijorius, žemėlapiai, glosarijus. Tas pats plaukiojimas vyksta visų pirma vietose, kuriose lankiausi, paskui tęsiasi žemėlapiuose, kuriuos žiūrinėčiau, ir paskiausiai knygose, kurias skaičiau. Kai kurios temos arba jų variacijos neišvengiamai kartojasi. Šito reikalauja pats dalykas ir jo sudėtingumas. Jį reikia apčiuopti iš skirtingų briaunų, derinti rašymą ir kalbėjimą. Įvairūs registrai, sluoksniai arba palimpsestai, ryškėjantys vienas pro kitą, syjantys tarpusavyje gulsčiai ir statmenai, padeda giliau įbristi į jūrą, jos praeitį ir istoriją. Daug yra pakrančių, kurias norėtume atrasti, salų, kurias mielai aplankyti, įlankų, kuriose bemeilytume nuleisti inkarą. Laičiau senojo Ptolemajo pamokymo, kurį kartojo Ibn Chaldunas ir Merkatorius: pasinaudokime liudijimais tų, kurie buvo ten, kur nebuvome mes, ir matė tai, ko nematėme mes. Tai ne Viduržemio jūros glosarijus, o viso labo brevijorius.

Viduržemio jūra pakrantėse, iki kurių išsilieja, turi daugiau vardų, – primena Merkatorius savo „Atlase“ (išleistas Amsterdamo 1609 m., p. 30). Pavadinimai priklauso nuo jūros padėties, jos sąlyčio su pakrantėmis, kurias skalauja, ir nuo gyventojų, įsikūrusių prie jų. Senovės tautos, egiptiečiai ir Šumerio gyventojai, Viduržemio jūrą vadino Aukštutine jūra pagal jos išsidėstymą jų atžvilgiu. Ir Biblijoje yra daugiau Viduržemio jūros vardų: Didžioji jūra *iam hagadol* (Joz 1, 4), Užpakalinė jūra [lietuviškai išversta „Vakarų jūra“] arba jūra, kuri yra užpakalyje, *iam haaharon*, (Įst 11, 24), Filistijos jūra *iam p'lištim*, (Įst 23, 31). Būta laikų, kai galėjai

pasakyti „jūra“ ir visi žinojo, kuri jūra turima omenyje. Semitiškas žodis *iam* reiškė visus didelius vandens telkinius: jūras, ežerus, upes ir atskirai Viduržemio jūrą.

Hekatajas ir Herodotas ją vadina Didžiąja jūra. Šitaip Viduržemio jūrą vadino fokiečiai ir finikiečiai, kurie veikiausiai pirmieji ją apiplaukė. Tukididas „Peloponeso karo istorijoje“ šią jūrą vadina pagal priklausomybę – Helėniška jūra (I, 4). Graikams ji – „mūsų jūra“. Šį pavadinimą iš jų perėmė romėnai, paskui ir kitos tautos. Platonas apdairiai sako: „jūra, plytinti šalia mūsų“ (*par' hemin thalassa*, *Phed.*, 113, a). Veikale, pavadintame *De Mundo*, kurio autorystė galbūt klaidingai priskiriama Aristoteliui, aptinkame lemtingąjį pavadinimą Vidinė jūra (*he eso thalassa*, III, 8), jis priešpastatomas išoriniam – Vandenynui. Iš šio pavadinimo vėliau išsirutuliojo pavadinimas Viduržemio jūra.

Filologija atskleidžia dalį mūsų jūros istorijos. Būdvardis *mediterraneus* nebuvo toks taurus, pradėjus jį vartoti. Aukso amžiaus gramatikas Festas siūlė vietoj jo vartoti *mediterreus*, tačiau panašių pasiūlymų mažai kas paiso, kai žodis vartojamas dažnai, kalbame apie laikotarpį, kai Roma įsiviešpatavo jūroje. Epitetas *meditullius* (kilęs iš *tellus* – žemė, turbūt per graikiškąją *mesogaigos* – tarpžeminiš) jau buvo tapęs archajiškas. *Mediterraneus* reiškė plotą žemyne, iš visų pusių supamą žemės, priešingai nei *maritimus*. Ciceronas žemyno gyventojus vadina „labiausiai viduržemiui priklausančiais žmonėmis“ (*homines maxime mediterranei*, *Verr.*, II, 5). Daiktavardis *mediterraneum* reiškė vidų (pvz., daugiskaita *mediterranea Galliae*, t. y. žemyninės Galijos teritorijos). Kadangi „vidinė jūra“ pati apsupta žemių, tas pats epitetas pradėtas taikyti ir jai. Šia reikšme jį vartoja Solinas savo geografijos ir pasakojimų kompiliacijoje (*Collectanea rerum mirabilium*, XVIII, 1), kurias susidomėjęs skaitė antikos pasaulis savo epochos saulėlydyje ir kone visas viduramžių pasaulis. Izidorius Sevilietis perėmė šį bendrinį būdvardį ir pavertė jį tikriniu vardu: „Didelė jūra (*Mare magnum*) vakaruose susisiečia su Okeanu; ji pasisukusi į pietus ir tįsta šiaurėn.

Ji vadinama Didele todėl, kad lyginant su ja, kitos jūros mažesnės. Tai yra Viduržemio jūra, nes skalauja aplinkines žemes (*mediam terram*) iki pat Rytų, ji dalija Europą, Afriką ir Aziją“ (*De mediterraneo mari, Orig., XII, 16*). Šitaip krikščionių poligrafo ir šventojo autoriteto dėka mūsų jūra pavadinta Viduržemio. Sunku pasakyti, kiek prie to prisidėjo Solino „Stebukliniai pasakojimai“. Okeanas pavadintas mitinio personažo, Urano sūnaus, vardu. Viduržemio jūra tikresnė už mitą.

Graikai turėjo daugiau žodžių, įvardijančių jūrą: *hals* yra druska – jūra kaip materija; *pelagos* yra atvira jūra, platybė – jūra kaip vaizdas; *pontos* reiškia jūra kaip erdvė arba kelias; *thalassa* yra bendra reikšmė (kilmė nežinoma, galbūt žodis kilęs iš Kretos? Mikėnų?) – jūra kaip patirtis arba įvykis; *kolpos* reiškia „užantis“ arba „užuoglauda“, tai – dalis jūros, apglėbusi krantą – įlanka arba nerija; *laitma* yra jūros gelmė, masinanti poetus ir savižudžius. Įvairių pasakotojų tekstuose šie žodžiai pridedami vienas prie kito, tad sujungti jie pereina savo reikšmės ribas: materija-buvimas, gelmė-erdvė, kelias-platybė, vaizdas-įvykis ir taip iki begalybės, kaip ir patys jūros pavidalai papildo, persilieja vienas į kitą. Šitaip atsiskleidžia didelė, turtinga patirtis, kurią senieji helėnai sukaupe gyvendami prie Viduržemio jūros, plaukiodami ja, garbindami ir baimindamiesi jos.

Romėnų patirtis menkesnė, pavadinimų kur kas mažiau. Žodis *mare*, kuriuo romėnai pasidalijo su daugeliu kitų indoeuropiečių kalbų, pavyzdžiui, su slavų, senais laikais žymėjo visus vandens telkinius: jūrą, ežerus ir upes. Vėliau, perimdami helėniškus pavyzdžius, Romos rašytojai pasiskolino žodžius *pontus* ir *pelagus* arba lotyniškiems žodžiams suteikdavo graikiškas reikšmes. Retkarčiais jų metaforose ir stilistinėse figūrose randame žemyninę pasaulėžiūrą: *campus aequor* – šitaip vadinta atvira jūra. Vergilijaus kūryboje randame plaukiojimo lyginimą su arimu (*maris aequor*

Tėvas Filipas Brietas: „Roma, tautų valdovė“ (Paryžius, 1687)

arandum, *Aen.*, II, 780). Viduržemio jūros tautos skiriasi ir pagal tai, kaip vadina jūrą ir kiek ji jiems artima.

Arabai, o jų pavyzdžiu ir turkai, Viduržemio jūrą vadino Rumeliška, t. y. bizantiškai romėniška: *al bahr al rum*. Ibn Chaldunas kūrinyje *Muqadimmah* ne kartą ją vadina ir Sirijos jūra. Šitaip jūrą vadina ir Idrisijus „Rodžerio knygoje“. Žodis *al bahr* reiškė visus didelius vandens telkinius ir vis dar įvardija galbūt svarbiausią iš jų – Nilą. Išliko ir senas semitiškas pavadinimas *al iam*, jis archajiškas ir labiau literatūrinis. Musulmonų filologai į savo kalbas išvertė bendrą Viduržemio jūros pavadinimą, kurį pašventino aukščiau minėtas krikščionis etimologas: *al bahr al mutawisit*.

Žodis „jūra“ įvairiose pakrantėse turi skirtingą giminę: lotynų ir slavų kalbose – bevardę, italų kaboje – vyriškąją, prancūzų – moteriškąją, ispanų kalboje šis žodis gali būti ir vyriškosios, ir moteriškosios giminės, o arabų kalboje yra du vyriškosios giminės žodžiai,

graikų kalboje, kur žodžių, reiškiančių jūrą, daug, jie yra visų trijų giminių. Sunku nubrėžti ribą tarp vienos ir kitos jūros – jūros ribos ir šiaip skiriasi nuo sausumos ribų. Vos tik pamėginama jas praves-ti, tuoj atsiranda šališkumas savo jūros atžvilgiu. Kaip byloja sena graikų patarlė, tas, kuris kerta Malėjos rago, stūksančio Peloponeso pakrašty, ribą, tas palieka tėvynę. „Mūsų jūra turi didelį pranašumą, lyginant su kitomis, – rašė Strabonas, – ir nuo jos reikia pradėti“ (*Georg.*, II, 57). „Iliadoje“ minimos tik dvi jūros: Trakijos ir Ikaro. „Odisejoje“ nėra tikrinių vardų, kiekviena jūra yra jūra. Kai kalba-ma apie kitų kraštų jūras, užduodami įvairūs klausimai ir pateikia-mi įvairiopi atsakymai. „Ar kitų kraštų jūra graži?“ – klausia poetas Fernandas Pessoa poemoje „Jūreivis“. Daugelis į šį klausimą atsako neigiamai arba išvis neklausia. „Tik kituose kraštuose jūra yra graži“, (*ibid.*) – kartais taip atsako tie, kurie išplaukė, nors ir vien svajose, iš Viduržemio į Naujojo Pasaulio jūras.

Kartais jūros pavadinimas ištariamas su nuostaba ar bauguliu, kurio reikšmės neįmanoma išsakyti žodžiais. Savo veikale „Anaba-zis“ Ksenofontas aprašė, kaip graikų kariai, ilgai klaidžioję sausu-ma, ėmė džiūgauti, išvydę jūros bangas: „*Thalassa! Thalassa!* Jūra! Jūra! Šis žodis ėjo iš lūpų į lūpas. Visi pasileido prie jūros... Puolė bučiuotis, verkti“ (IV, 7). Visi matė tą pačią jūrą, bet drauge kiekvienas įžvelgė savąją. Ši scena turbūt kartojasi nuo pat pirmojo žmogaus susitikimo su jūra – dalis reikšmės išreiškiama sušukimu ir susižavėjimu, daugiau – šūksniu arba raudojimu, išraiška, kuriai stinga žodžių. Be to, skiriasi tie, kurie jūrą išvysta pirmą kartą, ir tie, kurie į ją žvelgia ne pirmąsyk, grįžta pas ją. Kai kam kiekvienas susitikimas su Viduržemio jūra yra ir pirmas, ir ne pirmas – tai priklauso tiek nuo jūros, tiek nuo mūsų pačių.

Jūra yra absoliuti, jos pavadinimai sąlyginiai, tokią išvadą patei-kia žodyno sudarytojas Jalas. Viduržemio jūra vadinta ir Šiaurine, ir Pietine. Keliaudamas po Egiptą, Herodotas ją regėjo iš šiau-rės, todėl ir pavadino *boreia thalassa* (IV, 42). Pavadinimą „Pie-tinė“ randame renesansiniuose žemėlapiuose, net ir geografinėje

Dantės poemoje *La Sfera: Mare del Sud*. „Pašėlusio Orlando“ pradžioje Ariostas rašo *d'Africa il mare*. Civilizacijos, kurios pasaulio puses žymėjo spalvomis, mūsų jūrą vadino Baltąja. Arabai išsaugojo pavadinimą Baltoji jūra (*al bahr al abyad*) – šia spalva jie žymėjo vakarus. Turkai irgi ją šitaip vadino (*Ak deniz*). Senose pietų slavų liaudies dainose be mėlynos minima ir balta jūra, ir ne tik tada, kai suputoja nuo bangų. Taip pat ir naujojoje graikų kalboje žinomas toks pavadinimas, nors ji skiriasi nuo helėniškos tradicijos. Raudonąją jūrą (*Erythros pontos*) kadaise vadintas visas Indijos vandenynas – raudona spalva žymėti rytai. Senieji egiptiečiai Raudonąją jūrą vadino Nendrių jūra (*iam n'sari*) – šitaip ji žymėta ir Amadėjaus Peirono *Lexicon copticum* iki pat 1835 metų (p. 304). Viduržemio jūrą, matyt, žvelgdami į ją nuo Nilo, egiptiečiai apibūdindavę kaip „labai žalią“ – žalesnę už didžiosios, dažnai susidrumstusios, upės žiotis.

Juodosios jūros (*Pontos Euxenos*) pavadinimo nepaprasta etimologija: būdvardį *euxenos*, kuris reiškia „svetingas“, pakeitė *axeinos* (nesvetingas), kokia jūra pasirodė esanti aukso vilnos ieškotojams. Matyt, turime reikalą su liaudiška etimologija, kuri senosios persų kalbos žodį *akseana* (tamsus, juodas) įprasmino naujaip. Juoda spalva kartais žymėta šiaurė. Kabiloje randame įrodymų, kad spalvoms būdavo suteikiamos įvairios reikšmės. Balkanuose, Viduržemio jūros pakrantėse ir aplinkinėse vietovėse yra vietovardžių ir hidronimų, kuriuose turbūt slypi kryptų arba pasaulio pusių gairės: upės Juodasis ir Baltasis Drinas, kurių vanduo visiškai nesiskiria, kaip ir Baltasis ir Juodasis Timokas Serbijoje arba Juodasis ir Baltasis Iskeras Bulgarijoje. Greičiausiai taip išėjo ir su Juodkalnija bei Albanija (*alba* – balta), Raudonąja ir Baltąja Kroatija (*Croatia Rubra* – *Dalmatia Superior*, *Croatia Alba* – *Dalmatia Inferior*), kurios tokiais pavadinimais minimos kunigo anonimo iš Doklėjos, kurį paprastai vadiname Dokliečiu, metraštyje, parašytame maždaug antrojoje XII amžiaus pusėje. Pavadinimai Baltasis ir Žydrasis Nilas, kitados jis vadintas ir Žaliuoju, taip pat

kreipia mintį ta pačia vaga. Pavadinimas *Azurna obala* [Žydrosi pakrantė] kilęs iš arabų kalbos *arzak* – „žydras“, tokiu kampu žiūrint, tai – geografinis žymėjimas, o ne žydrinės metafora. Kai kurie paleolingvistai gan drąsiai spėja, kad nuo pelazgų, Heladės senbuvų, vadintų „balta tauta“, kilo jūros pavadinimas – baltoji. Tokius spėjimus linkusios priimti Viduržemio jūros pakrantės.

Jūra nuo kranto ir laivo rodėsi įvairiomis spalvomis – nuo žydros iki žalios persiliejimų, lyg sidabras ir auksas mėnesienoje arba spiginant saulei, giedra lyg dangus Vergilijaus metaforose (*caeruleum mare*), tamsi it vynas Homero epitetuose (*oinops*), – ir lyginta su aliejumi arba druska. Mūsų įsivaizdavimai arba fantazijos prisidėjo prie to, kad kai kurie pavadinimai prigijo, tapo mėgstami, o kiti atmesti ir nepriimti. Jie yra kalbos, kuria kalbame apie jūrą, dalis, pasitelkdami tą kalbą mes siekiame atspėti jūros prigimtį. 1925 metais Ch. Borchas apsakyme „Plaukiojimas“, iš rinkinio „Mėnulis priešais“, užrašė: „Jūra yra sena kalba, kurios negebu atspėti“. Šie žodžiai sukosi man galvoje, kai tyrinėjau Viduržemio jūros pavadinimus, kai rašiau „Viduržemio jūros brevijorių“ ir pridėjau šį glosariją.

Viduržemio jūra sudaryta iš virtinės mažesnių jūrų. Jos vadinamos, tai pastebėjo dar Izidorius Sevilietis, „pagal vietoves“ arba „pagal tautas“ (*a gentibus: Tuscum, Ligusticum, Dalmaticum* ir t. t.), „pagal salas“, „pagal žmonių likimus“, „pagal prisiminimus apie karalius“, „pagal gyventojų papročius“, net ir „pagal galvijų perėjimus“ (*a bovis transitu: Bosphores, Orig., XIII, 16*). Yra daug mažesnių jūrų, tyvuliuojančių Didžiojoje arba Mūsų jūroje: sakytum, kiekvienas trokšta turėti savo jūrą. Senovėje savo vardus turėjo Finikijos, Kilikijos, Lidijos, Ikaro jūra, vėliau ir Alborano, Sirto įlanka, Balearų, Genujos, Tarentijos, Marselio, Aukštutinė ir Žemutinė jūra, Kandijos jūra, Morėjos jūra. Jų pavadinimai keitėsi. Adrijos jūrą Apolonijas Rodietis laikė viso labo „Jonijos įlanka“, o Strabonas Jonijos jūrą vadino dalimi „to, ką vadiname Adrijos įlanka“ (II, 5). Pasak Apaštalo darbu, šventasis Paulius plaukė

„Adrija“, kuri tada tęso iki pat Kretos ir Maltos (27, 27), o kai kuriose Ptolemajo žemėlapių kopijose ji skalavo ir Sicilijos krantus. Kroatijos karalius Petaras Krešimiras viename 1069 metų įsake Adrijos jūrą vadina *mare nostrum Dalmaticum*. Šitaip ją vadina ir Bizantijos imperatorius bei metraštininkas Konstantinas VII Purpurinis (*Chron.*, V, 31). Turkų keliautojas Evlija Čelebis savo užrašuose (*Seyahatnamesi*) jūrą vadina dvejopai: *Venedik Korfezi* (Venecijos įlanka), kaip ji buvo vadinama jo laikais, ir *Korfez Deryasi*, kaip kitados turkai ją vadino persų pavyzdžiu. Anot Herodoto, tiek Adrijos (*ton Adrien*), tiek Tirėnų jūrą (*ten Tyrsenien*) atrado fokiečiai (I, 163), jie nuplaukė iki vakarinių Viduržemio jūros krantų ir galbūt dar toliau.

Laivai statyti tiek prieš, tiek po Talmudo ir Biblijos parašymo laikų. Nežinome, kaip atrodė laivai, Kišo karaliaus įsakymu švartavęsi prie Akado molų maždaug prieš tris tūkstantmečius iki Kristaus gimimo. Jie atplaukdavo iš uostų, kurių išliko tik vardai ant molinių lentelių: Melukha, Maganas, Dilmunas... Senajame Testamente Pirmojoje Karalių knygoje parašyta: „Karalius Saliamonas pastatė laivyną Ezion-Geberyje, kuris yra arti Elato ant Nendrių jūros kranto, Edomo krašte. Hirmas išsiuntė su tuo laivynu savo tarnų, jūroje prityrusių jūreivių, drauge su Saliamono vyrais“ (1 Kar 9, 26–27). Iš to galime spręsti, kad senovės Izraelis turėjo savo laivų statyklą ir žydų karalystei Nendrių jūra buvo svarbesnė už Viduržemio.

Talmudo įrašai mini įvairius laivų pavadinimus, jų įrangą ir plaukiojimus. Į Didžiąją jūrą drausta išplaukti nuo Sukoto mėnesio, rudens pradžioje, iki Chanukos, žiemos pabaigoje. Mažesni laivai, gabenę prekes ir gaudę žuvis, buvo nepatikimi. Jie vadinti *bizit* ir *dugit*. Jų kilis išpjautas iš kedro (*gashosh*), laivagalyje varalazdė, vadinama *murdia* arba *mardia*, per vidurį fokstiebis su bure (*nes* ir *toren*). Kaip liudija pranašas, pats Tyras buvo panašus į laivą: „Iš Senyro eglų jie išpjovė lentas tavo šonams, tavo stiebui paėmė Libano kedrą“ (Ez 27, 3–5). Valtininkai naudojo įvairius

irklus (*mashotin, manhigin*), rišo valtis tvirta virve (*iskaria*), prisivartuodavo prie patikimų molų (*shunita*). Netoli Kirėnės dumble rastas alavinis inkaras (*'ugit*), sunkus ir gerai išsilaikęs. Šalia jo išliko ir akmenų su smėliu balasto pėdsakai. Pavadinimai, užrašyti senomis hebrajų raidėmis, kartais panašūs į daiktus, kuriuos žymi. Ramesniais ir taikesniais laikais būta jūrinių reisų į Aleksandriją, Cezarėją, Kirenaiką ir Romą, kai legionierių kojos žengė ant Šventosios Žemės. Psalmės šlovina nugalėtojus, jūros mūšyje su triuškinusius egiptiečius (106, 8–9). Pakrantės kontūrai braižyti ant pergamentinio pagrindo, ant molinių plokščių ir medinių lentučių. Jau tais laikais jūreiviai naudojo savotišką astroliabiją. Ji vadinta *mezupit*. Šitaip vadintas ir mažas muzikinis instrumentas, primenantis dūdą, o jo garsas panašus į lūpinę armonikėlę. Nežinau, ar kada nors kur nors Viduržemio jūros kraštuose astroliabija ir muzikinis instrumentas vadinti tuo pačiu vardu.

Apie Viduržemio jūros regiono ribas kalbama jau Platono „Faidone“. Tame dialoge Sokratas sako „mes, gyvenantys nuo Fasido upės iki Heraklio stulpų, gyvename kažin kokioje mažoje jo dalyje, aplink jūrą, it skruzdės ar varlės aplink balą“ (109 b) [Platonas. „Faidonas“, Aidai, 1999, vertė T. Aleknienė, p. 106]. Pakrantės kai kur sudaro pirmą ribą, kitur – paskutinę, bet tai niekada nėra vienintelė riba. Pačios jūros susieina tarpusavyje, tačiau kitaip. Kai kur ribos nustatomos pagal sausumos sąryšį su jūra: *ta epithaiattia, ta parathalattia, ta paralia* reiškia pajūrį (žodis „pajūris“, regis, sudarytas pagal helėnišką pavyzdį). *Epeiros* reiškia „kieta žemė“ (kaip vietovė Epiras), *terra firma*, taip šį žodį išvertė lotynai, o jų pavyzdžiu ir kitos tautos. *Khersos* reiškia „žemę kaip kraštą“ (šitaip pavadintas Chersonas Ukrainoje, netoli Dniepro žiočių). *Eion* yra bendrinis tiek jūros, tiek upės kranto pavadinimas. *Aigialos* yra „paplūdimys“, šis žodis išliko Kotoro įlankoje plytinčio paplūdimio su gydyklomis pavadinime Igalas. *Akte* yra skardus krantas, iš jo kilęs sename mite minimo nelaimingojo Akteono vardas. *Rakhia* yra dar statesnis krantas. Graikai turi

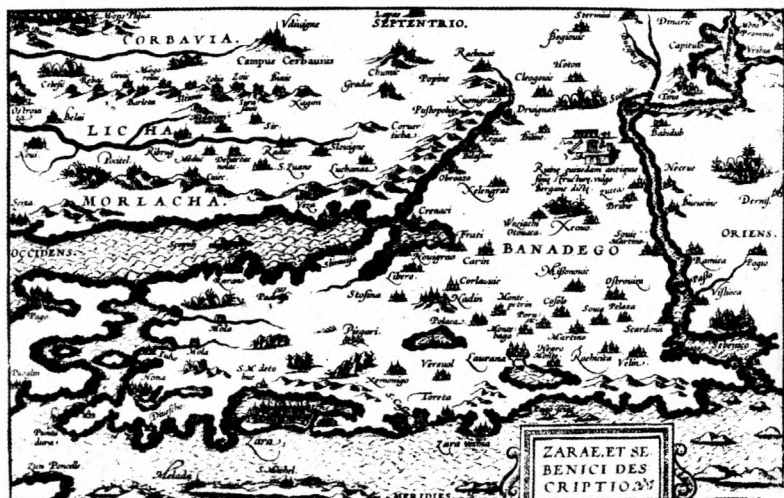

daug pavadinimų – jų pakrantė išskirstyta. Nuo jos visaip žiūrėta į sausumą ir jos gyventojus. Graikų kalba pateikia paradigmas, kurios galioja daugeliui kitų kalbų, ne tik Viduržemio jūros šalims: *epithalattidios* reiškia „pajūrio gyventojas“, *khersaios* – „žemyno gyventojas“, skirtumas tarp jų nurodytas Platono „Įstatymuose“ (704, b). Herodotas pastebėjo saliečio (*nesiotes*) ir krašto gilumos (*epeirotes*) priešybę. Aristofano „Varlėse“ (204) aptinkame būdingą pavadinimą *athalattotos*: tas, kuris nesusidraugavo su jūra, „be-jūris“. Atikos pakrantės žmonės į beotiečius iš žemyninės dalies žvelgė paniekinamai: Grigalius Kiprietis peikė jų protą (*Boiotion nous*, III, 45), Makarijus juos net pavadino kiaulėmis (*Boiotia hys*, II, 79). Tokių pavyzdžių su aibe epitetų ir tropų, kuriuos filosofai ir rašytojai įvedė į klasikinę kultūrą, rasime įvairiose kalbose visais laikotarpiais per visą tįstančią jūros pakrantę. Daugiausia, matyt, Italijoje: labiausiai išplitęs pavadinimas – *cafone* – atsirado Neapolyje ir įgavo platesnę reikšmę tiek šalies pietuose, tiek šiaurėje; *terrone* yra bendras žemyno gyventojų pavadinimas, *palentone* specialus, lokalizmas *gabibbo* Genujoje, regionalizmas *tamarro* Abrucuose. Anot Strabono, jau pompėjiečiai pašaipiai atsiliepdavę apie kaimynus, gyvenančius užu pirmų kalvų (*Nuceria, Nola, Acerra*). Biblijoje, Siracido knygoje minimi nesutarimai tarp žydų, gyvenusių giliau sausumoje, ir filistiečių, gyvenusių pajūryje (50, 25) – turbūt jie irgi vieni kitus pravardžiavo, tačiau manyta, kad to neverta minėti Šventraštyje. Arabai savo kalniečius vadina *žbali*, o bulgarai – *balkandžija*. Kroatiškas žodis *žabar* ne visame pajūryje reiškia tą patį: vienur taip vadinamas žemyno gyventojas, kitur – kaimynas, italas. Nugludintoje prancūzų terminijoje yra žodis *cul-terreux*, kurio taip paprastai neišversi. Provanso gyventojai turi žodžių, kuriais vadina prancūzus, katalonai turi žodžių Aragono gyventojams įvardyti, Dalmatijos gyventojai – valakams iš Dalmatinskos Zagoros [regionas šiaurės vakarų Dalmatijoje toliau nuo jūros], Kotoro įlankos gyventojai – Juodkalnijos kalnų gyventojams ir taip toliau. Šitoks vaidmenų pasiskirstymas seniai žinomas ir Viduržemio jūros kraštų komedijose ir tragedijose, atvirose kasdienybės scenose.

Tautos leidosi pajūrin ir vadino jūrą įvairiais vardais. Atkakę prie Adrijos jūros slavai girdėjo graikiškus ir romaniškus pavadinimus. Šviesūs ir giedri vaizdai, kuriuos jie išvydo atsikėlę į šias vietas, greičiausiai pakeitė jų tarmių fonetiką ir pritaikė prie naujos gyvenamosios vietos. Tačiau jie išsaugojo savo žodį „jūra“ [*more*]. Susitikę su graikais jie girdėjo žodį *thalassa*: šitaip ėmė vadinti bangas, banguojančią jūrą. Pavadinimas *pelagos* išliko pietuose, šalia Šipano salos: veiksmažodis *pelagat* reiškia žvejoti toliau nuo kranto, atviroje jūroje; Palagružos salelių grupės Adrijos jūroje kaip ir *Isole Pelagose* į pietus nuo Apeninų pavadinimas kilęs iš šio žodžio. Iš žodžio *kolpos* keliose vietose prie Elafitų arba Jelenji salų išliko *kulaf*: *iči na kulaf* [eiti į „kulafą“] reiškia žvejoti toliau nuo pakrantės, atviroje jūroje; iš to paties žodžio kilęs ir venecijietiškas *golfo*, kuris tapo bendru įlankos pavadinimu ne tik Viduržemio jūros šalyse.

Pavadinimo ir sąvokos „jūra“ aiškinimai dažniausiai skurdūs. Tie, kurie seniai įsikūrę prie jūros, nevadina jos vandeniu, o sausumos gyventojai priešingai, dažnai pasako „vanduo“. Mūsų protėviai iš slaviškos protėvynės atsinešė žodžius: valtis [*lada*], laivas [*brod, korab(lja)*], irklas [*veslo*], burė [*jedro*]. Fokstiebio [*jarbol*] mūsų protėviai neturėjo – jis kilęs iš lotyniško kamieno. Jie turėjo savo meškerę [*udica*], žeberklą [*osti*], pinkles [*vrš(v)e*], tinklą [*mreža*]. Paskutinį žodį, žvejojami upėse, slavai paskolino vengrams su rumunais, kurių kalbose jis išliko. Žodį *vlak* (šitaip senovės slavai vadino tempiamąjį tinklą) perėmė šiauriniai Graikijos kraštai ir juo pakeitė antikinį *griphos* (apie tai knygoje „Mūsų jūrinė ir žvejybinė terminija Adrijos jūros pakrantėse“, 1933 metais išleistoje Splitė, išsamiai rašo kalbininkas Petaras Skokas). Iš senosios Romos provincijos ir Bizantijos temos, ilyrų ir romanizuotų dalmatų, ateiviai savinosi daugybę pavadinimų: žuvų, kurių prieš tai nėra valgę, įrenginių, kurių nėra turėję, įrankių, kuriais nesinaudojo. Apie Viduržemio jūrą ir jos ypatumus venecijiečiai žinojo nepalyginamai daugiau negu kiti – iš jų kiekvienas galėjo ko nors išmokti.

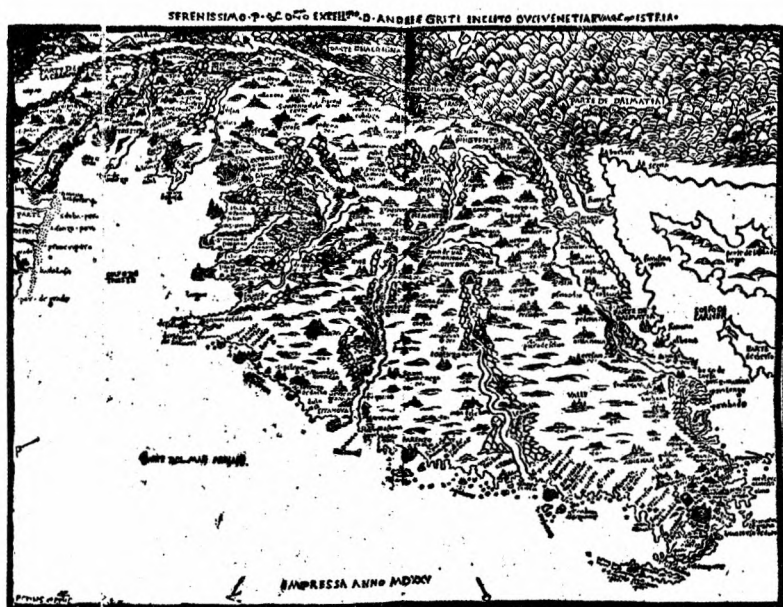

Zadaro ir Šibeniko apylinkių aprašymas Ortelijaus „Theatrum Orbis Terrarum“, 1595, Natalio Bonifaco (kurį kroatai vadina Božu Bonifačičiumi) iš Šibeniko darbas

Čekų enciklopedistas ir filologas Konstantinas Jirečekas parodė, kad slavų kalbos turi daug bendrų upių ir apskritai vandens telkinių pavadinimų, daugiau negu pakrančių ir jūrų (žr. *Geschichte der Serben*, I, Gota, 1911, p. 63). Tyrinėdamas vietovardžius rytinėje Adrijos jūros pakrantėje kroatų kalbininkas Petaras Šimunovičius priėjo išvadą: „Nei kroatiški vietovardžiai, nei geografijos nomenklatūra nepatvirtina, kad kroatai visiškai įvaldė jūrą ir visiems dalykams, susijusiems su geomorfonimais, jūrininkyste, žuvininkyste, laivyba, laivų statyba, gyvenimu prie ir iš jūros, yra sukūrę ekvivalentiškus posakius bei visą individualią jūros pavadinimų terminiją“ („Rytinės Adrijos jūros pakrantės vietovardžiai“, Splitas, 1986, p. 252). Vietoj paguodos galime pateikti italų lingvisto Manlio Kortelaco mintis apie priešingą Adrijos jūros pakrantę, apie mūsų mokytojus: „Itališkoje jūrinėje leksikoje vyrauja sausuminės kilmės komponentas“ (žr. *Bollettino dell'Atlante linguistico mediterraneo*, VIII-IX, 1966–1967, p. 67–77). Vis dėlto visi mes gimėme sausumoje. Sunku nuspręsti, kas yra pirmtakas, o

kas pasekėjas, kada yra viena, o kada – kita. Tačiau skirkime žinias apie jūrą nuo jūros, Viduržemio jūros, pajautimo.

Panašai ir išminčiai nuo senų senovės primindavo ir patardavo, kaip reikia kurti ir statyti miestus, tobulinti ir plėsti, užkariauti arba ginti. Jeruzalė ilgai buvo pavyzdys. Biblijoje pasakyta: „Jeruzalė pastatyta lyg miestas, suaustas tvirtai į vieną“ (Ps 122). Medicinos tėvas Hipokratas gyvenvietės padėčiai suteikė ypatingos svarbos saulės, vandens ir vėjo atžvilgiu: „Svarbu, ar miestas pakreiptas į saulėtekį arba saulėlydį, vartoja minkštą ir pelkių vandens arba kietą iš aukštų ir uolingų šaltinių, ar jį perpučia šiaurys, ar pietys“ („Apie orą, vandenį, miestus“, 6, 7). Beveik penkis šimtus metų prieš Kristų Tukididas manė, kad „polisą sudaro žmonės, o ne sienos arba laivai be įgulų“ (7, 77). Panašių minčių randame

Pietras Kopas, Istrijoje vadintas Petaru Kopičiumi: Istrijos pusiasalis (Venecija, 1540)

ir šventojo Augustino bei Izidoriaus Seviliečio darbuose. Štai Aristotelis „Politikoje“ sako „...valstybės vieningumas nėra susidaręs natūraliai, kaip kai kas sako, ir kad tai, kas buvo pavadinta didžiausiu gėriu valstybėms, iš tikrųjų jas sugriauna“ (II, 1261 b) [Aristotelis. „Politika“, Pradai, 1997, vertė M. Strockis, p. 92], šitaip jis išreiškė santūrumą kiek idiliško Sokrato požiūrio atžvilgiu. O štai Platonas „Valstybėje“ teigė, kad miestas [iš tiesų Platonas kalba apie valstybę] gali plėstis tik tol, kol „ji išlieka vieninga, bet daugiau ne“ (IV, 423 b) [Platonas. „Valstybė“, Mintis, 2000, vertė J. Dumčius p. 139]. Antikos pasaulis pažino ir perdavė istorijai tragišką Babilono patirtį, kai dauguma jo gyventojų nepastebėjo, jog vienas miesto kvartalas užimtas ir apiplėštas, jie lyg niekur nieko toliau sau džiūgavo ir šventė. Senasis miesto erdvės padalijimas į šventą, viešą ir privačią, apie kurį kalba vienas pirmųjų urbanistų Hipodamas Miletietis, negalėjo išlikti. Religiniai vadovai apgailėstavo, kad šventa erdvė, šimtmečiams bėgant, vis labiau sekuliarizuojama, štai, pavyzdžiui, atstumas tarp mečetės ir turgavietės vis mažėjo, o riba darėsi vis nepastebimesnė. Viduržemio jūros miestai darėsi vis ankštesni, istorikai prabyla apie „erdvės prievarą“. Toje pačioje istorinėje terpėje atsirasdavo daugiau „istorinių centrų“, kurie tarpusavyje nesiderino arba varžėsi vienas su kitu savo dydžiu ir svarbumu. Dar ir šiandien daugelis uostų labiau nei derėtų atskirti nuo miestų, kuriems priklauso. Miesto utopijoje, panašioje į Kampanelos „Saulės miestą“ ir kitus tokio pobūdžio veikalus – išsikeltos pavyzdžio idealizavime, – galima sakyti, slypi esamos padėties kritika. Ypač sunku valdyti miesto vertikalę ir ją išsaugoti. Horizontalumas dažniausiai pranyksta išsiplėsdamas, pereidamas ribas, kuriose galima įžvelgti miesto bruožus. Toks likimas ištiko kone visus Viduržemio jūros miestus.

Tiems, kurie rašo apie Viduržemio jūros miestus, gali būti naudingi pastebėjimai, sudėti į nedidelę, tačiau įžvalgią Italo Kalvino knygą „Nematomi miestai“. Įsivaizduodamas, kaip keliautojas iš Venecijos galėjo pristatyti kelionėje matytus miestus kinų chanui, autorius atkreipia dėmesį: „Despina pasiekama dviem būdais: laivu arba kupranugariu. Miestas atrodo skirtingai, nelygu kelevivis

ten atvyksta jūra arba sausuma“ (išleido „Einaudi“, 1984) [I. Calvino. „Nematomi miestai“, Lietuvos rašytojų sąjunga, 2006, vertė V. Tauragienė, p. 21]. Yra miestų, tuo pat metu paskendusius ir jūroje, ir sausumoje, tikrovėje ir vaizduotėje, vidur tyrų arba anapus Viduržemio jūros.

Dingę yra Timosteno, dešimties knygų „Apie uostus“ autoriaus ir Ptolemajo II laivyno admirolo, veikalai. O jei jie nebūtų pradingę, daugiau sužinotume apie senuosius uostus, kokių jų būta ir kaip jie pastatyti. Kai kurie jų galbūt egzistavo dar prieš atsirandant laivams. Iš tų uostų nuotykių ieškotojai ant rąstgalių išplaukė į kitą krantą. Graikai ypač vertino uostus, atsiradusius savaime, suformuotus gamtos, galima būtų pasakyti, jūros valia: *limen autophyes*, vienas pirmųjų tokių apibūdinimą pavartoja Tukididas (I, 93). Vitruvijus pabrėžė tokių uostų ir emporijų pranašumus (*emporium egregium, portus naturaliter tutus*, II, 4). *Pelago-limen*, kaip aprašo strategas Polienas (III, 9), stovėjusi ant akmeninės sampylos, šalia kitų molų. Finikiečiai statė uostus su dviem prieplaukom, kad nepriklausytų nuo vienos krypties vėjo. Jie pasirinkdavo geriausias Viduržemio jūros vietas, vadindavo jasriebalsiais *mhvz*, nežinia, kuriuos balsius jie ištardavo tarp jų.

Naujaisiais laikais ne vienas smalsuolis tyrinėjo paskendusius uostus, nėrdavo gilyn prie jų molų, apžėlusius dumbliais, kriauklėmis ir jūržolėmis, arba gramdydavo dumblą, smėlį ir akmenis, užbėrusius tuos molus. Prancūzų archeologų grupė ištyrinėjo vietas, kuriose stovėjo Biblo miestas (Maurice Dunand *Les fouilles de Byblos*, Paryžius, 1937), – mane apėmė baimė skaitant pranešimą apie tai, kas ten buvo rasta, kiek ten visko buvo, kaip visa tai dingo uoste, iš kurio pavadinimo veikiausiai kilęs skaitomiausios pasaulyje knygos pavadinimas. Inžinieriaus Gastono Žondė, 1910–1915 metais tyrinėjusio povandenines Faroso uosto netoli Aleksandrijos liekanas, užrašai byloja apie senovės statytojų meistriškumą: du dideli bangolaužiai – dviejų su puse kilometro ilgio ir per šešiasdešimt metrų pločio kiekvienas, jie įtvirtinti ant luitų,

atgabentų iš Mekso akmens skaldyklų, jie sujungti be cemento ir tinko, sudėti minojietiška tvarka, tarp buvusios salelės ir Abu Bakaro kalvos. Statant Aleksandrijos švyturį, kurio statybos Ptolemajo I laikais užtruko keturiolika metų (297–283 m. pr. Kr.), laikytasi Platono geometrinių ornamentų, švyturio aukštis siekė 135 metrus, beveik tiek, kiek ir Gizos piramidė. Jis švietė daugiau nei šešiolika amžių, kol jį sugriovė žemės drebėjimai. Keturioliktame amžiuje Ibn Batuta jį užtiko gailios būklės, visai prieš pat jam nuvirstant į jūros bangas. Daugiau nei šimtmetį iš jūros dugno trauktos jo liekanos, milžiniškos Asuano akmens plokštės, marmuriniai ir porfyriniai sfinksai, skulptūros (plg. Jean-Yves Empereur *Le Phare d'Alexandrie – La Merveille retrouvée*, éd. „Découvertes“, Gallimard, 1998). Man teko lankytis Pocuolio apylinkėse netoli Neapolio, jo pakrantės irgi nugrimzdo vandenin: *Portus Iulius, Baia, Campi Flegrei* Kampanijoje. Čia istorija mini vieną didžiausių senovės uostų inžinerijos sumanymų, įgyvendintų naudojant vulkaninį smėlį (*puteolanus pulvis*), kuris susilietęs su vandeniu, gėlu ar sūriu, virsdavo kiečiausiu cementu. Jį kaip vieną pasaulio stebuklų mini Seneka (*Quaest. nat.* III, 35), aptaria architektūros žinovas Vitruvijus (II, 6). Netoli pusiau paskendusios Serapio šventyklos dešimties metrų gylyje stūkso senovės skulptoriaus dirbtuvės. Seklumose, prie sugriautų stulpų auga neįprastos žolės: jūrų plukė, raudonoji gorgonija, permatoma klavelina. Netoli Gajolos salelės stūkso senovės nimfėjaus griuvenos, jos pavadintos „Vergilijaus mokykla“. Kažkur šalia šių vietų per apaštališką kelionę į Romą išsilaipino šventasis Petras. Ten driekėsi *via Domitiana*. Šį gamtovaizdį kaip foną pasirinko ir Petronijus Trimalchiono puotos scenoje. Prieš palikdamas Pocuolį viename sename knygyne aptikau Marcialio epigramą apie Romos matroną, kuri į artimiausią vasarvietę Bajų kurorte „atvyko kaip Penelopė, o iš jos grįžo būdama Elena“ (I, 62). Judėdamas link Adrijos pakrančių varčiau mažai žinomą Rudžerio Boškovičiaus veikalą *Del porto di Rimini*, išleistą Pesare 1765 metais. Tai iš Dubrovniko kilęs mokslininkas, kuris domėjosi kosmologija ir užčiuopė atomų teoriją, įstojo į jėzuitų broliją ir lenktyniavo matematikoje su d'Alamberu,

drauge jis ir astronomas, išmatavęs meridianą, einančio tarp Romos ir Riminio, ilgį, gimtojo miesto seniūnai jį pasikvietė padėti susitvarkyti su bėdomis, nuo kurių kentė jų uostas. Tai apie miestą liudija uostas, kaip įprasta Viduržemio jūros šalyse.

Apie uostų ir vartų sąsają parašyta ne tik glosarijų, bet ir kito-kių knygų, pavyzdžiui: Žoržo Diomezilio *Fêtes romaines d'été et d'automne*, ypač skyrius *Ports et Portes*. Lotynų ir romanų kalbose šie du terminai kilę iš tos pačios šaknies. Portūno, uostų ir prieplaukų dievo globėjo (*Deus portuum portarumque praeses*), šventė būdavo švenčiama rugpjūčio 17 dieną, o jo šventykla, anot Varono (VI, 9), stovėjo netoli upės ir tilto *in portu Tiberino*. Senoviniuose kalendoriuose uostų šventė *Portunalia*, tik įsivaizduokime, kokios jos būta, taip pat vadinta *Tibernalia*. Uostai ir šventės syja įvairiais būdais. Uostų, prieplaukų ir upių žiočių sąryšis itin svarbus Viduržemio jūros kultūrose, dar niekam nepavyko išpainioti visų jo aspektų. Etruskiškas žodis *culs*, įamžintas viename ilgiausių šios išnykusios kalbos įrašų – ant vienos garsios lininės drobulės, kuria apvyniota mumija Archeologijos muziejuje Zagrebe (*Liber linteus Zagrabiensis*) – greičiausiai reiškė ir vartus, ir uostą, ir dievybę (*culsans*), kuri visus tuos dalykus vienijo. Etruskai, būdami šauni pajūrio tauta, parinko daugelio Viduržemio jūros iš Apeninų pusės uostų padėtį ir šitaip padėjo Romai, kuri juos užkariavo.

Paskendę uostai panašūs į nekropolis. Juos ištiko toks pats likimas kaip ir miestus bei salas, kurias prarijo jūra. Juos irgi gaubia paslapties skraistė, supa daugybė klausimų, persekioja pamokymai. Kai kurie uostai ištyrinėti iki smulkmenų, o kitų nebeįmanoma tyrinėti. Tiro uostas, vienas seniausių žinomų, buvo įsikūręs sąsmaukoje, jungiančioje salą su krantu – tokie uostai laikyti patogiausiais. Jame buvo pastatyti bangolaužiai, kurie galėjo sudaužyti stipriausias bangas ir sudaryti sąlygas laivams prisišvartuoti per audrą. Šio uosto griuvėsiai gunksojo virš jūros paviršiaus iki pat naujųjų laikų nelyginant uolos – mačiau jas viename vario raižinyje, sukurtame 1836 metais. Neaiškūs kontūrai įžiūrimi dugne,

kai jūros vanduo nesudrumstas. Toje vietoje nardytojai rado Poseidono skulptūrą su jūrų arkliuku rankoje. Apie Helikės uostą, jo staigų ir tragišką paskendimą Kartaginos įlankos vandenyse šimtmečiais kalbėta baiminantis ir su apdaira – apie jį rašė metraštininkai ir istorikai. Žymioji Apolonija, ji driekėsi Libijos pakrante, su dviem erdviais uostais, statytais finikiečių pavyzdžiu, t. y. apsaugotais bangolaužiais ir sujungtais tarpusavyje, kaimyninei Kirėnei sukrovė neregėtus turtus, nes per jos uostus gabenti grūdai į Ostiją, tačiau ir ji paskendo, nepaisant visų turtų ir globėjo, kurio vardu pavadinta. Kai jūra apimsta ir praskaidrėja, čia taip pat galima įžvelgti kitados klestėjusio uosto likučius. Afrikos žemyne esama daugiau tokių pavyzdžių: Utika, netoli Kartaginos, sunku pasakyti, ką sunaikino žmonių įtūžis, o ką – jūros įniršis, Utika irgi buvo salos uostas. Panašaus likimo sulaukė romėnų karinis uostas Mizenas, kuris atrodė neįveikiamas, jis stovėjo įremtas į didžiules plokštes ir sunkius kesonus, įsodintus į jūros dugną panaudojus žinias, perimtas iš etruskų ir kartaginiečių, ir jas patobulinus. Netoli šiandieninio Marselio rasti pušies ir akmeninio ažuolo kamienai, ant kurių rėmėsi senosios Masalijos uostas, įkurtas fokiečių prieš šešis šimtmečius iki Kristaus gimimo, iš šio uosto Pitėjas patraukė į savo *periplous* link tolimiausios šiaurės, tada Masalija nugrimzdo jūros dugnan. Vakariau, netoli šiandieninės Sen Žervė įlankos, keturių penkių metrų gylyje galima įžiūrėti ne tik molus, bet ir pastatų stulpus, vietoje, vadinamoje Pajūrio Fosu, gal net galima įžvelgti dievų skulptūras, čia Ronos upė prinešė dumblo – upės dažnai dalyvauja tokiuose sąmoksloose. Prie pat Posilipo dugne glūdi graikiškosios Partenopėjos ir emporiumo Paleopolio liekanos. Netoli šių vietų jūroje matyti senovės prieplaukų, Gajolos ir Marekjos, griuvėsiai ryčiau nuo vietovės, vadintos *Casa degli Spiriti*. Amžinybėn nugrimzdo ir Matsos uostas Sicilijoje, žinomas iš šios šlovingos salos klestėjimo laikų. Adrijos jūros Pago saloje gyvavo ir išnyko ilyriškųjų liburnų uostas (nėra tikrų žinių, ar jis priklausė tik jiems). Jis vadintas *Cissa* arba *Kissa*. Jo pėdsakai dar tyrinėjami, tvarkomi. Esu sutikęs Rovinjo gyventojų, įsitikinusių, jog yra kilę būtent iš ten. Netoli Brijunų salų irgi yra nuskendęs

uostas. Tokių vietų esama nemažai, daugelio nespėjau aplankyti. Su šiais uostais nemėgstame tapatintis. Juk kiekvienas mūsų kar-
tais virsta paskendusiu uostu Adrijos, Marmuro arba Tirėnų jūro-
je, ar dar kurioje nors Viduržemio jūros vietoje.

Vienoje mažiau žinomoje Anatolijos pakrantėje, netoli senojo
finikiečių, graikų ir romėnų uosto griuvėsių, išliko akmenyje iškal-
ta epitafija plaukikui, galbūt uosto kapitonui. Įrašą išgraužė drus-
ka, sunešta vėjo nuo jūros, išblukino saulė, nuplovė lietus. Drauge
su senovės kalbų ir abėcėlių žinovais pamėginome tą epitafiją iš-
skaityti: „Plaukiu, mane supa jūra, ji manyje, aš egzistuoju jūroj,
esu jūra. Žemėje manęs nėra ir nebus. Paskėsiu savyje ir į savo jūrą,
dabar ir-amžiams“. Šitaip išvertėme įrašą, jis nelabai aiškus, nelabai
įskaitomas, leidžia vaizduotei jį papildyti. Jūra gali mus apgauti ir
suklaidinti, o Viduržemio jūra gal net labiau nei kuri nors kita.

Nelengva nustatyti laivų pavadinimų ir pavidalų kilmę, pri-
klausomybę. Nežinia, iš kur kilęs žodis *barka* [valtis], kuri perėmė
kone visos tautos. Jis vartotas jau senovės Egipte. Galbūt ir egiptie-
čiai jį iš ko nors pasiskolino. Jį vartojo finikiečiai ir pūnai, paskui
graikai ir romėnai. Seniausia valčių rūšis daugelyje kalbų vadinta
„medžiu“: arabiškai *al'ud* (iš čia kilęs ir kroatiškas *leut* [žvejybi-
nė valtis su vienu fokstiebiu]), itališkai ir ispaniškai *legno* ir *leño*.
Lada, baltų-slavų kilmės (*lodia* nuo *oldia*), taip pat reiškė medinį
rąstgalį (*monoksil*). Lotyniško žodžio *navis* šaknį aptinkame sans-
krite, graikų kalboje, keltiškose tarmėse, armėnų dialektuose: ne-
žinoma, kam šis žodis priklausė pradžioje. Taip pat galeros (*galea*,
galeone, *galeota*, *galera* ir t. t.) kilmė nėra išaiškinta, nors galeros
plaukiojo po visas jūras ir buvo minimos – išdidžiai ar desperatiš-
kai – visomis kalbomis: nė Mejeris-Liubkė *Romanisches etymolo-
gisches Wörterbuch* nenustatė šio žodžio kilmės. Italų etimologai
K. Batistis ir Dž. Alesis mano, kad tai „reliktas iš ilyriškojo sub-
trato, išplitusio nuo Dalmatijos iki Venecijos pakrančių“ (žr. *Dizi-*

onario etimologico italiano, sąs. II, Florencija, 1951). Galera galėtų būti savotiškas vėžlys (*testuggine*), kuris judėdamas darosi panašus į valtį, valdomą viena arba dviem irklų eilėm. Žodis *korablja* [bur-lavis] kilęs iš graikiško *korabion*, jis pateko į slavų kalbas dar prieš tautų kraustymąsi. Jį būtų galima sieti su kokio nors vabzdžio arba vėžio (*karabos*, žr. Aristotelis, *Historia Animalium*, 531b, 25) pavadinimu. Šie pavyzdžiai, kaip ir aibė kitų, kurių čia neminėsiu, parodo bendras formas, darybą, metaforas. Ten, kur neįžvelgiame kilmės arba pradžios, mums ima dingotis, kad žodžiai ir daiktai išnyra iš pačios Viduržemio jūros.

Vertingų duomenų apie laivus ir laivų statybą aptinkame įvairiose vietose, praeityje ir dabartyje. Garlaiviu apiplaukiau Venecijos lagūnos salikes, pabuvojau Torčele, Burane ir Murane, kur kaip ir kiti stebėjau stiklo pūtėjų meistriškumu, apsilankiau Macorbe ir Malamoče, kur kadai kada buvo įsikūrusi Venecijos Respublikos valdžia. Mačiau *Isole Realtine*, galiausiai aplankiau Kjudžą. Man į rankas pateko savotiškas dviejų tomų glosarijus, pavadintas *Cala-fati, squeri e barche di Chioggia*, jis išleistas 1985 metais, remiant Kjudžo savivaldybei; tai beveik nežinomo autoriaus Dino Memo (*Dino Memmo*) veikalas. Iš šios knygos galima sužinoti daug dalykų: ką šis mažas miestelis davė galingajai Venecijai – jūreivius, galerininkus, didžiausias aukas šlovinguose jūrų mūšiuose; kaip ir kokia kaina tame miestelyje buvo vystoma laivyba (*galafa*); kada atsirado korporaciniai laivų statytojų statutai, taip vadinamosios *mariegolos*, pirmoji minima 1211 metų pavasarį; kokių būta inkarų prieš ornamentinį „renesansinį inkarą“ (*ancora rinascimentale*); kokiais vairois buvo valdomas laivas prieš atsirandant „navarietiškam“. Glosarijaus autorius, žinoma, nepraleido progos išvardyti įvairių įrankių ir įrenginių pavadinimus: *curiaga, canagola, chissa, gala* arba *gala ver-ta, catarafa* ir *cartabon, polachina, cortelo, verna, becanela a due* arba *becanela a tre, alzana, berlass* arba *imberlasso*. Sename, simpatiška-me venecijietiška Džiuzepės Boerio glosarijuje (*Dizionario del Dialecto Veneziano*, Venecija, 1829) ne kiekvienas šių žodžių paminė-

tas. Nėra reikalo juos ir čia versti. Jų nesupranta beveik nei vienas italas, nei venecijietis, jei dar yra likę senųjų venecijiečių, lygiai taip pat dalmatizmų, kuriuos minėjau šioje knygoje, nesupranta Panonijos lygumose gyvenantys kroatų, o ką jau kabėti apie serbus ar bosnius. Manau, kad tokia pat padėtis ir kitose pakrantėse bei už jų besidriekiančiose žemyninėse dalyse: nuo Magrebo link Libijos ir Palestinos, Sirijos ir Pietų Anatolijos iki Provanso, Katalonijos, Aragono ir Gibraltaro. Tai Viduržemio jūros kraštų savitumas.

Prie šių duomenų ir pavadinimų kiekvienas tokio žodyno sudarytojas, ypač italas, pridėtų ir tai, kad Dantė stebėjosi Venecijos Arsenalo (*Arzanà de' Viniziani*) laivadirbių išmanymu. Jis stebėjo, kaip statomas naujas laivas (*legno*) ir lopomas senas, kai „vienas šonus kamšo palengva / Ar pluša prie irklų, ar tepa smalą... Taip dievo noru...“ (*per divin' arte*). Šis aprašymas įtrauktas į „Pragarą“ (XX, 7–16) [Dantė. „Pragaras“, Vaga, 1968, vertė A. Churginas, p. 144]. Tuo laikotarpiu niekur, nė vienoje Viduržemio jūros laivų statykloje, nebuvo šitaip ir tiek statoma.

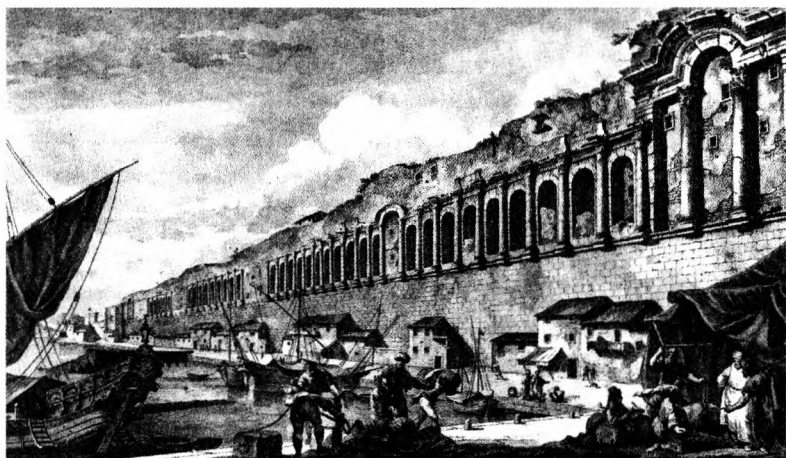

Venecija Braidembacho veikale
„Peregrinationes in Terram Sanctam“
(Maincas, 1486)

Vėl turime progą grįžti prie laivo figūrų ir jų paskirties. Savo amžių jos baigia jūrų muziejuose. Istorikai mums primena, kaip egiptiečių laivų, plaukiojusių Nilu ir pasiekdavusių atvirą jūrą,

riekį arba paskuigalį puošė lotoso figūros. Kartais jų apačioje bū-
 lavo nupiešiamos didžiulės akys, kad apstulbintų arba įbaugintų.
 Kai graikų flotilė laimėjo mūšį prie Salamino, persų laivų figūros
 buvo padėtos Temistokliui po kojomis, tai reiškė, kad priešin-
 tas pasiduoda. Kai šventasis Paulius po pirmojo laivo sudužimo,
 vykusio netoli Kretos krantų, pratęsė kelionę į Maltą ir Romą,
 Aleksandrijos laivas, į kurį jis įlipo, turėjo „Dioskūrų ženklą“, t. y.
 ūreivių globėjų Kastoro ir Polideuko ženklą, kaip liudija šventasis
 Lukas Apaštalo darbuose (28, 11). Romėnai, siekdami užkariau-
 ti jūras, burlaivių priekyje ištašydavo didžiulius snapus (*rostra*),
 kitaip pabrėždami savo jėgą ir galybę. Viduramžiais laivų figūros
 buvo pamirštos. Jas atgaivino Renesansas. Barokas padabino. Ga-
 eonų pirmagaliuose atsirado viliokliškos drūtų, jaunų, putnių
 noterų figūros. Į laivus sugrąžinti mitologiniai slibinai, salaman-
 lros, liūtai, keisti paukščiai, neregėtos bestijos, „baisingi žvėrys“,
 au minėjau, kad šitaip laivų figūros vadinamos Dalmatijos Bračo
 aloje. Jeigu mūšyje arba per potvynį figūra lūždavo arba nukrisda-
 vo, ją bemat pataisydavo ir pritvirtindavo laivo priešakyje. Figūros
 lingimas laikytas bloga lemiančiu ženklu arba pikta lemtim. Nuo
 tada, kai laivo galuose ėmė plevėsuoti vėliavos, stūksoti karalių ir
 lidikų skulptūros, Viduržemio jūros figūros viena po kitos ėmė
 grimzti užmarštin.

Žodis *brod* [laivas] veikiausiai syja su seno slaviško veiksmazo-
 lžio *bresti*, *brede* šaknimi, t. y. bristi, perbristi, pereiti per vandenį.
 Šio žodžio kilmė akivaizdžiai žemyninė. Radovano Vidovičiaus
 „Jūrinis žodynas“ (Splitas, 1984), savo atmosfera ir nekonven-
 tionalumu artimas A. Jalo „Jūriniam glosariui“, šalia žodžio *brod*
 pateikia tokius pavadinimus (pagal senuosius „mūsų šaltinius“),
 kurie daugiausia kilę iš graikiškų, lotyniškų ir romaniškų žodžių
 aknies: „*banzo*, *barca* (*barka* [valtis]), *bastasia*, *bastassiza* (*bast-
 aica* [nedidelis laivas žmonėms ir kroviniams gabenti]), *batel*, *ber-
 antinus* [brigantina], *biremis* (tas pats kas *fusta* [irklinis karinis
 arba piratų laivas]), *barcon*, *barcosa*, *barciusius* (*bragoč*? [uždaras

Sena Splito prieplauka su Diokleciano rūmais (Ch. L. Kleriso brėžinys iš R. Adamo knygos „Ruins of the Palace“..., Londonas, 1764)

žvejybinis laivas]), *carabus* (korablja), *caraca*, *carachia*, *casselata*, *chelandia*, *cocha*, *codura*, *drievo*, *dromo*, *frigada*, *fusta* (fušta), *galea* (galija), *galera*, *galion* (galiun [galeonas]), *grippus* (grip [žvejybinis tinklas]), *gumbara*, *kravela* (tas pats kas ir korablja, gr. *kara-bos*), *lada*, *lembus*, *lignum* [bendras irkluojamojo Viduržemio jūrų burlaivio pavadinimas] (*drievo*, *legno*), *linter*, *londra*, *marzilianiana*, *navicula*, *navigium*, *navis*, *ormanica* [senoviškas nedidelis kroatų karinis laivas], *plav* [senoviškas laivo pavadinimas], *saeta*, *sagitteae*, *sagiteda*, *saita* (turbūt ir *šajka* [laivelis] kilusi iš šio žodžio), *tartana* [krovininis, žvejybinis, karinis burlaivis su lotyniškosiomis bu-rėmis], *treciones* (*galeae*), *triremis*, *zolla*, *zopula*“ (op. cit., p. 70). Kaip matome, būta daugybės įvairių laivų pavadinimų, o ir išliko nemažai, nors dauguma žodžių pasimiršo. Autorius, pasinaudo-damas jūreivių dienoraščiais, kurių normatyvinė leksikografija paprastai nepaisė, išsklaido prietarus apie neva puikų maistą, kurį valgė laivų įgulos: „Sūdyta mėsa, pirktą Triesto, Italijos, Anglijos, Marselio turguose, būdavo pajuodusi ir liesa it šuniena: angliški sausainiai buvo negardūs ir kieti kaip plokštės, neišmirkdavo nei kavoje, nei vandenyje, o dauguma kapitonų taupymo sumetimais

pirkdavo būtent juos, o ne tuos iš Odesos ir Genujos, kuriuos perlauži bakstelėjęs pirštu. Valgiaraštis burlaiviuose būdavo retai keičiamas... Uostuose vietoj sūdytos mėsos būdavo perkama šviežia, tačiau ne pati mėsa, o galvijų galvos, kad kuo pigiau kaštuotų, tai pirkdavo galvas be smegenų ir liežuvių, o mažesniuose laivuose penkiems šešiams įgulos nariams būdavo nuperkama pusė galvijo galvos... Visa įgula laivo pirmagalyje valgydavo kartu iš vieno katiolo, tik bocmanas turėdavo atskirą lėkštę, o vandenį nuo kapitono iki eilinio jūreivio visi gerdavome iš statinės“ (ibid. p. 301–302). Glosarijaus sudarytojas Vidovičius šią citatą paėmė iš knygos „Prisiminimai iš jūreiviško gyvenimo“, kurią jūreivis Vladas Iveličius paskelbė 1933 metais Splitė. Panašius glosarius Viduržemio jūros kraštų gyventojai skaito kaip savotiškus memuarus, tokie jie kartais ir yra. Akivaizdu, jog toks ir didysis *Atlante linguistico mediterraneo*, kuris seniai leidžiamas su tęsiniais Venecijoje (vyriausiasis redaktorius buvo dubrovietis Mirkas Deanovičius, 1894–1984). Šie glosarijaus tęsiniai Viduržemio jūros šalyse tebesulaukia susižavėjimo arba priešiškumo, tačiau vis stipriau dvelkia nostalgisku „Pietų ilgesiu“.

XX amžiaus pradžioje dubrovietis Božas Cvjetkovičius, įkalbintas kritiko Jovano Skerličiaus, kuris jį aplankė Lapade, pamėgino parengti savotišką brevijorių, trumpesnę už šitą ambicingu pavadinimu „Estetinė okeanografija“ (Dubrovníkas, 1920, išleido „De Giulli“). Griaudint Pirmajam pasauliniam karui jis rašė apie senąsias Dubrovníko laivų statyklas. Maža Dubrovníko Respublika – maža tik erdvine prasme – turėjo daug laivų statyklų (*švere* arba Dubrovníko tarme *škare*) pačiame Dubrovníke ir priemiesčiuose: Gruže, Cavtate, Župoje ir Rijeka Dubravačkoje, Zatone, Lopudo ir Šipano salose, Slane ir Sotone Pelješaco pusiasalyje. Čia ant vandens nuleistos stovėjo „ilgos virtinės galerų, prekybinių burlaivių, karakų, didesnių ir didžiulių burlaivių, kurie šlovino šventąjį Blažiejų nuo pasakiškojo Levanto iki Heraklio stulpų, o nuo čia iki tamsaus (sic!) ir aikštingo Albiono, Kolumbo žemės ir Vasko da Gamos keliais iki Kalidasos tėvynės ir dangų siekiančio

Bhagavatos sosto“. Šitaip rašo tikras Viduržemio jūros krašto gyventojas. Garsiąją laivų statyklą, įkurtą 1526 metais Gruže, jis aprašė panašiai: „Ji aprūpinta visais reikalingais įrankiais: mediniais velenais, plaktukais, lynais, kirviais ir visais daiktais, reikalingais burlaivių saugumui ir įrangai. Šalia statyklos driekėsi didelių medienos, dervos, kanapių, inkarų ir t. t., sandėlių eilės. Statykloje buvo pastatytas namas, kuriame galėjo gyventi laivo savininkas ir stebėti, kaip statomas jo laivas. Daug medžiagos statyboms duodavo tais laikais labai miškingas Srdžo kalnas, Mljetas, Arbanija, Neretva, Senis, o ypač Sant Andželo ir Gargano kalvos Apulijoje. Vadovų, tašytojų, stalių ir kitų darbininkų parūpindavo Dubrovnikas, Gružas ir jo apylinkės“ („Dubrovniko laivų statyklos“, autoriaus leidimas, Dubrovnikas, 1917, p. 5–6). Daugelis veikalų apie mūsų jūrą išvydo dienos šviesą išleisti pačių autorių, mat leidėjai nelabai tikėjo tuo, kas rašyta apie Viduržemio jūrą.

Arabai geriau išmanė laivybą ir laivų statybą, negu įprasta manyti. Al Andalusija mena jų sumanymus tiek vienoje, tiek kitoje Gibraltaro sąsiaurio pakrantėje, jie suderinti su Korano suromis, pasveikinančiomis laivus ir drąsinančiomis jūreivius. Kadaise tarp didžiojo Aleksandrijos molo ir Seutos, Sevilijos, Malagos ir Almerijos buvo palaikomi nuolatiniai jūriniai ryšiai. Atlanto vandenynas buvo didžiulis iššūkis arabų ir berberų jūrininkams (glosarijaus pobūdis leidžia pakartoti, kaip jie vadino tą vandenyną: *al bahr*, *al zulumat*, t. y. „tamsos jūra“, ir *al bahr*, *al muzlim* „sutemų jūra“). Arabai turėjo nuosavus arsenalus Afrikos pakrantėje iš Atlanto vandenyno pusės, nuo Tanžero ir Salos iki Azemuro ir Mogadoro, Iberijos pusiasalyje nuo Tarifos iki Kadiso. Tiksliai nežinome, ar tie patys laivai plaukiojo Viduržemio jūra ir Atlanto vandenynu, kuo skyrėsi kariniai nuo prekybinių, o prekybiniai – nuo keleivinių laivų. Saracėnai (kurių vardas graikiškai reiškia maždaug „šeimyna palapinėje“) labai šauniai ir sumaniai kraustėsi iš vienos pakrantės į kitą ir siaurinėje Viduržemio jūros pusėje kėlė grėsmę įsitvirtinusiems krikščionių miestams. Almoravidų, Almohadų ir

Umajadų kalifato laikais keliautojų, karių ir prekybų užrašuose minima daugybė įvairių plaukimo priemonių. Bendri jų pavadinimai yra *safina* (literatūroje dažnai vartojama daugiskaita *safun*) ir *marakab* (daugiskaita – *marakib*). Dar minimi *al marakib al safariyya* (kelioniniai laivai), *al arkakib harbiyya* (kariniai laivai), *al marakib al hammala* (krovininiai laivai, tos pačios šaknies yra bosniškas žodis *hamal* arba *hamalin* [nešikas, krovikas]). Kai kurie laivai nusipelnė būti pavadinti *kibar* (didelis), kiti – apibūdinami *sigar* (mažas; tos pačios šaknies žodis „cigaretė“). *Safina al bahr* plaukiodavo po atvirą jūrą. *Shawanai* ir *shinai* panėši į galeras. *Qaraqir* pavadintas pagal venecijietišką karaką. *Shiti* – burlaivis su dviem fokstiebiais ir viena irklų eile. Mažesnio tonažo valtyys vadintos *zawraq*, *harraq*, *dugayyas*. *Al fattas* – vedantysis eskadrilės laivas. *Tarida* – lėkštas ir erdvus laivas, kuriuo būdavo pervežama kariuomenė ir užkariaujami uostai, šis žodis kilęs iš Levanto. Mažesnę ir lengvesnę valtį arabai vadino *qarib*, o iškilmingą, admirolišką laivą – *gurab*. Šiuos du žodžius perėmė otomanai užkariautojai ir paskleidė po visą Balkanų pusiasalį: pirmas reiškia silpną būtybę (*garib*), o kitas – didelį pyragą (*gurabija*), kuris iš tikrųjų panašus į laivą. Kai Kolumbas prisišvartavo prie Guanahanio, pirmos aptiktos Naujojo Pasaulio salos, kurią pavadino San Salvadoru, kranto, jo pasitikti atėjo vietiniai gyventojai: didysis keliautojas kanoją, kuria šie priplaukė prie jo karavelės „Santa Marija“, pavadino arabišku žodžiu *almadia*, tai bendras laivo pavadinimas, kaip užrašė dominikonas Bartolomé de Las Kasas, kuris tą dieną, 1492 metų spalio tryliktąją, vedė laivo dienoraštį. Tai parodo, kokios didelės įtakos turėjo arabiški terminai. Daug laivų, įvairių pavidalų, dydžių ir paskirties, švartuodavosi prie al Andalusijos krantų, jie perveždavo sėklas, prieskonius, podraug ir papročius iš Rytų ir Pietų į Vakarus ir Šiaurę. Jie plaukdavo iš vienos ir kitos Viduržemio jūros pusės link „sutemų“ ir „tamsos“ jūros – *Zuluma*.

Salos kaip ir jūros keitė vardus. Ne visada žinoma, kodėl ir kaip. Jos keitė tiek valdovus, tiek gyventojus, kurie tuos vardus jiems su-

teikdavo arba atimdavo. Diodoras Sicilietis, kuris savo „Bibliotekoje“ saloms paskyrė visą knygą (*Nesiotiké*), paaiškino, kodėl jo gimtoji Sicilija, „kuri iš pradžią vadinta Trinakrija dėl savo formos – trijų didelių kyšulių, panašių į tris smaigus – paskui pavadinta Sikanija pagal tuo metu joje gyvenusių sikulų vardą“ (V, 2). Pranašai Kipro gyventojus vadino kitičiais – „Kitimų salos“ (Ez 27, 6), o senovės graikai šią didžiulę salą vadino *Alasiotas*. Senajame Testamente Kreta

vadinama Kaftoru (Pr 10, 14), paskui arabai ją pervadino į Kandiją. Liparai buvo geriau žinomi kaip Eolijos salos. Peloponesą venecijiečiai vadino Morėja dėl šilkmedžių gausos. Ibis vadinta *Pityusa* dėl pušų. Kerkenos archipelagas kadaise vadintas *Kyrannos*, o tais laikais, kai Hanibalas, sutriuškintas sausumoje, ėmė ieškoti prieglobsčio jūroje, mėgindamas būtent nuo šios pūnų ir kartaginiečių krantų pusės pasiekti finikiečių pakrantę, istorikai jį vadina *Cercina*, o taria Kerkina. Džerbą graikai kadaise vadino *Meninxu*, o lotynai – *Menis*. Krkas, didžiausia Adrijos jūros sala, senais laikais vadinta pagal joje įkurto miesto pavadinimą *Curicta* ir *Curicum* arba graikiškai *Kurikon* ir *Kuriatika*, italai ją vadino *Veglia*, o vietiniai gyventojai vadino *Veja* arba tiesiog *Bodulija*. Tarp Krko ir gretimų pakrantės kyla stati uola, vadinama Šv. Morkaus, anksčiau ji vadinta *Almis*, ji akmeninga ir visiškai plika, į ją remiasi ilgas

Utopiae Insulae Figura vario raižinyje, Leuvenas, 1516, autorius nežinomas

tiltas, išsiritęs virš kanalo, sykį vadinamo Tyliuoju, kitąsyk – Au-
dringuoju. Pago sala, kaip ir minėtas joje įkurtas uostas, senovėje
vadinta *Cissa* arba *Kissa*. Sala Vis vadinta *Issa*. O kai kurios Vidur-
žemio salos visada vadintos tuo pačiu vardu – Rodas, kiek tik ži-
noma apie šią salą, ji visada vadinta tuo vardu, taip pat Lesbo sala.

Etimologai graikišką salos pavadinimą (*nesos*) sieja su indoeu-
ropietiška šaknimi, kuri reiškia „tai, kas plaukioja“. Lotyniški ir ro-
maniški žodžiai nėra visiškai išaiškinti: *insula*, *isola*, *île* ir kt. Itališ-
kas veiksmažodis *isolare*, kurį perėmė daugelis kalbų, kilo iš *isola*:
salos simbolizavo atsiskyrimą ir vienatvę. Žodis *otok* [sala] kilęs
iš veiksmažodžių „tekėti“ ir „ištekėti“, *ostrvo* [sala] kilęs iš žodžio
struja [srovė] ir *o-strujiti* [apsroventi], anot jau minėto etimologo
Petaro Skoko, „tai nėra jūriniai terminai. Jie atnešti iš sausumos į
pajūrį. Tokių vietovardžių esama ir žemyninėje dalyje“ („Etimolo-
ginis kroatų arba serbų kalbos žodynas“, III t., Zagrebas, 1970,
p. 350). Ir tai turbūt parodo, iš kur atkeliavę mūsų saliečiai. Plini-
jus Vyresnysis apėmė kai kurias Adrijos jūros salas ir kai kurias jų
aprašė: „Ilyrijos pakrantėje yra per tūkstantį salų, prie jų jūra se-
klesnė, ir srovės silpnesnės, jos prasibrauna pro siaurus užutėkius“
(III, 151). Pomponijus Mela sekė jo pavyzdžiu. Jis nebuvo labai
talentingas, tačiau susižavėjo Adrija ir paskyrė jai pagyrų kupinas
eilutes (*De Chorographia*, II, 55). Kiekviena Viduržemio jūros re-
gionu jūra turi savo pomponijų – tad padėkokime pomponijams.

Turbūt seniausią įrašą apie „palaimintųjų salas“ rasime Hesio-
do „Darbuose ir dienose“: „Toj Laimingųjų saloj, prie gilių Oke-
ano verpetų, / Džiaugsmo sulaukę herojai, kuriems maitintoja
žemė / Tris kartus per metus vešliausią derlių suteikia“ (170–173).
[Hesiodas. „Darbai ir dienos“ in: Graikų literatūros chrestomati-
ja, Mintis, 2008, vertė J. Dumčius, p. 150]. Saliamono Giesmėse
salos turtingos, o saliečiai dosnūs: „Taršišo ir Salų karaliai mokės
duoklę“ (72, 10). Savarankiškų salų, kurių nevaržo jokia išorinė
įtaka ir gali būti įvesta tobula tvarka, įsivaizdavimas paskatino
kurti didžiausias utopijas. Platonas „Kritijyje“ ir „Timajuje“ aprašė
klestinčią Atlantidą kaip „...visa, ką kvapnaus dabar augina žemė...
ji [ten] gimdė ir puikiai augino... jie įkūrė šventyklas ir valdovų

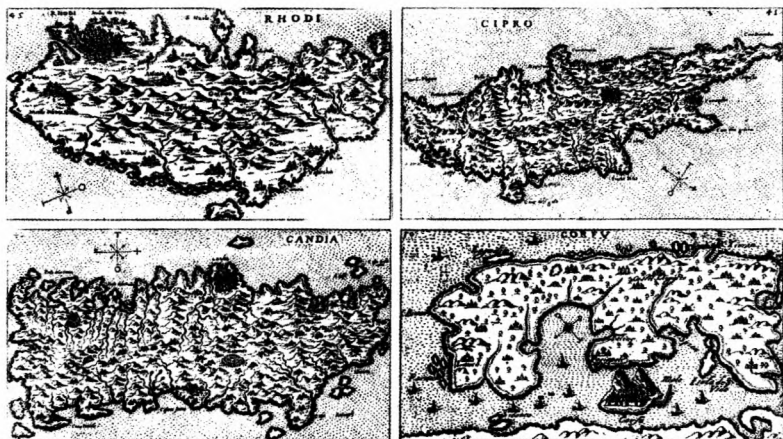
rūmus, uostus bei laivų statyklas [Platonas. „Timajas. Kritijas“, Aidai, 1995, vertė N. Kardelis, 115a-b, p. 174–175]. Ir Pindaras šlovino jos grožį. Tokia sala turėjo paskęsti, idant suvoktume laimės laikinumą. Kas nutiko daugybei kitų salų, apie kurias seniai kalbėta, rašyta, svajota: kur Antilija, Satanazes, Septynių miestų sala, ar jas ištiko Atlantidos likimas ir ar jos iš viso egzistavo, to niekas nežino. Tačiau mes tikime, kad bent jau gražiausios jų plūduriavo Viduržemio, o ne kurioje nors kitoje jūroje.

Tarp Scilės ir Charibdės tyko pavojai ir pagundos. Salos nėra vien laimės ir palimos prieglobstis. Jos yra ir tremties bei įkalinimo vietos. Šitaip buvo ne tik senovės mituose ir epuose, bet ir valdant graikų, romėnų ir romanų, arabų, turkų arba slavų valdovams ir tironams. Dedalas Kretoje pastatė kraupiausią belangę – labirintą. O jo sūnus Ikaras pakilo į dangų nuo šios žymios salos uolos ir krito į jūrą, pavadintą jo vardu. Sunku išvardyti visas salas, į kurias tironai ištremė savo priešininkus. Romoje net egzistavo „salos bausmė“: vartydamas IV mūsų eros amžiaus istoriko Amiano Marcelino veikalus, aptikau terminą *poena insularis* (XV, 7), kuris, kaip aiškėja, į teisinę terminologiją įtrauktas dar prieš Imperijos nuopuolį. Šv. Mykolo salelė Neapolio karalystėje buvo *colonia penale*. Seneka aštuonerius metus gyveno ištremtas į Korsiką. Dubrovniko poetas Ivanas Gunduličius jau kone senatvėje persikėlė į vieną mažiausių Elafitų salyno salelę Daksą, panūdęs atgailauti dėl jaunystės nuodėmių. Naujaisiais laikais toje vietoje daugelis prarado gyvybę. Į kai kurias Adrijos jūros salas, gal net ir į Mljetą, kurio pavadinimas siejamas su medumi: *melite nesos*, Romos valdovai, *consules atque proconsules*, trėmė pačius aršiausius priešus. Ten visur knibždėte knibždėjo nuodingų gyvačių, tad prižiūrėtojų nereikėjo. Dubrovniko Respublika perėmė ir šią Viduržemio jūros tradiciją, pritaikiusi prie savo poreikių ir galimybių.

Šis reiškinyss buvo paplitęs. Korsikietis Bonapartas ištremtas du kartus: pirma į Elbą, netoli gimtosios Korsikos, paskui į tolimą

Šventosios Elenos salą. Pirmas Levo Trockio tremties etapas buvo Prinkipo salelė (turkiškai *Büyük Ada*) Marmuro jūroje: „raudonųjų uolų, virš tamsios žydrumos palinkusių... lyg kokie priešistoriniai milžinai girdykloje, sala“ (Max Eastman. *Great Companions*, Niujorkas, 1940, p. 117). Liparų salos garsėjo kaip koncentracijos stovykla. Sena austrų tvirtovė, stūksanti Mamulos salelėje Boko įlankoje, virto antifašistų kalėjimu. Rabo saloje (galbūt toje pačioje vietoje, kur dabar beprotnamis) 1941–1943 metais veikė italų koncentracijos stovykla, skirta žydams ir slavams. Mažoje Jaros salikėje kaip ir didelėje Makroniso saloje – grįžkime prie graikiškųjų šaltinių – pasibaigus Antrajam pasauliniam karui pulkininkai įkūrė stovyklas demokratams ir intelektualams. Adrijos jūroje yra Goli sala arba *Isola Calva* – joje buvo įkalinti nepalaikantieji Tito santykių nutraukimo su Stalinu 1948 metais. Sunku pasakyti, ar buvo tolimas Sizifo palikuonis tas, kuris čia pradėjo neįprastą atgailą: kaliniai ėmė skaldyti akmens luitus, mėtyti tuos guralus į vandenį ir šitaip užpylinėti Viduržemio jūrą.

Vienoje iš Kvarnerio salyno salų (tiksliai nežinoma kurioje) žiaurioji Medėja nužudė savo brolių Apsirtą. Tai patvirtina ir graikų mitas, ir Apolonijo Rodiečio „Argonautika“ (IV, 455–475). Senovėje visas šiaurės Adrijos archipelagas vadintas pagal Apsirto vardą – Apsirtidė (*Apsyrtides nesoi*). Taip pat miestas *Apsaros* arba *Apsorus*, įsikūręs sąsmaukoje tarp Creso ir Lošinjo salų, pavadintas jo vardu, šis pavadinimas išliko italų ir kroatų kalbose – *Ossero* arba *Osoras*. Gretimoje pakrantėje, netoli Pullos, anot Kalimacho (II, 3–4), kankinosi du nelaimingi įsimylėjęliai: Afroditės dukra Harmonija ir Europos brolis Kadmas, kitados jo vardu vadinta Adrijos jūra – Kadmo jūra. Apsirtidės taip pat vadintos Elektridėmis, pagal gintarą (gr. *elektron*), kuriuo „virsdavo pralietos ašaros“. Dėl šių pavadinimų polemizuojama senuose užrašuose: Apolonijas Rodietis laikėsi nuomonės, kad tai yra gintaro salynas (IV, 505). Ir Pseudo-Skilaksas šitaip manė. O Strabonas (*Geogr.* 215) ir Plinijus Vyresnysis (*Nat. hist.* III, 152) nepalaikė šios nuomonės. Ginčai dėl pavadinimų lydi visą Viduržemio jūros istoriją.

Dž. Rosačis: graikiškos salos „Kelionė į Veneciją ir Konstantinopolį“ (Venecija, 1606)

Netoliese yra Didžioji ir Mažoji Sarkana, dvi neišvaizdžios salos, greičiausiai pavadintos saracėnų vardu. Užkariautojas Kalfunas praėjo pro Otranto vartus, užėmė Brindizį, Ankoną ir dalį Kvarnerio, kurį Dantė vadino *Carnaro* („Pragaras“ IX, 113). Nežinia, kaip anksčiau vadintos tos salelės ir ar kada nors jos buvo pažymėtos žemėlapiuose, ar iš tikrųjų jos pavadintos negailestingą saracėno Kalfuno, atėjusio iš priešingos Viduržemio jūros pakrantės, vardu.

Iš užkariautos kolonijos ispanai perėmė daugelį papročių. San Francisko, miesto, pavadinto garsaus Viduržemio jūros krašto šventojo vardu, įlankoje Alkatraso saloje visai neseniai dunksojo „patikimiausias kalėjimas pasaulyje“. Šalia Prancūzijos Gvianos krikščionišku vardu (Išsigelbėjimo salos) pavadinti kalėjimai, kurie žiaurumu pralenkė antikinius. Trijose salose žuvo, galbūt ne atsitiktinai, trys didūs tyrinėtojai: Magelanas, Laperūzas ir kapitonas Kukas. Nežinia, kuri sala tapo Kafkos „Pataisos darbų kolonijos“ motyvu. Pavyzdžių apstu literatūroje, ir ne tik skirtoje Viduržemio jūros kraštams.

Kvarnerio salynas abato Alberto Fortiso veikale (Venecija, 1771)

Ruošdamasis kelionei į Italiją, kuri, be kita ko, įkvėpė „Romos elegijoms“, Gėtė sapnavo sapną, panašų į salų-utopiją: „Gan didelė valtimi plaukiu palei kažkokią klestinčią salą, apaugusią vešlia augmenija, ir žinau, kad joje galima rasti geriausių fazanų... Kaip paprastai įvyksta, kad sapnas viską įpavidalina savaip, taip ir tie fazanai turėjo kitokias uodegas su įvairiaspalviais apskritimais lyg povai arba reti rojaus paukščiai“ (*Italienische Reise*, 1786 spalio 19 d.). Sicilija poetui priminė „Aziją ir Afriką, taigi nemenkas dalykas stovėti tame stebuklingame taške, kuriame susieina tiek pasaulinės istorijos kelių“ (*Ibid.*, 1787 kovo 26 d.). Viduržemio jūros istorija dažnai baigiasi salose, ne tik tose, kurias skalauja jūra.

Kai kurias Viduržemio jūros salas nelengva pažinti. Pasinaudojau tų, kurie jas pažįsta geriau už mane, liudijimais, pavyzdžiui, bemaž pamirštu D. H. Lorencio veikalu *Sea and Sardinia*: „Nei romėnai, nei finikiečiai, nei graikai, nei arabai niekada nebuvo užkariavę Sardinijos. Ji driekiasi nuošalyje. Ji civilizacijos tėkmių užribų... Ji man primena Maltą: pasimetusi tarp Europos ir Afrikos, nepriklauso niekam. Nepriklausydama nė vienam žemynui,

ji niekam nepriklausė... Ji palikta anapus istorijos laiko“ (Anchor Books, Niujorkas, 1954, p. 11, 65). Viduržemio jūros kraštuose istorijos laikas paskirstytas nevienodai.

Lorensas Darelas apiplaukė Siciliją, Rodą, Kerkyrą, Kiprą, Patmosą, užrašė daug pastebėjimų apie kiekvieną šių salų. Jis išgelbėjo nuo užmaršties žodį *islomania* (*insulomania* arba „salų manija“) ir prisidėjo prie jo sklaidos: „Sykį kažkur tarp Gideonu užrašų aptikau sąrašą ligų, kurių medicinos mokslas dar niekur nepriskyrė. Tarp jų pamačiau ir *islomania*, tai – retas ir nežinomas sielos liūdesys. Yra žmonių, aiškina Gideonas, kurie negali pasipriešinti salų traukai. Vos sužino apie kurią nors salą, apie tą mažutį jūros supamą pasaulį, juos tučtuojau užvaldo neapsakomas svaigulys. Tie apsigimę „insulomanai“ (*islomanes*), dėsto autorius, yra tiesioginiai Atlantidos (*Atlanteas*) palikuonys, tad jų pasąmonė trokšta salietiško gyvenimo. Ši, kaip ir visos Gideonu teorijos, yra geniali... Šios knygos intencija – insulomanijos anatomija“, – sako Darelas apie savo „Jūros Veneros apmąstymus“ (Londonas, 1960, p. 15). Šis brevijorius siekia išlaisvinti dvasią nuo visokių Viduržemio jūros ligų, ir nuo insulomanijos, kuria sirgau, ir karts nuo karto vis dar sunegaluoju.

Salų meditacija siejasi su tremties tema, kuri turbūt nusipelno trumpo midrašo. Tikėjimo ir apeigų klausimais senovės hebrajai buvo labiau linkę į institucionalizavimą ir hierarchiškumą nei helėnai. Savo tarpe jie rinko *egzilio* vadus, laikė juos Dovydo palikuonimis, suteikdavo jiems įvairių įgaliojimų – dvasinių ir pasaulietišku. Toks išskirtinis asmuo aramėjiškai vadintas *roš galuta*, o į graikų ir lotynų verstas „egzilarchas“. Žydu kilmės prancūzų rašytojai, Talmudo žinovai, jį vadino *prince de l'exil*: taip jis vadinamas neįprasto poeto Edmondo Flego rinkinyje, pavadintame *Ecoute, Israël* (paskelbta Paryžiuje 1953 m.). Daugelį įkvėpė Midrash Rabba, veikalas kurį egzilarchas Rabbi Huna paskyrė tremtiniam. Diaspora ilgai saugojo vardą *roš galuta* ir gerbė jo pareigas. Daugelis kartų gyveno šio instituto globojamos. Egzilarcho

institutas vis dėlto sunyko po Rabbi Ezekielio. Jo jau buvo neįmanoma atstatyti. Skurdūs duomenys, kuriuos radau, patvirtina, kad egzilarchai išsiskirdavo pakantumu ir kantrybė: „Jie buvo gerosios vilties kyšulių švyturiai, tremties salų kapitonai“, – pasakė man senas rabinas Vilniuje. Viduržemio jūros regionas gali didžiulotis, kad toks institutas atsirado prie jo jūros krantų, dvasingumo salse.

Pusiasaliai taip pat keičia vardus arba prigimtį, ypač tie, kurie iš salų tapo pusiasaliais, sąsmauka juos sujungus su sausuma. Senovėje Iberijos šalis vadinta pagal saulės laidą ir prieblandą – Hesperidžių kraštu. Romėnai ją vadino *Beatica* pagal senovinį pavadinimą upės *Beatis*, kurią vėliau arabai pavadins „didžiąja upe“ – Gvadalkviry (*wadi al kabir*). Šis didelis pusiasalis vadintas ir tų, kurie jame gyveno arba šeimininkavo, vardais: Kordobos kalifatas, Granados karalystė, Almoravido imperija. Balkanų pusiasalis taip pat turėjo daugiau pavadinimų. Pirmiausia jis vadintas *Haemus*. Dėl kalnų ir tarpeklių jis buvo pavadintas „Pasaulio grandine“ (*Catena mundi*). Slavai jį pavadino Senuoju Kalnu, o turkai išvertė į vieną savo tarmių, nežinau kurią, ir pavertė Balkanais. Šis pusiasalis kaip ir Iberijos turėdavo vardą galingesnių ir gausesnių jo gyventojų: Ilyrijos, Graikijos, Bizantijos pusiasalis arba europinė Turkija. Naujesniais laikais vieni jį vadino „civilizacijos lopšiu“, kiti – „parako statinė“. Jis niekada nepriklausė vien Europai arba vien Viduržemio jūros kraštams.

Krymas irgi keitė vardus. Kitados jis vadintas Tauride, kol jo plotais jodinėjo skitai ir taurai. Tais laikais, kai jame aukota Ifigenija, graikai senovės miestą pavadino Tauridės Chersonesu (*Chersonesus taurica*). Tarpekliai kliudė Juodajai jūrai susijungti su Viduržemio ir drauge prilygti vandenynui.

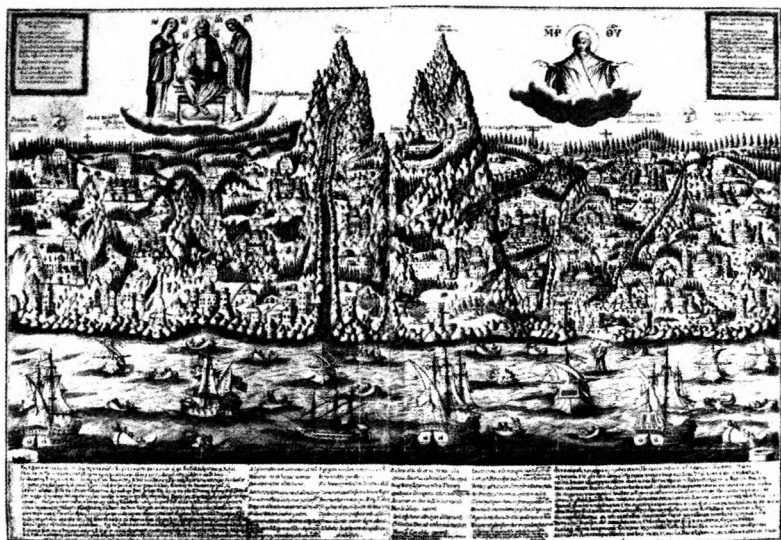
Heraklio stulpai, kurie yra tiek pusiasalis su sala, tiek uolos ir nežinia kas dar, neišsaugojo pavadinimų, kuriais vadinti mitiniais laikais. Gibraltaras yra sudėtinis žodis, jis susideda iš arabiško žodžio *džebel* (kalnas) ir berberų užkariautojo Tariko vardo. Tai

parodo, kokios būta pietinės pakrantės galios praeityje. Pavadinimą *Džebeltarik* tautos, gyvenusios priešingoje sąsiaurio pusėje, pavertė Gibraltaru, tai įvyko tais laikais, kai jie primetė savo valdžią šiauriniams Viduržemio jūros kraštams.

Religijos pervadinavo tiek gyventojus, tiek pakrantes. Senus hebrajiškus vardus iš Šventraščio perėmė įvairių tautų ir kalbų krikščionys, tos pačios šaknies žodžius musulmonai pernešė iš Rytų į Vakarus: Abraomas arba Ibrahimas, Dovydas arba Davidas, Saliamonas arba Suleimanas, Juozapas arba Jusufas, Marija arba Maryam ir t. t. Būta ir ypatingų vardų, kurie skyrėsi kiekvienoje tautoje, religijoje. Vieni tų vardų siejosi su šviesa arba saule, žeme arba akmeniu, bet retas – su jūra. Petrą Dievo sūnus pavadino pagal uolą: Kefas (Jn 1, 42). Šventoji Marija Magdaliotė pavadinta pagal miestelį Magdalą. Lidija pavadinta Lidijos žemės vardu, iš jos kukli „purpurinių drabužių prekeivė“ atėjo į Filipus, Egėjo Makedonijos sostinę, kur klausėsi šventojo Pauliaus pamokslo ir tapo pirmąja Makedonijos krikščione (žr. *Martyrologium Romanum*, III, 8). Šventasis Jeronimas pamėgino paaiškinti Marijos vardą kaip sudėtinį: *meir* (šviesa) ir *iam* (jūra); *Stella maris* nuo senovės žinoma jūreiviams. Tačiau ši etimologija, nepaisant šventojo autoriteto ir vertimų genijaus, paneigta. Didžių ir šventų vardų, susijusių su jūra, nėra tiek, kiek jų galėtų būti, nors žmonijos pervardinimas šiaip ar taip prasidėjo Viduržemio jūros kraštuose.

O ir pačios pakrantės dalijasi į pašventintas ir ne. Jų pašventinimas prilygsta žmonių ir laivų krikštijimui. Krikščioniškos pakrantės dažnai vadintos šventųjų arba Dievo Motinos vardu. Antai Sardinijos pakrančių pavadinimai: *Santa Maria Navarese* ir *Isola di Santa Maria*, *Santa Catarina di Pittunari*, *Santa Lucia*, *Monte Santù*, *San Antonio di Santadi*, *Capo San Marco*, *Stagno di San Giovann*, *Santa Teresa di Gallura*, *Isola Maddalena*, *Costa Paradiso*. Kitur pakrantės irgi vadinamos šventųjų vardais, tačiau mūsų daugiau nei kitur – labiau iš jūros baimės negu iš dievobaimingumo. Sicilijos pietuose yra Marsala, šitaip miestas pavadintas valdant

Alesandras Dala Vija: Šventasis Kalnas
(Venecija, XVII a. pab. – XVIII pr.)

arabams sudūrus du žodžius: *mars* (uostas) ir Alachas. Barselonoje miesto turgus kartu su žuvų turgumi vadinamas šv. Juozapo vardu. Adrijos jūros krantuose būdvardis „šventasis“ ypatingu būdu įsipina į miestų pavadinimus, galbūt intymiau nei kitur (romaniškas titulas *sant* atitinka slaviškąjį *svet*, kuris trumpinamas iki *sut* arba *su*): *Supetar* [šv. Petras], *Supavo* [šv. Paulius], *Sutivan* [šv. Jonas], *Sustipan* [šv. Steponas], *Sučuraj* [šv. Jurgis], *Sumartin* (arba su metateze *Sumratin*), *Sutorina* [šv. Irena], *Sutmiho* [šv. Mykolas] ir *Sutmihojska*, *Sutvara* [šv. Barbora], *Stombrata* [šv. Morta], *Sutikla* [šv. Teklė], *Sučidar* [šv. Izidorius], *Sutomiščica* [šv. Eufemija] ir t. t. Be to, yra *Punta Križa* [Kryžiaus kyšulys], *Punta Madona*, *Vala od Marije* [Marijos įlankėlė] ir Šv. Pauliaus įlanka, liūdnei pagarsėjusi moterų pataisos kolonija Šv. Grigaliaus sala. Pulos įlankos prieangyje mus pasitinka trys salelės: Šventojo Petro, Šventojo Andriaus ir Šventosios Katerinos. Šventojo Elijo vardu pavadinta pakrantė ir akmenis kirtykla Sutlija, kuria Trogiras labai garsėjo, ja stebėjosi Plinijus Vyresnysis (*Nat. hist.* III, 141). Šitaip pašventinama ir

Viduržemio jūros žemė, ne tik jūra, kuri syki šventa, kitąsyk, kai išduoda, tampa prakeikta.

Pajūrio miestai pasirinkdavo šventuosius globėjus. Centrinuose Viduržemio jūros kraštuose daugelis miestų turėjo globėjus iš Rytų – tai patvirtina dvasiniai, ne tik prekybiniai mainai. Genuja, Barselona, Taragona ir mūsų mažasis Senio miestas pasirinko šventąjį Jurgį iš Sirijos. Ravenos egzarchatas pirmenybę teikė Bizantijos patronams. Adrijos pajūryje, nepaisant visko, suartėjo Rytai ir Vakariai: šv. Domnijas ir šv. Blažiejus yra Splito ir Dubrovniko globėjai, šv. Teodoras, Bizantijos kariuomenės globėjas, jis globojo Korčulos salą, šv. Jokūbas – Šibeniką, šv. Trifonas – Kotorą. Renesanso laikais Trogiro gyventojai buvo įkūrę šv. Kozmo ir Damijono broliją. Zadare pastatytos Šv. Anastazijos ir Šv. Krozongo bažnyčios. Dalmatija šventajam Simonui dovanojo skrynią, padirbintą iš tauriųjų metalų. Daugybė įstabių Viduržemio jūros miestų nebūtų apsigynę nuo žiaurių barbarų, jei jiems nebūtų padėjęs jų šventųjų palaiminimas ir globa.

Chalkidikės pusiasalyje, kuris šiaurinėje Egėjo jūros pusėje išsišakoja į tris dalis, viena kurių pavadinta Šventojo Kalno valstybe, Ivirono vienuolyne susipažinau su vienuoliu Irinėjumi. Dar kartą jį sutikau netoli koptų bažnyčios As-Suriane, tarp Aleksandrijos ir Kairo, šalia pakrantės, dykumos paribyje. Daugiausia iš jo išmokau apie jūros ir maldos santykį. Jis kilęs iš Odesos, tėvai unitai, nukentėję pogromų laikais; jis rado prieglobstį graikų šeimoje, kurių šiame kosmopolitiniame mieste būta daug. Su ta šeima karo metais pabėgo į Salonikus. Tapo vienuoliu Atone, paskui tarnavo Viešpačiui Sinajaus kalne ir Libano plokštikalnyje, Kipro vienuolynuose, graikiškų *meteorų* celėse. Jis meldavosi, žvelgdamas jūros tolybėn, atsiduodamas jos bekraštybei, medituodamas apie visatą ir jos prasmę. Jis pasakojo apie šventąjį Antaną ir šventąjį Pachomijų, koptų anachoretus, apie tai, kaip atgailauta tyruose, šalia jūros, apie Šv. Makarijaus vienuolyną ir šventojo Bazilijaus monastines taisykles: „Atsiskirti nuo likusio pasaulio, likti be

tėvynės ir šeimos, be turto ir be gerovių, be draugų ir be darbų“ (cituoju iš atminties). Šv. Jeronimas, jis ir pats buvo linkęs į atsiskyrėliškumą, tas griežtas šv. Bazilijaus taisyklės išvertė į lotynų kalbą. Šv. Atanazijus parašė veikalą apie šv. Antano Didžiojo gyvenimą. Anachoretas Irinėjus, melddamasis ir žvelgdamas tolybėn, atrodė garbingas ir gražus. Jo žodžiai skambėjo įtikinamai ir nuoširdžiai – jis troško, kad visi krikščionys susitaikytų Kristuje ir geriau suprastų kitus tikėjimus. Jis kalbėjo rusiškai, švaria rusų kalba, kar-tais archajiškai, be metaforų. Jis mokėjo daugiau kalbų, išmoko ir koptų. Klausiausi jo pasitikinčiai ir pagarbiai: „dvasingumą, kurį pranašai ir apaštalai skatino ir plėtė Viduržemio jūros pakrantėse, paveldėjo pirmieji didūs atsiskyrėliai“; Filono „Kontempliatyvinis gyvenimas“ (*De Vita Contemplativa*) – viena gryniausių naujojo helėnizmo formų; *theoria* reiškė regą ir žiūrėjimą; kontempliacija yra teorijos menas, *praxis kai theoria*. Vienuolis man aiškino pradines anachorezės ir koinonijos, ksenitėjo ir lauros reikšmes, *apatheia* prasmę kaip savęs suvaldymą ir *diakrisis* kaip lemiamus sprendimus. Teologijos tradicijos kadaise perkeltos iš rytų į vakarus. Neįprasti dvasios keliai veda į Kapadokiją, Kijevo Pečiorų laurą, į Šv. Naumo, Sopočianų ir Dečanų vienuolynus, į Keturiasdešimties kankinių cerkvę Bulgarijoje, į armėniškus vienuolynus prie sūriojo ežero Van ir gėlavandens Sevano. Irinėjus minėjo daug veikalų, religinius ir pasaulietinius autorius. Hiolderlino Hiperonas svajotojo tapti „atsiskyrėliu Graikijoje“. Antikinėje kultūroje vyravo „žiūroviškas žiūros taškas“. Filosofai ieškojo „protingo požiūrio“. („Dievo tarnas“, šitaip jis save vadino, šiuos žodžius jis ypač pabrėždavo.) Kadangi „jėgos išprovokuoja priešingų jėgų atsiradimą“, helėnistiniame dvasingume atsirado ir tendencija „pramušti matomumo ribas“ – šitaip išmintis, t. y. prasiskverbimas į jos paslaptis, pradėjo tapatintis su aklumu. Teiresijas aklas kaip ir Homeras, tačiau jis nujaučia, kas slypi anapus matomojo pasaulio. Oidipas išsiduria akis, kurios jį išdavė. Graikų skeptikams senieji krikščionys pamokslininkai sakė: „Jeigu tave gundo tavo akis, iškabink ją ir sviesk“. Pietų saulė lengvai mus apžilpina. Dantė, pasiekęs begalinę Rojaus šviesą, prarado regą. Antikos laikotarpio

saulėlydyje atsirado tylėjimo šalininkai. „Prieš Logosą turi būti tylėjimas“, – perspėdavo neoplatonikai. Plotinas ieškojo „supratimo tylėjime“. Asketo idealas buvo „garbinimas be žodžių“, nukreiptas į Viešpatį. Šitaip pusiausvyrą pasiekta meldžiantis, kalbant, žiūrint. Tai ne tik Bizantijos tradicija, kartojo vienuolis. Jos ištakų ir pėdsakų yra ir Vakarų valstybėse, Palerme (*Chiostro di San Giovanni degli Eremiti*, XIII a.), daugelyje Ispanijos ir Prancūzijos vietų (cistercitai, pauliečiai, trapistai), keliose Adrijos jūros salose (mažajame Košljune prie Krko salos ir dar mažesnėje Dievo Motinos Škrpelietės Kotoro įlankoje), taip pat pietinėje Viduržemio jūros pakrantėje, islamiškuose sufistiniuose tarikatuose. Tai irgi reikia paminėti, kai kalbame apie Viduržemio jūros regiono ribas. Nežinau, ar vienuolis Irinėjus baigė savo pasakojimą apie Simoną Stulpininką ir priežasčių, dėl kurių šis nepaprastas šventasis užlipo ant stulpo ir prisirišo prie jo. Kaip ir daugelis slavų, vienuolis neatsakinėjo į laiškus. Kas žino, ar tie mano rašyti laišukai jį iš viso pasiekdavo. Kur jis dabar, kuriame vienuolyne, Šventajame Kalne? O gal kur nors dykumoje, prie Raudonosios jūros, galbūt ir prie pačios Viduržemio jūros?

Senovės Graikijoje druska rūpindavosi įstatymų kūrėjai. Druskos gavėjas mėgavosi pagarba, o druskos laukai būdavo saugomi. Homeras „Iliadoje“ apdainavo „dievišką druską“ (*halos theio*, IX, 214). Aristotelis ją siejo su dora ir draugyste („Nikomacho etika“, 1156b, 27). Plinijus Vyresnysis įžvelgė jos įtaką „dvasios smaguriškumui (*ad voluptates animi*)“, šitaip sūriomis imtos vadinti visokios gyvenimo grožybės ir didžiausi džiaugsmas, poilsis nuo įtampos, kurio neišreiškia joks kitas žodis“ (XXXI, 88). Ciceronas turėjo nuosavus druskos laukus ir šitaip apie juos didžiudamasis kalbėjo: *salinarum mearum possessio* [mano druskos kasyklų valdos] (*Ad fam.* VII, 32) – tai turbūt parodo, kaip iškalba susijusi su druska. Vienas svarbiausių Romos vieškelio, kur sabinai kraudavo druskos maišus ir gabendavo į Amžinąjį miestą, pavadintas *via Salaria* – kartografas jį nubraižė žemėlapyje, pavadintame *tabula*

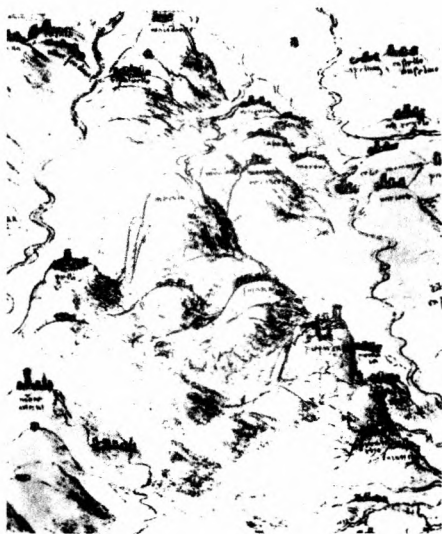
peutingeriana. Druska atverdavo kelius nuo jūros į sausumą, tiesė kelius nuo sausumos link jūros. Turbūt neįmanoma suskaičiuoti visų Viduržemio jūros pakrantėse plytinčių druskos laukų, kaip ir gėrio, už kurį esame jiems skolingi.

Alyvmedžių auginimo kultūra reikalavo terminų, artimų filosofiniams arba religiniams. Alyvų augintojas vadintas *elaiologos*, pardavėjas – *elaioparokhos*, prižiūrėtojas – *elaiokhristes*, aliejaus gamyba – *elaioturgia*, jos prižiūrėjimas – *elaiokhristia*. Getsemanė, vieta, kur Kristus pasimeldė prieš mirtį, hebrajiškai reiškia sodą (*gath*) su spaudykle (*šemanim* yra spaudyklės rūšis). Alyvmedis – kamienas kaip ir jo vaisius – užima ypatingą vietą Šventajame Rašte. Iš jo vaisių spaudžiamas aliejus, „kuriuo dievai ir žmonės pagerbiami“ (Ts 9, 8). *Mašiah* (*mesijas*, tas kuris yra pateptas) į graikų kalbą išverstas kaip *Hristos* – pateptasis. Korane prisiekiam alyvmedžiu ir figa: „Šitaip Mes figos ir alyvos, šitaip Mes Sinaus kalvos, šitaip Mes šio saugaus miesto“, parašyta 95 suroje, kuri pavadinta pagal figą *Et-Tin*. Dažnai minima, kad islamo Pranašui „alyva – nei rytietiška, nei vakarietiška“ (24, 35). Štai kokiomis sampratomis ir institucijomis buvo grindžiama Viduržemio jūros kraštų praeitis.

„Viduržemio jūros regionas siekia dykumos juostos ribą, o alyvmedis yra jo medis, saulės skaistumo, kuris perskiria ekvatoriaus ir Šiaurės niaurumą, ribos medis. Jis yra klasiškumo simbolis tarp dviejų romantizmų“ (Aldous Huxley. *The Olive Tree*, Londonas, 1973, p. 287). Anot Hakslio, alyvmedis yra ir lotyniškumo simbolis. Jis atskleidžia rašytojo tautiečiams tai, kas juose savitai angliška, o ne teutoniška. Be Viduržemio jūros kraštų įtakos „Čoseris ir Šekspyras niekada netaptų originaliais poetais“ (*ibid.*). Lorensas Darelas, kuris jaunystę praleido graikiškose salose, o senatvę Provanse, būtent alyvoje išvelgė „viduržemiškumo“ sintezę: „Viduržemio jūros kraštų visuma – skulptūros, palmės, aukso papuošalai, barzdoti herojai, vynas, idėjos, laivai, mėnesiena, sparnuotos Gorgonės, bronzinės figūros, filosofai, visa tai prasisunkia pro aitrų ir

rūgštų juodosios alyvos skonį tarp dantų. Jis senesnis už mėsos ir raudonojo vyno skonį. Jis senas kaip šaltas vanduo“ (*Prospero's cell*, skyrius *Landscape with Olive Trees*, Londonas, 1976, p. 96). Daug rašytojų ir poetų paliko užrašų apie alyvą. Daug tapytojų ją įamžino. Alyvmedžiu rūpinosi jūros miestų statutai ir pajūrio žemių įstatai. Uolus pranciškonas donas Franas Ivaniševičius iš Poljicos vaizdinga tarpe aprašė alyvų skynimo ir aliejaus gamintojų darbus, vykstančius prie Adrijos jūros pakrantės Poljicoje: „Alyvos skinamos lapkritį po Visų Šventųjų... reikia atsinešti kopėčias, pagalį, tada užlipti ir numušinėti. Negalima rinkti pernokusių alyvų, bet ir žalių nevalia, reikia pasirinkti per vidurį. Kai alyvos surenkamos, maišuose nuvelkamos namo, išpilamos į dubenis arba akmeninius indus, o jei šitų rakandų nėra, išberiamos ant grindų. Išbertas alyvas reikia palikti kokiai dienelei, kad pailsėtų, atsikvošėtų ir geriau prisirptų. Jei jų daug viename daikte, pamaišyti, kad prasivėdintų, nes kitaip ims svilti, svils ir aliejus (degin burną). Alyvos spaudžiamos spaudyklėje, moterys jas nešioja ir mēto, o vyrai suka spaudyklę. Skystis neišpilstomas, o paliekamas nusistovėti. Tada į paviršių iškyla aliejaus žiedas, *lanbik* arba *lotnjak* – geriausias aliejus. Jis išpilamas į statinę (medinį indą), *tavulja* (maišelis) kelis kartus užliejamas verdančiu vandeniu, į jį sudedama likusė masė, tada vyras atraitoja klešnę ir spaudžia, trina koja, kol išspaudžia paskutinius aliejaus lašus. Grynas aliejus nugriebiamas lėkšte ir supilamas statinėn, o drumzlės, vadinamos *murga*, išpilamos lauk“ („Poljica – liaudies gyvenimas ir papročiai“, Zagrebas, 1903, p. 304; skliaustuose pateikti paties autoriaus tarmybių paaiškinimai). Kiekviename Viduržemio jūros krašte būta savų aliejaus spaudėjų ir kas žino, kiek dar įvairių spaudyklių, spaustuvų ir presų.

Pajūris dvelkia žolėmis ir augalais, įvairiomis smilgelėmis, stiebeliais. Kai kur stipriau augalais nei jūra. Kiekvienoje pakrantėje kvapai skiriasi. Kai kurie jų paveikia sielą ir kūną, kiti įtakos neturi. Vynuogienojas minimas ir Šventraštyje (Pr 9, 20), ir Korane (18,

*Toskana Leonardo da Vinčio
žemėlapyje (detalė); brėžinys kreida,
nubraižytas 1502–1503 m., saugomas
Karališkojoje Vindzoro bibliotekoje*

32–43). Taip pat minima figa: „Nuo usnių niekas nerenka figų, o nuo erškėčio neskina vynuogių“ (Lk 6, 44). Visoje Viduržemio jūros regiono teritorijoje ant sarkofagų ir paminklų, freskų, ikonų, mišiolų, antkapių dažnai pavaizduotos vynuogės. „Palmė mėgsta sūrą“, teigia Teofrastas „Augmenijos istorijoje“ (II, 6). Jeruzalės gyventojai Jėzų pasitiko laikydami palmių šakeles – jos dažnai vaizduojamos. Šiaurinėje mūsų jūros dalyje palmės tarpsta siauroje juostoje, pietuose – išplinta plačiai, ištveria karštį.

Mandorla (valgomasis arba laukinis migdolas) pasirenkama gotikinių paveikslų ir skulptūrų motyvu – ji sutraukia šviesos spindulius ir saulę daro paslaptinę. Šitaip pavadintas ir ikonografinis simbolis – *mandorla* – ovali aureolė, apipinanti Kristaus siluetą Paskutinio Teismo scenose, Dievo Motiną Apreiškimo metu, septynias balandes, kurios po Viduržemio jūros kraštų bažnyčias išnešioja septynias Šventosios Dvasios dovanas.

Apie vikšrinį kiškiakrūmį rašė kelionių aprašytojai, o ir eilių apie jį parašyta (Leopardis). Šis augalas taip pat dažnai vaizduotas paveiksluose (impresionizmas ir pan.). Vikšrinio kiškiakrūmio žiedeliai ryškiai geltoni, todėl kai kur jie vadinami *žutilovka*, *žuka* arba *žukovina* [nuo kroat. *žut* – geltonas]. Šis augalas ypač gerai žinomas šiaurinėse Viduržemio jūros pakrantėse. Ant senų krosnių žarijų ir pelenų būdavo numetama jo šakelė, idant suteiktų pyragui ypatingo aromato. Vikšrinis kiškiakrūmis, ro-

dos, nėra atvežtas iš kitų kraštų, jo tėvynė – Viduržemio jūros pakrantės.

Granatmedis nuo žilos senovės auga ir sirpina vaisius Viduržemio jūros kraštuose, paveiksluose, svajose. Jo pavadinimas minimas šventose knygoose – hebrajiškose, krikščioniškose, islamiškose. Saliamono šventyklos šulus dabino granatmedžio obuoliai (1 Kar 7, 18). Šiam augalui paskirtos eilės garsiuose rinkiniuose (pvz., P. Valeri). Visomis Viduržemio jūros šalių kalbomis kalbama apie jo raudonus grūdus, sulipusius į vaisių, ir apie patį vaisių, kuris pernokęs sprogs.

Moderniųjų laikų istorikas įsivaizduoja, kaip Herodoto istorijos sudarytojas grįžta į vietas, kuriomis kadaise keliavo, ir stebisi tuo, ko savo laikais negalėjo išvysti. Kiek nežinomų medžių ir vaisių: apelsinai, panašūs į „aukso obuolius“, kurie arabų dėka atkeliavo iš tolimosios Kinijos; citrinos, persikai, abrikosai, šilkmedžiai, kurių uogų neturėjo galimybės ragauti; romėnai tik prieš sugriūvant imperijai paragavo trešnių arba vyšnių; palmės Herodotas turbūt regėjo tik oazėse, tačiau ne prie pat kranto, palei pasivaikščiojimų takus, kuriuos jos šiandien puošia; nei kiparisai dar nebuvo atkeliavę iš Persijos, nei eukaliptai, kurių pavadinimas graikiškas, o tėvynė – Australija; tokie „neįprasti keistos išvaizdos augalai“ kaip kaktusai, alijošiai arba agavos kur kas vėliau atvežti iš Naujojo Pasaulio, taip pat bulvės, pomidorai arba kukurūzai, kurie išgelbėjo Senąjį Pasaulį nuo bado. Kitados Viduržemio jūros pakrantėse neaugo ir krūmas, negražiai pavadintas „barbarų figa“, kurio dygūs ūgliai duoda gražiausią raudonąjį merginų lūpoms.

Paveikslai ir prisiminimai apie vynuogynus ir vynuoges, o ypač diskusijos apie vyną, galėtų užpildyti daugiau knygų, storesnių už šitą. „Gilgameše“ Enkidu išgeria net „septynis ąsočius vyno“; po didvyrio mirties ir jam paaugotos aukos, žmonėms pasiūlyta „vyno su duona“. Biblija pasakoja, kaip Nojus išsyk po Tvano

„įveisė vynuogyną“ (Pr 9, 20), paskui prisigėrė ir gėdingai apsi-
nuogino prieš sūnus. Vynuogynai įvairiose Egipto vietose auginti
dar prieš ištremiant „išrinktąją tautą“, antrame senosios eros tūks-
tantmetyje, greičiausiai net ir anksčiau. Vyriausiasis vynininkas
papasakojo Juozapui savo sapną apie vynmedį ir tris jo šakas, ir
„vos tik joms išsprogus, tuoj pasirodė ant jų žiedai ir iš jų kekių
prisirpo vynuogės“ (Pr 40, 9–11) – jis išspaudė jas į taurę ir pa-
siūlė faraonui. Ekleziaste pasakyta: „Paskatinti savo kūną vynu,
nors mano širdis ir buvo užsiėmusi išmintimi“ (Koh 2, 3). Home-
ro didvyriai nepasižymėjo susilaikymu: Odisėjas gėrė vyną salose,
kuriose sutikdavo gundančias gražuoles, ir lengviau pamiršdavo
savo ištikimąją Penelopę. Vynas jam padėjo apsvaiginti kiklopą
Polifemą (IX, 170–436) ir šitaip išgelbėti savo ir visos laivo įgulos
gyvybes. Teofrastas labai sureikšmindavo vynuogienojų apipjovi-
mą ir tinkamiausios dirvos jiems sodinti išrinkimą (II, VII, 2; II,
V, 7). Dionisas, kurį Dzeusui pagimdė nuostabioji nimfa Semelė,
antikos laikais Viduržemio jūros kraštuose dažniausiai minimas
kaip vyno dievas.

Romėnai irgi rūpinosi vynu, girdavo geriausius, peikdavo pras-
čiausius, tiek savo, tiek kitų. Markas Porcijus Katonas, kartais
vadintas Cenzoriumi, o kartais – Oratoriumi, veikale *De Agri
Cultura* parodo, kad puikiai išmano vynininkystę (I, 7). Markas
Terencijus Varonas jau buvo aštuoniasdešimties, kai ėmėsi rašyti
vadovą, pavadintą *Res Rusticae*. Liucijus Kolumela parašė veikalą
beveik tuo pačiu pavadinimu – *De Re Rustica* – nes irgi panūdo
išmokyti amžininkus ir jų palikuonis, kaip auginti geras vynuoges.
Vergilijus „Georgikose“ lygina vynuogienojų padėtį vynuogyne
su Romos legiono išsidėstymu mūšio lauke (II, 273). Ir Strabonas
savo „Geografijoje“ ateinančioms kartoms paliko liudijimą apie
vynuogynų paplitimą Viduržemio jūros pakrantėse. Gimęs piet-
nėje Juodosios jūros (*Amasya*) pusėje jis gyrė ne tik tėviškės vynus,
bet ir kaimyninius: nuo Kaspijos, taip pat iš Kapadokijos, iš Egėjo
jūros salų, ypač iš Koso, Chijo ir Lesbo (XIV, II, 19). Adrijos jūros
pakrantėje Strabonas pagyrė Akvilėją kaip gerų vynu, gabenamų iš
Ilyrijos ir Dalmatijos, emporiumą – tame mieste jis matė didžiuoles

kaip namai statines (V, I, 8–12), galbūt didžiausias, kokios tada egzistavo Viduržemio jūros regione.

Korane Pranašas griežtai pasmerkė svaigųjų gėrimą ir azartinius žaidimus: „Juose slypi didelė nuodėmė, nors šiek tiek ir naudos žmonėms, tačiau nuodėmė kur kas didesnė už naudą“ (2, 219). Tai, pasak Muhamedo, „nešvarūs šėtono dalykai“, kurių reikia vengti (5, 93). Tačiau skyriuje „Bitė“ (*En-Nahl*), turbūt parašytame jaunystėje, jis buvo atlaidesnis: „Iš palmės ir vynuogių vaisių jūs pasigaminiate svaigųjų gėrimą ir gardų maistą. Išties tai yra ženklas protingiems žmonėms“ (16, 67). Nupasakodamas rojaus, t. y. „*dženet*o, kuris pažadėtas dievobaimingiesiems“, gėrybes, įkvėptasis Pranašas išpranašavo, kad be šviežio vandens, medaus ir pieno upių, ten tekės ir „upės vyno (*hamr*)“, saldaus tiems, kurie jį geria“ (47, 15). Arabų poezija prieš islamizavimą, o ir po jo, šlovino visokiausius nektarus ir išreikšdavo pagyras vynui: *ham-riyyat*. Arabijos pusiasalio pietuose, Sirijoje ir Palestinoje vynas, pagardintas visokiais prieskoniais, buvo žinomas nuo senovės. Poetas Aša iš Bakrio, Pranašo amžininkas, aistringai aprašė vynuogių rinkimą Jemene. Ne visur šitaip būta. Kalifas al Hakimas savo užkariavimų kelyje šiaurės Afrikoje vykdė Korano draudimą ir naikino vynuogynus. Kai arabų kariauna persikėlė per Gibraltarą ir vėliau nugalėjo prie Lakos upės, užplūdo Ispanijos ir Portugalijos pakrantes, kelius į Kadisą, Toledą ir Kordobą, Omejadų valdovai pasirodė atlaidesni negu Abasidai. Daug vynuogienojų išrauta valdant būtent pastariesiems. Tačiau vynuogynai išsaugoti pasižadėjus, kad vynuogės bus valgomos, o ne paverčiamos misa. Tokie poetai kaip Hafizas, Chajamas arba Rumis, nepaisydami draudimų, svaiginosi „vyno upėje“, kuri žadėta rojuje, trokšdami patirti rojaus palaimą jau žemėje. Gydytojas Avicena, kuris apėjo Viduržemio jūros pakrantes, siūlė gerti gerus ir natūralius vynus kaip vaistą sielai ir kūnui.

Osmanų imperijoje, kai vynas buvo uždraustas, o atrasta kava, karčemos virto kavinėmis. Vis dėlto janyčarai mėgavosi privilegija,

kuri jiems leido retkarčiais pasisvaiginti vynu arba stipria rakija (*arak*), ypač prieš sunkius mūšius. Sultonas Selimas II, Suleimano Didžiojo sosto paveldėtojas, buvo pagarsėjęs girtuoklis. Smirnoje gamintas ypatingas karštas vynas, vadintas „liūtės pienu“. Bosnijoje ir Hercegovinoje pietų slavai, kurie priėmė islamą, toliau gėrė stipriuosius gėrimus ir pavadino juos naujaip: *muselez*, *hardalija*, *ramazanija*. Apie tai liudija ne tik keliautojas Evlija Čelebis, aprašydamas savo kelionę po Balkanus nuo užėigos prie užėigos, nuo karčemos prie karčemos, bet ir liaudies daina: „Geria vyną agos sarailiečiai Ilidžoje prie Sarajevo“. Regis, jie gėrė daugiau nei serbų valdovai – karalaitis Markas „pusę pats išgeria, pusę Bėriui atiduoda“. Viduržemio jūros užnugary, vakarinėje Balkanų pusėje, nerastum geresnių karčemų kaip Sarajevo Bašaršijoje ir Mostaro Kujundžiluke.

Išliko įvairių užrašų apie tai, kaip vynas gabentas amforose – deginta žemė jo skonį geriau išsaugodavo negu išdžiovintos statinės. Prireikdavo laiko ir meistriškumo, kad medinius šulus apdotum taip, jog visiškai išnyktų jų kvapas ir sula, kuri gadina paties vyno aromatą ir skonį. Keičiant indus, senųjų ir vidurinių amžių sandūroje Viduržemio jūros pakrantėse vynai patyrė sunkių išbandymų.

Kartų kartos mums perdavė pamokas apie rūgštumą ir aitrumą, stiprumą ir gaižumą. Giriamas ir gerbiamas actas, ypač vyno actas. Graikų ir romėnų laikais garsėjo ypatingos acto rūšys: *acetum Aegyptium*, *Pharium*, *Niliacum*, *Alexandrinum* (Plinijus, *Nat. hist.*, XXIX, 102). Mūsų protėviai iš patirties žinojo, kad actas malšina skausmą, jie mirkydavo drobės atraizą šiame skystyje ir apsvyniodavo galvą arba kelius. Actu palengvintos paskutinės Kristaus kančios ant kryžiaus: „Jie pakėlė ant yzopo vytelės kempinę, pamirkytą vyne, ir prinešė prie jo lūpų“ (Jn 19, 29). Duona pamirkyta vyno acte, pagal Senąjį Testamentą, Samarijos, Karmelio ir Šarono papėdžių bei kone visoje Judėjoje pjovėjams atstojo užkandą. Žilaplaukis Boazas taip pamaitino augalotą moabietę

Rutą (Rut 2, 14), o ji jam „netrukus pagimdė sūnų“, paveldėtoją. Islamiškoje tradicijoje actas taip pat vertinamas. Alacho Pasiuntinys laikė, kad „nėra geresnio maisto priedo už actą“ (*el khalī*), tai patvirtina *chadžiai*, kuriuos užrašė At Tyrmidhi, Ibn Madža, Muslimas ir ad Darimi. Actu ir šiandien gydamos žaizdos, nuimamas karštis, malšinamas troškulys ir palengvinamos pagirios – jas nelengva praskaidrinti po Viduržemio jūros saule.

Senovės Romoje itališkas actas (*acetum Italicum*) laikytas gero skonio ir šmaikštumo įvaizdžiu. Jam plota katučių teatruose. Jis buvo geluonimi Plauto ir Terencijaus komedijose, nuodais – Juvenalio satyrose ir Marcialio epigramose. *Italico perfusus aceto* – šiais žodžiais Horacijus drąsino išdykėliškus plunksnų ir proto žaidimus (I, 7, 32). Vario raižytojai acto ir rūgšties mišiniu, pasitelkę kaltą ir skardą, varinėse plokštėse išpjaudavo žemių ir jūrų kontūrus. Veikiausiai šitaip atsirado pirmieji žemėlapiai ir tasai *pinax*, kurį Herodotas matė Levante, jame buvo pavaizduoti visi iki tada atrasti Viduržemio jūros kraštai.

Be įvairių rūšių augalų ir vaisių, suskirstytų ir surūšiuotų botanikos vadovuose, kiekvienas turi kokią nors žolelę, lapelį, augalą, žiedą, smilgelę, kuri jam ypač limpa prie širdies. Glosarijaus sudarinėtojas turi privilegiją – savo nuožiūra pateikti vieną ir praleisti kitą straipsnį, nors pastarasis ir yra svarbesnis. Šiame glosarijuje pirmiausia kalbėsime apie saldžiąją ceratoniją, kuri dažnokai pamirštama. Ji atvežta iš Azijos, greičiausiai iš Persijos įlankos, anksčiau už vynuogienoją, gal net ir alyvmedį. Ji išplito po Viduržemio jūros pakrantes, pasiekė Kanarų salas, persikėlė per vandenyną. Ceratonija minima senose knygose, išliko pasakojimuose (Talmudas, Tanis 23a). Jonas Krikštytojas vaikščiojo po tyrus, vilkėdamas kupranugario vilnos apdarą ir, evangelisto Mato žodžiais (3, 1), mito ne skėriais, kaip manė kai kurie egzegetai, o būtent ceratonijomis – šitaip atsirado pavadinimas „šventojo Jono duona“. Ceratonijų vaisiais stiprinosi finikiečiai jūreiviai, piramidžių statytojai, Romos legionieriai, Dalmatijos pabėgėliai nuo Osmanų imperijos,

taip pat islamo Pranašo pasekėjai. Venecijiečiai šiais augalais maitino galerininkus, kad plaukiojime jų išmatos būtų kietesnės ir denyje ant šiaudų liktų kuo mažiau nešvarumų, būtų lengviau išvalyti. Ceratonijos vaisiai maistingi, bet negendantys. Ji gyslinga, bet trapi. Jos miltuose yra cukraus. Žievė aromatinga. Šis augalas auga pačiuose sausringiausiuose Viduržemio jūros kraštuose, net ir dykumoje.

Tinkamoje dirvoje ceratonijų lajos vešlios. Svirpliai jose dainingi, o jų leidžiami garsai skardūs. Vienas bičiulis iš Adrijos jūros salos Vis – jis pateikė dalį istorijos apie šį augalą – papasakojo man, kad jo gimtajame Kamižos žvejų miestelyje žmonės smulkias ceratonijų ankšteles vadina „kepaliukais“. Jos nerenkamos, paliekamos varguoliams, kurie rankioja likučius po derliaus nuėmimo. Daugelį išmaitino košė arba duona, kepta iš šių tamsių ir kietų vaisių. Arabai ypač puoselėjo šį augalą. Jo sėklas vadino *qirat*. Iš šio pavadinimo kilęs aukso svorio matas karatas. Saldžioji ceratonija didžiųjų išbandymų laikais buvo sausasis Viduržemio jūros kraštų auksas.

Indigas labai seniai atgabentas iš Rytų, greičiausiai iš Indijos, galbūt iš Kinijos, per Siriją, Kiprą, Kretą. Venecijos ir Genujos galeros jį plukdė į Pietų Europą, karavanai per Nubijos ir Abisinijos dykumą vežė į Mašreką ir Magrebę. Botanikai jį vadina įvairiais vardais: *indigofera*, *tinctoria*, *cyanescens*, jų gal yra daugiau, mums negirdėtų. Nežinau, kas indigą iš Malabaro pavadino „mėlynuoju auksu“. Tai, kokių būdu iš tam tikrų augalų stiebų ir lapų išgaunamas skystis, kurio spalva nėra nei grynai mėlyna, nei violetinė, o abi kartu, ilgai laikyta paslapyje. Dar senovės Egipte, Kartaginoje, Heladėje, Romoje juo dažytos medžiagos ir daiktai. Kai kurios religijos, viena pirmųjų izraelitų, šiai spalvai suteikė mistinę reikšmę ir ją dažė apeiginius rūbus. Arabai šią spalvą įspaudė mozaikose ir emalyje, perdavė ispanams, perkėlė į Siciliją. Venecijoje ir Florencijoje ją naudojo freskų tapytojai ir aksomo audėjai. Džotas siekė įsigilinti į jos dvasinę reikšmę. Leonardui da Vinčiui ši spal-

va simbolizavo nepasiekiamus tolius. Tarp įvairių kelių, žinomų ir nežinomų, iš visų pusių besidriekiančių į Viduržemio jūros kraštus, nepamirškime indigo kelio: jis persipynė su šilko ir dramblio kaulo keliais pietuose ir rytuose, gintaro ir alavo – šiaurėje ir vakaruose.

Kaparis, jis kroatų kalboje turi dvi gimines, galbūt todėl, kad mums dingojasi, jog jis auga pats iš savęs, be tėvų. Šis augalas tarpsta ten, kur retas jo ieško ir galbūt niekas nesitiki išvysti. Šio augalo pirmiesiems pėdsakams tūkstančiai metų, jie atrasti Vidurio Azijoje. Pavadinimas kilęs iš arabų kalbos (*kabar*). Tačiau negalėtume teigti, kad jo sėklas pernešė kas kitas, o ne vėjas ir akmuo: vėjas sėklas įpučia į uolas, įspraudžia į jų luitus, įsodina į uolynių plyšelius. Kaparį išvystame laukinėmis sąlygomis, negyvenamos salos akmenynuose, tačiau aptinkame iš miesto vidury: sienose ir tvirtovėse, kitąsyk ir prie svarbaus paminklo, nepastebimame tarpelyje, į kurį sėklelę galėjo įkišti tik Dievo pirštai. Šiam augalui reikia mažai vietos, dar mažiau drėgmės, bet pakankamai daug saulės ir labai daug šviesos. Po kokį lašelį skysčio kaparis galbūt išsiurbia iš kalkių, kurios jį saugo nuo aplinkos poveikio. Jūra ir druska jam nepatinka, jis įmano stiebtis uola, į kurią daužosi bangos. Jo plonos gyslos įsiskverbia į akmenį, uolą, tinką uoloje ir į viską iš eilės. Jis nepasiduoda paprastai išraunamas – ir kai kas nors jį nukerta, stiebeliai vėl užauga tokie, kokie buvo, gal net tvirtesni. Iš paprasto krūmokšnio vietomis užauga dailus medelis. Iš stiebo prasikla veržlus žiedas, kai kur baltas ir violetinis, su aiškiai matomais kuokeliais. Sunokęs vaisius naudojamas kaip prieskonis. Sėklos sunoksta vaisiuje, jos pasiruošusios vėjui, drėgmei, akmeniui. Gailų kapario skonį geriausiai pažįsta tie, kurie pažįsta visą Viduržemio jūros kraštų gailėsį.

S*atyria* [satyrijas] primena orchidėją, priklauso tai pačiai rūšiai. Jis retas ir neįprastas. Jo stipri šaknis ir ryškiai raudonas žiedas.

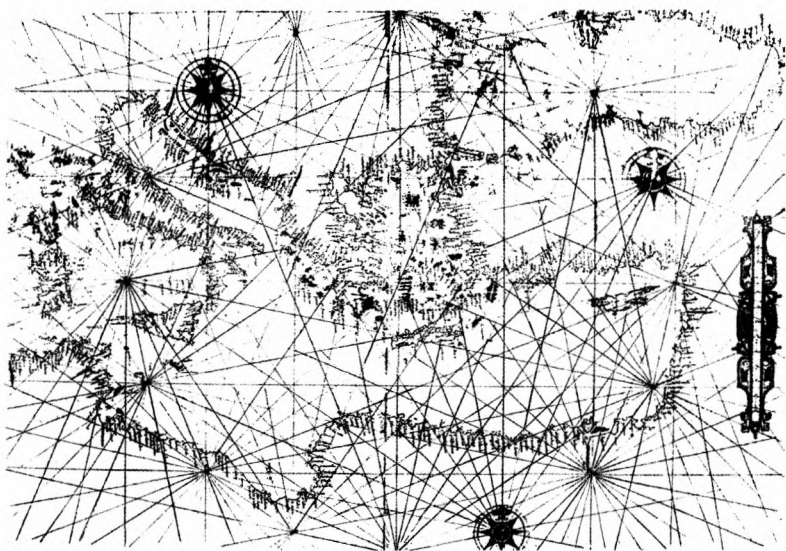

Kaip ir jo bičiulę mandragorą (*alrauna*), jį, regis, paprasčiau rasti literatūroje negu gamtoje. Daugelis, paveikti kalbų apie šį augalą, visur jo ieškodavo. Mažai kas jį rasdavo. Dar mažiau tų, kuriems jis iš tiesų padėjo – visais tais pagyrūnais neverta tikėti. *Satyrioną* mini ir *arbiter elegantiae* Petronijus „Satyrikone“ (I, 20), sieja jį su geidulingumu ir ištvirtavimu. Teofrastas išpūtė kai kurių šio augalo porūšių sukeltą lytinį potraukį (IX, 18). Plinijus jį aprašė santūriau: „*satyrionas* turi vyrišką ir moterišką vaisių“ (*Nat. hist.*, XXVI, 96–98), jis giminingas su eritraiku ir daugelis mano, kad norint pasiekti stiprų lytinį susijaudinimą, pakanka šiek tiek palaikyti jo stiebą tarp delnų. Arba dar geriau: įmerkti stiebelį „į avies pieną arba vyną ir išgerti šį mišinį“ (*ibid.*). *Satyrionas*, kaip teigia gamtininkas Plinijus, auga prie pačių stačiausių Viduržemio jūros uolų.

Purpuras – ne augalinės kilmės. Žodis kilęs iš graikiško *porphiros*. Turkai į Balkanus atnešė sinonimą – *grimiz*. Jo raudonai violetinė spalva dažnai painiojama su raudonio spalva. Panašu, kad painiava prasidėjo popiežiaus Pauliaus II laikais, kai Bažnyčia nustatė, jog kardinolai turi dėvėti raudoną drabužį, tačiau jo pavadinimas paliktas – *porporati*. Gamtos žinovai teigia, kad visų pirma kaltos kriauklės arba sraigės, kurių glitimas saulėje iš pradžių pažaliuoja, pamėlsta ir tampa purpurinis arba karmino spalvos, galiausiai raudonio spalvos. Turint omenyje tai, kaip ši spalva išgaunama, ji buvo reta ir brangi. Senovės Romoje ji naudota tik aukščiausių pareigūnų drabužių kraštams puošti. Bizantijoje ši spalva laikyta prabangos ir valdžios simboliu – sosto paveldėtojas, gimęs imperatoriaus rūmuose, vadintas *porfirogenetu* [purpuriniu]. Seniausiuose Viduržemio jūros miestuose purpuras keldavo nuostabą, baimę ir menkinimo jausmą.

Mano žinios apie Viduržemio jūros kraštų augmeniją būtų kur kas kuklesnės, jei ne Teofrasto raštai ir Dioskorido iš Anazar-

bo veikalas *De Materia Medica*, kuriuos skaičiau ir iš kurių mokiausi. Pastarasis gimė vienoje Kerkenos salų, bet dirbo Džerboje, kelyje į Humt Suką, netoli senos ispaniškos tvirtovės (gal ji tebestūkso) – čia buvo daugiau užsakovų, kuriems reikėjo jo paslaugų, negu Kerkenoje. Dioskoridą vadino *tebib*, arabiškai tai reiškia ir „gydytojas“, ir „vaistininkas“. Tikrasis jo vardas Vahidas. Jis gyveno mažame name su dviem kukliais kambariais, nendrinio dembliu ant grindų, vienas, našlys, bevaikis. Mediciną pradėjo studijuoti Prancūzijos pietuose – Monpeljė. Studijų nebaigė, tačiau į prancūzų kalbą išvertė Ibn al Baitaro „Veikalą apie vaistinguosius augalus“, kuris puikiai papildė paties Dioskorido veikalus. Pirmiausiai jis man pasakojo apie jo tėvynėje augančias vaistažoles, aiškino, kodėl kaimyniniuose kraštuose tiek įvairių tos pačios žolės ar stiebo pavadinimų. Alžyro pakrantėje figmedis turi bent tris pavadinimus: *kerma*, *tagerut*, *telukat*, be to, Korane dar yra *at-tin*; vikšrinis kiškiakrūmis vienur vadinamas *šedida*,

Viduržemio jūros portulanas, kurį 1593 m. sudarė
Vickas Demetrijas Volčičius

kitur – *tellegit*. Šalavijui įvardyti, kaip ir Balkanuose bei Iberijos pusiasalyje, yra daug įvairios kilmės žodžių: *kusa*, *takruff*, Egipte esu girdėjęs ir *sasaf* (nepavyko išsiaiškinti, ar tai koptiškas žodis). Rozmarinas vadinamas *iazir*, *klil* ir *hasalhan*, mėta – *mersit*, *hana* ir *nana* (pastarąjį pavadinimą turkai atnešė net į mūsų Bosniją). Ežiuotis vienur vadinama *dega*, kitur – *belbel*, o dar kitur – *djell*. *Tebibas* man parodė pušį, vadinamą *snuber* (arba *senuber*, mano transkripcija nėra tiksli), kabilų kraštuose – *azumbei*. Mačiau vynuogyno rūšį, kurią mini Teofrastas – veikiant dūmams vieną sykį jis sunokina raudonas, kitą sykį – baltas vynuoges (*Hist. pl.*, II, 3). Jis paaiškino man, kuo skiriasi palmės: vienos yra jūrinės (joms reikia „sūrios dirvos“), kitos auga toliau nuo kranto, šalia dykumos; jos nokina vaisius – datules, kitos – ne. Datulinė palmė vadinama *nekla*, kiekviena jos dalis skirtingai įvardijama berberiškai ir arabiškai. O toji nykštukinė, vadinama *dum*, jos lapai pirštiški: geltoni – vyriški, žali – moteriški, o dar geltonai žali – dvilyčiai. Prie Vahido namo pasodintos trys mirtos: *tehan* arba *mersin* jos vadinamos arčiau jūros Sachelyje, o Sacharoje – *tafeltest*. Čia turime reikalą su ypatinga semantika, tiesiogine prasme šaknine, su kuria jau susidūrėme brevijoriuje, vardydami įvairius Viduržemio jūros kraštų augalus, paplitusius rytinėje Adrijos jūros pakrantėje arba Apeninuose. Aristotelis jau seniai tai patvirtino savo botanikos klasifikacijose. Šios rūšies daugiapusiškumą sąlygojo ne tik kilmė, bet ir noras, kad per bendrinę ir vienareikšmę kalbą išliktų tiek ypatumai, tiek sudėtingumas. Iš visko sprendžiant, šis reiškinyss susijęs su pačia jūra. Hipotezę, kurią iškėlė arabų žolininkas iš Džerbos, pagal kurią mūsų jūra labiau linksta į pietus, o ne į šiaurę, jei žiūrėtume į tai, kaip ir iki kurios ribos auga bei vėl ima tarpti žolių ir smilgų rūšys, išklausiau nepasitikinčiai. Tik vėliau aptikau įrodymą profesionaliuose Afrikos augmenijos tyrinėjimuose: „Tipiškų europinių Viduržemio jūros kraštų augalų atradimas aukštos centrinės Sacharos kalvose buvo vienas didžiausių netikėtumų botaniniuose tų kraštų tyrinėjimuose... Vegetacija *vadžiuose* [sausą laikinos upės vaga, užsipildanti po smarkaus lietaus] Hogaro kalnuotose vietovėse neginčijamai viduržemiška“ (Pierre

Quézel. *Contribution à l'étude de la flore et de la végétation du Hoggar*, Alžyras, 1954, p. 155). Viduržemio jūros regionas įstengia nugalėti dykumą.

Niekada nesužinosime, kas buvo užrašyta aštuoniose knygos, skirtose žuvims ir žvejojai, kurias mini Atėnajas, – išliko tik Opiano *Halieutica*. Ir Ovidijui esame dėkingi už kelis fragmentus, kuriuose sunku išaiškinti visus pavadinimus, ypač tuos, kuriuos tremtinys išgirdo priekrantinėse Ponto jūros seklumose. O apie įvairias žuvis ir dar didesnę įvairovę būdų, kuriais jos gaudomos ir gaminamos, rašė daugelis. Nežinia, kodėl kai kurių žuvų atvaizdai įspausti monetose, rastose Didžiosios Graikijos miestuose: yra krabų iš Motijos pavyzdžių, aštuonkojų iš Sirakūzų, jūrų šukučių iš Oksento, delfinas iš Tarento, o štai kiti tokie pat gardūs jūrų gyviai nepatraukė iždininkų dėmesio. Šibeniko kanauninkas ir šiek tiek poetas Jurajus Šižgoričius (*Georgius Sisgoreus Sibenicensis*), gyvenęs XV amžiuje, savo lotyniškai parašytame veikale, jo rankraštis išliko pavadinimu *De situ Illyriae et civitate Sibenici* (Apie Ilyrijos padėtį ir Šibeniko miestą), aprašė žuvų susitikimo vietą Krkos upės (*Tyrus fluvius*) žiotyse, tose vietose, kur susimaišo gėlas ir sūrus vanduo: „Čia galima rasti neįprasto dydžio tunų (*thynni*), sutinkami žaidžiantys delfinai (*delphines*), labai dažnai pasirodo ir ruoniai (*vituli marini*). Kai saulė yra Vėžio, Liūto ir Mergelės žvaigždynė (*in Cancro, in Leone et in Virgine*), čia gaudomi didžiakakčiai dančiai (*dentrices cristatae*), kurie laikomi dideliu gardėsiu; tokių, sako, dar galima pagauti Dardaneluose (*in Helesponto*). Čia gaudomos austrės (*ostreae*), kurioms gardumo suteikia Dalmatijos jūra, kefalės (*capitones*), sarpos (*salpae*), skorpionos (*scorpenae*), Viduržemio jūros barzdotės (*muli*), vilkešeriai (*lupi*), gruzliai (*gobiones*), auksaspalviai sparai (*auratae*), pagrai (*pagri*), kalmarai (*loligines*), skumbrės (*scombri*). Kai saulė įeina į Tauro žvaigždyną, jūros gelmėje ima kibti gausybė ančiuvių ir mažųjų sargų (*copia menarum et spaluroolum*). Kartais pasirodo ir neįprasti niekada nematyti jūrų siaubūnai (*piscium monstra*)“ (XIII,

45). Matome, kad Šižgoričius mini austres, o ne kitas midijų ar vėžiagyvių rūšis: nuo įprastų Viduržemio jūros midijų iki gardžiųjų ūrinių datulių, nuo nekilmingų krabų iki tauriųjų langustų [kroat. *jastog*], jo pavadinimas kilęs iš graikiško žodžio *astakos* – atėjūnai iš šiaurės pirmą sykį juos išvydo senbuvlių smaližių dubenyse. Turbūt kanauninkas nebus regėjęs nei kardžuvių, nei Viduržemio jūros ruonių [kroat. *morsko tele* – „jūrų veršiukas“], kurie kitame Adrijos jūros krante vadinami „ruoniais vienuoliais“ (*foca monaca*), šie žinduoliai, matyt, jau tais laikais slėpėsi jūros olose ir nyko. Š visko sprendžiant, mūsų pajūryje kulinarijos meno „angažementas“ irgi kito. Iš statistinių duomenų, kuriuos galima gauti didžiųjų ir plačiai žinomų žuvų turgų administracijose (juos analizavau Barselonoje, Neapolyje, Marselyje, Atėnuose ir Stambule, Trogire, Trapanyje, Tripolyje ir Trieste), matyti, kad visai mažai žuvų rūšių, cilusių iš kitų jūrų, – išskyrus Atlanto menkę ir galbūt lašišą, – yra paklausios ir vartojamos Viduržemio jūros šalių kulinarijoje, šiaip abai pakančioje svetimybėms.

Žuvų pavadinimai ištyrinėti Vojmiro Vinjo veikale „Adrijos jūros fauna – pavadinimų etimologija ir struktūra“ (Splitas–Zagrebas, 1986). Įvade autorius išreiškė deramą padėką ne tik mūsų bendram mokytojui Petarui Skokui, bet ir Henrikui Baričiui (1883–1957), romanistui ir albanistui, vienam geriausių Viduržemio jūros kraštų lingvistinių mįslių žinovui. P. Skokas, deja, nepėjo sutvarkyti savo etimologinių užrašų apie Viduržemio jūros faunos ir floros pavadinimus – paskutinį kartą mačiau juos sukrautus į kažkokią aptriušusią kartoninę dėžę, paskui jie be pėdsakų lingo iš profesoriaus seminario. Minėtoje „Adrijos jūros faunoje“, kuri irgi yra savotiškas glosarijus, autorius pastebi įdomų reiškinių, kuris galbūt pereina ichtioleksikografijos ribas: „Greičiausiai galime laikyti dėsningumu tokį dalyką: kuo žuvis ar kitoks jūros gyvis mažiau vertingas ir mažiau vartojamas, tuo daugiau vardų jis turi. *Sarpy* ir *tuny* įvaizdis visoje Viduržemio jūros teritorijoje tas pats... Tuo tarpu nevalgomi ir žvejams keliantys rūpesčių uoliniai

ešeriai (*Paracentropristis hepatus*) tikriausiai turi tiek pavadinimų, kiek yra egzamino vertinimo balų“ (p. 24, I sąsiuvinis). Hierarchija, kaip matome, aiški ir pavadinimuose. Ją galima įžvelgti ir ichtiomorfinėse figūrose, kurias aptinkame senuose paveiksluose, ypač viduramžių: ar banginis (arba siaubūnas), kurio nasruose atsidūrė Jona, iš tikrųjų plaukiojo Viduržemio jūra, kurių žuvų tokią gausybę sužvejojo apaštalai, kokia žuvų rūšimi Kristus pamaitino tiek žmonių?

Kukliau gyvenančios šeimos valgė pigias žuvis. Mename sardines ir skumbres, keptas ant grotelių, didelės ir mažesnes sarpas ir aterinas, kietesnius ir minkštesnius kalmarus bei aštuonkojus, per šventes kokią iškeptą barzdotę, didžiagalvę kefalę ir auksaspalvį sparą, vilkešerį, kartais būdavo išverdama ir skorpenų, pagaminama žuvienė su daržovėmis, ungurius, sužvejotus Neretvos žiotyse rudenio, kai jie ne tokie riebiūs. Literatūrą domino stambios žuvis, ypač retsykliais į mūsų pajūrį užklysdavę banginiai, jie įstrigdavo seklumose ir žūdavo. Iš ryklių – *pešikanų*, – kurių čia nėra daug ir jie ne tokie grėslūs, pavadinimo net atsirado pravardės ir pavardės. Visose Viduržemio jūros pakrantėse nuo senų senovės smalsumą žadino delfinai ir tunai.

Apie delfinus išliko daugybė užrašų, pasakojimų, net ir eilių. Kartais delfinai žaismingi ir vaikiški, kitąsyk pagudraujantys, sumanūs, dažniausiai jie nepavojingi, visada geranoriški. Retsykliais jie sudrasko žvejų tinklus ir yra jų keikiami, bet gelbėja nelaimėlius iš sudužusių laivų ir nuplukdo juos į seklumą. Būdami žinduoliai jie turi ypatingą klausą ir yra pagaulūs muzikai. Plinijus Vyresnysis susižavėjęs kalba apie delfiną, kuris „be to, kad yra žmogaus draugas, mėgaujasi darniu dainavimu“ (*mulcetur symphoniae cantu*, *Nat. hist.* IX, 8). Nežinau, ar kuriam nors kitam jūros sutvėrimui skirta tiek visokių nekrologų ir epitafijų; „Palatino antologijoje“ randame vienus gražiausių žodžių, kupinų dėkingumo ir nuostabos,

kartais ir gailėsio dėl to, kad ši žmogaus bičiulį užklupo tokia nelaimė. Poetė Anita iš Tegėjos trys šimtai metų prieš krikščionybę rašo apie šią kenčiančią būtybę pirmuoju asmeniu: „Štai nebeišneriu daugiau iš gelmės, nė savo kaklo linksmai neiškeliau virš jūros, kurią skrodžia laivas, patenkintas matydamas savo atvaizdą vandens paviršiuje. Nes mane purpurinis jūros potvynis išmetė į sausumą ir guliu dabar ant stataus kranto, kyšančio virš jūros“ (VII, 215). Aulas Licinijus Archijas, kurį prisimename iš garsiosios Cicerono kalbos „Už poetą Archiją“, taip pat paskyrė delfinui jaudinančias eiles: „Nebeplaukioji daugiau, delfine, po ošiančios jūros gelmes ir negąsdini žuvų, nešoki, skambant dūdelės garsams, nebeplukdai ant nugaros Nerėjo dukters į Tetidės gelmes, nes įtūžusios jūros didžiulė it Meleakapo viršūnė banga išmetė tave ant kranto akmenų“ (VII, 214). Senosios ir naujosios eros sandūroje Antipatras iš Salonikų, taip pat pirmuoju asmeniu, reiškia gailestį dėl savo delfino: „Ta pati jūra, kuri mane pagimdė, pasmerkė mane mirti. Kas gi tada patikės jūra, jeigu ji nė savo vaikų neapgina?“ (VII, 216). Kiek dar tokių epitafijų įvairiuose Viduržemio jūros kraštų kampeliuose, parašytų eilėmis ir proza, kurių nežinomi nei autoriai, nei kalbos, nei tėvynės!

Žuvų gaudymo būdų ir žinių apie tai esama ne mažiau negu pačių pakrančių. Būta „neregėtų laimikių“ tolimoje praeityje, panašių į pagautus Genezareto ir Galilėjos ežeruose, tai aprašyta Evangelijose pagal Luką (5, 1–11) ir Joną (2, 1–18). Tuno gaudymas tikrai yra vienas žiauriausių ir drauge teatrališkiausių reginių, kokius tik galima stebėti. Būriai didžiulių, plonų žuvų mėlyna oda ir gardžia mėsa pas mus dažniausiai užplaukia iš vandenyno, jas varo geismas, jos pasirengusios apsisivaisinti geidulius keliančiuose Viduržemio jūros užutėkiuose. Tunai plaukia sparčiai, bet ramiai, sakytum, miegodami ar sapnuodami. Regis, ir Aristotelis tuo patikėjo, kaip matyti iš jo užrašų apie tunus (*Hist. anim.*, 537a). Opianas aprašė įrankius, kuriais tunus gaudė žvejai. Jie liko beveik tokie patys, kiek patobulinti: platėjantys ir siaurėjantys tinklai,

„vartai“, kurie atveria ir užveria praėjimą žuvims, „koridoriai“, kurie neklystamai nuveda aukas į mirtį (*Halieut.*, III, 640). Aischilas negalėjo likti abejingas tokiai dramai (*Pers.*, 422–428). Ji pasiekia viršūnę, kai būrys ar pulkas, nežinau, kaip tiksliau pavadinti, patenka į „mirties kamerą“. Tą akimirką *rais*, kuris vadovauja visam veiksmui, ir *čiurma*, kurie vykdo jo nurodymus, pradeda rėkauti ir šūkauti visomis kalbomis, žinomomis ir pamirštomis (*rais* ir *čiurma* yra arabiški žodžiai, daugelis kitų, ne mažiau raginančių, kilę iš kitokių tarmių). Tada prasideda paskutinis veiksmas, vadinamas *mattanza* – Sicilijoje *n'uccisa* – kitaip tariant, žudynės arba užmušimas. Jūra suputoja ir nusidažo kraujo spalva. Šios akimirkos visada pritraukdavo žmonių dėmesį, ne tik prastuomenės, bet ir diduomenės. Nacionaliniame muziejuje Neapolyje saugomas paveikslas, kuriame imperatorius Ferdinandas I iš Burbonų dinastijos ir jo žmona Karolina Austrijietė mėgaujasi šiuo kraupiu reginiu. Mažai beliko specialių įtvirtinimų, nuo kurių stebimi tunų pulkai, Italijoje gal tik du ar trys, tinkami naudoti, Favinjanos salelėse šalia Sicilijos, Asinaroje ir San Karle prie Sardinijos. Jų nebeliko Mažajame Bakarace šalia Rijekos, Kamoljyje prie Genujos, Maljorkoje ir Menorkoje, Tuniso, Alžyro ir Libijos įlankose, Graikijos, Ispanijos, Turkijos pakrantėse. Nežinia, kiek jų dar yra visoje Viduržemio jūros pakrantėje, kur kas mažiau, negu anksčiau.

Už tai, kad šiek tiek ėmiau nutuokti apie pinčių rinkimą, esu dėkingas vokiečių tyrinėtojų H. Šmitui, kuris labai atsidavęs tyrinėjo šį nedėkingą darbą ir 1852 m. parašė knygą apie Adrijos jūros pintis, pavadintą *Die Spongien des Adriatischen Meeres*. Jis romantiškai pavadino Adrijos jūrą „pinčių sodu“ (*Spongiengarten*), nors veikiausiai tuo metu negalėjo žinoti, kiek tų pinčių kolonijų ir jų rinkimo vietų jūroje: be Krapanio prie Zlarino, kuris yra žinomiausia pinčių santalkos vieta, dar turime Žirje ir Murterį, daugiau vietų Istrijoje netoli Rovinjo ir Porečo, kelis svarbesnius kyšulius kaip Kamenjakas ir Pelegrinas netoli Proizdo, Prigradicos ir Vele Lukos, prie Paklinskio salų, Premudos, Silbos ir Olibo,

netoli Žuto salos, tarp Kornatų salyno, prie Sito, Milnos, Smrikovos, Lavdaros ir Balabros, Vela Kurbo ir Mala Kurbo, Didžiojo ir Mažojo Glavočo – tyčia parinkau pavadinimus, dvelkiančius praeitimi, tiek senbuviais, tiek ir atkilėliais. Nuo senų senovės pinčių rinkėjai nardė ieškodami vertingųjų kriauklių, kaupiančių purpurą (lotynai jas vadino *murex*): „Jūroje prie Lakonijos, netoli Korinto, gausu kriauklių, kurių purpuru dažomos suknelės, tas kriaukles vertingumu pralenkia tik Finikijos jūros kriauklės“ (Pausanijas, III, 21). Pinčių rinkimu vertėsi Egėjo ir Jonijos jūrų salose, netoli Rodo ir Kretos, šalia Tabarkos Tunise, tarp Kerkenos ir Džerbos Gabeso įlankoje, nuo Tarvaho iki Misratos Tripolitanijoje, greta Maltos, priešais Tore del Greką prie Neapolio, Anatolijos pakrantėse, ypač Sirijos jūroje, kuri konkuravo su Raudonąja arba Eritrėjos jūra, kur rinktos nuostabiausios senųjų ir vidurinių amžių pintys. Devyniolikto amžiaus viduryje pradėtas naudoti įrenginys *gangava* arba *gannegava*, geležinis rėmas su specialiu tinklu, kuriuo būdavo grėbiamas jūros dugnas, o patį įtaisą grandine pritvirtindavo prie laivo ritės. Akvalangas Adrijos jūroje pirmą kartą panaudotas 1893 metais, visoje Viduržemio jūros teritorijoje tai įvyko ne ką anksčiau – iki tada pintys, kaip ir koralai bei purpurinės kriauklės, gaudytos arba rinktos primityviu arba klasikiniu būdu.

Tinklai dažnai vadinami pagal žuvų, kurios jais gaudomos, pavadinimus: *srdelare* [tinklas sardinėms gaudyti] arba *vojge* [dreifuojantysis tinklaitis], *migavice* [tinklas mėlynosioms žuvims gaudyti], *ušatare* [tinklas juodauodegiams balnotiesiems karosams gaudyti], *ciplare* [tinklas kefalėms gaudyti], *tunare* ir t. t. Jūriniuose vadovuose išsamiai aprašomi įvairūs tinklai: *plivačice* [plaukiojantieji], *stajačice* [stovintieji vietoje], *potegače* [tinklas, kuriuo gaudoma nuo kranto], *skakačice* – „šokinėjantys“ tinklai (kuriuos kai kuriose Dalmatijos vietovėse vis dar vadina *saltarele*), *kalimere* (pakabinamieji tinklai), *strašini* (tai veikiau maišai, o ne tikrieji tinklai), dar esama visokių porūšių, tokie tinklai tempiami

gilumoje: *koče* ir *kogoli*, *šabake* arba *šabakuni*, su durklu ir be, kurie plevėsuoja jūroje lyg sudraskyta vėliava. Abatas Albertas Fortis, apkeliavęs Dalmatiją ir parašęs garsųjį kelionių veikalą *Viaggio in Dalmazia* (Venecija, 1774), vietovėje Zlosela prie Šibeniko matė „tam tikrus tinklus, kuriuos jo tarme vadina *frūžate* arba *spaven-ti* (baidyklės). Šūkaujant, daužant irklais per vandenį, mėtant į jį akmenis, kuolus išgąsdinamos kefalės, tada jos ima blaškytis ir pakliūva į tinklus“ (p. 161). Mokytojas italų abatas pastebi, kad šitaip žvejoja pernelyg tingūs ir žvejybinių igūdžių neįvaldę žmonės, tad „norint įgyvendinti šių pajūrio gyventojų laimę, kaip pagrindinio įrankio teko griebtis lazdos, tai yra priemonės, kuri ne itin pritinka Viduržemio jūros gyventojams“ (ibid.).

Romoje imperatoriaus Tito rūmuose ant sienų buvo pavaizduoti žvejai, metantys tinklus į jūrą ir juos traukiantys, paveikluose pabrėžiami rimti žvejų veidai ir įtempti judesiai. Retorikoje irgi žinomi tokie gestai. Jie kažkuo giminingi ir su tradicinės poetikos tropais. Romėnai šį stilių (kuris karts nuo karto primena imtynes, tad galėtume jį vadinti romėnišku) perdavė savo palikuonims. Tinklų ir žvejų deivė buvo Diktina – *diktyon* yra graikiškas tinklų pavadinimas. Šiai deivei pastatyta šventykla net ir Spartoje (Pausanijas, II, 12). Kretoje ji vadinta Britomarte. Žvalgai, vadinti *ichtioskopais*, helėniškuose Viduržemio jūros kraštuose buvo saviški jos žiniuonys.

Literatūra apie Viduržemio jūros regiono turgus rašyta praktiniais sumetimais – čia svarbesnė prekyba, o ne pati turgavietė. Senovės Graikijoje turgaus prižiūrėtojai, *agoranomoi*, buvo svarbūs. Romoje tokie pareigūnai buvo renkami iš edilų. Arabų pasaulyje jie vadinti *muhtasibi* ir *muhtakiri*. Ispanijoje jie vadinti skambiu titulu *el Señor del zoco*. Retas veikalas apie intymią turgaus istoriją, net ir apie jo išvaizdą arba pastatą, kilmę arba rūšį prabyla neįmąšydamas prietarų. Tokia yra Pedro Chalmeto Gendrono knyga *El Señor del zoco en España: edades media y moderna* (išleido *Instituto hispánico-árabe de cultura*, Madridas, 1973, su arabisto ir

prekybos žinovo Maksimo Rodinsono pratarme). Vertingų pastebėjimų randame ir antikinių istorikų užrašuose. Herodotas apėjo Egipto turgavietes ir pastebėjo tam tikrus „turgaus prekeivių“ ypatumus (juos mini keliuose vietose: I, 93–94, II, 141, IV, 183); Pausanijas „Heladės aprašyme“ pasakoja apie mažas krautuvėles, susispietusias viena prie kitos eilėmis (VI, passim.); Aristofanas „Debesyse“ perspėja apie pagundas, kurios tokiose vietose tyko jaunuolių. Dievus, kurie globoja turgus, Aischilas vadino *theoi episkopoi agoras* („Septynetas prieš Tebus“, 292). Tai buvo galingi Viduržemio jūros kraštų dievai.

Agora Atėnuose, kaip ir Spartoje, buvo ir turgus, ir vieša aikštė. Aristotelis manė, kad šie du dalykai skirtingi – pasak jo, politinių susirinkimų arba švenčių vietą (*eleuthera agora*) ir prekyvietę (*agora onoin*) privalu atskirti (*Pol.*, 1331a, 31). Atėnų klestėjimo laikotarpiu skyrėsi mažmeninės (*kapeleia*) ir didmeninės (*emporria*) turgavietės. Iš pradžių į turgus buvo įleidžiami tik vyrai, bet vėliau praktiniais sumetimais ėmė atsirasti ir moterų turgavietės: *agora gynaikeia*. Egzistavo ir specialus alyvų bei jų aliejaus turgus: *to elaion*. Jo priežiūra vadinta *aleiokhristia*. Prekeivis, parduodantis, superkantis ar auginantis alyvas, buvo vadinamas *elaio kapelos*. Žodžiai, kuriuos čia pateikiame, parodo, kad turgus Viduržemio jūros kraštuose laikytas svarbia institucija.

Ypač vertintos kvapiosios žolelės, pagal kurių aromatą turgavietės skyrėsi viena nuo kitos. (Duomenis apie mirą, cinamoną, smilkalus, kasiją ir gauruotąjį švitrūną, minėtus pirmame brevioriaus skyriuje, paėmiau iš Herodoto, III, 113). Turguose buvo pardavinėjamos ir žolelės, vaistinės bei kitokios, apie tai byloja daugelis šaltinių: isopas Biblijoje minimas kaip vaistas nuo lepros, rūta gelbsti nuo apsinuodijimo, medetka, melisa, mėta savaip stiprina ir gydo, taukė padeda suaugti lūžusiems kaulams, bazilikas laikomas karališku augalu, čiobrelis [*timijan*] pavadinimas galbūt kilęs iš seno egiptietiško žodžio *tham* (kaip ir smilkalas [*tamjan*]), jis naudotas balzamuojant faraonus. Piramidėse rasta daug šių

žolelių, tai – atsarga pomirtiniam gyvenimui. Jos tebeauga palei Viduržemio jūros uolas, ypač salas, tačiau negydo kaip anksčiau ir galbūt nėra tokios kvapios.

Namus puošė egiptietiškos, finikietiškos, graikiškos, minojiškos, romėniškos ir kitokios skrynelės, indai, vazos. Azijietiški ir afrikietiški, o ypač siriški ir asiriški aromatai sklido po vasarnamius. Apie tai byloja poetai ir meilužiai: Asirijos kvepalais kvepiantys namai... aliejumi kvepianti Sirija (*Carmina Catulli* VI, 8 ir LXVIII, 146). Nuostabioji Fotidė Apulėjaus „Aukso asilė“ spindesio savo ilgiems plaukams suteikdavo „arabiškaisiais lašais“ (*cum guttis Arabicis*, II, 9). Venecijietiški karakai iš jau dekadentiškų Rytų į činkvečento Italiją plukdys dalykus, skirtus veidui skaistinti ir prižiūrėti kūnui, ypač moters; tokių priemonių Vakarų Viduržemio jūros šalys nežinojo iki pat Renesanso.

Kitados skyrėsi *archajinio* ir *jonėninio* stiliaus turgūs. Tiek vieni, tiek kiti statyti stačiakampio formos, tačiau jų padėtis miesto, gatvės, uosto atžvilgiu skyrėsi. Atėnų agoros topografijoje atsispindi tiek geometrinio, tiek klasikinio laikotarpio bruožai. Garsios buvo turgavietės Pirėjuje ir Korinte, Mažosios Azijos salose ir kolonijose, Milete, Fokajoje, Antiochijoje, Pergamone. Ten jau galima pastebėti kolonistinio, kuris skyrėsi nuo metropolinio, stiliaus bruožus. Romoje *forumas* (daugiskaita *fora*) drauge buvo ir turgus, ir aikštė, kaip *agora* Atėnuose. *Mercatus* iš pradžių skambėjo kone vulgariai – reiškė tiek prekybą, tiek turgavietę, kurioje prekiaujama. Trajano *mercatais* Roma ir šiandien didžiujasi. *Horrea* (daugiskaita nuo *horreum*) yra didžiulės saugyklos, daugiausia skirtos grūdams ir druskai laikyti. Garsi saugykla buvo Ostijoje. Nedidukės žuvų prekyvietės palei Tibrą, teigia vietiniai metraštininkai, buvo didžiojo klasikinės epochos *macellumo* pirmtakės. Romėniškojo *castrumo* plane buvo numatytas plotas ir prekyviete. Romėnai skatino turgaviečių statybas ir užkariauotose žemėse. Nuvesdavo į jas vandenį, įrengdavo fontanus, panašius į Viduržemio jūros sostinės – Amžinojo miesto – fontanus.

Pompėjos centras atskleidžia vidinius institucijų ryšius. Šio tra-giško miesto *forume* yra Jupiterio, Apolono ir Augusto genijaus šventyklos, *Basilica* (teisingumo rūmai), miesto *Curia*, kuri vie-nodai rūpinosi tiek politiniais klausimais, tiek prekėmis, atveža-momis iš artimiausio *Portae maritimae*, ir *Comitium*, kur būdavo rengiami ir skelbiami rinkimai, dar ten tilpo *mercatus* ir *horrea*, patalpos, kuriose buvo galima patikrinti ilgį ir svorį (*mensa pon-deraria*), pinigų keityklos (*argentarii*), dirbtuvės, kuriose būdavo apdorojama garsioji Pompėjos vilna (*aedificium eumachiae*), pre-kystaliai, ant kurių prekeiviai sukraudavo viską, ką galima par-duoti. Atokiau nuo centro, bet ne per toliausiai būdavo įsikūręs ir viešnamis, Viduržemio jūros kraštuose puikiai pažįstama įstaiga, į kurią užsukdavo prekijai, pelningai sutvarkę prekybinius reikalus, čia jie atsipalaiduodavo.

Miesto statutais daugiau ar mažiau sėkmingai mėginta nusta-tyti gyventojų pareigas ir teises. Viduramžių miestai mėgdžiojo antikinius. Gerų statutų pavyzdžių galime rasti kai kuriuose Adri-jos jūros pakrantės miestuose (pvz., Korčula, Splitas, Vinodolas, Trogiras ir t. t.). Tyrinėjau nuostatas, reglamentuojančias žuvų turgų darbą, prekių ilgį, svorį, nuobaudas už nusižengimus ir keiksmazodžius. „Žuvų pardavėjai privalo stovėti, o ne sėdėti ir nevalia nieko turėti užsimovus ant galvos“ (*stare debeant in pedi-bus... nihil tenere debeant in capite*), rašoma Torgiro statuto papil-dyme (*Reformationum liber I, 11*). Miesto valdžios vyrai galvojo ir apie teatralinę žuvų turgaus pusę: aktorius, kuris sėdi, o jei dar ir jo galva apvožta kepure, nėra gerai matomas ir įtikinamas. Genu-joje atsižvelgiama ir į filologiją: ant šio miesto žuvų turgaus vartų tebėra užrašas *Mercato ittico*. Viduržemio jūros kraštų turgūs, jų vaizdai ir juose vykstantys įvykiai, kasdienės ir amžinos scenos praturtino teatrą. Kai kur žuvų turgavietės pralenkdavo Vidurže-mio jūros krantines, molus, net ir pačius uostus.

Rytietiškių turgų tipai ir į juos vedę keliai kartais kelia nuos-tabą, kartais – baugulį. Jų ryšys su mus pasiekusiomis fabulomis

ne atsitiktinis. Žodžiai *bazar* ir *čaršija* yra persiški: *wazar* pehlevi kalba reiškia turgus, aikštė; *čar* – keturi, o *su* – šonas reiškia keturkampį, kaip graikiškasis *tetragon*. Kryžiuočiai stebėjosi tų rytietišų turgų turtingumu ir spalvingumu. Turkai iš vienos pusės, arabai – iš kitos perdavinėjo Rytų prekybos meną Vakarams. Mehmedas II Stambule pastatė savo garsųjį turgų, sultoniškos galios ir prabangos simbolį. Stambulo *Kapali čaršija* tapo viena pagrindinių sostinės įstaigų. Garsusis *Bezestan* (liaudiškai *bezistan*, šilko turgus) savo blizgesiu užgožė senuosius Rytų miestus. Turkai perkėlė žodį *dućan* [krautuvė] (iš arabiško *dukkan*) į Balkanus, o arabai jį paskleidė iki pat Atlanto krantų. Žodis *magazin* (arabiškai *makhazin*) išplito po visą pasaulį. Bankai irgi yra Artimųjų Rytų ir jų prekybinės dvasios išmonė: sakytum, visos negerovės ir visi geri dalykai atkeliavo iš tų Viduržemio jūros kraštų.

Neįprastas yra žodžio *suk* likimas. Juo Akadijos semitų tarme buvo vadinama visa, kas siaura ir ankšta. Aramėjiškai šiuo žodžiu vadinama eilė nedidukių, susigrūdusių krautuvėlių. Al Idrisijaus žemėlapiuose Gibraltaro sąsiauris vadinamas *sukak* (siauras praėjimas, kaip Bosnijoje vadinamas *sokak* [siaura gatvelė, skersgatvis]). Arabai žodį *suk* atnešė į užkariautas žemes, tačiau šis žodis pats, be arabų pagalbos, užkariavo pasaulį – jis įveikė net vandenynus. Ispanijoje ir Portugalijoje seniai žinomi šio žodžio vediniai: *zoco*, *azoca*, *azog*, *azogue* su mažybinėmis formomis *azugueio* arba *açougy* ir *açogue*. Buvo ir vis dar yra nuostabių *sukų*: Sevilijoje ir Tolede, Navaroje ir Teruelyje, Maljorkoje, Sicilijoje. Turgaus dienos čia – šventadieniai. Vynuogių šventėms (kokias mena graikiškosios salos), per kurias prekystaliai lūždavo nuo visų atspalvių – nuo šviesiai geltono iki tamsiai violetinio – vynuogių, neužteko įprastos turgavietės ploto: visas miestas pavirsdavo *suku*, o kartais ir visas kraštas. Tokiomis dienomis būdavo parduodama daugiau, nei sunokdavo arba būdavo pagaminta apylinkėse: visokie vaisiai, sėklos, ypač prieskoniai. Iš kur būdavo gabenama visa, kas būdavo kraunama ant prekystalių, iš kurio Rytų ar Pietų krašto, lieka nežinoma ir geriausiai susipažinusiam su Viduržemio jūros kraštų paslaptimis.

Triesto įlanka anoniminio autoriaus brėžinyje, XVII a. (Nacionalinė šv. Morkaus biblioteka, Venecija)

Turbūt islamas turgaus atžvilgiu buvo pragmatiškesnis nei krikščionybė. Pasak Naujojo Testamento, prekeiviai išvyti iš šventyklos (Jn 2, 15, Lk 19, 45). O štai Korane „Pranašas eina per turgų ir maistą jame ima“ (25, 7). *Sukas*, dažnai parodydamas blogąsias savo puses, plito ir plinta po pasaulį. Net atsirado terminas „sukizacija“. Šio reiškinio nereikėtų nei perversinti, nei numoti į jį ranka. Gaila, kad gražiausių *sukų* aprašymai perleisti turistiniams vadovams.

Pamirštami klasikiniai tekstai, pavyzdžiui, tas Mopasano apie Tuniso *suką* su kilimų, odų, vadžių, balnų, auksu siuvinėtų pakinktų, geltonų ir raudonų šlepečių pilnomis nišomis (knyga *La Vie errante – Tunis*). Daugelis mūsų įtariai žiūrime į Viduržemio regiono *sukų* pardavėjus. Tačiau mažai kas susimąsto, kiek laiko jie ir jų artimieji praleidžia prie dalykų, kuriuos parduoda ir iš kurių pragyvena – kiek tame kantrumo, kurio niekuo neatpirksi. Nesivaikydamas egzotiškumo, nuo kurio nenukenčia tik literatūra, filosofas klausia apie reikšmes: „*Sukuose nėra užrašo ant įėjimo, tiesą sakant, nėra nė paties įėjimo. Išdėliojama visa, kas parduodama. Niekada nežinai, kiek ir už ką mokama: kainos nenurodytos, jos ir nepastovios... Čia rasi viską ir visa tai yra daugialypiška*“ (žr. Elias Canetti. *Die Stimmen von Marrakesch*, passim). Tokie pasvarstymai galėtų pakreipti kalbą apie turgų kita linkme – aptarti metodą. Rytietiškas turgus – plati sąvoka. Lotyniškas žodis *mer-*

catus (nuo *merx* – prekė) suponuoja vartojimą. Matyt, čia ir slypi nuolatinė priestara tarp svajonės ir praktiškumo dvasios, Rytų ir Vakarų. Šis padalijimas gali suklaidinti: Viduržemio jūros regionas kartais pats suskildavo.

Nuo senovės laikų turiniu, kokybe ir maitinimosi įpročiais sėslūs gyventojai skyrėsi nuo klajoklių, civilizuoti – nuo barbarų, miestiečiai – nuo kaimo gyventojų, žvejai – nuo gyvulių augintojų, valgantieji duoną skyrėsi nuo tų, kurie kramtė košę, galiausiai tie, kurie maistą sūdo jūros druska, nustebę žvelgia į tuos, „nemačiusius marių plynyų / Ir neragavusius niekad druska užsūdyto valgio“ („Odisėja“, XI, 120) [Homeras. „Odisėja“, Vaga, 1997, vertė A. Dambrauskas, p. 148]. Viduržemio jūros pakrantėje ir giliau žemyne įsikūrę miestai ir kaimai anksti pažino kulinarinio meno prabangą ir skurdą – skurdo patyrė daugiau negu prabangos.

Brevijoriuje nėra pakankamai vietos, kad atskirai kalbėtume arba pateiktume Viduržemio jūros kraštų patiekalų ir gėrimų gaminimo santrauką. Šia tema prirašyta gausybė knygų. Apie daugelį gardėsių esame tik girdėję. Daugelio jų niekada neparaugusime: garsiojo *garumo*, kurį romėnai ruošė žuvies padaže, *verjuso*, išspausto iš nenunokusių pietietišκών vaisių, arba štai mums artimesniais laikais Marselyje gamintų „keturių pramaniūgų“ su rozmarinais, mairūnais ir augalo *nulla-campana* šaknimis, Provanso marinato su *crista-marina* lapais, „turkiškos košės“, Magrebo „dykumos sriubos“ ir daugybės kitų nuostabių kulinarinės meistrystės pavyzdžių, ne tik tų su skambiais pavadinimais. Šia proga glosarijuje paminėtinas Apicijaus veikalas *De Re Coquinaria*, kuriame, be kita ko, dažnai kalbama apie alyvas. Čia randame ir atsakymą į klausimą: „Kaip laikyti žalias alyvas, kad bet kuriuo metu iš jų būtų galima išspausti aliejų?“ (I, 28). Apicijaus vaizduotė viską iššniukštino. Visiems ekstravagantiškiems Viduržemio jūros gardėsiams buvo atvira šio pasileidusio romėno burna ir geidulingumas. Į savo įdarus ir kepinius jis dėdavo net kupranugario kanopų, povo arba lakštingalos liežuvį, gaidžio skiauterę.

Kulinaras gyveno Tiberijaus valdymo metais, krikščionybės aušroje. Iššvaistė visą turtą, idant patenkintų savo aistrą. Galiausiai nusižudė. Paskesnės kartos perimdavo jo užrašytus patarimus, gamino valgius su „ispanišku ir liburnietišku aliejumi“ ir keturių rūšių druska, su „Aleksandrijos ir Piceno duona“ (*panis Alexandrinus, panis Picentinus*). Jis mokėjo pakeisti vyno spalvą, iš raudonojo padaryti baltąjį: „Įberk į butelį pupų miltų su trim baltymais ir ilgai skalanduok (*diutissime agitas*) – vynas pasidarys baltas“ (I, 5). Tertulijono laikais Apicijaus vardas tapo bendriniu pavadinimu – talentingų kulinarų sinonimu (Tert. *Apol.* 3, 6). Jis užgožė, gal ne visai pateisinamai, savo graikiškus pirmtakus ir varžovus: Doriono pamokymus „Apie žuvis“, Jatroklio „Apie saldumynus“, Chrisipo iš Tiano „Kepėjo meną“, o ypač tokius dietos šalininkus kaip Akronas, gydytojas iš Agridžento ir daugelį kitų, kurių gardėsius kitados skanavo Viduržemio jūros kraštai.

Užkariavimai ir kraustymasis skatino dalytis kulinarine patirtimi ir ją praturtinti. Arabai pajvairino patiekalus įvairiais produktais, kai kurie jų buvo menkai žinomi arba visiškai svetimi Viduržemio jūros šalių gyventojams: cukranendrės, šafranas, citrinos ir apelsinai, melionai ir arbūzai, ryžiai, baklažanai, pyragai iš migdolų miltų, įvairūs pagardai ir delikatesai, kuriuos turkai perėmė iš arabų ir atsinešė į užimtas žemes. Arabų smaližiai išmokė mūsų protėvius, kaip virti vaisius su cukrumi ir pagaminti visokiausių uogienių ir marmeladų, kokių nė graikai su romėnais nemokėjo padaryti. Vidurio Europa irgi padovanos likusiems Europos, o ir Viduržemio jūros kraštams kai kuriuos savo saldumynus, ypač tuos iš Vienos (*viennoiseries*), visa tai jau daugsyk aprašyta kulinarinėse enciklopedijose, kur galima rasti išsamesnės informacijos.

Šia proga ypač verta paminėti „akmenų sriubą“, kurios esu ne kartą ragavęs ir jaučiu pareigą čia aprašyti: iš tinkamos vietos, kur jūra švari ir sekli, paimti du tris akmenis, nei per didelius, nei per mažus, patamsėjusius nuo glūdėjimo dugne, geriausia, kad akmenys būtų akyti – į tas kiaurymes kartais įlenda vienas kitas vėžia-gyvis. Tuos akmenis reikia ilgai virti puode, užpylus paprastu, o dar geriau lietaus vandeniu, kol iš akmenų išlįs visa, kas susikaupę

paviršiuje ir viduje. Pabaigoje galima įmesti lauro lapą, čiobrelio stiebą, po šaukštą vyno acto ir alyvų aliejaus. Jeigu buvo parinkti tinkami akmenys, ilgai išgulėję jūroje ir persismelkę jos vandeniui, papildomai sūdyti nereikia. Tokią sriubą, žinomą skurdžiose Egėjo, Jonijos ir Adrijos jūros salose, virė pelazgai, ilyrai ir liburnai. Akmenų sriuba tokia pat sena kaip ir Viduržemio jūros pakrančių skurdas.

Senieji hebrajai turėjo estetinį matavimo suvokimą. Mato vienetus jie suderindavo su įstatymais. „Matavimo vienetų įstatuose“, rastuose tarp „Kumrano ritinių iš Negyvosios jūros olų“ (žinomuose pavadinimu *The Dead Sea Scrolls*, New Haven, 1950), ritinėlyje, pavadintame „Šviesos sūnų karas prieš tamsos sūnus“ (*M'gilat milhemet b'ene or bivne hošeh*), išlikę ilgio matų pavadinimai: *ama* (uolektis), *tofah* (plaštaka), *gudal* (colis), *ocba* (pirštas). Tai atspindi žmogaus kūno ir matavimo būdo ryšį, kuris paprastai prarandamas praktikoje. Minėtuose rankraščiuose sunaikintos dalys, kuriose kalbama apie svorio vienetus. Iš Viduržemio jūros kraštų archyvų dažnai dingdavo dokumentai, susiję su ilgio ir svorio vienetais.

Skirtingose pakrantėse skirtingais laikotarpiais matavimo vienetai buvo keičiami ir naujaip pritaikomi. Dubrovnike Sponzos rūmuose tarp vestibulio kolonados ir kapitelių, akmenis skliaute kabėjo oficialios miesto svarstyklės su lotynišku užrašu, kuris vis dar įskaitomas:

„FALLERE NOSTRA VETANT ET FALLI PONDERA –
MEQUE PONDERO CUM MERCES PONDERAT IPSE
DEUS“

(Mūsų svarmenys neleidžia apgaudinėti patiems ir būti apgautiems. Kaip pasveriname prekes, taip mums atseikėja ir Dievas.) Iš visko sprendžiant, Dievas čia turėjo svarbos. Apie tai gausu literatūros senuose miestuose – pakanka peržiūrėti archyvus Genujoje ir Marselyje, įvairius šaltinius Valensijoje ir Barselonoje, ypač Neapolyje, Kaire arba Stambule. Daugelis pajūrio gyventojų (plačiaja

Tėvas Koronelis: Dubrovniko Respublika XVII amžiuje

prasmė) mano, kad visi žemyne gyvenantys žmonės, nors ir atvyksta tik praleisti šventes, yra naivūs ir lengvatikiai, jie nenutuokia apie „mūsų reikalus“, juos lengva apgudrauti, apmauti. Tai viena iš priežasčių, kodėl žemyno gyventojų akivaizdoje Viduržemio jūros kraštų žmonės dažnai atrodo daugiau ar mažiau impulsyvūs. Tikėjimas ir išmintis nuo senovės patarė rasti tinkamą matą ir jo neviršyti. Senovės graikai sukūrė posakį *meden agan* [venk kraštutinumų], o romėnai – *ne quid nimis* [nieko per daug]. Suroje, pavadintoje *Er-Rāhman* (55, 7–8), Pranašas pabrėžia, kad „Visaapimantis Geradarys <...> nustatė matą (*mizan*), idant seikėjant nebūtų peržengta riba“ – seikėjant tiek svarstyklėmis, tiek ir dvasiškai. Viduržemio jūros kraštuose dažnai būdavo nepaisoma nei vieno, nei kito.

Figūros ir gestai, kuriuos panaudoja keikūnai, verti daugiau dėmesio, nei jiems skiria mokslininkai. Šie dalykai užima svarbią

vietą Viduržemio jūros „slaptame žodyne“: šitaip Kamilas Chose Sela pavadino savo ispanišką glosariją, kuris šiame skyrelyje man labai padėjo, ypač iš praktiškosios pusės (*Diccionario secreto*; ypač I sąsiuvinis: *Series coleo y afines*, taip pat II sąsiuvinis: *Series pis y afines*, Madridas, 1979). Keikiamasi turbūt nuo tada, kai egzistuoja kalba. Kroatiskas veiksmažodis keiktis [*psovati*] kilęs iš žodžio „šuo“ [*pas*]. jau Senajame Testamente keikūnai smerkiami (Kun 24, 11–16). Graikų ir romėnų rašytojai nepaliko pakankamai įrodymų apie keikimąsi rašytinėje kalboje, tačiau kai ką galima aptikti tokių klasikų kaip Aristofanas arba Plautas veikaluose, bet daugiau galima tik nuspėti. Pompėjos sienų užrašuose dažnai šmėžuoja veiksmažodis, kurį smerkiamai pavadino „kopuliatyvinu“, tad galime daryti išvadą, kad anuometiniai keikimai kažkuo panašūs su šiuolaikiniais. Žiaurūs Justiniano įstatymai numetė mirties bausmę už žodines šventvagystes. Nebuvo atlaidesnis ir Muhamedas Korane (7 sura). Dantė „Pragare“ (III, 103–105) akimirka, kai *ignavi* [tinginiai] ant Charono plausto perplaukia lemtingąjį Stiksą, sutiko bemaž visų rūšių keikūnus ir juos suskirstė:

*Tūžmingai keikė vardą visagalio,
Gimimo dieną, vietą ir tėvus,
Ir giminę žmonių, ir savo dalią.*

[„Pragaras“, p. 24]

Markas Maruličius, kroatų literatūros tėvas, kaip jį vadina mūsų profesoriai, savo „Evangelistariume“ (III leidime, išleistame Kelne 1529 m.) visą dalį paskyrė „keiksmų blogybei“ (*De maledicendi nequitia*). Šią ydą jis priskiria prie baisiausiųjų (*magnum vitium est maledicentia*, VII, 29). Pasmerkdamas keikūnus rašytojas pasitelkia tokius autoritetus kaip Saliamonas, pranašai Jeremijas ir Hošea, ypač šv. Paulius, kuris Pirmajame laiške korintiečiams griežtai nuteisė: „Nei ištvirtėliai, nei stabmeldžiai, <...> nei keikūnai (*cum fornicariis et idolorum cultoribus*), <...> nepaveldės Dievo karalystės“ (1 Kor 6, 9–10). „Splito miesto statutas“ (originalas sudarytas 1312 m.) atlaidesnis už krikščionių Maruličių: atskiroje klauzulėje, skirtoje „tiems, kurie keikia Dievą ir šventuosius“, nustatyta, kad už kiekvieną tokį nusižengimą bus skiriama 10 librų bauda, o pusę

sumos gali gauti tas, kas įdavė nusikaltėlį (*De blasphemantibus Deum et sanctos*, lib. IV, cap. 28). Dabar neįmanoma sužinoti, kiek tokiu būdu pinigų pateko į miesto iždą. Korčulos saloje imta tik po perperą už keiksmazodį, o kas nė tiek neturėjo, tam būdavo skiriama bausmė „visą dieną stovėti pririštam prie stulpo“ („Korčulos salos ir miesto statutas“, cap. LV). Metraštininkai mums nepraneša, kiek keikūnų stovėdavo pririšti kaitriomis dienomis, kai prie jūros piktžodžiaujama smarkiausiai. Austrijos imperijoje pagal 1853 metų Kodekso 122 ir 124 straipsnius už burnojimą prieš Dievą buvo sodinama „į belangę nuo šešių mėnesių iki metų“. Teismų archyvai rodo, kad tokių prasikaltėlių nepalyginamai daugiau būta Istrijoje ir Dalmatijoje, taip pat Austrijos imperijai priklausiusiose Italijos žemėse negu Panonijoje arba Vienoje. Laimei, Kodekso nuostatos nebuvo griežtai taikomos, kitaip žala būtų buvusi gerokai didesnė, negu ta, kurios visam Viduržemio jūros regionui pridarė filoksera.

Yra teoretikų, kurie teigia, jog tikrus nešvankius keiksmazodžius su kopuliatyviu veiksmazodžiu iš Azijos žemyno atnešė turkai arba vengrai (ypatingi keikūnai), tačiau šią hipotezę sunku patikrinti. Tyrimus vietovėse papildė dvi studijos: Džiužepės Karpeco *Bestemmia e turpiloquio* (veikalas išleistas 1923 m. Bolonijoje, tačiau ir šiandien yra aktualus) ir tėvo Ignacijaus Gavrano iš Bosnijos disertacija „Nešvankūs keiksmazodžiai“ (paskelbta 1962 m. Sarajeve autorius lėšomis). Šiame veikale perskaičiau jaudinantį vieno teatrališko arba gestiško „viduržemiško“ keiksmazodžio aprašymą lotynų kalba, jis gal veikiau moteriškas nei vyriškas, skamba taip: *denudatio partis posterioris*, kaip teigia tėvas Ignacijus, yra ir švelnesnė, galėtume pasakyti, mažybinė jo forma: *ejusdem levis percussio* (p. 13), išvertus į šnekamąją kalbą reiškia „plekštelėti sau per sėdynę“. Didžiai gerbiamą tėvą Ignacijų radau Zaostrogo miestelio, netoli Makarskos, vienuolyne, čia jis ilsėjosi versdamas ištraukas iš vieno seno *Corpus Hippocraticum* leidimo, kuris saugomas vienuolyno bibliotekoje. Jis ilgai vardijo įniršio, pykčio, užsispyrimo ir kitų panašių dalykų, taip pat keiksmazodžių, vartojamų Viduržemio jūros kraštuose, pavyzdžius. Pasako-

Dantė Florencijoje, nežinomo dailininko vario ražinys, XV a. (Viena, Albertina)

tojas tai siejo su kaitra ir troškulių ir reiškė atlaidumą tiems, kurie „nežino, ką daro“. Santūrumas greičiausiai yra vienintelė priežastis, kodėl jo šaunioje knygoje nerodoma, tarkime, panika arba protestas, išreiškiamas gestu, kuris Italijoje vadinamas *pernacchia*, Ispanijoje *el pito catatán* – dirbtinis pirstelėjimas, išgaunamas lūpomis ir pirštais. Šio gesto atsiradimas priskiriamas neapoliečiams (*il pernacchio*), nors yra rodytas nuo senų senovės bemaž visose Viduržemio jūros pakrantėse.

Viduržemio jūros kraštų atmosferos aprašymuose dažnai minimi virpliai ir cikados: Palatino antologijoje (*Resonans cicada, roscidis guttis inebriata*, VII, 196), Sapfo eilėraštyje, iš kurio liko tik neiššifruotas fragmentas (89), daugelio graikų poetų, seniausių ir naujų, nuo Homero iki Eličio („maža paprasta cikada bepročio naktį“, žr. „Lakonikas“), kone kiekvienoje nacionalinėje literatūroje, kroatų taip pat, Vladimiro Nazoro (1876–1949) eilėse, kuriose

„cikada čirpia ant juodos eglės šakos“, kryklėse arba krūmokšniuose. Ir Aristotelis pasakojo apie tai, kaip šis mažas vabzdys „išgauna garsą virpindamas orą“ (*Hist. anim.*, IV, 9). Tiesą sakant, nežinau, ar tai garsas, šauksmas, triukšmas, dainavimas arba kažkas kita. Paminėjimo vertą paaiškinimą girdėjau iš vieno mokytojo Samo saloje, šis žmogus gyvenimą paskyrė cikadų ir svirplių, jų chorėjų ir jambų, metrikos, kuri, anot jo, syja su ankstyvojo ir vėlyvojo hellenizmo prozodija, tyrinėjimui. Jis laikėsi nuomonės, kad yra skirtumas tarp salose ir kitur gyvenančių cikadų, tarp jų orgijų, kurios tampa erdvės ir laiko, dienos ir nakties dalimi. Už citatas iš klasikų kūrybos, kurias čia pateikiu, esu dėkingas šiam kukliam mokytojui nuo Egėjo jūros pakrantės. Cikadų ir svirplių skleidžiamas garsas, triukšmas arba gal dainavimas negelbsti nuo nemigos – tai žinau iš patirties – vasaros naktimis, kai lengviau būdrauti, o ne miegoti, kai sielos trokšta likti budrios ir, galima sakyti, susijungusios su visa Viduržemio jūros pakrante.

Komentariai, susiję su vėjais, paprastai prasideda su Homeru ir jo klasifikacija „Odisėjoje“ (Euras, Notas, Zefyras, Borėjas, V, 295–296). Adrijos jūros pakrančių gyventojai vėjams įvardyti dažnai skolindavosi svetimžodžius: *bura* (iš graikų per lotynų ir romanų kalbas) pučia iš šiaurės, *levant* (it. *levante*) atkeliauja iš rytų, *pulenat* (it. *ponente*) – iš vakarų; o žodis *jugo* [pietys] nėra skolinys: svajonė apie pietų kraštus skatino senąsias slavų gentis kraustyti; *šilok* arba *širok* (it. *scirocco*) yra karštas Pietų Europos ir Šiaurės Afrikos vėjas (žodis kilęs iš arabų *shark*, Magrebe *shuluq* – kartais jis atneša gūsius smėlio arba nuspelvina lietu); *burin* yra nestiprus šiaurės vėjas, *buraca* – tylus, *buraska* – staigus; *neverin* yra žodžio *nevera* deminutyvas (nuo it. *neve* – sniegas, kuris retkarčiais suplazda virš Viduržemio jūros pakrančių): tai netikėta audra, kurią liaudies etimologija sieja su netikėjimu arba neištikimybe [kroat. *nevjera*, *nevjernost*]; *garbin* ir *garbinada* pučia iš pietvakarių ir gali būti labai nemalonūs (arabiškai *garbi* reiškia „vakarinis“); *lebić* ir *lebićada* yra pietvakarių vėjai, tačiau ne

kiekviename krašte (žodis kilęs iš Libijos pavadinimo, it. *libeccio*, tai tam tikras klaidingas įsivaizdavimas apie tos žemės išsidėstymą, o tai anaip tol nėra neiprasta šiuose kraštuose); *tramuntana* (it. *tramontana*) pučia iš sausumos, per kalnus: tai šioks toks kerštas už tai, ką Viduržemio jūros pakrančių gyventojai galvoja arba kalba apie „užkalnę“.

Literatai turėtų labiau nei kalbininkai atkreipti dėmesį į tokią laipsniavimą: *levantiū* ir *levantin* (mažesnis „levantas“), *levantun* (didesnis), *levantarun* (labai didelis) drauge su *levantaru* arba *levančaru*, kurie tariami piktai, yra ir *leventora* ir *livanterina*, kurių tikrąją prasmę sunku apibrėžti. Bemaž kiekvienas vėjas turi savo sinonimus. Daugybė mažybinių arba maloninių formų – *levantin*, *burin*, *neverin*, *garbin* ir kiti – išreiškia tam tikrą norą sušvelninti gamtines (arba gal antgamtines) jėgas. Anot Aristotelio „Meteorologijos“, audros sukykla, „kai vienu vėjų viduje ima siausti kiti vėjai“ (II, 6). Esama tam tikros analogijos tarp audrų ir epopėjų: „jėga užplūstantis vanduo yra viena pirmųjų universalaus pykčio schemų. Todėl nėra epopėjos, kurioje nebūtų audros scenos“ (Gaston Bachelard. *L'eau les rêves*, Paryžius, 1942, p. 239). Vėjo ir jūros stichija Viduržemio jūros istorijoje susivienydavo ir tai sukeldavo maištus arba katastrofas.

Neretas atvejis, kai kalėjimai būdavo sumūrijami prie pat jūros, kai kur net su vaizdu į jūros tolybę. Turime aibę tokių pavyzdžių įvairiuose kraštuose: Graikijoje, Turkijoje, Italijoje, Ispanijoje, Magrebe ir kitur, tokiuose miestuose kaip Triestas, Dubrovnikas, Splitas, Neapolis, Marselis, Barselona, Alžyras, Stambulas bei Venecija, kurioje dėl Kazanovos vardo garsi belangė *dei Piombi* ir t. t. Ivo Andričiaus „Prakeiktame kieme“ apie senovinį Stambulo kalėjimą, įkurtą prie pat Bosforo sąsiaurio, pasakojama kaip apie visų žmogiškųjų kelių susiejimo vietą. Tokioje vietoje, siaučiant vėjams ir ošiant jūrai, sunku pakelti kūno ir dvasios įkalinimą. Visose Viduržemio jūros kraštų kalbose, gyvose ir mirusiose, yra daug žodžių, kuriais ši kančia išreiškiama. Galbūt dėl šios prie-

žasties kai kurios kalbos ir išnyko. Dalmatijos pakrantėje, berods, daugiau statyta beprotnamių, nei *pržunų* (nuo it. *prigione* [kalėjimas]). Garsėjo Šibeniko kalėjimas, bet ne ką mažiau buvo liūdnei pagarsėję ir kalėjimai, stūksoję Rabo ir Ugljano salose. Tokių įstaigų stigo tiek Adrijos, tiek Viduržemio jūros pakrantėse – pietų saulė praskaidrina sielą, tačiau kartais atima protą.

Viduržemio jūros kraštuose dažnai diskutuojama apie mūsų jūrą. Veikiausiai Platono „Puota“ prisidėjo prie to, kad įsitvirtintų ir išplistų ši literatūros, kultūros ir visko, kas su tuo susiję, rūšis. Esu dalyvavęs daugelyje simpoziumų, kartais net prieš savo valią. Kai kuriuose jų teko būti moderatoriumi, kuriam prastai sekėsi sustabdyti dalyvių, ypač tų, iškalbingiausiųjų, atvykusių iš mūsų regiono šalių, žodines papliūpas. Šitaip įvyko 1973 metais Zagrebe organizuotame simpoziume, skirtame Viduržemio jūros kultūrinėms tradicijoms, jame skaityti pranešimai buvo paskelbti Kroatijos rašytojų sąjungos laikraštyje *Most* [„Tiltas“] (Nr. 39–40, 1974), o 2006-ųjų rudenį Romoje įvyko simpoziumas, pavadintas „Viduržemio jūros regionas ant naujo tūkstantmečio slenksčio – lūžiai ir suartėjimai“, jo medžiagos dar nepaskelbtos, kaip paprastai atsitinka Italijoje. Ši knyga pradėta pirmajame simpoziume, o paskutiniai jos puslapiai parašyti pastarajame. Juos skiria trisdešimt treji metai. Per šį laikotarpį brevijorius kito, buvo papildomas ar net trumpinamas, sykiu praplečiamas ir sutraukiamas. Jūra neturi nei pradžios, nei pabaigos! Kai simpoziumai pasiseka, o tai atsitinka ne taip dažnai, jie virsta savotiškais žodiniais glosarijais. Todėl knygoje apie Viduržemio jūros kraštus, šitoje irgi, jie turi savo vietą – laikiau savo pareiga išdėstyti bent jau dalį to, ką girdėjau arba sužinojau tuose susitikimuose.

Zagrebo susitikime iš Lenkijos atstovo sužinojau apie Janą Parandovskį (1895–1978) – Viduržemio jūros regiono mitų ir legendų tyrinėtoją. Jo veikaluose daug pabrąšinančių minčių (*Rzym czardziejski* – „Stebuklingoji Roma“, *Eros na Olympie* [Olimpo erosas], *Dysk olimpijski* [Olimpijos diskas]). Tame pačiame sim-

poziūme rašytojas iš Vengrijos pristatė Mihajį Babitsą ir jo apžvalgą „Italija ir Panonija“, paimtą iš knygos „Lapai iš vilkdalgio vainiko“ (Budapeštas, 1909): „paslaptingas ir giluminis Panonijos krašto lotyniškumas“, „itališko ir vengriško gamtovaizdžio panašumas“, „Jano Panonijaus meilė Italijai“. Pietūs nuolat veikė vengrų kultūrą, magino, drauge ir stebino. „Panonija yra Viduržemio jūros regiono prieangis“. Ji, kai sunoksta javai, pučiant vėjui, ypač vidudienį ir prieblandoje, vilnija it jūra. Kitados archajiška jūra tyvuliavo ten ir tęso iki pat Karpatų papėdės. Nūnai dar likę jos pėdsakų, gal mažiau kraštovaizdyje, daugiau atmosferoje. Kai kurie rašytojai tai prisimena: Danila Kišas „Smėlio laikrodyje“, Vladimiras Vidričius kūrinyje „Ex Pannonia“. Balatonas retkarčiais iš tiesų atrodo lyg jūra, nors jo vanduo nesūrus. Dar keli Vidurio Europos ežerai sukuria tokį įspūdį, ypač vasarą. Tereikia juos užtikti tinkamą akimirką, be išankstinio nusistatymo, kurį mumyse pasėjo Viduržemio jūra.

Slavų autorių vardai, minėti „Zagrebo pasikalbėjimuose“ ir kitomis panašiomis progomis, retai kuriam užsieniečiui buvo žinomi. Net artimiausi Viduržemio jūros kraštų kaimynai nedaug težino vieni apie kitus ir neparodo didelio noro pažinti geriau. *De institutione bene vivendi* – veikalas (išleistas 1524 m. Venecijoje) iškilaus kroatų humanisto ir mąstytojo Marko Maruličiaus, kuris pirmasis parašė apie „eiles kroatiskas“. Jis buvo labiau linkęs į krikščionišką askezę, negu į dionizišką pagonybę. Galbūt kroatų literatūra išsaugojo kai ką būtent iš tokių sąvokų. Šv. Pranciškus Ksaveras į mistinę kelionę po Indiją, be brevijoriaus, pasiėmė tik *De institutione* (1531 m. Kelno leidimą). Splitė, netoli Diokleciano rūmų Ivano Meštrovičiaus sukurtas paminklas labiau pabrėžia Maruličiaus nacionalinius, o ne tikėjimo bruožus. Dubrovnike Marinas Držičius (1505–1567) savo komedijomis pasirodė labiau pasaulietis, tačiau jo renesansiškas humoras, deja, liko be pasekėjų. Mokyklinės ir istorinės knygos primena, kad Miklošas Zrinis (Nikola Zrinski), kroatų kilmės didikas, yra vienas iš puoselėtojų vengrų kalbos, kurią sukūrė poemą *Adriai tengernek Syrenaya* (1651). Šį kūrinį, keleri metai prieš žūdamas Austrijoje, Vyner

Noištate, išvertė ir pavadino „Adrijos jūros sirena“ jo brolis Petaras Zrinskis. „Adrijos sirenos“ šauksmas aidėjo nuo Viduržemio jūros iki Vengrijos pustų.

Susibūrę dažnai kalbėdavome apie tai, kad Vidurio Europa vietomis panėši į Viduržemio jūros pakrantes: Triestą, Rijeką ir Opatiją, dvi tris vietas Venecijoje ir Dubrovnike – turimi omeny ne tik keli seni, patogūs viešbučiai ir Habsburgų stiliaus vasarnamiai. Tas dviejų regionų susitikimas galėjo pasibaigti ir kitaip, kaip svajojo nostalgiski kavalieriai Austrijos-Vengrijos ir Osmanų imperijų saulėlydyje. Hermanas Baras 1909 metais, stovėdamas prie Dubrovniko miesto vartų, užrašė tokius žodžius: „Žiūriu, vis žiūriu į Straduno gatvę. Ir ūmai kažkas manyje prabyla: matai, ir Getreidegase, kai tave pasiekia virpuliuojantis varpo skambesys, ir įmantriuose auksakalių namukuose Hradčane, netoli Prahos, ir priešais audinių parduotuvę Krokuvoje, kur stovi Mickevičius, ir aikštėje Trente, kur Dantė kreipia ranką į šiaurę, ir Bolcane Fogelveidės aikštėje, ir čia Komninų dinastijos spindesyje jautiesi kaip namie, visa tai yra tavo namai, visa tai kartu paėmus esi tu, ar dabar supranti, ką reiškia būti austru? <...> Grafas Ivas Vojnovičius pasakoja gimtojo miesto istoriją“ (*Dalmatinische Reise*, Berlynas, 1909, V skyrius, passim). Dramaturgas ir poetas grafas Ivas Vojnovičius (1857–1921) iš tiesų pateikė dalį Dubrovniko istorijos, tačiau – kaip ir jo brolis Luja – nerodė simpatijos Vidurio Europai, kuri buvo tokia brangi Barui, ir priešino ją tuometinei pietų slavų susivienijimo idėjai. Šiandien kai kurie jam už tai priekaištauja. Viduržemio jūros regionas nevalingai šliejasi prie savo žemyninės dalies.

Nežinau, kiek kartų įvairiuose simpoziumuose, ir tame paskutiniame Romoje, klausiausi citatų iš Polio Valeri „Viduržemiškų inspiracijų“: „Niekur kitur žodžio galia, sąmoningai disciplinuota ir nukreipta, nebuvo tobuliau ir naudingiau išvystyta: žodis, suderintas su logika, pavartotas atrandant abstrakčias tiesas, čia žodis – geometrijos ir santykių, kuriais remiasi tiesa, pasaulio

kūrėjas; forumo šeimininkas, pagrindinė politinė priemonė, nuolatinis valdžios užgrobimo ir išlaikymo įrankis“ (išleido Pléiade, I, p. 1097). Nekyla ginčų dėl to, kad žodis turi būti „disciplinuojamas“. Tuo tarpu kalba dažnai suirdavo į plepėjimą ir šitaip išnykdavo disciplina. Garsus tapo Tartarenas iš Taraskono – į jį panašių didvyrių Viduržemio jūros kraštuose būta daugiau negu kitur.

Į kai kurias A. Kamiu idėjas, kurios dažnai cituojamos tokio pobūdžio susibūrimuose, taip pat reikėtų žiūrėti kiek santūriau: „Kiekvieną kartą, kai kokia nors doktrina susitinka su Viduržemio jūros baseinu ir iš to kyla idėjų susidūrimas, šis regionas visada lieka nepaliestas, jis nugali doktriną“ (*Essais*, išleido Pléiade, p. 1323). Inkvizicija arba fašizmas šiaip ar taip buvo „doktrinos“, t. y. ideologijos, ir Viduržemio jūros baseinas neliko visiškai „nepalietas“ jų įtakos ir ne taip lengvai jas „įveikė“. Įdomesnės yra Kamiu refleksijos apie tai, kaip krikščionybė užslopino kūną ir kodėl istorija tapo savotiška bausme. Rašydamas apie prietimą prisiminiau ir jo aprašomą prieblاندą pietinėse pakrantėse, Alžyre, prie Tipasos griuvėsių – laikus, kuriuos išgyveno kaip „laimės pažadą“ (*Essais*, Paryžius, 1965, p. 76). Virš Viduržemio jūros seniai kaupiasi kitoks niūris – „viduržemiečiui“ Kamiu artimesnis Sizifas, negu Prometėjas.

Savo neįprastame veikale „Pasakojimas apie Sicilijos pakrantes“ Leonardas Šaša nė kiek nenusileisdamas parodo, kad saliečiai dažnai priešpriešinami jūrai ir pati Sicilija savo esybe anaip tol nėra tiek sala, kaip mums atrodo. Jis tarmiškai užrašė kelis sakinius, kurie tai įrodo: *Lu mari è amaru* – jūra yra karti. *Loda lu mari, e afferrati a li giumari* – kažkas panašaus į mūsų posakį „girk jūrą, bet laikykis kranto“; *Cui po jiri pri terra, non vada per mare* – jei gali eiti žeme, neplauk jūra; *Mari, focu e fimmini Diu nni scanza* – lai Dievas saugo nuo jūros, ugnies ir moterų; *Cui non sapi prigari, vaja a mari* – kas nemoka melstis, lai eina plaukiot (*Rapporto sulle coste siciliane*, in *Opere 1956–1971*, Milan, 1987, p. 1167–1168). Per simpoziumą Romoje graikų romanistas Vasilis Vasilikas išskleidė mūsų (klasikines) iliuzijas apie helėnus kaip veidu į jūrą pasisukusią tautą, jis išvardijo nemalonus epitetus, kuriais jo tautiečiai

apibūdina jūrą: *farmakeri* (nuodijanti), *maghissa* (raganiška), *pi-krokymatoussa* (karti ir nerami), *levantopichtra* (smaugianti). Viduržemio jūros pakrantėse tokių žodžių yra daugiau, negu gali atrodyti.

Taha Chuseinas, gimęs Egipto miestelyje Magagoje (1889), apako trejų metų, visą gyvenimą – o gyveno jis ilgai – buvo užvaldytas Viduržemio jūros dvasios, šviesos, kurios anksti neteko, ir Pietų, kuriuos juto neregėdamas. Šis žmogus vadintas *Amīd al adab al 'arabi* – arabiškos knygos seniena. Jis naujaip aiškino ikiislamiškąją poeziją, atspėjo joje slypintį „Homero klausimą“, prisidėjo, kad rašymas nebūtų pavaldus nei valdžiai, nei imamams. Daugeliu aspektų juo sekė ir Nagibas Machfuzas, garbintas ir puldinėtas Kaire. Dėl savo eretiškų idėjų jis buvo užpultas fanatiko, kuris smeigė peilį jam krūtinėn, tačiau rašytojas liko gyvas. Jis mirė vėliau labai senas 2006-ųjų rugpjūčio 30-ąją, būtent tą dieną, kai rašau šias eilutes. Ir koptų kilmės El Karatas savo „Šafrano Aleksandrijoje“ skleidžia panašią atmosferą. Mano bičiulis Gamalis al Gitanis tęsia nuo ten, kur sustojo Machfuzas. Pietinėse Viduržemio jūros pakrantėse tikėjimas vis dėlto nepakinkė dvasios.

Apie padalijimą į apoloniškąją ir dioniziškąją pradą mąstė Nyčė – po jo daugelis apie tai kalbėjo simpoziumuose ir už jų ribų. Apoloniškoji gyvenimo samprata nesusiveda vien į pavidalą, santūrumą ir susikaupimą ties savo esybės suvaldymu. Dioniziškoji taip pat nėra vien polinkis į ekstazę, sudvasinimą arba nuoširdumą. Viduržemio jūros kultūros aukščiausiose apraiškose nužymėtos abi šių sampratų. Kai tik viena didžiųjų svarstyklių lėkštė nusvyra į vieną arba kitą pusę, pakrantė ir jos gyventojai nuo to nukenčia. Nyčė laikėsi nuomonės, kad bet kurioje vietoje galima pasiekti arba paveldėti „viduržemiškumą“, jis pateikė Gėtės ir Vinkelmano pavyzdžius, Mocarto muziką apibrėžė kaip „tikėjimą Pietumis“. Zaratustros gerbėjas mus nukreipė į reikšmę šūkšnio „mirė didysis Panas“, kuris atėjo kažkur iš Viduržemio jūros kraš-

tu, rodos, iš Pakso salos, kai palei ją plaukiojo laivas su egiptiečių vairininku Tamuzu – apie tai Plutarchas praneša savo „Pitiniuose dialoguose“ (XVIII).

Tam tikra teorija pamėgino surūšiuoti sapnus apie jūrą pagal gyvenimo tarpsnius, pagal sapnuojančiųjų amžių arba lytį. Ši teorija juos suskirstė, pavyzdžiui, į vyriškus ir moteriškus, ankstyvus ir vėlyvus, į pranašingus ir bereikšmius, į įsimenančius ir tokius, kurie bemat išgaruoja iš galvos, į naktinius ir dieninius, į sapnus iš krantų, salų, plaukiojimų. Lukrecijus aprašė, šiek tiek įliedamas cinizmo, pojūtį, kurį puikiai pažįsta žmonės, sapnavę, stebėję arba išgyvenę laivo skendimą: „Miela, kai siautėja vėjai po jūros didžiosios platybės, / kito žmogaus neapsakomą vargą stebėti nuo kranto; / ir ne todėl, kad smagu kitą matant į bėdą patekus, / o tik dėl to, kad jaustis toli nuo bėdos yra miela“ (*De rer.*, II, 1–4). [Lukrecijus. „Apie daiktų prigimtį“, Mintis, 1964, vertė M. Račkauskas, p. 103]. Kai nubundame iš sapno, kuriame laivas ėmė krypti, nudžiungame supratę, jog tai viso labo sapnas. Laivo sudužimas ne visada neša nelaimę. Zenonas iš Kitijos tapo filosofu stoiku, kai jo Finikijos purpuro prikrautas laivas paskendo netoli Pirėjo. Kai jūra išmetė į Rodo krantą jaunąjį Aristipą, šis Sokrato mokinys ant smėlio nubraižė ir šitaip išsaugojo geometrines figūras, kurias jį įkvėpė. Vitruvijus manė, kad įvykusi nelaimė turėjo lemiamos įtakos (*De arch.*, VI, 1–2). Kai kurie jūrinę literatūrą kuriantys autoriai avarių, kančios ir skendimo vaizdus kartais stebi su vos slepiamu mėgavimusi. Tokius vaizdus aprašinėja ir tie, kurie yra plaukioję Viduržemio jūra, ir tie, kurie niekada nėra laikę irklo rankose.

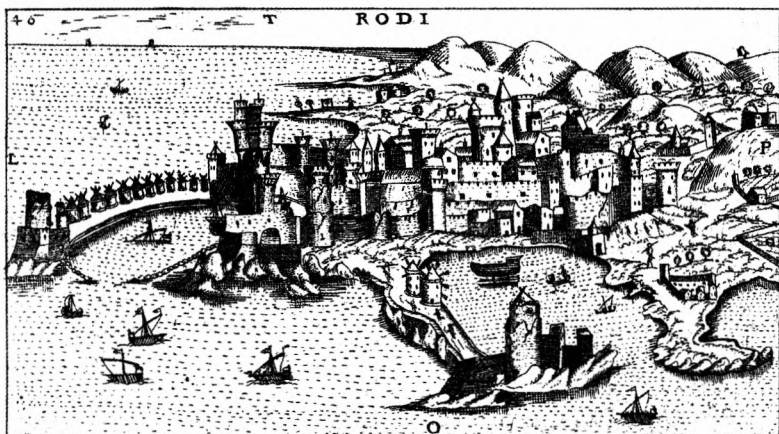
Simpoziume Romoje pasižymėjau kai kuriuos dalykus – mintis, prielaidas, polemikas, – nesilaikydamas nei dėstymo eiliškumo, nei dalyvių hierarchijos. Viduržemio jūros regiono paveikslas naujo tūkstantmečio pradžioje nesuteikia pasitikėjimo. Šiaurinė jo pakrantė atsilieka nuo Europos, o pietinė – nuo šiaurinės. Viduržemio jūros baseinas ieško vietos, kuri jį atitiktų, ir kurios būtų

verta jo visuma. Ar šis regionas iš viso gali būti suvokiamas kaip *visuma*, nepaisant jį skaidančių skirtumų ir draskančių vaidų? Žvilgsniai iš šiaurės retai sutampa su pietiniais. Patys žiūros taškai yra kitokie, lūkesčiai skirtingi. Jau ne sykį minėta, kad tikrovės įsivaizdavimas ir pati tikrovė viena kitą pakeičia – „pati Viduržemio jūra ir jos vaizdinys“.

Viduržemio jūros kraštai atsilikdavo nuo Europos žemyno. Jie liko įkalinti savo pačių palikime, vertame pagarbos, tačiau vis mažiau atliepiančiame šiuolaikiškumui. Centrai kėlėsi į kitas vietas, keliai priklausomai nuo pasikeitusių centrų keitė kryptis. Senasis Pasaulis čia ilgiausiai gyvavo ir sunkiausiai perimdavo naują požiūrį į besikeičiantį gyvenimą. Laisva mintis vos pasiekdavo Vidinę jūrą – Apšvieta smerkė priešinimąsi pažangai arba nepakantumą net ir nuostabiausiuose miestuose. Pietuose užgimusi demokratija sunkiau kalbėsi čia negu Šiaurėje. Čia religijos daugiau tarnavo valdžiai nei kitur. Pasaulietiškumas laikytas nuodėme. Pramoninis polėkis aplenkė pietinius kraštus, priblokštas jų nepaslankumo – jis skriejo toliau link šiaurės, link kitos vandenyno pakrantės. Daug yra priežasčių, dėl kurių modernumas abejojo, ar mesti inkarą mūsų uostuose ir įlankose. Viduržemio jūros regionas pagimdė Europą, ilgą laiką jis buvo didesnis ir svarbesnis už ją, bet jau seniai toks nebėra.

Kai senasis žemynas vienijasi ir plečia ribas savo rytinėje ir šiaurinėje dalyje, drauge kuriasi vidinė riba tarp Viduržemio ir sausumos Europos. Būti Pietų pusėje, pabrėžia salų rašytojai, reiškia ne vien „likti su Pietumis“, bet ir išmokti „matyti tikrovę iš pietinės pusės“. Sintagma „Pietūs, kurie dar nėra tapę Šiaure“ yra visiškai klaidinga – bene galima tikėtis, kad Pietūs ja taps? „Pietūs-subjektas“ nepakenčia „objekto padėties“ ir maištauja prieš ją. Jie turėtų „gintis savo pietietiška įstanga ir jėgomis“, visų pirma kultūra ir jos pasiekimais. Čia nelabai gali padėti romantiškas ir sentimentalus pietietiškumas, kuris pasireiškė praėjusiame šimtmetyje ir kai kur vis dar pasireiškia. Lemtingi sprendimai Viduržemio jūros kraštams atnešami iš kitur arba priimami jiems nedalyvaujant – tai kelia nepatiklumą ir pasipriešinimą.

Dž. Rosačis: Rodo sala „Kelionė į Veneciją ir Konstantinopolį“
(Venecija, 1606)

Pagal seną papratimą, kurio sunku atsikratyti, į mūsų jūrą žiūrima kaip į ilgą bei šlovingą praeitį ir dažnai viskas suvedama vien į tai. Iš tiesų, stebėjimasis pridaro tik žalos regionui: jam reikia tiek dabarties, tiek ateities. Kalbėjimas „viduržemiškomis“ temomis tapo nebepatikimas. Reikia kurti naujus diskursus. Kiekvienas projektas turėtų susidaryti iš būdų ir galimybių, kuriomis būtų įgyvendinamas – nužymėti sąlygas ir terminus, priemones ir įsipareigojimus, išsivaduoti iš tuščių pažadų, neįgyvendinamų troškimų, nepagrįstų utopijų. „Padėti alternatyvios Viduržemio jūros regiono kultūros pagrindą“ – toks projektas nuskambėjo ne tik Romos simpoziume. Tačiau šiuo metu tai neįgyvendinama. „Skirtingų požiūrių Viduržemio jūros regiono kultūrose sutaikymas“, nepaisant visko, regis, yra labiau įgyvendinamas.

Mes žinome apie negandas ir sunkumus, dėl kurių kenčia mūsų dienų Viduržemio jūros šalys. Nenutylėkime šių dalykų: sudarkyta aplinka, užterštas pajūris, nežabojamas statybų bumas, paperkamumas perkeltine ir tiesiogine prasme, tvarkos stoka ir darbo trūkumas, neapgalvotos permainos ir bergždi persikėlimai iš vienos vietos į kitą, iš žemyninės dalies į pakrantę, iš pakrantės toliau už savo žemyninio ruožo ribų. Pati jūra nėra vienintelė tokios

padėties kaltininkė. „Mainų“ suvokimas, „bendradarbiavimo“ reikšmė, „partnerystės“ prasmė turi būti griežtai peržiūrėtos ir apvalytos nuo tam tikrų iliuzijų. Uostuose ir įlankose daug „senų, išbrinkusių ir sutrūnijusių virvių“, kurių mazgai kadaise pririšdavo laivus ir likimus. Visur oficialiai ir neformaliai pakišinėjami planai niekur netapo Viduržemio jūros regiono politika. Nepasitenkinimas turbūt yra vienintelis bendras pajūrio gyventojų bruožas. Susižavėjimas vaizdu, kurį Viduržemio jūra mums atskleidžia, vis santūresnis. Rezignacija vis atkaklesnė. Panašumams nepavyksta numalšinti ginčų. Pesimizmas įsėlino į istoriją – ir į patį istorijos suvokimą. Prieblanda uždengė akiratį. „Krepuskolarizmai“ [XX a. pr. Italijoje rašyta elegiška, niūrios nuotaikos poezija] meta šešėlį ant Viduržemio jūros kraštų poezijos.

Dviejų tūkstantmečių sandūroje nė per vieną susibūrimą neįmanoma apeiti emigracijos problemos. „Viduržemiškai“ dvasiai visada buvo artima mintis apie tremtį – mite, istorijoje, pasakojime. Mūsų laikais su ja syja socialiniai, kultūriniai, civilizaciniai klausimai. Emigracijos priežastys akivaizdžios, pasekmės nenusėjamos. Tai tapo miestų ir jų savivaldybių, valstybių ir valstybinių institucijų, pačių Viduržemio jūros šalių gyventojų ir jų aplinkos rūpesčiu.

Išvykstant ir atvykstant yra dvi pagalbinės priemonės, galima sakyti metaforos: plaustas ir ryšulys. Plaustas per ankštas, ryšulys per mažas. Retas tarp kelionėn suruoštų daiktų įdeda ir knygą. Išvykimas su knyga ir be jos skiriasi. Viduržemio jūros kraštų emigrantai paprastai jų nesiveždavo savo kelionmaišiuose – pavyzdžiui, italai arba graikai, bangomis išvykdamę devyniolikto ir dvidešimto amžiaus paribyje. Tėvai sunkiai išmoksta kitos aplinkos kalbą, o vaikai užmiršta tėvų kalbą. Tokia padėtis ne itin pasikeitė ir mūsų dienomis. „Argentina yra italų žemė, kurioje kalbama ispaniškai“, – pasakė Borchas viename simpoziume. Arabai savo ryšulėlyje nesiveža Korano, o ką jau kalbėti apie turkus arba albanus. Neteko sutikti ispano arba kroato, kuris būtų iškeliavęs į pasaulį su

Šventuoju Raštu. Niekad nesu sutikęs laimingų emigrantų – sutikau tik tuos, kurie buvo laimingi, jog negali emigruoti. Tai nėra vien Viduržemio jūros regiono paradoksas.

Emigrantų kalboje sintaksė pažymėta tokia priešprieša: „mes“ ir „jie“, „mūsų“ ir „jų“ – šioje takoskyroje „mes“ arba „mūsų“ yra emigrantai, o „jie“ arba „jų“ – vietiniai gyventojai, gyvenantys žemėje, į kurią mes atsikėlėme. Laikas taip pat perskiriamas: viena vertus, egzistuoja „tada“ arba „kažkada“, tai yra laikotarpis prieš išvykimą, kita vertus, „dabar“ arba „šiandien“, periodas po išvykimo – kai tapome tu, kas esame. Lūžis vyksta nužymint ir vietą: „ten“, iš kur išvykome, ir „čia“, kur atvykome. Galima sakyti, turime reikalą su tam tikra eschatologija. Plutarchas vienas pirmųjų joje ieškojo paguodos: „Aristotelis kilęs iš Stageiros, Teofrastas – iš Ereso, Stratonas – iš Lampsako, Likonas buvo iš Troadės, Aristonas iš Chijo, Kritolas – iš Faselidės, o stoikų mokyklos atstovai Zenonas kilęs iš Elėjos, Kreontas – iš Aso, Chrisipas iš Solo, Diogenas – iš Babilono ir kiekvienas jų turėjo išvykti... Tačiau jeigu jie nebūtų palikę savo tėviškės, turbūt nebūtų sukūrę viso to, ką sukūrė“ (*Periphyges*, 605 A9). Viename simpoziume Paryžiuje kalbėjome apie „išlaisvinantį *egzilį*“ (Milanas Kundera), kuris turėjo padėti išlaisvinti diskusiją. Tokia paguoda nuo seno žinoma tiek vienoje, tiek kitoje Viduržemio jūros regiono pusėje – ji formuoja savitą rašymą, kuris priklauso ne vien literatūrai.

Laikotarpyje, kurį vadinu „tarp prieglobsčio ir *egzilio*“, dažnai patekdavau į situaciją, kai simpoziumuose ir kitokiuose susibūrimuose aiškindavau, koks likimas ištiko Balkanus ir dalį jų aplinkos dvidešimto amžiaus pabaigoje. Ši tragedija prasidėjo kur kas anksčiau ir nežinia, kada jis visiškai užges. Susirėmimai tarp lotyniškojo ir bizantiškojo pasaulio lygiai kaip ir tarp Vakarų ir Rytų bažnyčios sustabdė Balkanų pusiasalio raidą dar prieš užkariaujant turkams. Įvairios aplinkybės, istorinės ir dar daugiau neistorinių, atėmė iš pietų slavų galimybę įgyvendinti svarbesnių graikų ir lotynų, Bizantijos, romanų ir kitų tautų, atsidūrusių ten,

tur jos gyveno, pasiekimų sintezę. Galbūt tai praleista galimybė
 visai Europai, suskaldytai į tautas, interesus, tikėjimus. „Kiekvie-
 name taške atskiriami Rytai ir Vakarai“, – užrašė Leonardas Da
 Vinčis savo užrašų knygelėje (*Codice Atlantico* in: *Scritti scelti*,
 Turinas, 1966, p. 326). Adrijos jūros pakrantėje prieš ir po slavų
 atsikėlimo nuo senovės laikų gyveno įvairios tautos ir gentys, jų
 buvo skirtingi vardai ir kalbos. Kanauninko Jurajaus Šižgoričiaus
 au minėtame rankraštyje (*De situ Illyriae*), kuriame, anot paties
 autoriaus, panaudoti Plinijaus, Strabono, Apiano, Kalimacho,
 Žokačo, veikiausiai Liucijaus iš Dalmatijos ir kitų autoritetų vei-
 kalai, išvardyti „tie, kurie vadinami bendru ilyrų vardu“: „Vieni
 vadinami panonais (*Pannonnes*) romėniškai arba peonais (*Peones*)
 graikiškai, himanais (*Himani*), enhelėjais (*Encheleae*), buliniais
 arba *Dudini*) ir peucesijais (*Peuceciae*) pagal Kalimachą, soretais
 (*Soretēs*), sirapilais (*Serapilli*), jaisais (*Iasi*), sandrizetais (*Sandri-*
zetes), kolapianais (*Coiaphiani*) ir breucais (*Breuci*) pagal Plinijų,
 noričiais (*Norici*), atintiniais (*Antintini*), ardiečiais (*Ardiei*), retais
 (*Retii*), palarejais (*Pallarii*) ir japodais (*Iapodes*), kaip teigia Apia-
 nas, gyvenanaty Alpių teritorijoje. Toliau eina salazijai (*Salasii*),
 segestanai (*Segestani*), daisijai (*Daysii*), dakai (*Daci*) ir getai (*Get-*
iae) arba gotai (*Gothi*). Be to, bojai (*Boii*), istrai (*Istri*), liburnai
 (*Liburni*), dalmatai (*Dalmatae*), kuretai (*Curetes* – pasak lotynis-
 o Veljko Gortano, tai buvo kroatai). Galiausiai mizai (*Mysii*), tri-
 balai (*Tribali*) ir prūsai (*Prusi*), kurių apgyventos vietos tęsiasi net
 iki Juodosios jūros“ (III, 19). Ši Ilyrijos ir aplinkinių teritorijų įvai-
 ovė sukels nemažai kebeknių formuojantis tautiniams ir valstybi-
 niams junginiams Balkanų pusiasalyje ir jų tarpusavio santykiams.
 Įujaudintas tiekios skirtybių mūsų kanauninkas, kuris šiaip mėgo
 inksti slaviškus veikalus, apsisprendė Venecijos liūto naudai: „Ar
 nūsų laikais yra kas maloniau, nei gyventi valdant venecijiečiams?
 ū miestas visada laisvas, niekada nerenkami mokesčiai, jis visad
 rikščioniškas, niekada nepaniekinamas kitatikių stabų garbini-
 nu, Venecija yra jūros karalienė, turtų gamykla, pasaulio saldybė,
 štikima dorovės ir tikėjimo garbintoja“ (ibid., XVI, 53). Kaip jau
 akyta, tautybė dažnai sąlygiška Viduržemio jūros kraštuose.

Minėtos tautos arba gentys priešpriešinosi vienos kitoms arba susijungdavo. Jų tarpusavio skirtumai arba išnykdavo, arba išryškėdavo. Apie tai Balkanuose kartais kalbama baimingai, kartais pašaipiai. Literatai pakaitomis rašydavo tai odes, tai parodijas. Korane pasakyta, kad „kiekviena tauta turi savo pabaigą ir kai ateis toji pabaiga, negalės jos nė akimirkai nei atidėti, nei paspartinti“ (7, 34). Čia mus domina visų pirma ryšiai su jūra. Antropologas ir geografas Jovanas Cvijičius (1856–1922) savo veikale

Seniausias pasaulyje išlikęs Martino Behaimo gaublys (pagamintas 1492 m.)

„Balkanų pusiasalis“ (iš pradžių paskelbtas prancūzų kalba *Péninsule balkanique*, Paryžius, 1918) rašo: „Pietų slavai pasikeitė veikiant jūrai ir Viduržemio jūros klimatui: tik kai kurios šių kraštų slavų grupės (turima omenyje rytinė Adrijos jūros pakrantė nuo Istrijos iki Kotoro įlankos – P. M.) prisitaikė prie Viduržemio jūros regiono gyvenimo būdo, tad užaugina šaunių jūreivių. Tik šie pietų slavai išnaudojo ryšį su jūra ir užmezgė kontaktą su užjūrio tautomis ir įvairiomis civilizacijomis. Pajūrio slavų grupės gyveno smarkiai romanų civilizacija persunktoje terpėje; dar ir dabar galima aptikti kai kuriuos Bizantijos civilizacijos pėdsakus, ypač tarp VII–X amžių, taip pat kai kuriuos vos įžvelgiamus rytietiškos civilizacijos likučius <...>; tai jų gyvenimo ir patirties, greičiausiai perimtos tiek iš Rytų, tiek iš Venecijos, mišinys“ (II sąsiuvinis, Belgradas, 1931, p. 86–99). Slaviškasis sluoksnius, kuris uždengė vietinį pagrindą, vienur buvo gan gilus, kitur visai plonas. Nepaisant visko, jis primetė autochtonams savo tarmes.

Dėl to skirtumai nenusitrynė. Viduržemio jūros regionas suteikė jiems savo kontūrus.

Didžiausia rytinės Adrijos jūros pakrantės dalis atiteko kroatams. Čia gyvena Dalmatijos kroatai, paprastai vadinami dalmatais. Ankstyvaisiais viduramžiais čia susikūrė kroatų valstybė, viena pirmųjų iš visų slavų tautų. Sostą užimančių karalių ir kunigaikščių vardų antra sudedamoji dalis dažniausiai būdavo *slav* [šlovė] ir *mir* [ramybė] (pvz., *Tomislav* arba *Zvonimir*), o tai visai nenaudinga tiems, kurie kritikuoja slavišką kroatų kilmę. Jie pastatė laivyną, kuris dešimtame amžiuje pritraukė imperatoriaus Konstantino VII Purpurinio dėmesį: savo traktato *De Administrando Imperio* 31 skyriuje jis kalba apie 80 didesnių „sagenų“ [karinis ir prekybinis laivas] ir 100 mažesnių „kondurų“ [pakrantės laivas, valdomas irklais ir burėmis], tuo nepaprastai didžiuodamiesi cituoja mūsų istorikai, nors bizantietis greičiausiai išpūtė skaičius, matyt, turėdamas savo sumetimų. Istorijoje pažymėti įvairūs Dalmatijos ir Panonijos kroatų tarpusavio santykiai, jų ketinimai susivienyti arba išsiskirti, tiek vienų, tiek kitų siekiai susijungti su likusiais pietų slavais arba atsiskirti nuo jų. Mes nepasinaudojome visomis galimybėmis, idant būtume labiau žinomi jūroje, o ir pačios aplinkybės nebuvo mums palankios. Laimei, tai mums netrukdo mylėti jūrą, prie kurios prasimušė mūsų protėviai, ir laikyti ją pačia nuostabiausia Viduržemio jūros regione.

Slovėnams atiteko nedidelis Adrijos jūros rėžis šiaurėje, Istrijoje, Triesto ir Pirano įlankose. Jų praeitis labiau syja su pajūriu, slovėniškuoju pajūriu, negu su pačia jūra. Apie troškimą išsilaikyti jūros pakrantėje šalia Alpių kalnų liudija slovėnų istorija. Apie „gražiąją Vidą“ [to paties pavadinimo baladės personažas], kuri jūra išplaukė į platųjį pasaulį, byloja liaudies kūryba. Apie prisiirimą prie kársto rašo poetai, bet kartu jie nepamiršta ir Adrijos vandenų. Kai kurie aistringiausi Slovėnijos poetai kilę „iš Primors-

kos [Slovėnijos pajūrio regionas]“. Be abejo, yra skirtumų tarp pajūryje ir žemyniniame Slovėnijos ruože gyvenančių slovėnų, taip pat tarp slovėnų iš Dolenjskos, Gorenjskos regionų, Štirijos arba Korintijos, tačiau šias skirtības bendra slovėnų kalba – *slovenščina* – peržengė ir įveikė. Ji tapo paveikesnė ir svarbesnė už sausumos ir jūros, Vidurio Europos ir Viduržemio jūros regiono santykį.

Serbai per savo istoriją iki šiltųjų jūrų nusigaudavo ne vieną sykį – didžiausios galybės ir sunkiausių išbandymų laikotarpiais. Dušano Galingojo, vieno iš Bizantijos imperijos despotų [viduramžiais Serbijos monarcho titulas], karalystė XIV amžiuje išsiplėtė iki dviejų jūrų, neskaičiuojant Adrijos: Jonijos ir Egėjo. Valstybė, kuriai vadovavo ir kurios sienas praplėtė šis valdovas, vis dėlto priešpriešino sausumą jūrai. Dubrovniko miestui ji pardavė Pelješacą, didžiausią pusiasalį pietinėje Adrijos jūroje. Gerokai vėliau, kai buvo sutriuškinta nelygioje kovoje per Pirmąjį pasaulinį karą, serbų kariuomenė per Albanijos tarpeklius atsitraukė link Kerkyros salos. Iškankintiems kariam prieš akis lyg išsigelbėjimas tyvuliavo jūra – tačiau daugeliui jų ji tapo „žydruoju kapu“. Jų ištroškę žirgai puolė į bangas atsigerti ir, srėbtelėję sūraus vandens, pradėjo žvangti. Tas jų žvangimas turbūt simboliškas. Balkanuose Europa gynėsi nuo Azijos. Serbijai teko būti tvirtove, daug kartų griauta ir vėl atstatyta. Atstumta nuo pajūrio ji iš visų jėgų laikėsi įsispyrusi į kietą kontinento žemę. Dunojus kartais įmano pakeisti jūrą. Tapytojai tapė „Belgradą, miestą prie jūros“. Rašytojai jį aprašinėjo kaip Viduržemio jūros šalies dalį.

Bosnijos karalystė taip pat siekė jūrą. Tam tikru laikotarpiu ji buvo užėmusi rėžį pakrantės tarp Splito ir Dubrovniko. Hercegas Steponas davė vardą naujam miestui Kotoro įlankoje – *Herceg Novi*. Toje neįprastoje įlankoje – ji, kaip ir daugelis kitų įlankų, retkarčiais panūsdavo tapti jūra – gimė šaunūs jūreiviai, rusų laivyno kapitonų mokytojai. Kotoro gyventojai nusimanė apie laivybą.

Žemyninės Juodkalnijos gyventojai pratę prie kalnų. Į jūrą jie žvelgė iš aukštai, tai priartėdami, tai nutoldami nuo jos. Iškiliasias jų poetas, valdovas ir metropolitas Negošas sukūrė „Kalnų vainiką“, kuriame kalnietiškoji pasaulėvoka stipresnė už pajūrio. Bemaž iš visų pusių apsupti priešų juodkalniečiai gyveno atskirtyje – jų papročiai panėšėjo į saliečių. Galiausiai jie priėjo prie jūros pakrančių ir tvirtai jų įsikibo.

Dalis Osmanų imperijos laikais islamą priėmusių slavų, bosnių ir hercegovinų liko nelyginant sala Balkanuose. Šią metaforą pirmasis pavartojo Meša (Mechmedas) Selimovičius romane „Der višas ir mirtis“, kurio skyriai pradedami citatomis iš Korano surų. Nemažai arabiškos arba turkiškos kilmės žodžių išliko pietų slavų kalbose, ypač bosnių ir hercegovinų, kuriems teko patirti savo brolių slavų nepakantumą. Reiškiniai, kuriuos kai kurie tų žodžių įvardija, egzistuoja įvairiose šalyse – tad pamaniau, kad juos reikia paminėti ne tik simpoziumuose, bet ir knygoje apie Viduržemio jūros šalis.

Makedonams jūra artima pietuose ir rytuose – jie ją jaučia, tačiau nėra šalia. Kitados ši tauta prie jos prieidavo, bet jai nepavyko prie jos išsilaikyti. Kaimyninės tautos, galingesnės už ją, nelaido šitai įgyvendinti. Egėjo jūros pusėje liko mažuma, kurią sudaro jų kraujo broliai, šnekantys ta pačia kalba. Pirino kalnų teritorijoje taip pat yra tokia mažuma. Vardaro upe pasroviui pučia pajūrio vėjai. Iš tiesų Makedonijos jūra yra Ochrido ežeras. O Doiranas – jos ežeras. Prie Šv. Naumo vienuolyno auga figmedžiai, rozmarinai ir migdolai, o šalimais tarpstantis vynuogynas yra visiškai pietietiškas. Ir vynai čia yra Pietų skonio. Eilėraščiuose ataidi „Pietų ilgesys“. Šv. Sofijos cerkvėje, senajame Ochrido mieste, freskos nupytos neįprasta žydra spalva – jas nutapęs tapytojas mylėjo jūrą. Pelagonija, vos tik subanguoja javų laukai, tampa panaši į jūros tolį – ir pavadinimą iš jos gavo (*pelagos*). Prieblandai leidžiantis

ji melsvėja, o paskui tampa tamsi it Homero naktinė jūra. Dauge-lyje vietovių žemės gelmėje slūgso suakmenėjusi druska, vadina-ma *solodī* arba *solončaci*. Ir čia kada kada būta jūros, bet ji kažkur nutekėjo, seniai ir amžiams. Liaudies pasakose – vėl peržiūrėjau tas, kurias užrašė Markas Cepenkovas – plaukiojimas Viduržemio jūra neminimas.

Nuo Šižgoričiaus laikų iki mūsų dienų Balkanuose ir aplinki-nėse šalyse daug dalykų pasikeitė. Gentys tapo tautomis, tautos – nacijomis, pastarosios formavo nacionalines valstybes. Tačiau su-siskaidymai liko, tiek seni, kuriuos istoriniame veikale aprašo ka-nauninkas, tiek primesti istorijos. Be tikėjimo, nacionalinių arba valstybinių sąmonėje ir santykiuose išliko įvairūs archajiški ypatu-mai, veikiau vietiniai ir regioniniai negu tautiniai ir nacionaliniai. Šiandien vis dar sunku paaiškinti svetimšaliui – o šį nedėkingą darbą man dažnai tenka atlikti simpoziumuose ir kitur, gal tam tikra prasme netgi šioje knygoje, – kokių skirtumų būta arba liko tarp „raudonųjų“ ir „baltųjų“ kroatų, tarp juodkalniečių „bjelašų“ [po Pirmojo pasaulinio karo susivienijimo su Serbija šalininkai] ir „zelenašų“ [tokio susivienijimo priešininkai], tarp serbų „pre-čanų“ [serbai, gyvenantys už Serbijos ribų] ir „srbijancų“ [serbai, gyvenantys Serbijoje], bosnių ir „bošnjakų“ [Bosnijos musulmo-nai], valakų ir karavalakų, slovėnų iš Kranjo ir taip vadinamųjų „kranjcy“, sandžaklijų [Serbijos ir Juodkalnijos regionai, kur gy-vena musulmonai] ir gorancų [slavų etninė grupė, gyvenanti Ko-sovo, Albanijos ir Makedonijos pasienyje], tarp gegų [albanai] ir toskų [Pietų Albanijos albanai], Kosovo ir Makedonijos albanų, turkų užkariautojų ir suturkėjusių vietinių gyventojų, senovės ir dabartinių dubroviečių, senųjų dalmatų ir naujųjų Dalmatijos gy-ventojų, nūdienos Rijekos gyventojų ir vakarykščių „fiumanų“ [it. Rijekos pavadinimas], Konavlės ir Kotoro gyventojų, tarp Kotoro įlankoje gyvenančių katalikų ir stačiatikių. Ką žino pasaulis ir ką jam reikėtų pasakyti apie bodulius [Krko salos gyventojai], *škuto-rus* [menkinantis pajūrio, salos gyventojų pavadinimas], Makarskos

gyventojus, apie *fetivi* [iš it. *effettivo* tikras] splitiečius ir tuos, kurie atsikėlė iš žemyninės dalies, apie morlakus ir dukljanus, *harahvatus* ir *sorabus*, kurie, kaip manoma, jau Irane gyveno kaimynystėje, apie žmones iš Bekijos, Cista Provos ir Imotska Krajinos, Široki Brijego ir Zagvozdo, apie žmones iš Kliso, Livno ir nuo Duvno (senas jo vardas *Delminium* dovanojo pavadinimą visai Dalmatijai), apie Sinjo žmones ir jo riterius, apie Senjo žmones ir jo *uskokus* [turkų laikais į pajūrį pabėgę bosniai], nereviečius ir Neretvos piratus, apie Dubrovniko ponus ir Poljicos respublikonus, Pelješaco ir Kotoro kapitonus, darbininkus iš Makedonijos, guslininkus ir serdarus iš Juodkalnijos ir Pietų Serbijos, apie haidukus ir jų bendrus, apie didikus ir prastuomenę, apie visokiausius saliečius ir pusiasalio gyventojus, pirmiausia apie Hvaro ir Bračo žmones, o dar apie Korčulos, Pago, Rabo, Creso, Vis ir visų kitų salų gyventojus, apie Kroatijos ir Slovėnijos istriečius, taip pat apie istriečius italus, kurie vargais negalais susibūrė į mažumą, apie jugoslavus, kurie jau nebėra mažuma, apie buvusius Dalmatijos *tolomašus* [Dalmatijos autonomijos šalininkai Austrijos-Vengrijos laikais] ir *antitolomašus*, apie „mūsiškius“ ir „anus“, senbuvius ir atkilėlius, apie *šetebandijerus* [nuo it. *sette* septyni ir *bandiera* vėliava, politinis persivertėlis] tarp vienu ir kitų, apie tuos, kurie panėši į kažko-

Žeraras de Jode: Kroatija tarp Turkijos ir Venecijos (Antverpenas, 1593)

kius priešslaviškus gyventojus, pvz., mokslininko kanauninko minimus japodus, noritus arba tribalus, ir apie tuos, kurie į juos nebepanašūs, apie mūsų romus arba čigonus, kurie vis dažniau mus palieka, ir galiausiai apie žydus, kurių jau taip mažai liko gyvų. Kaip paaiškinti, ką reiškia kiekvienas šių vardų ir pravardžių, kurie iš jų yra daugiau ar mažiau įžeidžiantys, kad visa tai sunku išversti į artimas, o ką jau kalbėti apie tolimes kalbas?! Prašiau vertėjų, ir ne tik tų, kurie gyvena Viduržemio jūros kraštuose, šias pastabas praleisti, nors pats neatsilaikiau pagundai jas užrašyti.

Etnonimas „valakai“ vertas atskiro straipsnio. Kroatų istorikas Ivanas Lučičius (Lucius) vienas pirmųjų įžvelgė šio pavadinimo daugiareikšmiškumą knygoje *De regno Dalmatiae et Croatiae*, kurios išleidimu Amsterdame pasirūpino kartografas J. Blau (žr. *De Vlahis*, VI, 5, 1666). Germanai kartais šitaip vadindavo romėnus, o romėnai – keltus ir dar kai kurias tautas (Volces), kroatai, slovėnai ir vengrai – italus, serbai – rumunus, turkai taip vadino krikščionis, katalikai – stačiatikius, pajūrio gyventojai taip įvardydavo žmones iš žemyno gilumos, lygumų gyventojai – kalniečius, autochtonai – atkilėlius, o šie savo ruožtu dar vėlesnius atėjęnus. Žodis *morlak*, senas Dalmatijos žemyninės srities ir Adrijos jūros pakrantės dalies gyventojų pavadinimas, yra sudarytas iš *maur* (juodas) ir *(v)lah*. Šitaip juos vadino ir abatas Albertas Fortis, ir neištikimas Napoleono maršalas Marmonas, *duc de Raguse* ir Ilyrijos provincijų *commandant en chef*, „Memuaruose“, geriau žinomuose Dalmatijoje negu Prancūzijoje. Tokia šio žodžio vartojimo įvairovė iškalbingai parodo kaimynų tarpusavio santykius. Tačiau šičia visi vieni kitiems yra kaimynai – Viduržemio jūra, kaip jau minėta, yra kaimynystės jūra.

Mane dažnai stebindavo tai, kad esama ypatumų, kurie, mano galva, ypač svarbūs, tačiau nėra deramai aptariami ne tik simpoziumuose, bet ir rimtuose veikaluose. Kodėl knygose

tiesk jūros istorijos, tačiau pačios jūros nėra? Artėdamas prie šio glosarijaus – norėtuši, kad jis būtų tikra *lanx satura* – pabaigos, aptarsiu kai kurias su Viduržemio jūros regionu syjančias temas, kurios galbūt nėra tokios bereikšmės, kaip gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio, pavyzdžiui, pastabos apie akmenis, pemzas, jūros putas Viduržemio jūros kraštų retorikoje.

Jau senovėje išminčiai ir poetai ieškojo priežasčių, kodėl džiaugsmingai paimame į rankas pakrantės rieduliukus ir žaidžiame jais, sviedžiame taip, kad šokčiotų vandens paviršiumi arba ką nors braižome smėlyje, pasiimame tą akmenėlį, įsidedame į krepšį, nūsinešame. „Iliadoje“ vaizduojamas pakrantės smėlyje žaidžiantis berniukas: „Kurs ją [tvirtovę] pirmiau bežaisdamas vaikiškai buvo pastatęs, / O nusibodus lengvai vėl išžarsto su rankom ir kojom“ (XV, 363–364) [„Iliada“, p. 230]. Pasak Hērakleito, „Amžinastis yra vaikas vaikaujantis, kauliukus (*pessoi*) metantis: vaiko yra karalystė“ (Frg., 61) [Hērakleitas. „Fragmentai“, Aidai, 1995, vertė M. Adomėnas, p. 59]. Pindaras „Olimpinėse odėse“ mini ypatingą akmenį, kurį malonu laikyti delne, vadina jį *psephos* (X, 9). Jaunikiiai, laukiantys, kada ištikimoji Penelopė pagaliau iš jų pasirinktą naują vyrą, „Žaidė kauleliais ir linksmino širdį, kieme atsisėdę / Ir pasitiesę odas galvijų, kuriuos jie išpjovė“ (I, 107) [„Odiseja“, p. 8]. Periklio laikais, ankstyvoje demokratijos vaikystėje, akmenėliai naudoti balsuojant. Palamedas, Eubojos karaliaus sūnus, Odisejo priešas, be kitų dalykų, sugalvojo žaidimą akmenėliais, pavadintą jo vardu – jis galėjo būti panašus į mūsų šaškes arba į žaidimą kauliukais. Praslinkus šimtmečiams po graikų išminčių ir poetų laikų, Juodosios jūros pakrantėse Koktebelyje Osipas Mandelštamą rinko įvairiaspalvius akmenėlius – jie jam pasitarnavo kaip „savotiškas dienoraštis apie laiką“, padėjo suvokti „Dangiškąją komediją“ ir parašyti neįprastą „Pašnekesį apie Dantę“ (XI, passim.). Dėl šių ir daugelio kitų priežasčių pasakojime apie Viduržemio jūros regioną nereikėtų nutylėti nei apie rieduliukus, nei apie akmenėlius, akmeniukus.

Metas paminėti pemzą. Ji susiformavo iš burbuliukų, kartu su lava šaudančių iš vulkano žaizdro putų pavidalu. Pemza yra bluki

arba žydroka, daiktais permatoma, šviesi. Nors ji netvirta ir lūžinėja, tačiau naudojama svidinant marmuro arba metalo plokštes. Moters oda, patrinta pemza, tampa šviežesnė ir skaistesnė. Pemza lengva, lengvesnė už vandenį. Plūduriuoja vandens paviršiuje it koks šiaudelis ar šakelė. Anksčiau pemza naudota vietoj rašiklio. Vienoje dedikacijoje Katulas teigia, kad savo „naują knygą“ parašė išdžiovinta pemza: *novum libellum arida modo pumice expolitum* (I, 1–2). Bangos sūpuoja pemzos gabalėlius ir nuneša nuo tų vietų, į kurias jas išsviedė vulkanai. Iš Egadų salų, kur, regis, pemzos daugiausia, ypač prie Strombolio grotos ir Pelato kalvos, jos luiteliai įmano nusigauti iki pat Marmuro jūros, iki tolimiausių Viduržemio jūros kraštų kampelių.

Duomenys apie putas išdrabstyti po įvairias literatūros rūšis kaip ir jos pačios. Nelengva būtų juos surinkti arba padaryti santrauką. Hesiodas „Teogonijoje“ aprašo, kaip meilės ir vaisingumo deivė Afroditė atsirado iš putų: „...išlipo krantan ši gražioji garbingoji deivė, / ... Afroditė – ... / Taip ją dievai ir žmonės vadina, kadangi išniro / Jūroj iš putų baltų; kiterietė, nes lankės Kiteroj; / Kiprogenija – mat gimė Kipre, skalaujamam jūros, / Mylinti vyrus, nes kilo iš vyro dalies geidulingos. / Ją lydėjo Erotas...“ (194–202 eilutės) [Hesiodas. „Teogonija“, Aidai, 2002, vertė A. Kairienė, p. 21]. Ne visi priėmė Hesiodo etimologiją, pagal kurią putos (*aphros*) yra ir Afroditės varde. Kita vertus, atsirado nemažai tuo tikinčių poetų ir tapytojų (antai Botičelis, kuris ją įamžino). Palyginimas, kad putos išnyksta lyg sapnas, nuo jūros pasklido po sausumą – pasiekė didžiuosius Vidurio Europos miestus ir dar toliau. Vokiečių kalboje žinomas žodžių žaismas *Traum* (sapnas) ir *Schaum* (putos): *Traumdeutung* (sapno aiškinimas) pašaipiai paverčiamas į *Schaumdeutung*. Jau Aristotelis putas siejo su žmogaus būdu, juo sekė ir Hėgelis – jis laikė, kad „melancholikai kupini putų“ (*Vorlesungen zur Philosophie der Religion*, Rinktiniai raštai, 17 sąsiuvinis, Frankfurtas prie Maino, 1970, p. 320). Iš įniršio dažnai atsiranda putų ant lūpų, suputoja viduje, ypač kalbant. Vis

dėlto tai ne tos pačios putos, kurias bangos išnešioja po visą Viduržemio jūrą, kurių burbulėliai sukurti bemaž iš nieko ir virsta į nieką.

Homero veikale teka upė, kurią miniu, Titaresijas, jo vanduo nepanoro maišytis su kitais vandenimis:

Bet su Penėjo šviesiais vandenimis nesimaišančios niekad:

Tarsi aliejus paviršium vandens Titaresijas plaukia.

Stikso jis mat atšaka, baisiųjų priesaikų upės.

[„Iliada“, p. 37]

Platono „Faidone“ kalbama, kad „susidaro neįsivaizduojamo dydžio neišsenkančios upės – ir karšto vandens, ir šalto“ (11d) [„Faidonas“, p. 109]. Į romantinę Platono hidrografiją Aristotelis realistiškai reagavo „Meteorologijoje“ (II, 2). Homeras iškėlė daug klausimų, į kuriuos ir šiandien ieškome atsakymų. Pavyzdžiui, kuo žuvėdra paliečia jūros paviršių, krūtine ar kojelėmis, snapu ar sparnu? „Odisėjoje“ ši paukštė „vilgo sparnus sūriam vandeny“ (V, 53) [„Odisėja“, p. 67]. Tam pačiam kūriniui esame dėkingi už svarbius duomenis apie laivo statybą (V, 230), taip pat apie seną paprotį, kai į jūreivio kapą įsmeigiamas irklas, „kuriuo su jumis aš yriausi, būdamas gyvas“ (XI, 77–78) [ten pat, p. 147] – šitaip pasiųgti jaunojo Elpenoro bičiuliai, o ir mes panašiai įsmeigiame kryžių. Homero kūrinys daugelyje vietų kalbama ir apie plaukiojimą: apie Dioniso ir Ampelo plaukimo varžybas, apie Karpo ir Kalamo lažybas, apie išdykėliškus Satyro žaidimus vandenyje. Ervino Melo glosarijuje, skirtame antikiniam plaukimo menui (*Antike Schwimmkunst*, Miunchenas, 1927), yra daug vertingų paveikslų ir pavyzdžių: mergina iš Herkulanėjo, plaukianti ant šono, jaunuolis etruskas, kūlviršcia šokantis į jūrą, achajų vaza iš Luvro su didžiule vonia moterims, Hero ir Leandras, įamžinti Pompėjos freskose ir monetose, Leandro „įvairūs plaukimo būdai“ (*copia nandi*), kuriuos Ovidijus įamžino „Herojėse“ (XVI, 147), apie kuriuos vėliau rašė daugelis kitų rašytojų iki Marlou ir Grilparcerio. Nepamirškime ir prancūzų abato Ameljono, jis vienas pirmųjų

prisidėjo prie plaukimo meno tyrinėjimo, 1777 metais Paryžiuje išleisti jo darbai *Académie des inscriptions*, kuriuos labiau išsilavinę Viduržemio jūros kraštų gyventojai susidomėję skaitė.

Rašant šią knygą man labai padėjo kartografinis leidinys *Imago Mundi*, kurį pasiaukojančiai leido L. Bagrovas. Taip pat Nordenšeldo *Periplus* – iš jo pirmojo leidimo anglų kalba (išleista 1889 m. Stokholme) antro skyriaus cituoju duomenis apie vėjų rožes senoviniuose žemėlapiuose (p. 47). Šv. Augustino nuomonė apie „antipodo absurdiškumą“ išsakyta jo žymioje knygoje *Civitas Dei* (XVI, 9). Skyriuje apie žemėlapius kelionės aprašymą per Eškolo slėnį sudariau iš kelių Senojo Testamento ištraukų. Daugelyje vietų plagijavau Talmudą, Bibliją ir Koraną. Viliuosi, kad tikintieji, tai pastebėję, man dovanos. Nūnai net ir Viduržemio jūros kraštuose pamirštas katekizmas.

Nuoroda apie žemėlapius (*as sahifa*), „kuriuose pažymėtos Rumelijos jūros pakrančių ribos, bet nėra Okeano“, paėmiau iš Ibn Chalduno veikalo *Al Muqaddimah* (Beirutas, 1967, p. 92). Aleksandrijos siena, ant kurios ieškojau Ibn Batutos minėto fragmento apie ketverius Aleksandrijos uosto vartus, per tą laiką sugriuvo. Šis užrašas tikslesnis jo *Rihloje*, pagal kurią jį perfrazavau (Beirutas, 1985, I, 37). Manuelio Chrysoloro portretas taip pat nėra pramanytas – jis iš tikrųjų yra Luvre, *Cabinet des dessins* [Spaudinių ir piešinių skyrius], jo inventorinis numeris 9849 bis. Žodžiai, kuriais Pranašas Muhamedas drąsino jūros užkariautojus ir pabrėžė, kad „mūšiui jūroje prilygsta dešimt mūšių sausumoje“ ir „šachido, žuvusio jūroje, verti du, praradę gyvybę sausumoje“, parašyti viename griežčiausių chadžių rinkinių („Leiden-Brill“, 1934, leidimas arabų kalba, II, 160). Pirmą pažintis su arabiškais žemėlapiais įvyko sklaidant Konrado Miulerio *Mappae Arabicae*, kuriuos, paminėkime ir tai, autorius išleido savo lėšomis (I–VI, Štutgartas, 1926–1927). Jo prielankumą Viduržemio jūros regionui, ypač pietinėms pakrantėms, supratau kaip „tikėjimo Pietumis“, kurį, kaip matėme, mini Nyčė, kalbėdamas apie Mocartą, išraišką.

Ir tolimųjų plaukiojimų kapitonas Albertas Šiukas ilgą laiką savo lėšomis vieną po kitos leido didelio glosarijaus apie kompasų vėjų rožes dalis (*Der Kompass*, Hamburgas, 1911–1918). Miniū ir O. Šmito knygą apie pintis Adrijos jūroje, ji išvydo pasaulį 1852 metais Leipcige, taip pat išleista autoriaus lėšomis. Apie mazgus daugiausiai sužinojau iš Klifordo Ešlio „Knygos apie mazgus“ (*Book of Knots*, Doubbleday and Co, Londonas, 1960). Autorius, kilęs nuo vandenyno pakrančių, vienuolika metų su žmona Sara plaukiojo palei įvairias pakrantes, ypač Viduržemio jūros, iš uosto į uostą, nuo molo prie molo. Jis rinko duomenis apie įvairiausių mazgus ir užrašinėjo jų pavadinimus – surašė ir nubraižė lygiai tris tūkstančius aštuonis šimtus penkiasdešimt keturis mazgus. Toks atkaklumas ir sistemiškumas retai būdingas autoriams, gimusiems Viduržemio jūros kraštuose, kur yra daugiau mazgų nei prie kurios nors kitos jūros.

Rankose teko laikyti įvairių paveikslų ir tekstų, kurie vaizduoja arba aprašo švyturius. Tarp jų pasitaikė ir istoriko Žiulio Mišlė knyga „Jūra“: „Kai akiratyje nebelieka žvaigždės, jūreivis išvysta švyturį: jis atgauna narsą, nes vėlei mato savo žvaigždę, Brolybės žvaigždę... Švyturys – altorius, šventykla, kolona, tvirtovė... Romos imperija visus Viduržemio jūros kraštus nušvietė nuo kyšulio iki kyšulio“ (*La mer*, Paryžius, 1875, p. 91–97). Kartais ir tapytojai šalia jūros pavaizduoja bokštus, skleidžiančius paslaptinę spindėjimą, kupiną nostalgijos: „Begalybės nostalgija“ (*Nostalgie del Infinito*), toks yra pavadinimas paveikslo, kuriame pavaizduotas vienišas švyturys ir dvi žmonių figūros, vyro ir moters, bei jų į tolybę tįstantys šešėliai. 1911 metais šį paveikslą nutapė Džordžas de Kirikas. Švyturių istorija Viduržemio jūros šalyse yra ilgesio ir vienvietės istorija.

Yra skaitytojų, kurie tokio pobūdžio knygų nepraskleidžia, jei gu jose nepasakojama apie karnavalus. Tačiau kai kurie autoriai vengia apie juos rašyti arba mini probėgšmais. Šiaip jau karnavalai nėra būdingi tik Viduržemio jūros arealui. Jie rengiami ir kitur,

nors ir kitaip. Įvairiose šalyse tokie renginiai sukeldavo rūpesčių tiek valdžiai, tiek prieštaraudavo religijos ir įstatymų nuostatams. Jų sąsaja su teatru, nesvarbu, ar kalbėtume apie kostiumus, aktorius ar kaukes, visuotinai žinoma. Pietietiškų miestų scenose karnavalams atsirasdavo ir vietos, ir laiko, ir dingsčių: jūros šviežumas provokuoja dvasią, saulė ragina apnuoginti arba perrengti kūną, protas galų gale nebeatsispiria tiek sielos, tiek kūno poreikiui atsiduoti žaismei, svaiguliui, beprotybei. Pernelyg rizikinga aiškinti tokias scenas – čia vaidmuo nėra vien vaidmuo, troškimas nėra vien troškimas, o ir kaukės nėra tik kaukės dienomis ir ypač vakarais, kai Viduržemio jūros kraštai švenčia.

Egzistuoja tradicija – baigiant darbą padėkoti tiems, kurie padėjo. Toks dalykas – čia jo neapibrėžčiau kaip kokios nors literatūros rūšies – kitados Viduržemio jūros kraštuose vadintas *tabula gratulatoria*. Paprastai tokio dėkojimo trūkumas – jo apimtis, kuria norima parodyti, kiek autorius įvaldė medžiagą. Blogumas tas, kad autorius nutylėdavo apie kurį nors šaltinį. Senoviniuose žemėlapiuose rėmėjų vardai būdavo užrašomi auksinėmis raidėmis, priklausomai nuo paskiro žemėlapių kainos. Esu dėkingas jūreiviams, kurie stovėjo prie laivų, kuriais plaukiojau, vairalazdžių, bibliotekininkams ir knygynų pardavėjams, kurie ieškojo ir rado knygas bei atlasus, kurių man reikėjo, fotografams, kurie nupaveikslavo žemėlapius šiai knygai. Dėkoju savo žmonai Mirjanai, draugams Sinanui ir Inoslavui, kurie perskaitė paskutinę rankraščio versiją ir padėjo ištaisyti klaidas, kurias nuolat darau ne tik rašydamas kompiuteriu. Labai dėkoju įguloms laivų, kuriais apiplaukiau Adrijos ir dalį Viduržemio jūros. Iš jų sužinojau apie dalykus, kurių nėra knygose, neįmanoma pamatyti atlasuose ar išgirsti simpoziumuose, net kai jie rengiami Romoje. „Hydros“ ir „Dodekanesos“ jūreiviams, su kuriais apiplaukiau Kikladas ir Sporadas, turbūt esu labiausiai skolingas – su jais lengviausiai radau bendrą kalbą. Augustinas Jalas, kuriam irgi esu skolingas, savo pavyzdiniame glosarijuje pastebi: „Nors žodžiai dažnai skiriasi,

jūreivių kalba visur turi tas pačias figūras, tą pačią energiją, glaus-
tumą. Jie pratę patekti į tokią pat padėtį, būti tų pačių scenų liudi-
ninkais, valdyti tuos pačius įrenginius, visų šalių jūreiviai vartoja
vienodus tropus... Poezija viena, skirias tik jos raiškos priemonės“
(p. 12–13). Gal vis dėlto egzistuoja savotiška Viduržemio jūros
kraštų *koinė*.

Ilgai mažčiau, kaip galėčiau išreikšti padėką vienam iš istorikų,
kuris, galima sakyti, buvo kone visų mūsų, pastaraisiais metais na-
grinėjusių Viduržemio jūros kraštų temą, mokytojas, bet drauge
išvengti konvencionalumo ir banalumo, būdingo įprastai padėkai.
Tačiau prieš tai – trumpas įvadas. Visai jaunas ir beveik nežinomas
dėstytojas parašė disertaciją, pavadintą „Viduržemio jūra ir jos pa-
saulis Pilypo II laikais“. Vargiai galėjai rasti trūkumų šioje išsamio-
je studijoje, nagrinėjančioje jūrą ir pakrantę, istorinius laikotarpius ir „jų ilgą trukmę“, asmenybes ir įvykius, scenas ir užkulisius.
Ši disertacija buvo kitokia nei daugelis tokio pobūdžio darbų. Ji
skyrėsi puikiu medžiagos pažinojimu, giedriu požiūriu į pajūrio
valstybes ir miestus, jų tarpusavio santykius ir konfliktus. Komi-
sija, prieš kurią jis gynė disertaciją, liko sužavėta – buvo aišku,
kad tai jaunas ir talentingas pasakotojas. Nepaisant visko, vienas
iš komisijos narių, kurio vardą istorija galbūt nepagrįstai užmir-
šo, per viešą diskusiją papriekaištavo kandidatui, kad šis praleido
itin reikšmingo Viduržemio jūros kraštų protagonisto vaidmenį ir
svarbą. Kurio? – pasidomėjo dalyviai. Žinoma – asilo. Tai atsitiko
sename universitete Europos širdyje, Lotynų kvartale. Kandida-
to vardas – Fernandas Brodelis. Vieno iš daugelio paskesnių savo
knygos leidimų įžangoje – kai jau tapo žinomas visame pasaulyje
ir išverstas į dievaižin kiek kalbų – žilo plauko sulaukęs istorikas
nuolaidžiai pripažino šią jaunystės kliaudą. Baigdamas „Vidurže-
mio jūros brevijorių“ klausiau savęs, kaip geriausiai galėčiau atsi-
lyginti šiam meistrui. Galiausiai apsisprendžiau, kad kukliai pa-
pildydamas tai, ko trūksta jo garsiajam veikalui apie Viduržemio
jūros kraštus, grąžinsiu jam tai, ko iš jo išmokau.

Asilas [*magarac*] turi daugiau vardų – *tovar* [nuo „krovinyš“], *osao*, *pule* [mažas asiliukas], *sivac* arba *sivonja* [nuo „pilkas“], *kenjac* ir paprasčiausiai *magare*. Ne visų vardų šis gyvūnas nusipelnė, kai kurie jų užgaulūs. Asilai visada buvo naudingi prie jūros ir kalnuotose vietovėse. Jie padėdavo suskaldyti akmenis, sodinti vynuogynus, prakirsti kelią, pernešti krovinius, sukti malūno girkas, sumalti grūdus. Viduržemio jūros kraštuose dažnai daryta klaida, dažniau nei kitur, jo vardu vadinant tuos, kurie jo neverti.

Asilai neša krovinius ant nugaros, abiejų šonų, iš priekio ir užpakalyje. Jie keberiojasi įkalne ir nulipa papėde palei krantą ir po visą sausumą. Iš prigimties asilai kantrūs, retai priešinasi ir dar rečiau maištauja. Juos lengviau priversti paklusti negu arklius, o ką jau kalbėti apie mulus. Jų nereikia pakaustyti – kanopos surambėjusios, sukietėjusios nuo vaikščiojimo ir sunkulio. Vėdliui nereikia rimbo. Ant asilo jojančiam žmogui nereikia pentinų. Asilui vis tiek pat, ar eina prieš šeiminką ar žingsniuoja jam įdurmais. Jis prisimena stačius ir slidžius kelius kaip ir lygius bei patogius. Jei pamiršta, kur reikia eiti, sustoja ir palaukia, kol jį nukreipsi. Eidami vietoje, kur yra smegduobių, asilai moka pastatyti koją saugioje vietoje, kad nenusisuktų sprando arba neišsinarintų kojos, patys suranda atramą ir sau, ir nešamam kroviniui. Asilų akys dusyk didesnės už žmogaus, jie mato tiek į ilgį, tiek į plotį, į priekį ir į šonus. Kai pastato ausis ar staiga jas ištiesia, ima girdėti kur kas geriau už savo šeiminką. Asilai junta atūžiant lietu, pasidaro neramūs prieš audrą. Jie atsigula ant šiaudų, žiaumoja šieną, geria vandenį ilgais ir lėtais gurkšniais. Veikiau snaudžia, nei miega. Sakytum, laukia, kada kas nors bakstels jam alkūne ir prižadins, ragindamas tęsti darbą. Kartais asilas didžiąją nakties dalį gali praleisti stovėdamas ant visų keturių kojų arba, jei labai pavargęs, palenkti priekines ar užpakalines kojas po pilvu ir slėpsnomis ir šitaip atsipūsti. Nėra reikalo asilą rišti, pakanka permesti vadžias per tvorą – jis lauks tol, kol kas nors ateis ir jį nusives. Rodos, asilai nemoka plaukti, nes brisdami per šaltinį ar upokšnį, vengia verpetų ir lenkiasi greitesnės srovės. Dažnai ant asilo supuola tuntai musių, kartais ir širšių, gyvulėlis nespėja jų nuvyti, mosuodamas uodega –

ant jos galo esančiu kuteliu. Kartais asilai krinta ant šiaudų arba ant žolės pievoje ir vartydamiesi pasikaso nugarą, pasišukuoja karčius – regis, tai viena retų jų pramogų, gal vienintelė. Pats asilas nesirenka asilės, su kuria susiporuotų, žmogus jį pas asilę atveda ir prileidžia – tarytum ir tai jis atlieka iš pareigos, ne iš poreikio. Jo organas didokas, apvaisindamas veikia uoliai, mašna gausinga, kupina sėklos. Žiloje senovėje Viduržemio jūros kraštų medicina rekomenduodavo asilo kūno dalis kaip vaistą, sužadinantį lytinį instinktą.

Smarkiai perkrautas asilas ima krypti į vieną, į kitą pusę ir pradeda svirduliuoti, seilės nasrų kampučiuose sutirštėja ir pagelsta. Tada gyvūnas sustoja, užsispiria ir jo niekaip iš vietos nenustumsi. Taip elgiasi ne iš kietakaktiškumo arba nepaklusnumo, veikiau todėl, kad pasijaučia bejėgis arba dėl patiriamos neteisybės. Kai asilas ima būbauti arba, kaip dar sakoma, bliauti, iš tiesų neįmanoma suprasti, ar jis džiaugiasi, ar skundžiasi. Būna, asilas sumūkia taip, tarsi gerklė su rėkle būtų pertemptos, perdžiūvusios, tačiau balsas girdimas. Jis neprašo pagyros nė palaikymo, pakanka paglostyti karčius ar patapšnoti per kryžių. Gestus šis gyvūnas supranta geriau už žodžius. Jis tai pastato ausis stačiai, tai nulenkia iki pat sprando, lyg norėtų tuo kažką, kas žino ką, pasakyti. Ima šokčioti, risčia pasileidžia, sakytum, nori parodyti, kad ir tai moka – gal tokiame elgesyje irgi slypi pasitenkinimas, tačiau negali sakyti, jog čia esama kažkokio maivymosi. Kitąsyk, žiū, atitrūksta ir kažkur nulekia, nei per arti, nei per toli, tiesiog kad bent akimirką pabūtų nepriklausomas ir laisvas. Jei kur užkliūva ar suklumpa, jei jį ar jo artimą būtybę ištinka nelaimė, jo akys sudrėksta ir ima spindėti. Kas žino, kaip asilas susigraudina ir kaip liūdi. Akivaizdu, kad jis nepravirksta. Veikiau parodo nuovargį negu negalią, skausmą, o ne kančią. Asilės (dalmatų tarme *ugota*) nepasigailima nė nėštumo metu. Atsivedusi į pasaulį asiliuką, kuriam čia nulemtas nelengvas gyvenimas, ji vos spėja jį pažindyti. Asilės pienas maistingas, bet jo nedaug. Yra vietų, kur asiliena vertinama, bet, laimei, ne visuose Viduržemio jūros kraštuose ji valgoma.

Graudu stebėti seną asilą, kaip jis mėgina būti toks, koks kadaise buvo, vilkti nešulius kaip anksčiau, daryti viską, ką darė jaunystėje. O kai gyvulėlis visai iškaršta ir nuleidžia galvą, jo gailėtis ima ir tas, kuris daugiausia jį kankino. Jo pilkas kailis patamsėja, išrėčia, nusišeria. Asilui nugaišus, panaudojama visa, kas po jo liko. Daugelyje Viduržemio jūros pakrančių išliko paprotys nudirti asilo kailį ir pagaminti, pavyzdžiui, nagines, maišus arba net būgną – ant asilo odos galima įžiūrėti randų, kurių net neįtartum esant.

Memfio bareljefuose ir piešiniuose, nutapytuose piramidžių viduje, ant laidojimo *mastabų* sienų ir „Mirusiųjų knygos“ hieroglifuose asilas užima deramą vietą. Jis minimas daugelyje Talmudo ir Biblijos vietų, o ir islamiškieji chadžiai jo nepamiršta. Asilas padėjo ir Abraomui, ir Mozei. Juozapo broliai ant dešimties asilų ir dešimties asilų kuprų iš Egipto atgabeno grūdų, kad pamaitintų išalkusius judėjus. Jei gerai prisimenu, didžiausiame Kairo muziejuje saugoma asilo statula, pagaminta iš aliejingo ir tamsaus medžio, vadinamo *karite*, kurį į šiaurines Afrikos pakrantes karavanai atveždavo iš pietinių Sacharos kraštų. Ištikimo ir atsidavusio keturkojo nepamiršo nei graikų, nei romėnų literatūra. Lukianas Samosatietis išgarsėjo aprašydamas Lukijo iš Patrų vartimą asilu. Jis paskatino Apulėjų parašyti „Aukso asilą“. Filosofas Buridas siejo savo vardą su asilu. Savo geografinėse paskaitose Kantas apie asilą kalbėdavęs su ypatinga simpatija. O Dostojevskis kunigaikščiui Miškinui „Idiote“ patikės savo nuojautą, kad „asilas yra geras žmogus“. Ir iškilieji dailininkai neapėjo šio gyvulio. Džotas jį įamžino Asyžiuje, Botičelis – Florencijoje, Beatas Andželikas ant asilo nugaros pasodino Dievo Motiną ilgą žydrą suknią su kūdikiu Išganytoju glėbyje. Šiauresniuose kraštuose, kur šiaip labiau mėgstami paradiniai žirgai, o ne paprasti asilai, asilą nutapė ir Diureris, ir Rembrantas. Šagalo asilėliai kartais skrieja, o vienas net smuiku griežia. Senovės Neapolyje buvo nuspręsta, kad mielas *ciuccio* bus įkurdintas Partenopėjos herbe. Skulptorius Buvina ateities kartoms paliko išraižytą asilo figūrą, puošiančią Splito katedros duris. Paminkluose Sevilijoje ir Ispanijos aikštėje Madride Sančas Pansa pasikinkęs asilą. Išmintingasis mula Nasredinas, atsėdęs

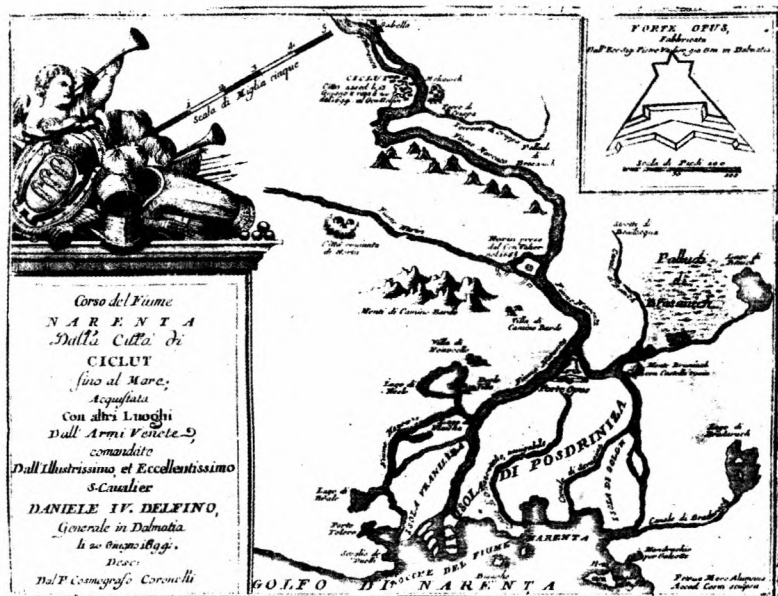

ant asilo, apjojo mažiausiai pusę Anatolijos. Nė „Tūkstančio ir vienos nakties“ pasakos negalėjo būti pasektos be asilo. Senasis ir Naujasis Testamentai atidavė jam reikiamą pagarbą: už pagalbą karavanams (Pr 42, 26), už atliekamą darbą (Įst 22, 10), už sunkulius, kuriuos neša (Pr 22, 3), už paslaugą, daromą jojančiajam (Ts 1, 14). Kantrieji gyvuliai padėjo Šventajai šeimai pabėgti nuo Erodo vykdomų naujagimių žudynių į Egiptą. Garde kūdikėlį Jėzų asilas šildė savo alsavimu. Verbų sekmadienį Dievo sūnus įjojo į Jeruzalę ant asilo (Mk 11, 2–11, Jn 12, 14–16), o pranašas išpranašavo, jog būtent šitaip ateina Mesijas (Zch 9, 9). „Jo reikia Viešpačiui“, – sako evangelistas. „Eikite į kaimą, kurį štai matote, ir, vos įėję, rasite pririštą asilaitį... Atriškite jį ir atveskite. O jeigu kas paklaustų, kam jį atrišate, atsakykite: „Jo reikia Viešpačiui“. Šitaip rašo šventasis Lukas (19, 30–31). Šventasis Matas (21, 2–3) ir šventasis Morkus (11, 2–3) tai ištaria bemaž tais pačiais žodžiais. Bene galėtume asilą praleisti šiame brevijoriuje, jei jau tiek kartų citavome Evangeliją? Viduržemio jūros regionas vargiai mums tai dovanotų.

„**H**ydros“ vairininkas vardu Jona rodė man ženklus ant žemėlapių ir juos aiškino. Ta proga ladino kalba ištarė posakį, kurį įsiminę jo protėviai sefardai, grįždami iš vakarinių Viduržemio jūros krantų į rytines: *Dame el mazal e etcha me a la mar* – „Duok man laimę ir įmesk mane jūron“.

Laikas pakeitė daugelio žodžių reikšmę. Plaukiodamas laivu „Dodekanesos“ senu helėnų papratimu duoną vadinau *artos*, o jūreiviai sakė *psomi*, vandenį vadinau *hydor*, o jie – *nero*, žodį „vynas“ tariau *oinos*, o jie tarė *krassi*. Ir duona, ir vanduo, ir vynas pakeitė pavadinimus. Jūra liko ta pati: *thalassa*. Glosarijaus sudarytojas pasakytų, kad Viduržemio jūra viena, skiriasi tik jos raiška.

Jūra plaukiojau drauge su laivų įgulomis ir bendrakeleiviais, upes ir jų žiotis apkeliavau vienas – esu gimęs prie upės, jos pavadinimas Neretva. Sekdamas paskui jos intaką priejau Adrijos – ir Viduržemio – jūrų krantus.

Neretvos upès žiotys M. V. Koronelio brėžinyje (Venecija, 1699)

APIE AUTORIŲ

PREDRAGAS MATVEJEVIČIUS (Predrag Matvejević, g. 1932 m., Mostaras, Bosnija ir Hercegovina) – Sarajeve pradėjo studijuoti romanų filologiją, baigė Zagrebe. 1967 m. Sorbonos universitete apsigynė disertaciją lyginamosios literatūros ir estetikos tema, o 1994 m. ten pat įgijo habilituoto daktaro laipsnį.

1959–1991 m. Zagrebo universitete dėstė prancūzų literatūrą. 1991 m. apsisprendė emigruoti ir išvyko iš pradžių į Prancūziją, paskui į Italiją. Nuo 1994 m. Romos universiteto *La Sapienza* profesorius. JAV, Prancūzijoje dėstė kaip kviestinis profesorius.

Vienas reikšmingiausių Pietryčių Europos publicistų. Parašė knygų apie kroatų, prancūzų literatūrą (apie P. Sartrą, M. Krležą), gvildeno kultūrines, visuomenines temas.

Viduržemio jūros brevijorius išverstas į dvidešimt kalbų, 1992 m. Ženevoje gavo Charles Veillon premiją kaip geriausia publicistikos knyga, 1993 m. Paryžiuje apdovanotas kaip geriausia užsienio autoriaus knyga, pelnė ne vieną apdovanojimą Italijoje.

Matvejević, Predrag

Ma668 Viduržemio jūros brevijorius / Predrag Matvejević; iš kroatų kalbos vertė
Laima Masytė. – Vilnius: Mintis, 2011. – 288 p.: iliustr., žml.
ISBN 978-5-417-01027-9

Knygoje persipina esė, portulano žanrai, leksikonas, autoriaus erudicija ir vaizduotės polėkis, archyviniai dokumentai ir asmeniški išgyvenimai, faktų la-
vina ir savita, grakšti poetika. Profesoriaus filologo požiūris į reiškinius kursto
smalsumą, susidomėjimą pasakojamais dalykais.

910.4(4-924.6)+821.163.42-992

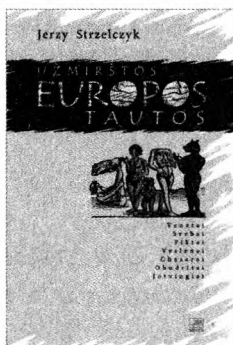
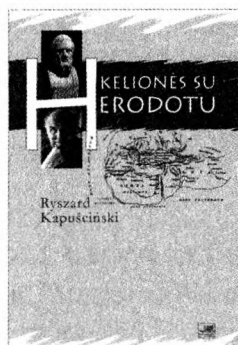
Predrag Matvejević
VIDURŽEMIO JŪROS BREVIJORIUS

Iš kroatų kalbos vertė
Laima Masytė

Redaktorė *Ingrida Daračienė*
Viršelio dailininkas *Romas Dubonis*
Maketuotoja *Danutė Navickienė*

Leidykla „Mintis“, Z. Sierakausko g. 15, LT-03105 Vilnius
Spaustuvė UAB BALTO print/ Logotipas, Utenos g. 41a, LT-08217 Vilnius

KULTŪRA ♦ ISTORIJA ♦ KELIONĖS

daugiau informacijos apie
leidyklos MINTIS knygas
WWW.MINTIS.EU
knygos internetu

Predragas Matvejevičius
(Predrag Matvejević, 1932,
Mostaras, Bosnija ir Hercegovina)
vienas reikšmingiausių Pietryčių
Europos publicistų.
Parašė knygų apie kroatų,
prancūzų literatūrą, gvildeno
kultūrinės, visuomenines temas.

Predragą Matvejevičių teisėtai galima vadinti Viduržemio jūros dainiumi. Jo į daugelį pasaulio kalbų išverstas Viduržemio jūros brevijorius skaitytoją perkelia į užtekstinę realybę: mitinę, istorinę-faktinę, kitąsyk peržengiančią realybės ribas. Šioje knygoje persipina esė, portulano žanrai, leksikonas, autoriaus erudicija ir vaizduotės polėkis, archyviniai dokumentai ir asmeniškai išgyvenimai, faktų lavina ir savita, grakšti poetika. Profesoriaus filologo požiūris į reiškinius kursto smalsumą, susidomėjimą pasakojamais dalykais.

Ši knyga nepastebimai ir elegantiškai įtraukia skaitytoją į kupiną netikėtumų plaukiojimą po Viduržemio jūrą, kviečia užplaukti į mažas įlankėles, salas ir saleles, į antikos laikais klestėjusius, o dabar išnykusius uostus, prisišvartuoti prie egzotika dvelkiančių Šiaurės Afrikos pakrančių.

ISBN 978-5-417-01027-9

9 785417 010279

www.mintis.eu